

TEORIJA n PRAKSA

iz vsebine:

VLADIMIR KRIVIC: Etatizem in ustavnost v naši praksi

STANE KRANJC: Preosnova Zveze komunistov

JOSIP VIDMAR: Naš današnji problem

BRANKO BOŠNJAK: Religija kot zasebna stvar in problem dialoga

VIKTOR KONJAR: Mladina — resnice in polresnice

MARJAN TAVČAR: Mladi in religija

6-7

junij
julij

68

186613

186613
+

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITIČNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf
Bibič, France Hočevar, Dragana Krai-
gher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Svab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNISTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin
Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tek-
avec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlač

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvojn-
na cena. Cena dvojne številke za
nenaročnike je 6 din.

TEKOČI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kove« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

CP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna,
Breg 12-14

PO 1093/1969

letnik V 1968 št. 6-7

vsebina

	VLADIMIR KRIVIC: Etatizem in ustavnost v naši praksi	883
	STANE KRANJC: Preosnova Zveze komunistov	887
	JOSIP VIDMAR: Naš današnji pro- blem	895
	BRANKO BOSNJAK: Religija kot za- sebna stvar in problem dialoga	899
	DOLFE VOGELNIK: Znanstvena po- litika	914
	NIKO TOŠ: Pogled v družbeno (ne)- aktivnost komunistov	929
	MARKO KOS: Kje je znanost v go- spodarstvu?	946
	RUDI VIDETIC: Kliring 1968	955
	VIKTOR KONJAR: Mladina — resnice in polresnice	965
	MOMCILO ĐUKIĆ: Komunisti in parti- jski tisk	970
MNENJA:	FILIP LIPOVEC: Dohodkovna mera kot stvarna mera uspešnosti v sociali- stičnem gospodarstvu	974
ODMEVI:	BOGDAN KAVČIĆ: Uporabnost »gra- fikona vpliva« za raziskave pri nas	987
	TONE KLEMEN: Kaj je s samouprav- ljanjem v javni upravi — še dru- gače	1000
RELIGIJA V SODOBNEM SVETU:	MARJAN TAVČAR: Mladi in reli- gija	1009
MEDNARODNI ODNOSI:	RADOVAN VUKADINVIĆ: Zunanja politika ZDA do evropskih socialistič- nih držav	1020
	RASTKO MOCNIK: Skušnje ameriške nove levice	1035
SOCIALISTICNE DEZELE:	MIROSLAV KUSÝ: Institucionalna re- volucija, njeni cilji in perspektive	1042
	ROBERT KALIVODA: Demokracija in kritično mišljenje	1058
	R. S.: Spomin ali opomin?	1071
BREZ OVINKOV:	VINKO TRINKAUS: Načela so dobra, vendar ...	1075
	S. P.: Sanacija — čez koleno!	1077
	V. M.: Doslednost vrednotenja	1081
	Z. R.: Kriterij izbire	1082
	STJEPAN BUNTA: Skozi boj mnenj do najboljših rešitev!	1087
	B. M.: Majska Ljubljana in kmečka ohcet	1089
PRIKAZI, RECENZIJE:	GILBERT-KUHN: Zgodovina estetike (Vlado Srak)	1091
	BOSTJAN MARKIĆ: Javno mnenje in Inštitut Doxa	1094
	Beleške o tujih revijah	1097
	BIBLIOGRAFIJA	1101

VLADIMIR KRIVIC: Statism and Constitutionalism in Our Practice	885
STANE KRANJC: Regeneration of the League of Communists	887
JOSIP VIDMAR: Our Present-Day Problem	895
BRANKO BOSNJAK: Religion as a Private Affair and as a Problem of Dialogue	899
DOLFE VOGELNIK: Scientific Policy	914

THE COMMUNISTS AND OUR TIME: NIKO TOŠ: A View of the Social (In)activity of Communists	929
--	-----

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

MARKO KOS: What Place Occupies Science in Economy?	955
RUDI VIDETIČ: Clearing 1968	946
VIKTOR KONJAR: Youth-Truths and Half-Truths	965
MOMČILO DJUKIČ: Communists and the Party Press	

OPINIONS:

FILIP LIPOVEC: The Rate of Income as a Realistic Rate of Successfulness in Socialist Economy	974
--	-----

ECHOES:

BOGDAN KAVČIČ: Applicability of the »Graphic Representation of Influence« in the Investigations in This Country	987
ТОНЕ КЛЕМЕН: What is Happening to Self-Management in the Public Administration — Looking at it from Another Angle	1000

RELIGION IN THE CONTEMPORARY WORLD:

MARJAN TAVČAR: Young People and Religion	1009
--	------

INTERNATIONAL RELATIONS:

RADOVAN VUKADINOVIČ: U. S. A. Foreign Policy towards European Socialist Countries	1020
РАСТКО МОЧНИК: The Experience of the New American Left	1033

SOCIALIST COUNTRIES:

МИРОСЛАВ КУСИ: Institutional Revolution, Its Aims and Prospectives	1042
РОБЕРТ КАЛИВОДА: Democracy and Critical Thinking	1058

STRAIGHT AWAY:

R. S.: Reminiscence or Reprimand?	1071
VINKO TRINKAUS: Principles are Okay, but . . .	1073
S. P.: Sanation — Decisively!	1077
V. M.: Consistency in Evaluating	1081
Z. R.: Criterium of Selection	1082
STJEPAN BUNTA: Through an Encounter of Opinions to Optimal Solutions!	1087

B. M.: The Ljubljana of the Month of May and the Peasants' Wedding Ceremony	1089
---	------

REVIEWS, NOTES:

GILBERT — KUHN: A History of Aesthetics (Vlado Sruk)	1091
BOSTJAN MARKIČ: Public Opinion and Doxa Institute	1094
Notes on Foreign Reviews	
Bibliography of Books and Articles	1101

ВЛАДИМИР КРИВИЦ: Эггизм и конституционность в нашей практике	883
СТАНЕ КРАНЬЦ: Преобразование Союза коммунистов	887
ИОСИП ВИДМАР: Наша нынешняя проблема	895
БРАНКО БОШНЯК: Религия как частное дело и проблема диалога	899
ДОЛФЕ ВОГЕЛНИК: Научная политика	914

КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:

НИКО ТОШ: Взгляд на общественную (не)активность коммунистов	929
---	-----

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

МАРКО КОС: Где наука в хозяйстве?	955
РУДИ ВИДЕТИЧ: Клиринг 1968	946
ВИКТОР КОНЯР: Молодежь — истинны и полустинны	963
МОМЧИЛО ДЖУКИЧ: Коммунисты и партийная печать	970

МНЕНИЯ:

ФИЛИПП ЛИПОВЕЦ: Мера по доходу как реальная мера успешности в социалистическом хозяйстве	974
--	-----

ОТКЛИКИ:

БОГДАН КАВЧИЧ: Пригодность »графика влияния« для исследований у нас	987
---	-----

ТОНЕ КЛЕМЕН: Как обстоит дело с самоуправлением в ведомствах — по другому	1000
---	------

РЕЛИГИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: МАРЬЯН ТАВЧАР: Молодежь и религия	1009
---	------

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Внешняя политика США в отношении к европейским социалистическим странам	1020
РАСТКО МОЧНИК: Опыт американской новой левой	1033

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ:

МИРОСЛАВ КУСИ: Институциональная революция, ее цели и перспективы	1042
РОБЕРТ КАЛИВОДА: Демократия и критическое мышление	1058

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Р. С.: Воспоминание или предупреждение?	1071
Винко Тринкаус: Принципы — то хорошо, но . . .	1073
С. П.: Санация поспешно?	1077
В. М.: Последовательность оценки	1081
З. Р.: Критерий выбора	1082
Степан Бунта: Через борьбу мнений к лучшим решениям	1087
Б. М.: Любяная майская и крестьянская свадьба	1089

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ГИЛБЕРТ-КУН: История эстетики (Владо Срук)	1091
БОШТЯН МАРКИЧ: Общественное мнение и Институт Докса	1094
По страницам иностранных журналов	1097
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1101

ETATIZEM IN USTAVNOST V NAŠI PRAKSI

(K razpravi o izvajanju in dopolnitvi ustave)

Če z današnje stopnje razvoja bežno ocenimo ustave iz 1963. l., moramo ugotoviti, da vsebujejo le malo norm, ki jih je življenje že preseгло. Zelo obsežen pa je seznam tistih načel in norm, ki jih komaj začenjamo uresničevati.

Ta ugotovitev — pet let po tem, ko so bile nove ustave sprejete, vsekakor ne zveni preveč razoeseljivo.

Lani je bilo dokaj na hitro in ne po tako demokratični javni razpravi, kot so bile sprejete ustave, uveljavljeno šest amandmajev k zvezni ustavi in pet amandmajev k republiški. V njih se delno zrcalijo rezultati zmage naprednih političnih sil na VIII. kongresu in IV. (brionskem) plenumu ZKJ. Zdaj se je pokazalo, da bi bilo treba nekatere izmed teh amandmajev vnovič spremeniti, zato da bi se duh teh sklepov in načela ustave dosledneje in hitreje uveljavili.

Opire, ki otežujejo izvajanje novega ustavnega sistema, pa so še zelo močne in raznovrstne. Vzrokov zanj ni treba iskati zgolj v relativni šibkosti naše materialne baze. Iskati jih je v precejšnji meri tudi v subjektivnem dejavniku. Ponavadi govorimo o etatizmu, o etatističnih silah in etatistični inerciji in miselnosti, ki se je zakoreninila v glavah ljudi, ne le v preteklem 23-letnem obdobju nove Jugoslavije, ampak v vsej zgodovini razredne družbe.

Uveljavljanje samoupravljanja oziroma novega ustavnega sistema, ki temelji na tej ideji, bo seveda dolgotrajen in težaven pionirski proces, poln plim in osek. Toda ostrino teh valovanj lahko ublaži zavesten družbeni dejavnik, ki bo v svoji akciji toliko uspešnejši, kolikor močnejša bo materialna baza in produktivnost dela družbe.

Naj navedem nekaj dejstev, ki govore o objektivnih težavah, pa tudi o trdoživosti etatističnega odpora:

V roku dveh let po sprejetju novih ustav bi morali uskladiti z njimi vse zakone. Preteklo je pet let. Niti polovica naloge ni opravljena. Res je, da je bil rok dveh let nerealen, zlasti še, ker smo bili v tem času zaposleni s problemi gospodarske reforme, toda ... določen ni še niti nov rok za usklajitev!

Koncentracija normativne dejavnosti na ravni federacije se ni zmanjšala. Nasprotno! Povečala se je, kar je v nasprotju z namenom ustave. Zakonodajni organi federacije tudi močno prekoračujejo svoje z ustavo določene pristojnosti. Kazuistični zakoni zahtevajo stalne spremembe in boj proti razbohotenemu normativizmu na zvezni ravni je težaven. Že dve leti na primer traja ustavni spor o temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju, ki ni v skladu z ustavo in kjer je federacija bistveno prekoračila svoje pristojnosti.

Podobno je s koncentracijo materialnih sredstev na zvezni ravni (zvezni skladi, banke), zlasti tudi glede določanja virov dohodkov za družbenopolitične skupnosti in podobno.

Kako naj se v takih okoliščinah koncentracije zakonodajne oblasti in finančne moči zveznega etatizma razvija samoupravljanje v republiki, občini in delovni organizaciji?

Na skupni seji zvezne skupščine in Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije ob sprejetju nove ustave je bilo 1963. leta sklenjeno, da bomo decentralizirali normativne pristojnosti in decentralizirali finančna sredstva, da bi povečali materialno podlago samoupravljanja v delovni organizaciji, občini in republiki.

Tedaj je bilo sprejeto tudi stališče, da se bosta okrepili vloga in odgovornost republike v gospodarstvu. Toda gospodarske pristojnosti republik se niso spremenile in so še vedno minimalne. Vprašujemo se, kako doseči, da bodo lahko suvereni narod in njegovi samoupravni predstavniki organi realizirali svojo temeljno ustavno pravico do odločanja o rezultatih svojega dela, da bodo lahko uspešneje usmerjali in razvijali nacionalno gospodarstvo v skladu z gospodarskimi tokovi cele Jugoslavije ter se uveljavljali v skupnem interesu na svetovnem trgu?

Pravosodni sistem, tj. varstvo pravic občana in delovnega človeka sta še vedno dokaj zavozlana v etatistični zvezni sistem, ki onemogoča oziroma otežuje republikam urejati ta vprašanja v skladu z njihovimi potrebami in živiljenjskimi razmerami ter konkretnimi situacijami.

Celó področja družbenih služb, šolstva, zdravstva, kulture, socialne politike in skrbstva se še vedno normirajo z

zveznimi predpisi, ki presegajo določitev temeljnih načel oziroma temeljnih okvirov sistema na teh področjih.

V temeljnih načelih naših ustav je določeno, da se urejajo vsa vprašanja v republikah, izvzemši vprašanj, ki so po dogovoru, ki se odraža v ustavnih normah, prepuščena v skupnem interesu federaciji. Originarne pravice so torej pravice republik, derivativne pa pravice federacije. Prav tak bi torej moral biti odnos med republiško in zvezno ustavo.

Toda, kot je znano, imamo še marsikje in marsikdaj opraviti s hierarhično in birokratsko-etatistično miselnostjo, ki se je včasih celo sami ne zavedamo.

Treba je ugotoviti, da sedanja ustava, ne glede na to, da pomeni najvišjo doseženo stopnjo socialistične ustavnosti, ni in ne more biti idealna. Še več: tudi ta ustava vsebuje precej kompromisnih rešitev in nedoslednosti, etatističnih primesi, etatističnih ostankov, celo nekaj očitnih neskladnosti z načeli same ustave.

Če ugotavljamo, da so te neskladnosti ali očitni ostanki starega v novem ustavnem sistemu neposredna opora za etatizem v praksi, jih moramo vsekakor čimprej odpraviti iz ustave. Tu torej ne gre za revizijo ustave, ampak za to, da črtamo iz ustave tiste norme, ki otežujejo oziroma onemogočajo izvedbo ustavnih načel ter družbeno-ekonomskega in političnega sistema, kakor je normiran v temeljnih načelih in prvih štirih poglavjih zvezne ustave oziroma v ustreznih poglavjih republiške ustave. Gre torej za dosledno izvedbo ustavnih načel v drugih normah ustave, ki so marsikje prepodrobne in so pravzaprav zakonska materija (kakor npr. nekatere določbe ustave o volilnem sistemu).

S tega vidika se zdi nujno:

— nadalje demokratizirati strukturo zvezne skupščine in drugih zveznih, zlasti pravosodnih organov, v skladu z dogranimi načeli narodne suverenosti in enakopravnosti;

— decentralizirati materialna, finančna in investicijska sredstva, določanje virov dohodkov družbenopolitičnih skupnosti na republike, občine in delovne organizacije;

— decentralizirati normativne funkcije federacije, zlasti na področju gospodarstva, kakor tudi na področju pravosodja ter zlasti tudi na področju družbenih služb;

— »izključne« pravice federacije je treba črtati, ker niso združljive z našim federativnim sistemom;

— podrobneje uveljaviti v republiški ustavi in zakonih varstvo pravic občana in delovnega človeka ter pravice samoupravljanja v delovnih organizacijah in komunah, kar je lahko najboljša protiutež kakršnemukoli etatizmu in na katerikoli ravni;

— sprejeti čimprej zakon o odgovornosti vseh nosilcev javnih in drugih družbenih funkcij, ki ga predvideva ustava;

— izvesti revizijo zveznih in republiških zakonov ter jih v določenem roku uskladiti z ustavami.

V zvezi s takimi predlogi, ki niso novi, pa se pojavlja najpogosteje strah, češ da bi taka pot pripeljala do še večje slabosti — do »republiškega« etatizma. Če je tak strah resničen, ne pa le izgovor za ohranitev »svojega« etatizma, ne računa s tem, da ta dva na videz zelo nasprotna etatizma živita drug od drugega, da sta nedeljiva in medsebojno pogojena. Krepitev materialne baze samoupravljanja, decentralizacija in omejitev normativne dejavnosti, približanje neposrednejši konfrontaciji z delovnimi ljudmi in njihovimi samoupravnimi organizmi — bodo najhitreje in najuspešneje obvladovali izrastke etatizma in omajali njegove ključne pozicije v ekonomiki kakor tudi v političnih strukturah, v upravnem in finančnem aparatu na vseh ravneh.

Vse to, kar smo rekli o etatizmu, seveda ne pomeni, da je realno misliti, da je mogoče etatizem odpraviti zgolj z dobro voljo, brez bistvenega napredka v naši materialni in miselni strukturi; ustrezne spremembe v ustavi lahko le olajšajo tak proces. Prav tako je treba poudariti, da negativen odnos do pojavov etatizma ne pomeni podcenjevanja vloge socialistične države, ki je zlasti pomembna v začetni fazi uveljavljanja samoupravljanja, v kateri smo zdaj. Njena vloga je s svojimi instrumenti omogočiti in podpirati samoupravno smer razvoja družbe.

Samo na podlagi doslednega uresničevanja ustavnih načel, deetatizacije in decentralizacije je mogoče nadalje utrjevati odnose med jugoslovanskimi narodi ter demokratično utrjevati našo družbo v modernem smislu.

Družbeni položaj narekuje, da etatistične ovire, ki se upirajo doslednejšemu in hitrejšemu uveljavljanju samoupravljanja, čimbolj dosledno in odločno odpravimo, da bi tako omogočili večjo učinkovitost našega sistema. Zato je predlog ustavnih sprememb treba dati v široko javno razpravo in jih formulirati tolikanj široko, da jih ne bodo presegle potrebe življenja že čez nekaj let.

V času velikih družbenih pretresov v Evropi in drugod, ki potrjujejo pravilnost naše osnovne orientacije, je naša, ne samo nacionalna, temveč tudi internacionalistična dolžnost, da potrebne ustavne spremembe izvedemo in uresničujemo v praksi dosledno v duhu temeljnih načel naše ustave.

PREOSNOVA ZVEZE KOMUNISTOV

Osnovno teoretično in s tem tudi bistveno praktično politično vprašanje, ki smo si ga zastavili z reorganizacijo Zveze komunistov, je bilo, kakšna je oziroma kakšna naj bo v sedanjih razmerah revolucionarna avantgardna organizacija. Ker je proces reforme Zveze komunistov tesno povezan z razvojem, ovirami in perspektivami samoupravljanja kot tudi z družbeno in ekonomsko reformo, je bila in je zahtevnost te preosnove še večja.

Brionski plenum je zaostрил potrebo po hitrejšem spreminjanju Zveze komunistov in s tem, ko je obračunal z nekaterimi nosilci birokratsko konservativnih teženj in prakse, omogočil in nakazal smeri razvijanja in reforme Zveze komunistov. Pomemben prispevek k procesu politične in teoretične osmislitve reorganizacije so bile teze o reorganizaciji.

Proces reorganizacije je sprožil široko dejavnost članstva, pomenil je začetek nove kvalitete. Redkokdaj v bližnji preteklosti je bilo toliko iskanj, analiz in predlogov, kako bolje, kvalitetnejše in demokratičnejše razreševati družbena protislovja, kako združevati vse napredne sile in jih usmerjati k najbistvenejšim družbenim problemom.

Bližnji kongresi Zveze komunistov naj bi bili pomemben korak h koncu določene etape tega procesa. Zato je prav, da si vsaj bežno zastavimo vprašanje — kajti po brionskem plenumu sta minili že skoraj dve leti — na kateri točki reorganizacije smo danes, v čem smo želi uspehe v preteklem obdobju, katere napake smo odpravili, kje pa so ovire, da nismo imeli več uspehov itd. V kratkem zapisu je težko podati analizo. Želeli bi le opozoriti na nekatere točke in dileme sedanjega trenutka kot tudi na nekatere zmotne predstave, ki ovi-

rajo hitrejšo uveljavljanje novega. To je potrebno tudi zato, ker bi morali obdobje do kongresa ZKS izpolniti z vsestranskimi analizami, do kod smo prišli, in pogumneje iskati odgovore na vprašanja, ki smo si jih zastavili z reorganizacijo. Z notranjim dialogom, z bojem mnenj moramo pospešiti proces notranje diferenciacije in selekcije, kajti za najsplošnejšimi gesli boja za napredek, za reformo, za reorganizacijo pogosto srečamo ideje, razmišljanja in tudi politična stališča, ki niso v skladu s sprejetimi načeli in intencijami reorganizacije. Odprta in kritična izmenjava mnenj, strpna in hkrati ostra razprava o različnih vprašanjih je pogoj, da bomo lahko slovenski komunisti izoblikovali na kongresu takšno idejno-politično platformo in stališča za svoje prihodnje delo, ki bodo omogočila hitrejši, enakomernejši in skladnejši razvoj Slovenije, hitrejšo uveljavljanje samoupravnih odnosov in premagovanje vsega zaostalega v družbi in zavesti.

Poleg očitnega uspeha pri vzpostavljanju nove organizacijske strukture in novih oblik dela zaznavamo nekje bolj, drugje manj, pač glede na možnosti in glede na subjektivno pripravljenost, tudi že globlje premike. Organizacije Zveze komunistov so dosti bolj obrnjene k izrazitejšim in aktualnejšim idejno-političnim vprašanjem. Utrjuje se zavest o potrebi večje nacionalne integracije in tudi o potrebi preseganja vseh vrst provincializma in nacionalne zaprtosti. Sprožen je proces hitrejšo notranje selekcije v Zvezi komunistov kot tudi notranje idejno-politične diferenciacije, hitreje pa se spreminja tudi struktura organizacije. Seveda zadevamo pri tem ob mnogo odporov, težav in nerazumevanj. Pri ocenjevanju, analizi in akciji je čedalje bolj prisotna tudi moralno-politična dimenzija. Vse to so znamenja, da proces preosnove dobiva globlje tokove in se na nov način in napredno uveljavlja. Poudarek mora biti ravno na tem novem. Važno je spoznati te procese in težnje, pa čeprav kvantitativno niso še dovolj izraziti.

Reorganizacije Zveze komunistov seveda ni mogoče skrčiti le na dogovor o spremembi stila, metod dela in oblik organiziranja. Utrjuje se spoznanje, in verjetno je to pomembno, da je to trajnejši in zahtevnejši proces. To je hkrati tudi proces reforme lastne zavesti, torej kritični obračun v lastnih vrstah z mnogimi utvarami, dogmami in polovičnimi resnicami tako preteklega kot sedanjega obdobja. In ravno v tej smeri smo v dosedanji fazi reforme Zveze komunistov storili premalo. To je dostikrat tudi najtežja naloga. Ena izmed bistvenih značilnosti sedanje idejno-politične fiziognomije Zveze komunistov je sorazmerno nizka stopnja teoretične kulture. Podcenjevalni odnos do duhovnega, miselnega in znanstvenega ustvarjanja je med drugim posledica prakticizma,

ki je bil pogojen z oblastniškim načinom delovanja Zveze komunistov in je v marsikaterem okolju kot rja najedel smisel za lastnim teoretičnim in idejno-političnim usposabljanjem sploh in potrebo po njem ter razprednotil delo te vrste. Ožioljanje potrebe po teoretični kulturi je hkrati proces spadanja z vsemi primitivnimi, birokratskimi, tehnokratskimi, zasebno-individualističnimi in drugimi pogledi, ki jih srečujemo v vrstah Zveze komunistov. Če hočemo to stanje preseči, pa je treba odpraviti mnoge enostranske, neznanstvene, nemarksistične in v bistvu birokratske poglede na odnos med politiko in znanostjo. Še se primeri, da si nekateri želijo, da bi bila znanost kratko malo dekla politike, da bi le utemeljevala že oblikovana stališča. Moti jih vsak kritičen napor in kritično obravnavanje, vsako kritično analiziranje političnih odnosov, procesov in struktur. Sedanji trenutek je izredno pomemben za to, da čimprej presežemo poenostavljene poglede na odnos med znanostjo in politiko, da združimo vse ustvarjalne iniciative in sposobnosti.

Čeprav so se z reorganizacijo razvile dosti bolj pisane oblike organizacijskega povezovanja komunistov, je nesporna resnica, da ostaja še vedno preveč komunistov zunaj glavnih tokov boja za napredek, da ne sodelujejo v konkretni družbenopolitični akciji. Ob številnih kritičnih razpravah o žgocih problemih sedanjosti pa mnogi komunisti nimajo občutka, niti niso prepričani, da je njihovo angažiranje smiselno in družbeno koristno. Takšno prepričanje se ohranja in živi tako zaradi premajhne povezanosti, medsebojne odvisnosti in uskladene dejavnosti vseh struktur kot tudi zaradi tega, ker mnogi naši družbeni dogovori ostajajo le na ravni načelnega sklepanja in jim ne sledijo ustrezne in smotrne akcije tako na organizacijskem kot na kadrovskem in idejno-političnem področju.

Ne smemo tudi mimo tistih pogledov in stališč, ki menijo, da smo v nekakšni »krizi ciljev«. Takšna mišljenja so pogostna predosem med mladimi ljudmi. Te vrste razmišljanja ponavadi ne zanikajo velikih uspehov in napredka niti velike vrednosti temeljnih programskih izhodišč Zveze komunistov, znanstvenega socializma itd. Čutijo le potrebo, da bi Zveza komunistov v posameznih etapah svojega razvoja hitreje ter tudi pogumneje javno izpovedovala svoja stališča in poglede na vprašanja, ki so v danem času in prostoru najbistvenejša. Zato je nesprejemljivo sleherno zapiranje razprav, beg pred njimi, pa čeprav gre za najboljčutiljivejša vprašanja, če so le-ta v središču pozornosti ljudi. Kritike je slišati tudi na rovaš našega, slovenskega centralnega komiteja, češ da je premalo prodoren pri oblikovanju stališč, da so

stališča marsikdaj presplošna in da ga je premalo slišati tudi v širši jugoslovanski javnosti.

Važno obeležje sedanjega trenutka je precej množična kritika politike med komunisti, češ da ni dovolj učinkovita. Preseda jim besedovanje, sestankarstvo, obilica dokumentov, od katerih ne vidijo neposrednih koristi, posebej še, če se in ker se družbeni odnosi in življenje ne spreminjajo vedno skladno s sprejetimi načeli. Ostrejšše postaja tudi kritiziranje komunistov na vodilnih delovnih mestih, češ da so pogosto odmaknjeni od ljudi, da ne poznajo resničnih problemov in življenja, da se zapirajo v sloje in drugo. Pobude za takšne kritike so seveda zelo različne. Del te kritike je včasih zasnovan tudi na nepreverjenih in enostransko tolmačenih dejstvih. Ta kritika kot celota pa je za Zvezo komunistov in njena vodstva dragocena, ker opozarja na pomanjkljivosti v delu organizacije, in prav je, da v njej iščemo njena revolucionarna in racionalna jedra in pobude za hitrejšo odpravljanje pomanjkljivosti v tistih strukturah, kjer se pojavljajo. Očitki in upravičeno negodovanje so tudi druge vrste. Mnoga vodstva menijo, da je članstvo premalo odločno in dejavno, premalo občutljivo za dogajanja v svojem ožjem okolju in premalo odločno pri spopadanju s starim in v boju za uveljavljanje novega.

Reorganizacija Zveze komunistov naj bi med drugim ravno premostila to dvojnost, ta prepad med vodstvom in članstvom. Odpravila naj bi birokratsko hierarhične odnose, odpravila stanje, v katerem vodstvo predvsem le sprejema sklepe, članstvo pa jih le izvaja. Uvedla naj bi stalno demokratično izmenjavo mnenj, zagotovila res vsestransko prisotnost članstva pri oblikovanju stališč na vseh ravneh. Resnična avantgardnost pa pomeni, da se vsak komunist kot posameznik vsak dan, opirajoč se na svoje znanje, programsko osnovo Zveze komunistov, stališča njenih organizacij in vodstev in na razmere okolja, v katerem živi in deluje, nenehno bori za napredek, za nove odnose. Zato so marsikdaj neopravičene in neuresničljive tiste težnje, ki žele vso odgovornost in skrb prevreči le na vodstva. Seveda ne manjka tudi takih, ki so, če bi merili dejavnost s klasičnimi merili, zelo agilni. Mnogo sestankujejo, se pogovarjajo in snujejo. Toda njihovo delo ne rodi pravih sadov. Tudi v političnem delu je še premalo prisotno spoznanje, da ni važen le delovni napor, ki ga nekdo prispeva, ni važno trkanje na prsi, češ koliko delaš, važni so družbeni rezultati. In niso redki primeri, ko rezultati niso ustrezni subjektivnim naporom in hotenjem. Če je tako, potem je verjetno vzrok takšnega stanja treba iskati predvsem v nas samih.

Med razpravami o reorganizaciji prihaja občasno tudi do nerazumevanja idejno-politične vloge ZK v sedanjem trenutku, tega, iz česa ta vloga izvira, kot tudi naloge, ki iz takšne družbene vloge izhajajo. Brez dvoma je sam revolucionarni značaj socialistične preobrazbe in graditve eden izmed bistvenih virov sedanje idejno-politične vloge Zveze komunistov. Ta preobrazba pa ni le vprašanje idejno-političnega boja, ni le vprašanje demokratičnega boja mnenj. Predvsem zahteva, da se spremeni razmerje družbenih sil, da se spremeni materialna kot tudi socialna struktura družbe. Glavni nosilec tega boja je ravno delavski razred in Zveza komunistov kot revolucionarna avantgarda. Na sedanji stopnji razvoja in v sedanji družbeni strukturi je takšna vloga Zveze nujna. Nujna je za izvedbo revolucionarne preobrazbe za to, da se odpravi ekonomska kot tudi vse druge oblike človekove odtujenosti. Zanemarjanje tega dejstva lahko kaj kmalu pripelje do idealiziranja stanja, do podcenjevanja družbenih nasprotij, ki danes obstajajo in so dejavnik sodobnih političnih odnosov in procesov.

Ko govorimo o delavskem razredu, imamo v mislih tudi vse procese in spremembe v njegovem položaju in strukturi. Današnji delavski razred ni to, kar je bil včeraj. Kolikor širši so procesi samoupravljanja, kolikor bolj se razvijajo novi proizvodni odnosi, nova tehnologija, toliko globlje in širše so spremembe v sestavi delavskega razreda, inteligence in vseh družbenih slojev. Danes nastaja nov tip družbene slojevitosti, ki ni več klasično razreden, ki izgublja elemente razrednosti. Žal so v mnogih naših razpravah ta dejstva premalo poudarjena. Premnogokrat poenostavljeno — zaradi različnih interesov — enostransko fetišizirajo »delavski razred« in sklicevanje na njegov interes je včasih le pripomoček za opravičevanje in utemeljevanje posameznih političnih stališč in akcije. Progresivno oblikovalni vpliv na družbeno zavest samoupravljalca v najširšem smislu je naslednji bistveni vir sedanje družbene vloge Zveze komunistov. Kolikor bo Zveza resnično središče napredne družbene misli, globljih humanističnih, demokratičnih in moralnih snovanj in akcij, toliko bo njen vpliv na zavest samostojnih samoupravljalcev večji in učinkovitejši. Enakopraven demokratičen boj mnenj z vsemi ustvarjalnimi silami družbe in praksa kot nenehni kriterij resnice — to bo pot k najboljšim družbenim rešitvam. Hkrati pa bo Zveza komunistov iz tega procesa, iz takšne stalne demokratične interakcije črpala svoje lastne programske iniciative, svojo idejno-politično in moralno moč in vpliv. Zato je tudi boj za demokratične odnose v družbi v najširšem smislu za dosledno samoupravo odločilni pogoj njene vodilne

idejno-politične vloge. Seveda to ni odvisno od ustrezne deklaracije. Ne gre toliko le za globalna spoznanja in le najpomembnejše sistemske rešitve, čeprav so tudi te neodložljive. Zato bi morali čimprej začeti javno razpravo o teh vprašanjih in omogočiti široki javnosti, da pove svoje mnenje. Ker so tu še bolj kot drugje prisotni različni interesi, je težnja k sintezi, k iskanju kar najboljših rešitev nujna. In Zveza komunistov bi morala dati na vseh ravneh odločilen prispevek k tej sintezi.

Bolj je potreben organiziran napor, da v tisočih celicah te družbe — gospodarskih in negospodarskih — resnično uveljavimo socialistične samoupravne odnose. Tu pa pogosto ne pomaga le najbolj načelno izhodišče niti ne volja in zanos. Potrebno je takó znanje kot tudi potrpežljivo iskanje najboljših rešitev. In v tem iskanju bi ne smeli biti nepotrpežljivi in nestrpni.

Med vprašanji, ki v sedanjem trenutku begajo nekatere komuniste in ki nanje še nismo zadovoljivo odgovorili, v širšem smislu pa sodijo v okvir teme o reorganizaciji, so številna vprašanja socialne diferenciacije, družbene neenakosti med ljudmi, njihovih vzrokov ter potov in perspektiv odpravljanja. Mednje sodijo pojavi hitrega bogatenja nekaterih slojev, pretirane privatizacije in komercializacije. Ta vprašanja postajajo čedalje bolj predmet razmišljanj, kritike in tudi eden izmed vzrokov določene družbene apatije in resignacije v idejno-političnem in moralnem smislu. In ker gre pri obravnavi teh vprašanj tudi za to, da v sami Zvezi komunistov so posamezniki, ki jim je prva in edina skrb le skrb zase, je to med drugim precejšnja ovira kadrovske regeneracije Zveze, precejšnja ovira za dotok mladih, predvsem neposrednih proizvajalcev v vrste Zveze komunistov. Zveza komunistov in njena vodstva se bodo morali hitreje spopadati s temi pojavi. Nedopustno je sleherno odlaganje ukrepov in stališč o tem. Seveda velja pri tem hkrati zastaviti vso skrb za dosledno izpopolnjevanje in uresničevanje načel kot tudi sistemov in dogovorov za uresničevanje delitve po rezultatih dela, za še večjo materialno spodbudo za kvalitetno delo. Odločneje je treba preprečiti prisvajanje dohodka ali drugih koristi na podlagi privilegijev, različnih oblik lastnine »kapitala« ter z drugimi nedovoljenimi sredstvi. O neučinkovitosti in nedoslednosti naše davčne politike je bilo že toliko napisanega, da ni treba več izgublјati besed o tem. Normalno bi bilo, da predstavniški organi na vseh ravneh sprejmejo ustrezne ukrepe.

Večja javnost dela vodstev in organizacij Zveze komunistov je pomemben rezultat dosedanjega procesa reorganizacije. To velja za organizacije in vodstva na vseh ravneh in za mnoge faze njihovega dela. Hkrati pa velja pibiti, da so

še prisotne težnje, da bi pomembna vprašanja reševali v zaprtih krogih ali pa celo preprečevali razprave. Glede boja mnenj v ZK in javnosti dela opazamo, da del komunistov načelno pritrjuje javnosti dela in odprtemu boju mnenj in se zanj zavzema ob vsaki priložnosti, vendar pa se ob tem boje posledic javnosti dela in boja mnenj. Ustrašijo se tega, ker prihaja pri tem tudi do različnih pogledov, in če gre pri tem še za različne poglede ali nianse med vodilnimi komunisti, so več kot zaskrbljeni. Sedanje stanje pa zahteva, da vsakdo pogumneje izpoveduje svoja stališča in poglede in se ne ustraši morebitnih razlik, ki se ob tem pokažejo. Nemogoče je razlike, ki se pokažejo med oblikovanjem politike in stališč, skrivati v okviru forumov. Nujno potrebna je večja personalizacija ter individualizacija stališč. To ni v nasprotju s temeljnimi načeli delovanja revolucionarne organizacije, nasprotno, to je bistven pogoj in faza takšne vloge in hkrati pot k politični sintezi. Seveda del komunistov ob tem zbegano reagira, niso navajeni, da bi te razlike prodrle v javnost. Hočejo in želijo zgolj direktivnih stališč in navodil. In če govorimo o boju mnenj, potem moramo dodati še potrebo, da se do kraja uveljavi strpnost in višja kultura političnega dela. Nesprejemljiva je metoda kakršnihkoli diskvalifikacij ali etiketiranja. Odprto soočenje, boj mnenj, javno izpovedovanje stališč in uveljavljanje človeka z delom, to je in mora postati tudi bistveni kriterij sedanje in bodoče kadrovske politike. Komunisti morajo imeti vso možnost, da po delu ter temeljnih stališčih ocenjujejo posameznike in vodstva. Tako bodo lažje izbirali in izbrali najboljše ljudi.

V sedanjih razburkanih dogajanjih na svetovnem prizorišču se tudi pri nas pojavljajo različne oblike radikalizma. Večji del tega pogojujejo in spodbujajo naše razmere in je izraz kritičnega odnosa do stanja ter želje s svojo mislijo in akcijo to stanje preseči. Omembe vredno je to, da se del naprednega radikalizma pojavlja zunaj vrst ZK. Na splošno vzeto v tem ni nič slabega, nič presenetljivega. Resnično revolucionarni avantgardizem ni bil nikoli v celoti identičen z vsakokratno obliko revolucionarne organizacije. Slabo in vznemirljivo pa bi bilo, če revolucionarna organizacija, v tem primeru Zveza komunistov, ne bi zgradila mostu do različnih oblik tega naprednega radikalizma, če bi ga podcenjevala ali se celo ne menila zanj. Izredno važno je, da tenkočutno prisluhnemo tem tokovom, njihovim izvirov in hotenjem. Ena izmed potez tega radikalizma je delno nezaupanje do institucionalizacije idej in akcije. Boje se, da bi se to sprevrglo v različne oblike družbenega konformizma. Če je proces reforme Zveze komunistov proces njenega lastnega revolucioniranja, in tako smo ga označili ter ga moramo tako tudi poj-

movati in uresničevati, potem je ta proces pogojen in povezan z večjo odprtostjo Zveze komunistov vsem naprednim tokovom in strukturam te družbe. Še posebej velja to za njen odnos do mlade generacije.

V vsakem resničnem avantgardizmu je tudi tveganje. Brez različnih oblik tveganja ni prave avantgardnosti. Bežanje od tega marsikdaj pelje v družbeni konformizem in nenačelno prilagajanje. In ker je pripravljenost tvegati bila in bo značilnost mlade generacije, je tudi to razlog in pogoj, da jih smejeje vključujemo v Zvezo komunistov. Ustvarjalni nemir mladih ne sme biti ovira, ampak nasprotno, biti mora prednost, ki naj bo vodilo, da se Zveza komunistov še bolj odpre do njih. Ta ustvarjalni nemir pa ni in ne sme biti identičen s pojavi različnih oblik družbenega nihilizma, družbene destrukcije, podcenjevanja doseženega in zavračanja vseh zgodovinsko pridobljenih vrednot. Ta nemir je del in način odzivnosti mladih na pereče probleme sedanosti. Prisoten je v njihovem vrednotenju sedanosti in hkrati tudi vizijah prihodnosti. In če bi tega ustvarjalnega nemira, te želje in pripravljenosti za ustvarjanje novega, boljšega, bilo več — bi laže in hitreje dosegali cilje, za katere se revolucionarno gibanje bori, ne le tu pri nas in danes, ampak na svetu sploh.

Naš današnji problem

Slovenska stvarnost in slovenska misel sta danes na taki stopnji razvoja, da terjata pozornost in skrb vseh nas, in če tega ne, vsaj resen in trezen razmislek vsakega izmed nas o njunem stanju in o njunem smislu. Z razvojem naše družbe in jugoslovanske državne ureditve, ki se je orientirala po ideji decentralizacije in samouprave, je stopila problematika naše narodnosti v novo fazo, ki si jo moramo osvestiti, za katero se moramo pripraviti in dokončno usposobiti.

Ali je naša skrb za našo narodnost v bistvu zdrava? Ali se kot socialisti in komunisti smemo zavzeto ukvarjati z nacionalno problematiko, o kateri nekateri govore, da je neaktualna, da je premagana in za socialistično misel neprimerna, če ne kar reakcionarna? Tako vsaj nam dopoveduje vrsta ljudi, ki jim je naša nacionalna misel iz takega ali drugačnega razloga tuja, morda neprijetna, neljuba, četudi bi ji morala naša lastna nedavna zgodovina in dogajanje v širnem svetu opozoriti, da nacionalnost še dolgo ni odložen problem. Očitno je namreč, da je bila poleg socialne misli ravno nacionalnost druga, vsaj enakovredna moč našega osvobodilnega boja in da je nacionalna misel v zvezi s socialno ali pa tudi brez nje gonilna sila številnih političnih procesov in spopadov po cellem svetu, dejstvo, za katero nemara ni potrebno navajati konkretnih primerov, ki se jih nikakor ne manjka.

Skratka, nacionalno čustvo je še na široko po svetu živo in silovito gibalno mednarodnih dogodkov, ki ga kot socialisti, se pravi kot realistični misleci o svetu ne le smemo upoštevati, marveč moramo tako ravnati, če hočemo da bo naša razlaga zgodovinskih procesov resnično stvarna in zanesljiva. Toda naša čustvena zavzetost za našo narodno problematiko?

Smo vendar socialisti, komunisti, se pravi internacionalisti! V tem opozorilu vidim zofizem posebne vrste. Smo komunisti, toda dejansko komunisti brez komunizma, vendar s težnjo k njemu. Zato nemara smemo biti tudi internacionalisti brez internacionalistične realnosti, toda s težnjo k nji. In ravno zaradi te težnje moramo živo reagirati na vsako nacionalno neurejenost, na vsako nepotešenost zdravega in naravnega nacionalnega čustva, kjerkoli ga srečamo in kjerkoli je posledica takih ali drugačnih mednarodnih ali mednacionalnih odnosov v tujem svetu ali doma, naj bodo prizadeti pripadniki drugih narodov ali mi sami. Da, zavzetost za odpravo nacionalnih krivic je ravno tako lahko pravi in dejaven socializem, kakor je komunizem bojevita zavzetost za odpravo razredov ali z drugo besedo socialnih krivic.

Vrhu tega je v vsakem pogledu potrebno upoštevati razlike med nacionalizmi ali narodnimi čustvi, ki jih nikakor ni vseh metati v isti koš. Očitno je, da obstoje globoke objektivne razlike med nacionalizmi velikih imperialističnih narodov, pa naj slone na rasnih ali kulturträgerskih ali mesijanskih ali kakršnihkoli drugih miselnostih, ter nacionalizmi majhnih, neravnopravnih ali celo ugnjetanih in zatiranih narodov. Popolnoma jasno je, da so prvi ne samo nečloveški in megalomanski, hkrati pa tudi neprijetni in objektivno nevarni, vtem ko so drugi naravni in zagotovo neškodljivi, v bistvu ne samo upravičeni, temveč za člane prizadetih narodov kategorično imperativni.

V to drugo vrsto spada naše nacionalno čustvo. Poudariti je ponovno o njem, kar je bilo že tolikokrat rečeno, da to čustvo ni nikdar nikogar ogrožalo in da nas ni nikdar zavedlo v nasilja ali krivice nasproti drugim narodom. Gotovo je naš patriotizem tak zaradi naše majhnosti, zaradi naše nemoči; navzlic temu pa je vendarle brez greha nasproti komur koli. To dejstvo tembolj opravičuje njegovo prisotnost v vsej naši zgodovini, pa tudi v sedanosti, v kateri položaj našega naroda vendarle še ni do kraja razčiščen, razjasnjen in urejen.

V naši zavedni politični preteklosti se je naše narodno čustvo izrazilo v dveh vodilnih geslih, v katerih sta zajeta dva velika zgodovinska programa. Prvo je geslo »zedinjene Slovenije«, ki je nastalo leta 1848 in ki je še v celoti in do skrajnih posledic priravnano obstoju avstro-ogrske monarhije in njeni tedanji notranji ureditvi. V letih pred prvo svetovno vojno je bil med nami z novim geslom zasnovan nov nacionalni koncept: koncept »osvobojene Slovenije«, združene z jugoslovanskimi narodi v enotno državno tvorbo. In kakor je prvi koncept vsebovan v drugem, tako sta oba sublimirana vsebovana v našem današnjem postulatu po »samostojni Slo-

veniji«, razume se, po samostojni Sloveniji v skupni socialistični državni tvorbi jugoslovanskih narodov, izven katere nam ni obstanka, kakor ga ni nobenemu izmed naših narodov.

Taka samostojnost Slovenije (ravno tako pa tudi vsake druge republike) v naši federaciji je najnaravnejši postulat našega današnjega narodnega čustva, ki je prepojeno s socialistično zavestjo. Kaj je njegov smisel? Misel, da naj se Slovenci v sklopu jugoslovanskega socialističnega sveta resnično upravljamo sami. Naša, z našim delom ustvarjena sredstva naj po odbitku prispevka za federacijo ostanejo nam, se pravi, bodo naj povsem na razpolago za naše potrebe in smotre, ki si jih bomo določali sami in kakor si jih bomo odrejali sami. Kaj nasprotuje temu projektu? Vprašanje je vedoma formulirano brezosebno. Kajti bilo bi nesmiselno in nemara tudi nepravilno spraševati se, kdo nasprotuje naši zahtevi, ki je tako naravna kakor naša obstanost sama. Kaj tedaj nasprotuje našemu postulatu?

Mislim, da predvsem centralizem, kolikor ga je v naši državi kljub decentralizaciji še ostalo. Nemogoče je namreč smotrno in zares smiselno iz središča države voditi in ravnati vse potrebe in težnje, zlasti pa vsa subtilnejša prizadevanja vseh naših narodov in dežel, v katerih je življenje tako zelo raznoliko in neizravnano v vsakem pogledu. Z decentraliziranjem, ki je že nekaj let v teku pri nas, se položaj stopnema izboljšuje, toda stanje, kakršno bi bilo potrebno in zadovoljivo, še ni doseženo. Po prvotnem centralističnem ustroju je v državi ostalo še veliko gospodarskih in drugih institucij, ki še vedno vodijo cele sektorje našega ekonomskega življenja in ki s tem dirigirajo in zbirajo mnoga sredstva naše celote v središču države, kar gotovo daje temu tudi prekomeren vpliv na življenje naše skupnosti in vsakega njenega dela. V to kategorijo anomalij našega življenja, ki nam vzbujajo občutek nesamostojnosti, spada tudi široko znano in široko obravnavano dejstvo, da nam naše državne knjigovodstvo nikakor še ni razloženo in da nam naš slovenski življenjski račun nikakor ni jasno pregleden, zaradi česar je tudi razumljivo, da ne moremo imeti zavesti o samostojnem upravljanju našega življenja od gospodarstva do njegovih najvišjih kulturnih oblik, ki pa tako in tako vse slone na gospodarstvu. Ponavljam pa, da bi bila taka zavest nujno potrebna za zadostitev in izpolnitev našega sedanjega narodnega čustva, ki ga označuje geslo o zedinjeni, osvobojeni in samostojni Sloveniji v sklopu Jugoslavije.

Življenja velikih narodov so kakor mogočni, neukrotljivi veletoki, ki se pokore nekim svojim nepreglednim zakonom in ki jih zlepa ni mogoče obvladati in jim dati smer. Življenje majhnega naroda, kakršen je naš, pa je dosti bolj pre-

gledno in veliko bolj dosegljivo vplivom volje in razuma. Zato je pri nas vsak narodni program, ki se omejuje na kategorije gospodarstva in politike, še vedno nezadovoljiv in tudi nezadosten. Če stremimo k samostojnosti, moramo spričo posebne narave in usode malih narodov tudi vedeti, kako, zakaj bomo svojo samostojnost uporabili, kako in kam bomo ravnali življenje našega narodnega občestva? Kam hočemo? Kakšen smoter imamo pred očmi?

V poglavjih zgodovinskih knjig, ki opisujejo srečne države in narode ali vsaj srečna obdobja njihovega življenja, naletimo pogosto na takele ugotovitve: Ljudstvo je živelo v blagostanju, obrti so uspevale, znanosti in umetnosti so cvetele. To je dovolj stereotipen, hkrati pa tudi kar sprejemljiv zgoščen opis blaginje v življenju širokih kolektivov. Podobno predstavo mora vsebovati naš odgovor na gornje vprašanje. Seveda se nam zdi gospodarska urejenost in uspešnost naše republike kot osnova vsega umevna sama po sebi. Zato o nji ne bi izgubljal besed. Važno pa je vedeti, da samo gospodarsko blagostanje ne more biti in ni zadostno za razvit narod. Nikomur, ki je vreden imena človek, ne moreta zadostovati sitost in udobje. Življenje hrepeni po višjih in lepših oblikah, ki nastajajo samo v zvezi z višjo zavestjo, s kulturo. Zato te pri svojih predstavah o bodočnosti in smotru našega življenja ne smemo zgubiti izpred oči in čim globlje v prihodnost segamo s svojimi sanjami in načrti, tem intenzivneje naj bo v njih prisotna kultura, zlasti umetniško snovanje vseh vrst.

Živeti hočemo lepo in z lepo zavestjo. Pomembna opora naši človeški zavesti je naš socializem. V njem vidi misleč človek jamstvo za oblast moralnega imperativa v družbenih in medčloveških odnosih. Vendar ne pozabimo nikoli, čeprav bi se imeli ponavljati, da resničnega socializma brez kulture ne more biti, hkrati pa se tudi trdno zavedajmo, da danes ravno tako zagotovo ne more biti niti resnične kulture brez socializma. Živeti hočemo lepo in smiselno. Skoraj v ničemer nam ni mogoče tekmovati z drugimi večjimi narodi, ki se jim ne moremo primerjati v ničemer, kar je odvisno od gmotnih sredstev. Usoda pa je kulturo, se pravi umetnosti ustvarila izven te odvisnosti. Umetnost je odvisna samo od človeka, od njegove zlahtnosti in veličine. Očitno je, da drugi narodi tu nimajo odločilnih prednosti, saj poznamo veliko in pomembno umetnost raznih majhnih narodov. Posvetimo se tedaj kulturi, v kateri bomo lahko vsaj stopali v korak z vsem svetom, kakor kažejo najvišji dosežki naše dosedanje umetnosti, bodisi literature bodisi slikarstva. Dajmo svojemu življenju smisel v zavesti, da smo lahko vredni člani družine sveta v prečudoviti stvari kulture. In ta smisel bodi tudi smisel našega bodočega, samostojnega narodnega življenja.

Religija kot zasebna stvar in problem dialoga

---

*Država se ne gradi na podlagi religije, mar-
več na podlagi uma svobode*

(Marx)

Že v preteklem stoletju je socialistično gibanje, prežeto z idejami marksizma, razglasilo religijo za zasebno stvar tistih, ki verujejo; to je pomenilo, da religije zaradi njene vsebinske biti ni mogoče uporabljati za oblikovanje družbenega, političnega in zgodovinskega razvoja. To je ustrezalo konceptiji, da se mora socializem, odkar je postal znanost, kot znanost tudi razvijati. Religija kot oblika metafizike je s tem zgubila poprejšnje pravice biti v življenju alfa in omega vsega. Za javno življenje, za državo in družbo, za prihodnost religija ni več poklicana; odvzeta sta ji prejšnji izjemni položaj in vloga.

Sámo načelo, da je religija zasebna stvar, je kot problem interpretacije kaj lahko razložiti, kajti človek ima pravico, da veruje ali pa ne veruje; tisti, ki verujejo, naj verujejo, tudi to je njihova zasebna stvar. Kakor hitro pa poskušamo to zahtevo dejansko uveljaviti v življenju, tedaj spet ni vse tako preprosto. *Lenin* je v tem odnosu razlikoval državno oblast in partijo proletariata. Religija je za državo zasebna zadeva, ne pa tudi za partijo proletariata, ki mora delavski razred voditi k nereligioznosti. Te ideje o religiji so po oktobrski revoluciji prišle do izraza tudi pri nas. Znan je primer, ko je večja skupina beograjskih študentov predložila peticijo proti ustanavljanju teološke fakultete.¹

---

¹ Na zboru *Pobratimstva* (splošno beograjsko študentsko združenje) so študentje 15. julija 1919. leta sprejeli resolucijo, na kateri je bilo 437 podpisov in

Država mora biti že po sami logiki svoje eksistence, če priznava vse verske skupnosti za enakopravne, nujno ločena od Cerkve oziroma od verskih skupnosti. O tem odnosu je pisal Marx: »Kakor hitro neka država prizna enakopravnost veroizpovedi, ne more biti več religiozna država, ki bi istočasno ne krnila pravic posebnih veroizpovedi, in ni državne cerkve, ki bi slehernega pripadnika druge veroizpovedi ne preklela kot heretika, mu sleherni košček kruha povezovala z vero ter iz dogme skovala spone med posameznimi indivi-
dui ter eksistenco pripadnika države.«²

V zakonski enakosti vseh veroizpovedi — ne glede na število pripadnikov — se država kot država povzpne nad sfero posamezne religiozne pripadnosti in njej ustreznih idej. To je bistvo politične emancipacije države. Naslednji korak je človeška emancipacija, katere smisel je počlovečenje (tj. odprava fenomena odtujenosti), ki se izraža kot eksistenčna nujnost, tj. kot sestavni del teorije in prakse.

Z načelom ločitve države od cerkve se naša socialistična država ne deklarira za antireligiozno, ampak samo za areligiozno ustanovo, v kateri je religija razglašena za zasebno stvar tistih, ki verujejo.

S tem država izjavlja, da je njena eksistenca nereligiozna ter da je to usklajeno z njenim programom delovanja.

Ateističnost je podlaga, da se lahko obravnava religija v odnosu do države in njene funkcije kot zasebna stvar. Že iz samega dejstva, da areligioznost države ni ovira za religijo, ki je z zakonom opredeljena kot posebna stvar, je očitno, da areligioznost ni sinonim za antireligioznost ter da lahko načelo ločitve države od cerkve oziroma verskih skupnosti pospeši delovanje ene in druge ustanove. Težave glede teh odnosov so prav v različnih tolmačenjih religije kot zasebne stvari; religija namreč samo sebe predstavlja kot univerzalno osnovo za družbeno in zgodovinsko življenje; to življenje pa je po eshatoloških vrednotah prehodnost (država na zemlji) nasproti ciljem, ki pridejo za njo (nebeška država). Zaradi

---

v kateri pravijo: »Soglasno in kar se da ostro protestiramo proti namenu pristojnih dejavnikov, da se na beograjski univerzi ustanovi teološka fakulteta. Sodimo, da je religija po svoji naravi docela dogmatična in protiznanstvena; potemtakem zanjo ni prostora na univerzi, ustanovi, ki mora biti pri proučevanju posameznih znanstvenih disciplin avtonomna in objektivna.

Razen tega smo prepričani, da je svoboda vesti nesporen in bistven intimni del osebne svobode.

Religija naj bo in mora biti stvar zasebnega, osebnega prepričanja. Zato odločno zahtevamo, da se v interesu naše dežele in v imenu sodobnih demokratičnih načel cerkev absolutno loči od države.« Str. 777—778: »Radničke Novine«, 19. 7. 1919. Sto let filozofske fakultete, Beograd 1965. Redakcija: dr. Tatomir Andjelić, dr. Dimiatrije Vučenov in dr. Radovan Samardžić, odg. urednik.

² K. Marx — E. Engels: Werke, Bd. 1, Dietz Verlag, Berlin 1961.

vnašanja eshatologije v zgodovino in zgodovine v eshatologijo se cerkev postavlja nad družbo in državo ter v teh zahtevah prihaja do nasprotnih tendenc in pojmovanj, kajti zase hoče pridržati pravice razsojanja, kaj je in kaj ni.

Zato je nujno pretehtati vprašanje: kako je religija kot zasebna stvar sprejemljiva? Kakor hitro se namreč posamezniki združujejo, skušajo svoje ideje tudi zasidrati in jih širiti. Učenje esperanta je npr. zasebna zadeva in nihče ni primoran ta jezik govoriti ali pisati. Toda ko se esperantisti združijo, žele delovati vzajemno in dokazati, da je ta njihova ideja potrebna in koristna. Tako prehaja ideja iz sfere zasebnosti v sfere javnosti. Podobno je tudi z drugimi oblikami združenj — tudi z religijo. Če religija ne ostane v mejah hišnega kulta, marveč nastopa prek cerkve in njej podobnih institucij kot organizacija, potem je taka zasebnost takoj *družbena posebnost*, tj. družba v družbi, katere odnose je treba pravno in zakonsko regulirati.³

Družbena posebnost je oblika družbenega uveljavljanja, to pa ni več samo zasebna zadeva. Celotna religiozna vsebina ima zgrajeno internacionalno organizacijo, ki poskuša delovati po izenačenih kriterijih.⁴ Celo če bi bila v vseh državah svetá religija razglašena za zasebno stvar, bi to v bistvu ne bila zasebna zadeva, brž ko zadobi množično obliko organizacije in institucionalnega uveljavljanja. Če pa ima tak status samo v nekaterih državah, je to še toliko težavnejše reševati. Cerkev v naši socialistični družbi ne more imeti političnega programa, vendar pa je njen cilj, da spiritualnih zadev ne zadrži le v eshatološki sferi, marveč da jih uveljavlja tudi v življenju ter od vernikov terja ustrezno prakso. To vnašanje eshatološkega v zgodovinsko ali metafizičnega v materialno zelo nazorno dokazuje, da religija ne eksistira kot zasebna stvar, marveč je eshatološko javna, družbena in zgodovinska. Zakon lahko predpiše ločenost in pravno je zares zasebna zadeva, ker se religija ne sme politizirati, čeprav je tudi glede tega razmejitev težavna. Torej v odnosu na pravno-politično

---

³ V naši socialistični družbi so ta vprašanja rešena z ustavo, posebej pa so določena s temeljnim zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti.

⁴ Prav na podlagi takega dejanskega stanja izjemnosti Cerkve kot celote v družbi je Vatikanu do tega, da svoje pravice nad Cerkvijo v spiritualnih vprašanjih ureja s posameznimi državami. Diplomatski odnosi med Jugoslavijo in Vatikanom so bili pretrgani 1952. leta, ker je katoliška cerkev menila, da je dolžna upirati se politiki socialistične družbe. Odnosi so bili obnovljeni 1966. leta (25. junija). Cerkev je verska ustanova in kot taka ima tudi svoje pravice. Sporazum med Jugoslavijo in Vatikanom, ki ga poznamo kot protokol, ureja te odnose in omogoča Vatikanu voditi katoliško cerkev v Jugoslaviji. S pravne strani je v protokolu vse jasno povedano, vendar pa življenje prinaša vedno nova vprašanja, katerih ni mogoče pojasnjevati le iz zakonov, marveč je treba analizirati njihovo vsebino, da bi spoznali bit in smisel dogajanja.

stanje je religija z zakonom opredeljena kot zasebna zadeva; ker pa zakon ne more precizirati tudi metafizične plati vprašanja, iz tega dejansko izhaja, da se zasebnost religije oblikuje kot organizirana javnost, v kateri so prisotna eshatološka vprašanja kot oblika kultne prakse; potemtakem religija je in ni zasebna stvar.

Iz ideje o bogu kot stvarniku sveta in vsega, kar je, izhaja tudi telos religioznega mišljenja. Po tem izhodišču, ki je obenem tudi absolutni cilj, se določa smisel bivanja. Bog stvarnik je osnova religioznih hotenj in religija podoživlja samo sebe kot edino resnico, ki jo je bog razodel človeku; v obsegu dojetanja te resnice se pokaže, koliko je kdo dojel svoje poslanstvo in smisel življenja. V prepričanju, da je absolutna resnica, se religija ne deklarira samo kot zasebna stvar, marveč kot nujnost slehernega človeka.

V družbi, ki je religijo razglasila za zasebno stvar, so ta protislovja neprestano prisotna. Stanje je takole: pravno in zakonsko naj bo zasebna stvar tisto, kar se prikazuje kot absolutno in univerzalno, ki po dogmi izključuje vsako drugo hotenje. Cerkev pa hoče razširiti svoj vpliv, zbrati vse in vsem govoriti. Potemtakem je razumljivo vprašanje: kdo je kriv, da obstajajo ateisti? Če bi religija hotela biti zasebna stvar, bi bilo tako vprašanje nevzdržno. V načinu združevanja religioznih ljudi nastaja, *povedano po heglovski*, prehod iz kvantitete v kvaliteto. Če je v nekem gibanju združena velika množica ljudi, potem postane le-ta že zaradi številčnosti realna sila, ki je ni mogoče šteti za nepristransko. Že prve organizacije kristjanov v rimskem cesarstvu so dokazale, da postane taka »posebna zadeva«⁵ država v državi, kar je Cerkev v svoji biti do danes tudi ostala. Prav iluzorno je misliti, da je z zakonskim določilom, da je religija zasebna zadeva, taka bitnost že odpravljena. Zaradi zahtev po absolutnosti in in konkretni eksistenčni organizaciji religija v pravem pomenu besede ni zasebna zadeva in tudi noče biti. Čeprav je družbeno-pravno tolmačena za zasebno zadevo, se razodeta religija uveljavlja in se hoče uveljaviti kot nezasebna zadeva. *Bistvo razodete religije je antiprivatno, ker je sama v svoji biti antiindividualna.* To se da dokazati že z najbolj zgodnjimi krščanskimi spisi. Tako na primer uporablja apostol Pavel v *prvi poslanici Korinčanom* (12, 12—27) zgodbo o prepiru med udi in želodcem, ki jo je Menenij Agripa pripovedoval plebejcem kot primer nujne prakse enotnosti vernikov, ker so vsi telo Kristusovo in udi enega telesa.⁵

⁵ Iz takih zahtev po absolutnosti se je pojavila tudi inkvizicija ter boj cerkve proti heretikom. Že sam pojem hereze (grško *haireisis*) kot napačnega učenja, ki se upira nauku cerkvenih dogem, najbolje dokazuje, kako je bilo

Gledano iz sfere individualnosti, je lahko filozofija tudi ideja o zasebni zadevi, kajti filozofija ne daje absolutne trdnosti za svoje teze in ne nastopa kot izoblikovana organizacija, ki bi terjala absolutno vero in pokornost. V vsakem filozofskem nauku je prisotna osebnost filozofa, torej subjektivnost. Nobene filozofije ni moč razlagati le z zgodovinskimi predpostavkami. Napačno je domnevati, da bi marksizem nastal brez Marxa ali pa da bi prišel drugi Lenin in podobno. Če bi tako sklepali, bi bil to pravi zgodovinski fatalizem. To, kar daje neki filozofiji pečat osebnosti, je filozofova individualnost. Filozofija je po svoji biti vedno individualna in govori posamično, ker je tudi pot do resnice taka. Filozofija marksizma postaja filozofija tistih, ki jo sprejmejo za svoj življenjski smisel; vendar pa ta filozofija, kot nobena druga filozofija, ne ponuja nikakršne večnosti niti absolutnosti, kot velja to za religijo. V tem je razlika med svobodnim mišljenjem in dogmo. Religija kot dogmatsko prepričanje po svoji biti in po hotenjih ne more in noče biti zasebna stvar, tj., da bi o dogmah vsakdo razsojal, filozofija kot individualno prepričanje pa to je in bo to tudi ostala.

Seveda lahko Cerkev kot institucija, ki se ima za predstavnika in varuha razodete resnice, očita, da ima filozofija marksizma v socialističnih državah prav tako institucionalno eksistenco in je deležna varstva ter da ta filozofija ni zasebna zadeva.

---

vsako nestrinjanje z dogmami preganjano in obsojeno. Razpon od prvih sekt do današnjega nizozemskega katekizma vsebuje zgodovino Cerkve in njene dejavnosti. Že v tekstih nove zaveze se označuje s pojmom heretikum sum v resničnost božje besede. Apostol Pavel, ki je pisal zoper sekto judoistov (Gal. 5, 2, 6 in 12), je trdil, da je za zveličanje odločilna vera v Kristusa. Svoje nasprotnike je ironično imenoval »nadapostoli« (2. Kor. 11, 5; 12, 11), o sebi pa je prepričan, da govori v skladu z božjim razodetjem. Potemtakem je hereza popačeno učenje ter delo telesa, ne pa duha (Gal. 3, 20); hereza je dober povod za to, da se pokaže, kdo med verniki je trden (1 Kor. 11, 19). Hereza žali pot resnice ter prinaša s seboj zanesljivo pogubo (2 Petr. 2, 1, 2). Zaradi tega je očitno, da se mora človek heretiku izogibati (Tit. 3, 10), ker je to tako pokvarjen grešnik, da obsoja samega sebe (Tit. 3, 11). Glede na taka navodila je bilo že v poapostolski dobi, ko se je oblikovala državna cerkev (cesar Konstantin), država dolžna preganjati heretike — ker so bili taki ljudje obenem tudi sovražniki javnega reda in državne ureditve. Država s pomočjo Cerkve brani tudi božjo čast, obramba Cerkve pa je bila za državo obvezna. V katoliški cerkvi se je heretikom sodilo po *Codex Juris Canonici*. V herezo je sodilo na primer branje in širjenje prepovedanih knjig (index librorum prohibitorum).

Tudi inkvizicija dokazuje agresivnost cerkve. To je obdobje nasilja, v katerem so hoteli zatreti vsak svobodnejši glas o veri in dogmi. Kako združiti ideale krščanstva kot vsobče ljubezni tudi do sovražnikov ter fizično uničenje tisočev ljudi, ki je delo inkvizitorjev v službi Cerkve.

Zgodnje krščanstvo (apostolska doba) še pomisliti ni smelo na tako maščevanje, ker še ni imelo državne moči in oblasti. Tedaj je bila v rabi proti heretikom samo polemika, ki je opozarjala, da je to napačna pot, če se hoče

Res je, da se filozofija lahko dogmatizira in institucionalizira prav tako kot religija — ter da postane v taki podobi »državna filozofija« edina filozofija. Metodološko je možno filozofijo razlagati samo iz filozofije, kajti praksa filozofije je njena teorija (Marx). Če je obdobje stalinizma dogmatiziralo marksizem, to še ni dokaz, da je bil to marksizem. Tudi tu je očitno, da hoče biti dogmatski način mišljenja (prek institucij) obči, skupen in enoten ter se v takih prizadevanjih ne deklarira kot zasebna stvar. V takem odnosu postane filozofija oblika dogmatizma. Nasproti temu eksistira ustvarjalni marksizem kot pluralizem idej, kot stalna kritika in teorija revolucije; svoj cilj, smisel in aktualnost vidi v stalnem dialogu s temi idejami, katere mora pojasnjevati. Tolmačenje idej časa na ravni sodobnega dogajanja je bit pravega filozofiranja.

V naših šolah poučujejo po zakonu o ločitvi države od verskih skupnosti filozofijo marksizma, religije pa ne. Tega dejstva pa ni moč razlagati tako, da se marksizem vsiljuje vsem kot na novo vpeljana vera. Vsakdo ima pravico o vsem kritično razsojati, pa tudi o marksizmu. Danes je popolnoma očitno, da marksizem ni enoten pojem in da znotraj njega delujejo različne smeri tako v teoretičnem kot v praktičnem pogledu. Dijak ima v šoli pravico povedati, kaj misli o kaki filozofiji, torej tudi to, kaj misli o marksizmu. Pri nas je pluralizem idej — kot možnost in stvarnost — to pa se odraža v različnih oblikah kritike. Nasproti takemu odnosu

---

prisužiti blaženost v nebesih. Za Avgušтина, filozofa patristike, je bila Cerkev Kristusovo telo (Corpus Christi) in je zaradi tega pripadnost Cerkvi edina pot k sreči in blaženosti. Ker pa je Cerkev predstavnik in varuh razodete resnice, lahko posameznike ali pa cele narode pripelje na pot resnice (ali rešitve) tudi s silo. To je bistvo Avguštinove teorije v »De civitate Dei«. Vendar so v teološkem pogledu korenine inkvizicije že v samem evangeliju. V tekstu Lk. 14, 23 piše: »In gospod je rekel služabniku: ‚Pojdi na pota in k ograjam in primoraj jih vstopiti, da se moja hiša napolni‘. Kaj to pomeni? V hišo na večerjo niso prišli tisti, ki so bili poklicani, pa zdaj iščejo druge. Vendar, zakaj s silo polniti hišo (ali v prenesenem pomenu — na tak način sodelovati na božji gostiji)?

Bistvo inkvizicije je znano in o njem ne bi kazalo razpravljati. Sanctum Officium (papeški urad za boj proti heretikom) je bil ustanovljen po vzoru španske inkvizicije. V Spaniji je bilo do 1783. leta sežganih približno 31.000 heretikov. Zanimivo je tudi to, da je bila inkvizicija v Spaniji odpravljena šele leta 1808, na Portugalskem pa leta 1820.

Na očitke marksistov glede inkvizicije odgovarjajo branilci Cerkve, da je tudi marksizem imel stalinizem, ki je storil dosti zla in povzročil nasilje. Potemtakem smo si enaki in nikarte tega vedno pogrevati. Vendar pa ta analogija ni docela ustrezna. Marksisti so se uprli stalinizmu in ga obsodili kot prakso, ki nima nič skupnega z marksizmom. Zakaj pa se katoliška cerkev še do danes ni distancirala od inkvizicije? Zakaj se dolga stoletja ne odpove nečemu, kar je bilo teror in ne milost, strah, ne pa upanje, sovraštvo, ne pa ljubezen, nasilje, ne pa dobrota? Sedanje koncilsko priznanje, da je bilo tudi v praksi Cerkve nekaj dogajanj, ki so bila antievangeljska, je preveč posplošeno in nedoločno.

do filozofije na primer učitelj verouka ne bi dopustil, da bi se dogme tolmačile drugače, kot uči Cerkev, marveč bi terjal absolutno verovanje. To je videti že iz same definicije verovanja. Apostol Pavel piše (Jud. 11,1): »Vera pa je trdno pričakovanje tistega, kar upamo, da pride, in dokazovanje tistega, česar ne vidimo.« Filozofija ne more nikoli tako govoriti in je prav zaradi tega lahko zasebna stvar; religija, ki je absolutno institucionalizirana, to ne more biti in bo ostala dogmatsko prepričanje.

Zaradi nerazumevanja in podcenjevanja dogmatske dejavnosti religije in Cerkve je pri nas nekaj časa prevladovalo mnenje, da je socialistična revolucija v okviru svojih zakonov rešila tudi ta problem. Gre za to: kaj določene ideje dajejo? Kadar marksist pravi: Ni boga, hudiča, angela, raja niti pekla, ne večnosti ne človekove nesmrtnosti, marveč obstaja le transformacija materije, takrat teolog ponuja svoj svet iluzij, v katerem vse to obstaja. Toda s psihološkega vidika je ta iluzija zelo privlačna, ker obljublja vse. Smrt ni zasebna stvar, ker človek mora umreti. In zakaj mora človek umreti? Filozof Alkmeon iz Pitagorove šole je dejal, da ljudje propadajo zaradi tega, ker ne morejo povezati konca z začetkom (Diels 24, B2). Sveto pismo trdi, da je zato tako, ker so grešili naši prastarši. Toda ne glede na različna tolmačenja je smrt tu in človek mora umreti. Razmišljanje o tem fenomenu daje religiji po mnenju teologa večje pravice, ker tisto, kar on govori, razodeva z besedami teologa sam Bog; iz tega izhajajo ustrezni pogoji in dolžnosti — kaj je treba storiti, da bi se uresničili eshatološki ideali. Nasproti temu ostaja filozof pri človeku in zgodovini, torej v realnosti.

Kadar govorimo o človeku, je treba razlikovati dva pojma. Prvi je človek kot *kozmični fenomen*, drugi je človek kot družbeno-zgodovinsko bitje. Oba modusa sta prisotna tako v filozofiji kot v religiji in sta v medsebojnem odnosu. *Feuerbach* je ta problem opredelil kot svoj lastni razvoj takole: Bog je bil moja prva misel, razum druga in človek poslednja — kar pomeni, da se vsa ta vprašanja razrešujejo v temi o človeku; na vprašanje, kaj je Bog, je filozofija odgovorila — to je človek, boga kot transcendenčnega bitja ni. Od združevanja kozmičnega in zgodovinskega ter od načina tega spajanja je odvisen tudi telos, ki se pripisuje človeku. In zaradi tega, ker je v religiji kozmično in zgodovinsko združeno v teocentrizmu, se religija ne razglašča za zasebno stvar; to je izraženo tudi v tezi o nebeški in zemeljski državi, v evangelijih in tudi v teoretičnem delu *Avguština: De civitate Dei*. Filozofsko združevanje kozmičnega in zgodovinskega je podano kot problem metafizike in ontologije ali v marksizmu

kot problem teorije revolucije in odprave človekove odtujenosti.

Kaj izhaja iz teh razlik? Antropocentrizem in teocentrizem sta protislovna pojma družbene in zgodovinske teorije in prakse, od katerih nobeden ne menja kozmične biti človeka, namreč, da človek umira in da mora biti tako. Antropocentrizem stoji glede tega pred skrivnostjo, katere ne more pojasniti (zakaj obstaja nekaj in ne nič), teocentrizem pred samoprevaro, ki se razglša za absolutnost. Iz te absolutnosti nujno izhajajo zunanje oblike organizacije religioznega življenja. Prav na ideji teocentrizma se gradi logika organizacije, po kateri je religija — čeprav zakonsko opredeljena kot zasebna zadeva — bila in bo javna, ker se ne more zadovoljiti s tem, da bi bila zasebna; to bi namreč nasprotovalo njeni ideji razodetja kot univerzalnosti. Nasproti temu marksizem in socializem, ki ga navdihujejo marksistične ideje, izključujeta religijo iz sfere svoje nujnosti, ker se obračata k človeku kot za človeka najvišjemu bitju.

Stanje, možnosti in smisel dialoga

V takem razhajanju idej in poti je tudi trenutno stanje dialoga med kristjani in marksisti. J. Janžekovič, teolog iz Ljubljane, je ob recenziji moje knjige *»Filozofija in krščanstvo«* zastavil tole vprašanje: »Kdo odloča o tem, kaj je marksizem in kaj ni marksizem? Zveza komunistov. Kdo odloča o tem, kaj je krščanstvo in česa ne uči? Pri nas katoliška cerkev.« (*»Nova pota«*, 1—3 1967, str. 18). To naj bi bila torej v načelu koeksistenca stanja kot teoretičnega odnosa: marksizem komunistom, Cerkev in vero pa vernikom, ali kakor je dejal Anzelm, ustanovitelj sholastike: brezbožniki ne smejo razpravljati o sv. pismu. Teološke publikacije (časopisi, revije, brošure in knjige) zelo jasno poudarjajo svojo temeljno idejo, da brez vere življenje nima smisla in da brez pojma boga ni mogoče pojasniti sveta in življenja. Če poskuša katerakoli teorija in filozofija reševati ta vprašanja, ne da bi upoštevala že razodete božje resnice, se bo neizogibno znašla v brezizhodnem položaju in antinomiji mišljenj, ker človeški razum sam po sebi ne more dojeti skrivnosti sveta in človeka. Pisanje te vrste je zelo razširjeno in na vse, kar se v družbi dogaja, se reagira z verskih in teoloških stališč. V cerkvenih prostorih so tudi predavanja o tem, kako in v čem lahko marksizem zavaja mladino. Z idejami o svobodi, odpravi odtujenosti, novi prihodnosti itd. se ustvarja občutek, kot da marksizem vse to seveda zmore. Vendar pa v nasprotju z zavrženo vero ostane marksizem na ravni člo-

veka, kar je po teološkem pojmovanju zadosten dokaz, da taka miselnost ne daje človeku tistega, kar v življenju potrebuje. Zato je ideja religiozne vzgoje cilj, h kateremu teži Cerkev kot celota, in širjenje verske dejavnosti njena nenehna skrb. Zaradi tega imamo v družbi nasprotja med družbenimi in religioznimi institucijami. Ideje koncila o novi vlogi Cerkve izvajajo sistematično in organizirano. Maša v cerkvi v nacionalnem jeziku mora vernikom omogočiti, da v njej tudi sami kar najbolj sodelujejo, s čimer niso le opazovalci, marveč tudi ustvarjalci religioznega ozračja. Cerkev organizira prek svojih institucij in publikacij tudi različne oblike socialne pomoči v smislu uresničevanja ideje: Kdo je moj bližnji? Župnik, ki organizira za mladino športno življenje, potiska svojega konkurenta iz družbenih institucij. Izleti in razne prireditve, pevski zbori in drugačni načini zbiranja dajejo prednost tistemu, ki je bolj dejaven. Če na začetku šolskega leta verski časopis poziva k zbiranju starih šolskih knjig za tiste, ki so jim te knjige potrebne, ali če objavi, naj starejši otroci svoje še ohranjene igračke izročijo župniku, ki jih bo za Miklavža podaril drugim otrokom, ali če je v kateri od trgovin razprodaja in župnija ugodno nakupi obleko in obutev ter jo v zavitkih razpošilja revnejšim družinam, je to dejavnost, ki naj dejansko zbira in mobilizira vernike, katerih pravo mesto naj bi bilo v cerkvi. V novih mestnih naseljih se bo župnik čutil dolžnega iti od vrat do vrat in povpraševati, kdo je katoličan in ali ima versko literaturo, pošilja otroke k verouku in podobno. Če kdo odgovori, da je pravoslavac, tedaj mu bo svetoval, naj se obrne na svojega paroha. Če naleti na koga, ki je ateist, komunist, se bo opravičil ter zaznamoval vrata, da ga v prihodnje ne bi več motil. Organizirani obiski ostarelih in bolnih so prav tako del skrbi župnije in vernikov. V teh konkretnih odnosih dialog sam po sebi ne bi zadoščal in tudi Cerkev bi se s tem ne zadovoljila. Dialog o marksizmu in religiji lahko spremljajo predvsem intelektualci. Za laika želi Cerkev svojo prisotnost povsod in vedno izražati prav s praktično dejavnostjo v vsakdanjih življenjskih radostih in tegobah. Če pride župnik k staršem padlih borcev spraševati, ali kaj potrebujejo, je to poseben prijem, ki nima le nekakšnega materialnega učinka. So tudi primeri dejavnosti, ki naj bi rabili za nepričakovane situacije. Tako je bil nekoč v verskem časopisu »Glas koncila« natisnjen S. O. S., katerega naj bi vsak dober katoličan izrezal in vložil v osebno izkaznico. V primeru, da bi se mu kaj pripetilo, na primer v prometni nesreči, bi po tem znaku takoj vedeli, da je vernik, in duhovnik bi takoj prišel k ponesrečencu. V Beogradu se je zgodilo tudi tole: v prometni nesreči, ko je avtobus zdrknil v reko, se je smrtno ponesrečilo 25

oseb; beograjska patriarhija je objavila oglas, da bo v vseh cerkvah zadušnica za vse ponesrečence. S tem dejanjem si je pravoslavna cerkev prilastila pravico, da bo molila za vse, ne glede na to, da so bili med ponesrečenci tudi ateisti. Kako to uskladiti z zakonskim določilom, da je religija zasebna zadeva? Če se prirejajo zadušnice tudi za ljudi, ki niso bili religiozni, je to brez dvoma dejavnost, ki presega z zakonom določene meje. Taki primeri se zde kot povod za opazovanje, kako bo družba reagirala. Če danes na vprašanje zahodnih novinarjev kardinal Šeper pravi, da je bil Stepinec svet človek, da je imel trdna stališča in da je ves živel za Cerkev, obenem pa zamolči prekrščenje v katoliško vero za časa vojne, je to spet primer, kako sfera religiozno-zasebnega pojmuje samo sebe kot družbeno javno, ki se hoče zavestno postaviti nasproti družbi in državi. Časopisni prispevki si prizadevajo, da bi se po stilu in jeziku kar najbolj približali bralcu. Tako na primer v »Glasu koncila« piše, da je sv. pismo »garantno pismo za odrešitev« (11. 2. 1968): (»Kaj bi se bali, ko imate v rokah sv. pismo, garantno pismo za odrešitev vsake grešne duše, ki je slišala Jezusove besede: 'Tudi jaz te ne bom obsojal, pojdi v miru, in ne greši več.'« Če je garantno pismo tu, kje je pa servis?

Časopis »Pravoslavljje« (z dne 1. 2. 1968) je natisnil govor, v katerem je rečeno, da je sv. Sava največji sin srbskega naroda, da je »med ljudske množice prinesel pravoslavje, ki najbolj ustreza slovanski duši«. Kaj bodo rekli na to Slovani katoliki? Ne bi smeli le-ti z enako pravico trditi, da katolištvo najbolj ustreza slovanski miselnosti? Trditve o pravoslavju in slovanstvu nujno prinašajo s seboj nezaupanje, pa tudi fanatizem.

Dogaja se, da se v nekatere dogodke vnašajo tudi religiozna obeležja. S stališča teologije je to možno, toda če je že tako, potem ima tudi kritična misel pravico, da to spelje do konca. Tu imam v mislih brzozavko, ki jo je patriarh g. German poslal papežu ob potresu na Siciliji. V brzozavki pravi: »Tragično preminulim naj Gospod Bog nakloni nebeško kraljestvo, ponesrečencem in žalujočim pa uteho.« (»Pravoslavljje«, 1. februarja 1968.) Ta želja glede nebeškega kraljestva je s teološkega stališča nelogična, ker mora biti tisti, ki gre v nebeško kraljestvo, absolutno pravičen in svet. Če pa je tu upoštevana božja milost, potem je čudno, da vsem, ki so tragično preminuli, ne zažele nebeškega kraljestva, ne glede na to, kako so dotlej živeli? In še korak dalje: Zakaj pa je bog hotel, da bo ta potres, itd.?

Dialog o teoretičnih vprašanjih med marksisti in kristjani se ne vzpostavlja zato, da bi spreminjali lastno prepričanje. To dokazujejo tudi razprave v okviru Paulus-Gesell-

schafft. Vendar pa medsebojno spoznavanje pomaga, da nastaja možni tolerantnejši odnos, to pa je v današnjih razmerah nujno in pomembno. V tem duhu je potekal pred avditorijem 2500 poslušalcev dialog med profesorjem teologije o. M. Škvorca in menoj o moji knjigi »Filozofija in krščanstvo«. To je bil začetni poskus, da se o tej tematiki javno razpravlja z nasprotnih gledišč. Neki časopis v zahodnem Berlinu je priobčil poročilo o tej debati in jo označil kot pojav, ki ga doslej v socialističnih državah ni bilo.

Teologu bi lahko očitali, da v tej razpravi ni pridobil marksista, marksistu pa, da ni vplival na teologa. Razumljivo je, da pri tem niso možne nikakršne »zmage«, gre le za idejni dialog, v katerem se obe strani kar najbolj potrudita dokazati svoja stališča. V tem je tudi pomembnost takšnih razprav. Vedeti moramo, za kaj se zavzema ateizem in za kaj teizem. Ne moremo zahtevati več, kot da je človek to, kar je lahko. Schleirmacherjeva teza o doživljanju kozmosa kot religioznem čustvu ter Fichtejeva misel, da ima vsakdo tako filozofijo, kakršen je sam po sebi človek, dokazujeta, da se miselne in individualne razlike med ljudmi kažejo tudi na področju idej in njihovi rabi v stvarnosti.

Če bi cerkev samo sebe ne štela več za politično institucijo, potem bi postal dialog o svetu idej in življenju novost, za katero bi se morali zelo potruditi. Po zmagi socialistične revolucije je ostalo pri nas vprašanje nadaljnega družbenega razvoja in življenja stalna skrb, pri čemer religije ni mogoče uvrščati med že presežene ideje. Dalj časa je res prevladovalo tako mnenje in prav zato je razumljivo, da se naša filozofija sploh ni ukvarjala s problemi religije in religioznih vplivov. Za nekatere marksiste je bilo to področje že obvladano ter se je zdelo celo malce neresno, če se je hotel kdo s tem ukvarjati.

Ko pa so začeli teologi in Cerkev nastopati organizirano in z velikimi nakladami svojih publikacij,⁶ je bilo očitno, da stvari niso tako preproste ter da je mnenje, da bo religija sama od sebe odmrla, ker je bil izveden politični in ekonomski prevrat v družbi, kar se da preprosta utvara.

---

⁶ Med vsemi verskimi skupnostmi ima katoliška cerkev najbolj razširjeno založniško dejavnost. To ni morda posledica kakega posebnega in privilegiranega položaja, pač pa dobro organizirane dejavnosti, ki se zelo intenzivno zavzema za širjenje vere in verskega življenja. Na Hrvaškem doseže letna naklada religioznih publikacij približno 4 milijone izvodov, v Sloveniji približno 3,7 milijona, v Srbiji približno 600.000 (vse številke se nanašajo na katoliške izdaje), v Bosni in Hercegovini 100.000, kar da skupaj 8.200.000 izvodov. Razen tega izhajajo različna službena glasila v letni nakladi približno 2.200.000 izvodov, nadalje različne knjige (200 knjig na leto) v nakladi 2 milijona izvodov, koledarji in molitveniki v nakladi približno enega milijona, kar znese novih 5 milijonov izvodov.

Razprava med teologi in marksisti zajema vsa vprašanja. Če veren dijak pravi, da je bog ustvaril svet v šestih dneh, in se o tem pogovarja s profesorjem v šoli, ga bo teolog poučil, da teh šest dni ne sme razumeti dobesedno. Če se omenja teorija evolucije kot argument proti mitu o ustvaritvi človeka, bo teolog odgovoril, da je neizpodbitno, da je bog človeka ustvaril, dopušča pa možnost, da je bog hotel, da se človek razvija postopno. Na vprašanje, ali na primer tudi muslimani verujejo v pravega boga, bo katoliški teolog odvrnil, da verujejo v pravega boga, vendar pa ne poznajo vse resnice o tem bogu, ne vedo vsega tistega, kar vedo kristjani. Muslimani na primer ne vedo, da je bog troedin, ne vedo o rojstvu boga, skratka, ne vedo, kaj uči krščanska dogmatika, kar bi bilo edino pravilno.

Vernikom pripovedujejo, da ne zadoščajo le dobra dela, marveč da mora biti vedno prisotna tudi prava vera. To pa je tembolj nujno dandanes, ko se ekumenska ideja o združitvi kristjanov pojmuje kot stalni modus cerkvene prakse, kar je pri nas tudi politično pomembno. Postalo je popolnoma normalno, da se medsebojno obiskujejo predstavniki različnih veroizpovedi, da hodijo drug k drugemu na različne cerkvene slovesnosti, si izmenjujejo izkušnje ter poročajo o uspehih. To je obenem nov odnos do marksizma in ateizma; zdaj se namreč celotna teološka raznolikost izraža kot enotno protimarksistično stališče, da bi se laže kljubovalo ideji ateizma, ki je vsem konfesijam najbolj nevarna. Dialog med kristjani in marksisti je zato tudi politično zanimiv, saj gre na eni in drugi strani za vprašanje tako teorije kot tudi prakse. Glede tega tudi temeljito proučujejo pravo ter zakonske možnosti; tako se dogaja, da lahko kdo zaradi določenega mnenja o dogmah pride pred sodišče. Poučen je primer mladega pesnika Gajška iz Slovenije, proti kateremu so vložili trije slovenski škofje tožbo, da je v pesmi o Jezusu in materi božji žalil religiozna čustva vernikov. Na prvem sojenju je bil celo obsojen; tedaj je vložil pritožbo in tudi v javnosti je prišlo do ostrega protesta zaradi omejevanja svobode vesti. Na pritožbo je sodišče pesnika oprostilo, vendar pa je ostalo nekaj nerazčiščenega, namreč, kako more zakon določati, kdaj so prizadeta čustva teistov in kdaj ateistov? Tudi v Zagrebu se je dogodilo, da je redakcija verskega časopisa (»Glas koncila«) preiskovala primer pismenega obvestila nekaterih poslušalcev, da je predavatelj politične ekonomije na nekem seminarju žalil mater božjo. Ko se je ugotovilo, da je predavatelj to govoril med odmorom, ne pa na predavanju, je redakcija lista to ocenila le kot neokusnost in nekulturnost, ne pa kot zlorabo katedre — ker tega ni izrekel med predavanjem.

(namreč, da je Marija rodila nezakonsko dete). Vse to kaže, da poteka dialog na zelo različnih terenih.

Tudi v naši stvarnosti se potrjuje pravilnost Marxove misli, da bo postala Cerkev svobodna glede svojih spiritualnih vprašanj šele takrat, ko se bo popolnoma ločila od države. Kolikor hitro cerkvene institucije nimajo zakonskih pravic niti možnosti, da bi se ukvarjale s političnim življenjem družbe, tedaj morajo — če hočejo eksistirati — poglobiti svojo dejavnost na področju eshatologije in dogmatike ter njenemu vplivu na življenje. S psihološkega stališča je zanimivo spremljati, kako v verskem časopisju z največjo resnostjo obravnavajo verske dolžnosti kot sredstvo, da človek doseže večno blaženost in srečo na onem svetu. O vprašanjih: zakaj je bog Žid, kako je Jezus vstal od mrtvih in kako ga bomo spet srečali, pa do razprav o zakramentih se razpravlja v tonu absolutnosti. Dopisi vernikov izražajo mnenje, naj se jim pove, kako naj ravnajo, da si bodo rešili duše. Misel o odrešitvi se pojavlja pri verujočih kot neprestana potreba. Taki ljudje so lahko v družbi zelo konstruktivni, socialistična družba je zanje normalen pogoj za delo in življenje, vendar pa je to samo tuzemsko stanje. Koliko in kako je treba moliti, da se bo zagotovo vedelo, da gredo po pravi poti, je za vernike vedno velika neznanka. Zato odgovarjajo na takšna vprašanja le izkušeni teologi, ki vedo, da s tako dejavnostjo lahko še naprej ohranjajo religiozno misel in religiozno življenje. Koncilaska ideja o enotnosti kristjanov omogoča medsebojno zbliževanje in spoznavanje verskih razmer, kar v zavesti o pripadnosti veliki skupnosti ustvarja psihološko trdnost, da gredo po pravi poti v prihodnost. Mnogi (zlasti mladi) bralci pišejo, da so grešili v življenju; dekleta pošiljajo pisma, polna kesanja, češ da so, ker niso poznala idealov krščanskega življenja, grešila, zdaj pa bodo, ko so te ideale spoznala, prevzela pokoro ter poskušala popraviti, kar so zagrešila. Tako reagiranje je obenem očitke družbeni vzgoji, češ da je polna zmot, ker v šolah, ki so za to poklicane in bi lahko vplivale na pravilnejše življenje, ni več verskega pouka. Iz takih pojmovanj veje zelo jasna zahteva, naj bi odpravili predpise o religiji kot zasebni zadevi. Če bi bile družbe, v katerih poteka verski pouk v šolah, brez mladinskega prestopništva, potem bi gornje očitke lahko imeli za resnične. V resnici pa je tako, da ni mogoče vzrokov za vse, kar se dandanes v svetu dogaja, naprtiti družbeni vzgoji.

Če se bo marksist obtoževal za to, da so še kristjani, kristjan pa za to, da so še marksisti, potem je tak prijem docela neustrezen, kajti pluralizem idej se najbolje definira z lastnim uresničevanjem. Kakšen smisel bi imela na primer razprava s teologi, ali so nebesa? Kako naj se to dokaže in kdo

bo v to verjel? Tistemu, ki veruje, tega ni treba dokazovati, oni, ki pa ne veruje, ga o tem ne bodo prepričali nikakršni teološki dokazi. Vzemimo primer! V časopisu »Pravoslavljec« (časopis srbske patriarhije) je pod naslovom »Voždovac i Krstovdan« (»Voždovac in Križevo«) z dne 15. septembra 1967 pisalo: »Cerkev sv. carja Konstantina in carice Jelene na Voždovcu slavi 27. septembra svoje drugo prošenje ustanovitve Svetega Križa Gospodovega — Križevo, ker hrani drobec Svetega životvornega križa, na katerem je bil razpet Gospod Jezus Kristus. Ta drobec Križa Gospodovega je dobila 1959. leta Njegova Svetost Gospod German od jeruzalemskega patriarha Venedikta, ko je obiskal božje mesto Jeruzalem in druge krščanske svetinje na Vzhodu, ter ga po svoji vrnitvi z romarske poti daroval voždovaški cerkvi svetega carja Konstantina in Carice Jelene, ki je našla križ Rešenika na Golgoti.« Tu lahko samo dodamo: Blagor tistim, ki verujejo, kajti vsa stvar je docela nerealna in spominja na turistične vodnike, ki v Atenah razkazujejo kamen, na katerem je posedal Sokrat. Pa naj kdo dokaže, da Sokrat tam ni sedel!

In dalje: ali je sploh kje človek, ki bi ne hotel živeti brez konca — seveda se tu misli na življenje v blaženem stanju. Noben bolnik si ne želi, da bi bil neprestano bolan ali pa imel večne skrbi. Ne večnost v smislu splošnega ponavljanja vsega, kakor so učili nekateri stari filozofi (stoiki), marveč kot idealno nadaljevanje brez vsega zemeljskega. Če si torej vsi želijo večnosti, zakaj je ne bi pričarali? In tako nastajajo po vrsti v zgodovini človeške družbe in zavesti dogme, kako je to možno uresničiti. S psihološkega stališča je zelo razumljivo oznanilo evangelija, ki pravi: Blagor tistim, ki verujejo, kajti s to vero se prestavijo v svet želja — čeprav je realnost pogojena s stalnostjo in logiko take stalnosti. Tudi pri tem se ne da storiti kaj več, kot je bilo o tem že povedanega v človeških sodbah. *Religija je bila psihološka in metafizična reakcija na umrljivost človeka in bo to tudi ostala.* Dialog o teh vprašanjih mora to dejstvo upoštevati, če jih hoče razumeti tudi kot spiritualna vprašanja. Ves spor bi imel lahko tudi družbene implikacije — vendar je to bitno metafizična tematika o človeku kot kozmičnem bitju, ki hoče svojo bit in zgodovino presaditi v nadčutnost. Očitno je torej, da je realnost ustreznejša podlaga za človeka in filozofija edini človekov odgovor — ne pa teologija. V sfero eksistencialnih razglabljanj se vključujejo tudi najnovejši izsledki znanosti, kot npr. poleti v kozmos ter s tem povezano vprašanje — kaj je za tem? Kaj bo z idejami religije, če v kozmosu srečajo še druga razumna bitja, ki ne bodo vedela npr. ničesar o krščanskem razodetju in podobnem? Taka vprašanja postajajo zelo resna, ker ni nemogoče, da se ne

bi že v bližnji prihodnosti zaradi tega spremenil tako predmet mišljenja kot predmet verovanja. Zategadelj žele teologi in neoteologi delovati na ravni sodobnih dogajanj, kar pa seveda terja dejavnost, ki tudi samo sebe kritično opazuje. V sožitju različnih realitet je smisel dialoga tudi v tem, da išče področja, ki morejo združevati ne glede na različna prepričanja. Tako področje je dandanes nedvomno ideja pravičnega miru, kajti vojna dejansko obstaja in bojujejo se na različnih straneh sveta. Kaj pomeni ideja miru — je to teološki pojem in božja zapoved ali pa spoznanje, da je atomska vojna možni konec vseh? Mir nam je potreben in mir je edini pogoj za obstoj človeštva. Obsežnejši vojni spopad bi pripeljal do atomskega uničevanja, po katerem bi ne bilo več niti kristjanov niti marksistov. Če se tega zavedamo, kaj potem pomeni za nas dandanes mir kot ideja? Ko so stari filozofi razglabljali o tem, kaj je logos kozmosa, ali pa srednjeveški filozofi, kaj je ordo, ki ga je postavil Bog, je bila vedno pričujoča tudi misel, da se mora človek spraviti v sklad ter se vključiti v ta logos oziroma poznejši ordo. Eni so verovali v logos kozmosa, drugi v božji ordo, nihče pa ni takrat niti slutil, da bi bil človek nekoč zmožen vse to spremeniti. Zaradi tega je za nas pravičen mir logos in ordo sveta, ker svet je tu, takšen, kot je, in v njem smo tudi mi, ne glede na to, ali ga je ustvaril bog ali ne? Če teolog pravi, da je bog ustvaril vse, kar je, marksist pa, da je to *causa sui*, pa nobeden od njiju ne more zanemariti današnje eksistencialne obveznosti, ki grozi vsem enako. Možna kozmična katastrofa, ki bi jo povzročilo človekovo nerazsodno dejanje, vsiljuje imperativ, ki pravi, da je logos človeka usmerjen k logosu kozmosa, k redu, ta red pa mora človek spoštovati, če hoče obstati. Zaradi tega postaja mir kot ideja del nas samih, saj nam zagotavlja sedanost in prihodnost. Mir ne postaja s tem novi ideal, je pa naš skupni problem in moramo ga reševati v sferi svobode in liberalizma, strpnosti in univerzalnosti. Potemtakem dialog med različnimi pojmovanji in ideologijami — pa najsi je še tako načelen in kritičen, vsebinsko bogat in programatičen, ne more zanikati nujnosti pravice do obstoja življenja, ki se ne bo branilo s fanatizmom, marveč z razsodnostjo. Čeprav je še dosti nezaupanja, bodo poskusi sporazumevanja in razumevanja pripeljali veliko dlje kot anatéma. Tudi Cerkvi je jasno, da s staro firmo protikomunizma in protisocializma ne more naprej in tudi poprej to ni bilo uspešno. To učenje pa bo uspešno le tedaj, če poskušamo človeka dojemati kot cilj, nikoli pa kot sredstvo. Ta filozofski ideal bo ostal še naprej ideal misli in človeške tvornosti, in v razumevanje teh idej nujno drži tudi logos dialoga.

Znanstvena politika

O pojmu naše znanstvene politike in vsebini znanstvenega dela

Če govorimo nasploh o naši znanstveni politiki, imamo pred očmi *dve* bistveni prvini vsake znanstvene politike, dve prvini, ki bi ju mogli označiti na kratko: kot politiko v znanosti oziroma za znanost, in kot znanost v politiki oziroma znanost za politiko; pod pojmom politike razumemo pri tem zavestno vodenje določenih pojavov.

Politika v znanosti pomeni, da morata družba v celoti kot tudi vsak posameznik, ki dela v znanosti, zavestno usmerjati znanstveno delo v določenih smereh, ki so koristne tako za znanost kot za družbo.

Na drugi strani znanost v politiki pomeni, da je potrebno tudi politiko v najširšem pomenu besede, to je vsako zavestno urejanje družbenih pojavov, voditi na znanstvenih temeljih.

Ta nujna zveza med znanostjo in politiko izhaja na eni strani iz dejstva, da temelji razvoj proizvodnih sil v bistveni meri na zavestni in sistematični uporabi znanosti in da si je mogoče zamisliti hiter družbeni in ekonomski napredek samo ob pogoju, da ga spremlja vzporedno ustrezen napredek znanosti.

Znanost postaja na drugi strani zelo draga. Njen razvoj in napredek zahtevata zelo obsežne investicije tako v delovni sili, in to najvišje kvalificirani delovni sili, kakor tudi v obilnih finančnih sredstvih, ki jih mora družba zagotoviti.

Angažiranje visoko intelektualne delovne sile in tolikšnih finančnih sredstev, ki so v zvezi z razvojem sodobne znanosti,

sti, zahteva zavestno odločanje tako na ravni posamezne delovne enote, gospodarske organizacije, inštituta, fakultete itd. kakor tudi v globalnih dimenzijah celotne družbe, odločanje o tem, kolikšen del netoprodukta oziroma narodnega dohodka je mogoče in je potrebno ločiti za znanstveno delo; in potem, ko je bila sprejeta ta načelna in prva odločitev, so potrebne nadaljnje odločitve o tem, kako alocirati tako ločena sredstva na posamezne veje, panoge, discipline oziroma projekte in znanstvene naloge, ki medsebojno konkurirajo, saj je praktično nemogoče zadovoljiti vse znanstvene potrebe, ki jih postavlja znanost na vsej svoji fronti.

Resolucija zvezne skupščine o znanstveno raziskovalnem delu iz januarja 1965, resolucija, ki pomeni magno charto naše znanstvene politike in daje splošno smer, ki naj se v njej giblje naša znanstvena politika, izrecno upošteva in označuje obe omenjeni prvini znanstvene politike.

Takoj v uvodnem prvem paragrafu resolucije je rečeno, da »zahteva nadaljnji družbeno ekonomski in kulturni razvoj države in zlasti intenzifikacije gospodarstva vse širše in vsestransko razvijanje znanstveno raziskovalnega dela in uporabo njegovih rezultatov v gospodarstvu in družbenih dejavnostih«.

Podčrtana je torej prvina znanosti za gospodarstvo in družbo.

Takoj za tem se na drugi strani poudarja, da »je potrebno preko družbenih planov in usklajenih ukrepov ekonomske politike ustvarjati materialne in druge možnosti, ki bodo ugodno vplivale na znanstveno raziskovalno delo in spodbujale njegov intenzivni razvoj. Zahteva se torej zavestna politika za znanost, to je politika v znanosti.

Praden preidemo na razmišljanja o nekaterih konkretnih, najbolj značilnih sestavinah vsake, pa tudi naše znanstvene politike, se mi zdi primerno dotakniti se še enega načelnega in splošnega vprašanja, ki je in mora biti zmeraj navzoče, kadar govorimo o prvinah znanstvene politike in jih oblikujemo; namreč vprašanja, katero dejavnost moramo označiti kot znanstveno dejavnost in jo zato vključiti v razmišljanje o znanstveni politiki.

Ne da bi se izgubljali v raznih definicijah, kaj je znanost in znanstvena dejavnost, moremo vendar izhajati iz osnovne delitve raziskovalne dejavnosti, ki je povsod priznana in se povsod uporablja, tako na Vzhodu kot na Zahodu, namreč od delitve te dejavnosti na fundamentalno, aplikativno in razvojno dejavnost. Nedvoumno so meje med temi tremi vrstami znanstvene dejavnosti fluidne in dinamične ter se nenehno spreminjajo, tako da bo v praksi pogosto zelo težko postaviti ostro ločnico. To, kar je bilo včeraj aplikativna

raziskava, je danes razvojna; raziskava, ki jo štejemo danes za fundamentalno, se nam pokaže jutri kot aplikativna. To, kar napravi neko raziskavo za znanstveno, je v resnici *pri-stop* k sami stvari, pa naj že gre potem za razvojno, aplikativno ali pa fundamentalno raziskovanje.

Osnovno, na kar bi želel opozoriti v tej zvezi, je to, da se danes *izrecno šteje kot del, kot bistvena provina* raziskovalne dejavnosti vsekakor tudi tkzv. *razvojna* raziskovalna dejavnost, to pomeni raziskovalna dejavnost, ki ji gre za izboljšanje določenega tehnološkega postopka, za proizvodnjo novega izdelka in temu podobno.¹ Ni še dolgo tega, ko mnogi znanstveniki razvojnih raziskav niso priznavali za raziskovalno dejavnost.

Okoliščina, da so razvojne raziskave danes priznane del raziskovalne dejavnosti, in sicer po obsegu zelo pomemben del (okoli 50 % vseh investicij v znanost gre za razvojne raziskave), se mi zdi izredno pomembna, ker se s tem zelo jasno in določno potrjuje dejstvo, da se znanost ne začinja in ustvarja samo v glavah in možganih posebno visoko specializiranih znanstvenikov in v njihovih kabinetih, ampak da *se znanost poraja kontinuirano v samem proizvodnem procesu* (oziroma splošneje v procesu družbene praktične dejavnosti), ki mu neposredno služi in ki je z njim neposredno in najtesneje povezana. Čeprav je nujna delitev dela ustvarila poklicnega znanstvenega raziskovalca, ne smemo pozabiti, da tudi ta poklicni znanstvenik ne »dela znanosti« *nepretrgano*. Zelo velik del njegovega truda gre v resnici za pripravljalno in obrobno strokovno delo, ki je pogosto zelo težko, tudi manualno, in da se ustvarjalno znanstveno delo pojavlja v resnici samo v posameznih trenutkih, v najsvetlejših trenutkih, ki so se rodili iz tega dela in na njem temeljijo. Podobno velja tudi za proizvodnjo. Ni seveda proizvodnja sama neposredno znanstveno delo, vendar je proces družbene proizvodnje (in družbene prakse nasploh) nenehen in neizčrpen vir ustvarjalnega znanstvenega dela, razvojne raziskave pa so prav tisti del znanstvenega dela, ki je najtesneje povezan s proizvodnjo, ki neposredno črpa svojo invencijo ob proizvodnji. Družbena proizvodnja je tista materialna podlaga, ki daje znanosti neprenehni impulz in svežino spoznanja. Seveda vodi pot od pro-

---

¹ Čeprav o razvojnih raziskavah govorimo po navadi samo na področju tehnike, menim, da je prav tako upravičeno govoriti o razvojnih raziskavah na področju medicine pa tudi na področju družbenih ved. Raziskava, ki hoče osvetliti in analizirati določen, čisto konkreten ukrep ekonomske politike, ki ima namen formulirati določen ukrep ekonomske politike, ali, na primer, raziskava na pravnem področju, ki hoče najbolj ustrezno formulirati določeno pravno normo, je po mojem mnenju *razvojna raziskava* v podobnem pomenu, kot ga uporabljamo na področju tehnike.

izvodnje in od družbene prakse k višjim oblikam generalizacije in abstrakcije, k formuliranju splošnejših in najbolj splošnih zakonitosti družbenega življenja in narave, se pa vendar venomer spet vrača h konkretni dejavnosti, preverja-joč s temi dotiki končno smotrnost in sprejemljivost najsplošnejših postavk in sklepov.

Če se to večno kroženje pretrga za dalj časa, obstoji nenehna nevarnost, da se visoko teoretične generalizacije izgube v matematični igri, v neke vrste znanstvenem larpurlartizmu, in da konkretna proizvodnja in nasploh družbena dejavnost izgubita ustvarjalni značaj in se izrodita v suh prakticism in rutino.

Ko formuliramo pojem raziskovalnega dela s termini »znanost in tehnologija« ali »znanost in razvoj«, želimo označiti ravno to neizbežno in intimno povezavo fundamentalnih raziskav z aplikativnimi in razvojnimi.

O konceptu znanstvenega razvoja

Začetni korak vsake znanstvene politike je formuliranje koncepta znanstvenega razvoja v deželi.

Resolucija o znanstveno raziskovalnem delu podaja splošne okvire, v katerih naj poteka in iz katerih naj izhaja koncept znanstvenega razvoja, poudarjajoč najtesnejšo povezavo znanosti in znanstvene dejavnosti z razvojem proizvodnje in družbe, katera naj znanost rabi. Resolucija seveda ni mogla niti ni hotela dati konkretne formulacije za koncept znanstvenega razvoja naše države. Formuliranega in splošno sprejetega koncepta znanstvenega razvoja v naši državi danes nimamo oziroma še nimamo. Imamo znani srednjeročni plan znanstvenega razvoja, imamo tudi nekaj programov znanstvenih dejavnosti v zveznem merilu, za katere je bil v minulih letih razpisan javni natečaj. Po mojem mnenju bi bila velika iluzija, če bi v teh naših programih videli kaj več kot prve, zares samo prve in zelo negotove korake in poskuse, da pridemo do začetnih obrisov koncepta znanstvenega razvoja.

Formuliranje in konkretizacija koncepta znanstvenega razvoja v naši državi nasploh nista lahka, ker ravno tako še nimamo konkretiziranega in splošno sprejetega koncepta gospodarskega razvoja naše države, na katerega bi se koncept znanstvenega razvoja mogel in moral opreti. Vse republike in federacija in naši najboljši ekonomisti zelo intenzivno delajo na formulaciji koncepta gospodarskega in družbenega razvoja; nedvomno bo, kadar bo ta koncept postavljen, veliko lažje formulirati tudi koncept znanstvenega razvoja. Seveda ne moremo čakati, da bo koncept našega gospodarskega

razvoja dokončno formuliran in da šele takrat poskušamo formulirati koncept znanstvenega razvoja.

Koncept znanstvenega razvoja je pravzaprav del koncepta gospodarskega in družbenega razvoja, ker je znanost neločljivi del družbenega razvoja. Oblikovanje koncepta znanstvenega razvoja mora iti *vzporedno* z ustvarjanjem koncepta našega družbenega in gospodarskega razvoja.

Iz teh razmišljanj moremo, kot se mi zdi, izvesti zlasti tri sklepe:

Prvič, iskanje koncepta znanstvenega razvoja moramo najtesneje povezati z iskanjem koncepta gospodarskega in družbenega razvoja; zvezni svet in njegovi stalni organi se morajo zato čimbolj tesno povezati z delom tistih organov in institucij, ki delajo na formuliranju koncepta gospodarskega razvoja naše države.

Drugič, zvezni svet za znanstveno dejavnost mora usmerjati svojo specifično nalogo usklajanja znanstvenih dejavnosti na način, ki bo kar najbolj spodbujal porajanje zaznave in formuliranja poti znanstvenega razvoja.

Tretjič, na izdelavo koncepta ne smemo gledati kot na kak akt, ampak kot na proces približevanja, postopnih aproksimacij, ki nas bodo privedle vse bliže in bliže k cilju, katerega bomo vendar vedno pripravljene izpopolnjevati, izboljšati in tudi spremeniti, če se nam bo to v luči novih, globljih spoznanj zakonitosti našega razvoja in o medsebojni odvisnosti družbenega in gospodarskega razvoja in znanosti izkazalo za potrebno.

O metodah programiranja znanstvenega dela

V programiranju znanstvenega dela in njegovem financiranju se kaže ena morda najpomembnejših in najučinkovitejših oblik, v katerih zvezni svet izvaja svojo vlogo usklajevalca znanosti. Zato je potrebno metodam programiranja posvetiti izredno pozornost. Dosedanje metode koordinacijske vloge zveznega sveta z instrumenti programiranja znanstvenega dela so bile na kratko takale:

Zvezni svet je po svojih strokovnih komisijah — bilo jih je nad dvajset — formuliral smeri razvoja, se pravi idejne projekte znanstvenih del in jih, kot zahteva zakon, dal na javni natečaj. Inštituti, ki so bili zainteresirani za delo na teh projektih, so se prijavljali. Če so izpolnjevali določene pogoje, je zvezni sklad z njimi podpisal pogodbe. Če zvezni sklad ni imel sredstev, kot je bilo v 1967. letu, se natečaj sploh ni razpisal.

Na prvi pogled je videti taka procedura — omejujem se samo na njene bistvene črte — demokratična, ker zagotavlja vsem inštitutom enakopraven položaj, zdi pa se tudi perspektivna za družbo, ker se v postavljenih nalogah kaže koncept znanstvenega razvoja.

V resnici pa je stvar drugačna. Opisani postopek je samo na videz demokratičen, samo na videz je dajal enake možnosti konkuriranja. V resnici je pomenil v skriti obliki nadaljevanje proračunskega financiranja znanosti. Komisije so namreč formulirale naloge znanstvenega programa pod neposrednim vplivom inštitutov, ki so stali za njimi. Predlogi znanstvenih nalog in projektov, ki so jih komisije predložile svetu, niso izražale ključnih potreb znanstvenega razvoja v naši državi, temveč so bile v osnovi rezultat boja inštitutov, da si z določenimi temami zagotovijo proračunsko financiranje in s tem svojo nadaljnji obstoj.

Čeprav je natečaj vseboval spisek tem tako rekoč anonimno, je vendar za vsako temo stal popolnoma določen inštitut, ki je zatem edini mogel konkurirati v natečaju. Zato so na zvezni svet venomer pritiskali, naj vključi v program te ali one teme, ker je to v principu pomenilo zagotovitev financiranja za določeni inštitut.

Druga prvina, ki je prav tako resno ogrozila odkrivanje resničnih potreb naše družbe in svobodno konkuriranje inštitutov za dobivanje znanstvenih nalog ob enakih pogojih, je bil obstoj tako imenovanih zveznih inštitutov, med katere sodijo nuklearni inštituti in določeno število inštitutov družbenih ved. Ti inštituti so bili v privilegiranem položaju, ker so velika sredstva dobivali neposredno iz proračuna in brez natečaja — okrog 50 odstotkov vseh sredstev, namenjenih za financiranje ključnih znanstvenih nalog, je šlo oziroma gre za te inštitute. Financirani so brez sodelovanja in kakršnega koli resničnega vpliva zveznega sveta in brez možnosti vključevanja teh sredstev in nalog v splošni koncept in program znanstvenega razvoja.

Tretja prvina, ki vnaša občutne praznine v usklajevalno vlogo zveznega sveta, je okoliščina, da poteka pomemben del raziskovalnih dejavnosti naših inštitutov formalno v okviru tehnične pomoči preko zavoda za mednarodno tehnično pomoč. O tem niti ni podrobnejših primerljivih podatkov, prav tako zvezni svet vse doslej ni v ničemer vključeval v svoje koordinacijsko območje te in nekatere druge oblike mednarodnega znanstvenega sodelovanja.

Menim, da je treba iz temeljev spremeniti metodo programiranja in financiranja ključnih nalog. Tega seveda ne bomo mogli napraviti takoj stoodstotno, saj nismo zmožni v

kratkem času zgraditi novo metodologijo programiranja in jo predložiti zveznemu svetu v obravnavanje.

Zato je treba imeti leto 1968 za prehodno, saj bo še vsebovalo določene prvine dosedanjega načina programiranja in tudi financiranja; šele pri programiranju za leto 1969 bomo mogli preiti v osnovi na nove metode.

Vendar menim, da je potrebno že za programe, ki jih bo zvezni svet sprejel za leto 1968 in katere bo zvezni sklad začel financirati v tem letu, v dosednji sistem programiranja in financiranja vgraditi nekaj novih prvin, ki bi že pomenile bistven preokret v tem pogledu in napovedale nove poti v programiranju. Za zdaj gre za te nove prvine v sistemu programiranja:

1. Program raziskav, ki ga bo zvezni svet za znanstveno dejavnost sprejel za leto 1968, je zamišljen samo kot zelo okviren program smeri ter se bo njegova dokončna fiziognomija oblikovala šele med natečajem. Drugače povedano to pomeni, da selekcija posameznih tem iz programa z objavo natečaja ni končana, ampak se bo nadaljevala še v postopku natečaja. To, da si je kaka tema izbojevala vključitev v program ter se zato tudi znajde v natečaju, še ne bo pomenilo obveznosti sklada, da jo mora tudi financirati. Odločitev o tem bo odvisna tako od občega kontingenta razpoložljivih sredstev, ki jih bo svet predvidel za določeno raziskovalno območje in panogo, in pa seveda od tega, koliko bo prijava konkurirajoče institucije ustrezala dosti strogim zahtevam, ki jih je svet sprejel. S tem postopkom želimo doseči, da bo mogoče teme, ki so se morebiti neupravičeno splazile v spisek tem programa in natečaja za leto 1968, tudi pozneje izločiti.

2. Druga novost je v tem, da bomo *istočasno* s sprejetjem tradicionalnega programa objavili *kontinuirano povabilo* vsem znanstvenim organizacijam za prijavljanje *novih* tem ob določenih pogojih. S tem želimo doseči to, da tudi tistim inštitutom, ki se jim ni posrečilo v boju za razdelitev sredstev »vriniti« se v program za leto 1968 (ne smemo pozabiti, da je to v resnici program, izdelan za leto 1967, ki pa je bil zaradi pomanjkanja sredstev odložen za leto 1968 in je zato kolikor toliko že zastarel), damo možnost dopolnilnega konkuriranja in jih s tem postavimo v enakopraven položaj z drugimi. To bo hkrati pomenilo tudi prvi korak k prehodu na kontinuirano prijavljanje in konkuriranje pomembnih znanstvenih tem, s čimer bomo, vsaj upamo tako, začeli v 1969. letu.

S tem se bomo izognili nepopisni gneči in časovni stiski, ki nujno nastane, ko je potrebno istočasno in v kratkem času valorizirati veliko število projektov in akcij. Neizbežna posledica je, da se končne in usodne odločitve o projektih sprejmejo v naglici in v ozračju nenehnih intervencij in pritiskov.

Prijavljene teme bo mogoče valorizirati v večjem miru in to bo omogočilo premišljeno najti in spodbujati oblike združevanja teh projektov in znanstvenih organizacij, katere bi najbolje sodelovale v okvirih predloženih projektov. S tem bi se tudi občutno zmanjšalo število novih projektov — to pomeni, da bi osredotočili pozornost na tiste projekte, glede katerih pričakujemo, da se bodo pojavili v njih obrisi tistega, kar imenujemo koncept znanstvenega razvoja.

Hotel bi poudariti, da takšen postopek predpostavlja, da je zagotovljena stabilnost financiranja — kar je bilo v osnovi doseženo z novim zakonom o ločevanju stalnih sredstev za znanstveno dejavnost.

3. *Tretjo* prvine je prinesel pravkar omenjeni zakon o ločevanju stalnih sredstev za znanstveno delo. Ta zakon je že za 1968. leto osredotočil *vsa* sredstva, ki jih daje federacija za ključne probleme znanosti, v zveznem skladu in s tem naposled, čeprav za zdaj samo formalno, odpravil proračunsko financiranje tako imenovanih zveznih inštitutov. Zvezni svet in zvezni sklad bosta tem inštitutom vsekakor zagotovila v letu 1968 financiranje iz zveznih sredstev v takšnem obsegu in sorazmerjih, ki so bila za ta namen predvidena v zveznem proračunu. Omenjeni zvezni inštituti bodo vendar morali zveznemu svetu predložiti v odobritev ustrezne programe; sredstva bodo dobili ob enakih pogojih, ki veljajo tudi za vse druge inštitute — s tem bomo naredili prvi in pomemben korak k izenačevanju pogojev za dobivanje sredstev za vse inštitute. Razen tega bo splošni poziv, ki bo izšel v najkrajšem času,² veljal za *vse* inštitute, torej tudi za tako imenovane »zvezne« oziroma nuklearne inštitute. S pozivom bodo inštituti povabljeni, naj čimprej in ob enakih pogojih predložijo svoje programe za leto 1969. Te programe bodo obravnavala ustrezna strokovna telesa sveta ter bo dovolj časa za resno in temeljito razpravo o tem, v kolikšnem obsegu in za katere programe je potrebno v prihodnje zagotoviti delo dosedanjih zveznih inštitutov. Družbena skupnost bo po svojih organih valorizirala te programe in določila sredstva za njihovo financiranje, toda ne na podlagi kakega že vnaprej določenega privilegiranega položaja teh inštitutov, ampak na temelju vpogleda v *celotne* potrebe, to se pravi potrebe vseh inštitutov in vseh področij za financiranje ključnih projektov, upoštevajoč seveda pri tem razpoložljiva skupna sredstva. Za usklajanje morebitnih nesorazmerij med potrebami inštitutov in materialnimi možnostmi kakor tudi med perspektivo dela teh inštitutov in utrjevanjem njihove osnovne usmeritve je potrebno pustiti dovolj časa.

---

² Poziv je medtem že izšel.

V letu 1968 se bo razen tega izvršila tudi formalna likvidacija *zveznega* značaja teh inštitutov, kar naj seveda ne pomeni, naj ti inštituti, brž ko bodo nehali biti zvezni, postanejo republiški ali občinski. Gre za to, da se formirajo kratko in malo kot znanstvene organizacije, ki svoj položaj, svoje mesto in svoj prestiž črpajo iz kakovosti svojega dela (kot vsako drugo gospodarsko podjetje in delovna organizacija), ne pa iz epiteta »zvezni«.

4. Na koncu naj še omenimo, da razmišljamo o možnosti uvedbe nekaj novosti v vsebinski *strukturi* financiranja raziskovalnega dela. Če bo le mogoče (kar je seveda odvisno od celotnega obsega razpoložljivih finančnih sredstev), bi želeli v načelu financirati te oblike raziskovalne dejavnosti:

a) Ključne projekte — tu gre za dosedanjo obliko financiranja, vendar toliko drugače, da bomo skušali strogo uveljaviti načelo, naj se financirajo iz zveznega sklada samo ključni projekti, to se pravi projekti, ki so pomembni za vso državo, ki so po svojem značaju taki, da bi mogli potegniti za seboj ves kompleks raziskovalnega dela in tako nakazovati osnovne smeri znanstvenega razvoja v Jugoslaviji. Nedvomno takšnih ključnih projektov ne more biti sto in dvesto vsako leto, ampak morda deset do dvajset.

b) Formiranje kadrov — gre za to, da ločimo del sredstev za podiplomski študij (na najvišji ravni in ob zelo strogih zahtevah) in morebiti tudi za štipendije.

c) Financiranje »propulzivnih« disciplin. Gre za pomoč novim, doslej pri nas še nerazvitim ali ne dovolj razvitim disciplinam (npr. operacijsko raziskovanje, kibernetika ipd.), za katere pa domnevamo, da bodo imele v najbližji prihodnosti nadvse pomembno vlogo. Pri takšnih disciplinah prav zavoljo njihove nerazvitosti pri nas ne moremo zahtevati, naj bi se priglašali inštituti s kakimi večjimi projekti. Cilj financiranja bi bil tu v tem, da se z zagotovitvijo večletnega dotoka sredstev določenim nosilcem (ki morejo dati za to potrebna poročila) doseže bistven napredek v razvoju teh disciplin in v usposabljanju kadrov.

d) Financiranje razmika med teorijo in aplikacijo, med raziskavami in tehnološkim izrabljanjem rezultatov raziskav. Je cela vrsta situacij, ko so naši inštituti zmožni izdelati teoretični model, ki npr. temelji na določenih iznajdbah. Da bi ta model praktično aplicirali v gospodarstvu, so pogosto potrebne pomembne investicije v razvoj. Inštituti pogosto nimajo potrebnih sredstev, da bi zmogli financirati razvojne raziskave, industrija pa deloma ni dovolj razvita, da bi domela pomembnost ponujene inovacije, ali pa se boji prevzeti tveganje, ki pri tem vselej obstoji. V takšnih situacijah bi mogel priskočiti na pomoč zvezni sklad s tem, da bi v obli-

ki *kredita* sodeloval pri financiranju razvoja, in to tako, da se v primeru, če je inovacija gospodarsko uspela, kredit vrača in z njim oziroma poleg njega še *del akumulacije*, ki jo je inovacija prinesla; če pa inovacija ni uspela, potem bi se kredit črtal, tako da bi tveganje (oziroma njegov del) tako prevzela vsa družba. Vložena sredstva seveda tudi v tem primeru ne bodo izgubljena, saj bi nam poglobila znanje o določenih postopkih in zvišala raven raziskovalnih kadrov.

e) Kot zadnjo novo obliko bi navedel financiranje tega, čemur pravimo »znanost o znanosti«. Zvezni svet za koordiniranje znanosti bi želel ločiti posebna sredstva za to, da bi spodbudil čimbolj temeljite raziskave o sami problematiki znanstvenega raziskovanja pri nas, o čemer vemo zanesljivo pravzaprav zelo malo. Gre za raziskave o organizaciji znanstvenega dela pri nas, o organizacijskih oblikah in nedognanosti teh oblik (pa naj gre za oblike v okviru razvojnih oddelkov v podjetjih ali pa za oblike raziskovalnega dela v inštitutih, na fakultetah in na naših akademijah znanosti), o načinu financiranja raziskovalnega dela, o kompleksu vprašanj iz ekonomike raziskovalnega dela, o metodah programiranja raziskav itd. . . .

Organizacija znanstvenega dela

Tretji kompleks področja, kjer zvezni svet deluje kot usklajevalec znanstvene dejavnosti, je organizacija znanstvenega dela.

Znanost se poraja in »proizvaja« v samem gospodarstvu, to je med proizvodnim procesom, v razvojnih oddelkih podjetij, v samostojnih inštitutih, v inštitutih na univerzah in fakultetah in v okviru inštitutov oz. oddelkov akademij znanosti. Vsaka od omenjenih organizacijskih enot in oblik znanstvenega dela ima svoje posebnosti in svojo funkcionalno usmeritev. Akademije skrbijo predvsem za razvoj t. i. nacionalnih znanosti, univerze so poleg posebnih pedagoških funkcij v usposabljanju visoko kvalificiranih kadrov in znanstvenega naraščaja posebno osredotočene na fundamentalne znanosti, tehniške fakultete tudi na aplikativne, samostojni inštituti gojijo pretežno aplikativne znanosti, medtem ko se razvojni oddelki v podjetjih ukvarjajo večidel z razvojnimi raziskovalnimi dejavnostmi, kar pomeni z novimi postopki v tehnologiji, novimi izdelki in podobnim. Organizacijsko se postavljata pred nas zlasti dve nalogi: najti take organizacijske oblike tako znotraj znanstvenih enot kakor tudi v odnosih med njimi, ki bodo kar najbolj spodbujale znanstveno

delo in zboljševale njegovo kakovost in ki bodo hkrati močno podprle razvoj našega gospodarstva in družbe.

Čeprav so to stvari, ki so med seboj tesno povezane, vseeno niso iste. Znanstveno delo se lahko živahno razvija v posameznih enotah, toda če ni usmerjeno k pomembnim ciljem vsega gospodarstva in družbe, je lahko za družbo zelo malo koristno. Ravno tu se kaže pomembnost usklajevalne vloge, katero morajo opravljati v vsem sistemu znanstvenega dela določeni organizmi. To funkcijo opravljajo danes v različnem obsegu akademije in univerze, fakultetni sveti, sveti v inštitutih, skupnosti znanstvenih ustanov v republikah in na koncu zvezni svet. Postavlja se vprašanje, ali je ves organizem najbolj postavljen in po kakšnih načelih naj se izgrajuje. Nedvomno je treba postaviti organizacijske oblike znanstvenega dela na enake osnove, na kakršnih gradimo našo današnjo družbo, to se pravi na osnove, ki naj najbolj pristno zagotovijo uresničitev samouprave tudi na tem specifičnem področju, na področju znanstvenega dela, specifičnem zato, ker tu ni mehanizma trga, ki bi avtomatično valoriziral rezultate dela, določeval ceno in s tem tudi obseg in smeri raziskovalnega dela. Zaradi tega dobiva družbena intervencija na različnih samoupravnih ravneh poseben pomen.

Po mojem mnenju bo potrebno organizacijske oblike znanstvenega dela postaviti tako, da bodo neposrednim proizvajalcem v znanosti, če jih lahko tako imenujem, dajale popolno pravico določanja pri izvajanju svojega, to se pravi znanstvenega dela, in omogočale bistveno sodelovanje pri odločanju o splošnih smereh znanstvenega dela. Hkrati pa bo potrebno zagotoviti določen vpliv celotne samoupravne družbe na različnih ravneh na smeri znanstvenega dela. Vsa družba mora navsezadnje določiti, kolikšen del narodnega dohodka naj se investira v znanstveno delo in v okvirih tega sklada določiti osnovno razdelitev poglavitnih smeri investiranja na posamezna območja, Ddružbi in njenim samoupravnim organom na različnih ravneh je treba naposled zagotoviti tudi vpliv pri končni valorizaciji rezultata dela.

Sedaj tečejo v vseh republikah intenzivne in zelo pomembne razprave o optimalnih organizacijskih oblikah, ki bi zagotavljale uresničitev teh načel. Menim, da je ena izmed nalog zveznega sveta, da zelo pozorno spremlja te razprave, da analizira ustvarjalne nove oblike in misli, ki se pri tem porajajo, in da poizkuša iz teh razprav dobiti določeno sintezo in najti skupne črte prizadevanj. Nedvomno se bo v okviru teh razprav pokazalo za nujno, da se spremeni tudi struktura samega zveznega sveta, ki se mora vključiti v splošni samoupravni sistem organizacije naše znanosti tako, da

bo njegova afirmacija na najbolj splošni ravni vse države, da bo izraz najbolj splošnega dogovora o skupnih interesih, ne pa izjema tega sistema in njegova negacija.

Usklajevalna vloga zveznega sveta na področju mednarodnega znanstvenega sodelovanja

Osnovna značilnost usklajevalne politike zveznega sveta na tem področju je pravzaprav enaka, kakršna je v preteklosti veljala za vso našo gospodarsko in družbeno dejavnost: poudarjena ekstenzivnost. Danes imamo pogodbe o kulturnem in znanstvenem sodelovanju ali pa posebne protokole o znanstvenem sodelovanju z zelo velikim številom dežel na bilateralni osnovi, hkrati pa smo tudi močno angažirani na multilateralni podlagi, posebno v okviru UNESCO, SEV in OECD.

Neposredni in nujni posledici ekstenzivne usmeritve sta bili zlasti dve. Prva, da zaradi naših omejenih strokovnih moči nismo bili in nismo zmožni naših stikov s tujino na področju znanosti izpopolniti v globino, to se pravi, povezati jih z našim znanstvenim programom ustrezne smeri (fundamentalne, aplikativne, tehnološke, razvojne) in jih s tem postaviti v vlogo razvijanja naše znanosti in našega gospodarskega in družbenega razvoja. Razdrobljenost tako širokih razsežnosti je nujno peljala v to, da smo v nekaterih sektorjih mogli zbrati samo zelo omejeno število znanstvenih sodelavcev. Pri močnejših partnerjih smo zato pogosto šli v sodelovanje v tistih smereh, ki so ustrezale tujemu partnerju, ne pa nam. Drugače povedano, pri taki ekstenzivni usmeritvi obstaja nenehna nevarnost, da nam pri premoči tujega partnerja, posebno še če le-ta sodi v razvite dežele, v resnici on vsiljuje smeri znanstvenega dela v svojem, ne pa v našem interesu. Kolikor pa je naš partner dežela v razvoju, potem tudi v teh odnosih ne moremo doseči poglobitnega cilja; zaradi naše sorazmerne šibkosti ne zmoremo dajati učinkovite znanstvene pomoči, ki jo taka dežela od nas po pravici pričakuje.

Poglavitna usmeritev v prihodnje mora biti v tem, da preidemo od ekstenzivnega k intenzivnemu znanstvenemu sodelovanju. Naše znanstveno sodelovanje moramo osredotočiti na tiste dežele, pri katerih imamo poseben ali gospodarski ali družbeno politični interes za tako sodelovanje. Tudi tukaj je treba najti in določiti, na katerih sektorjih, na katerih področjih naše znanosti in s katerimi partnerji imamo komparativne prednosti za znanstveno sodelovanje. Samo pri takih zahtevah lahko računamo, da bomo mogli uresničiti

delitev dela na mednarodnem znanstvenem torišču, delitev, ki bo koristna za nas, v odnosu do mednarodne znanosti pa stimulatívna in progresívna.

Problem komunikacij na področju znanosti

Na koncu naj se dotaknem še enega obsežnega področja, na katerem zvezni svet opravlja svojo vlogo usklajevalca — to je področje, ki ga lahko označimo s splošnim terminom znanstveno komuniciranje.

V ta problemski krog sodi vrsta v nečem različnih sfer in problemov, katerim pa je vendar skupno to, da zadevajo podobna vprašanja, in sicer seznanjanje po sredstvih komunikacij v najširšem pomenu besede s pojavi, ki se dogajajo na našem znanstvenem področju.

V ta krog sodi najprej problematika organiziranja čim bolj popolne povezane in kontinuirane službe *evidence in statistike* na področju znanosti. Danes nimamo statističnih podatkov niti o zmogljivostih, s katerimi razpolagamo na področju znanosti, niti o obsegu in strukturi investiranja v znanost, pa tudi ne o rezultatih znanstvene dejavnosti. Gre za statistične, kar pomeni makro podatke o znanosti, na podlagi katerih naj bi si ustvarili splošno podobo o stanju, strukturi, obsegu in dejavnosti na področju znanosti, o organizacijskih oblikah in vsaj do določene mere o učinkovitosti znanstvenega dela. Pri takem položaju je zelo tvegano oblikovati določene ukrepe znanstvene politike ter zgrajevati instrumente za njihovo realizacijo, ker ne le ne poznamo dovolj resničnega stanja, ampak tudi nimamo možnosti, da bi dovolj zanesljivo preverjali primernost in učinkovitost sprejetih ukrepov in instrumentov. Tako bo zvezni svet po posebni komisiji za *evidenco in statistiko* poizkusil zgraditi enoten in temeljit sistem *evidence in statistike* na vsem območju raziskovalne dejavnosti.

Z *evidenco in statistiko* je tesno povezano vprašanje *znanstvene in tehnične dokumentacije in informacije*. V tem smo v velikem zaostanku. Sistematično izgrajevanje službe znanstvene dokumentacije in informacij postaja na vsem svetu eden osnovnih pogojev za razvoj znanosti. Obseg znanstvene dokumentacije in informacije je na svetu v minulem desetletju rasel po geometričnem zaporedju. Znanstvene informacije in dokumentacije, s katerimi razpolaga kaka dežela, se danes šteje za enega osnovnih surovinskih virov dežele. Od tega, koliko je raziskovalna ustanova zmožna hitro najti in uporabiti rezultate znanstvenih dognanj, do katerih so prišli raziskovalci drugod na svetu, je bistveno odvisno, ali bo

nameravano raziskavo sploh mogla prevzeti in ali jo bo učinkovito in kvalitetno uresničila.

Na splošno je znanstvena dokumentacija v naših raziskovalnih ustanovah nerazvita in nesistematična, če sploh obstaja, medtem ko povezave znanstvene dokumentacije v enoten sistem znanstvenih komunikacij praktično ni. Popolnoma je tudi odprto vprašanje financiranja znanstvene dokumentacije, usposabljanja posebnih kadrov, ki naj bi delali v znanstveni dokumentaciji itd. Pomanjkljivosti v znanstveni dokumentaciji v naši državi in to, da nimamo enotnega sistema znanstvenih informacij ter povezave s sistemi v Evropi in po svetu, postaja iz dneva v dan vse večja ovira in mrtvilo vsega v našem znanstvenem delu. Zvezni svet bo postavil to na dnevni red ene prihodnjih sej, ker že ima pripravljeno dokumentacijo za obravnavanje in formuliranje ustreznih priporočil.

Na koncu naj omenim še en vidik problema komunikacij kot sredstva usklajanja, namreč dosledno uporabo načela *javnosti* v vsem delu in poslovanju zveznega sveta. Zvezni svet bo po premišljenem sistemu publikacij obveščal javnost, tj. predvsem vse znanstvene organizacije in ustanove, ki so zainteresirane za probleme znanosti in znanstvenega dela, o vseh pomembnejših aktih, akcijah, odločbah, sklepih itd. iz svojega dela in sploh o vseh pomembnih pojavih s področja znanstvene dejavnosti v naši državi. Posebno pomembno je, da bodo naši znanstveni delavci in znanstveni inštituti v najkrajšem mogočem času izvedeli za vse možnosti, ki se jim nudijo in ki jim lahko pomagajo pri delu. Pri tem mislim posebno na možnosti sodelovanja v projektih, možnosti sodelovanja v različnih komisijah, na mednarodnih srečanjih, v mednarodnih misijah, na sklenjene pogodbe, na štipendije, natečaje in podobno.

Prav tako menim, da moramo vsej javnosti pokazati odprto knjigo o finančnih akcijah, o prevzetih nalogah, ki se financirajo ali sofinancirajo po zveznem svetu oziroma zveznemu skladu, o rezultatih teh del, o programih, in posebno o verifikaciji programov po strokovnjakih. V znanstvenem delu pri nas smo priča nenavadnemu položaju. Večinoma so velike težave pri lansiranju kakega znanstvenega dela in pri dobivanju sredstev za določeno znanstveno nalogo. Potrebno je mobilizirati vse mogoče vire, intervenirati na vse mogoče strani in največkrat dolgo čakati. Ko pa je prevzeto delo končano ter so bili doseženi pogosto pomembni uspehi, ostane pogosto celotni elaborat v miznicah financerjev. Družba se zelo malo zanima, da bi bili rezultati na voljo čim širši javnosti in posebej morebitnim interesentom, da bi javnost mogla oceniti koristnost in kvaliteto rezultatov in s tem tudi oceniti

uspeh in raven raziskovalne ustanove, ki je bila nosilec raziskave.

Zvezni svet mora poskrbeti pri vsakem raziskovalnem delu, ki se financira ali sofinancira iz družbenih sredstev, za to, da so rezultati dela dostopni znanstvenj in obči javnosti in prav tako mora poskrbeti tudi za strokovno verifikacijo rezultatov tega dela.

Menim, da je dosledno izvajanje načela javnosti eno najmočnejših in najuspešnejših sredstev, ki zagotavlja, da se na področju, kjer ne deluje tržni mehanizem ponudbe in povpraševanja, vzdržuje potrebna znanstvena raven, preprečuje oblikovanje monopolističnih teženj, obenem pa pomaga voditi raziskovalno dejavnost v tistih smereh, ki obetajo največjo korist za razvoj gospodarstva in družbe.

Niko Toš

Pogled v družbeno (ne)aktivnost komunistov

Raziskovanje dejavnosti članov je pomembno za presojo vloge, ki jo ima dana organizacija, še posebej družbenopolitična, v družbenem okolju, v katerem deluje. Tako je torej tudi v raziskovanju družbene vloge Zveze komunistov raziskava dejavnosti njenih članov v družbenih organizmih temeljnega pomena. Še posebej velja ta ugotovitev glede na opredelitev njene vloge v programu, kjer je pomen dejavnosti komunistov povzdignjen na raven temeljnega načela.

Opazovanje in raziskovanje dejavnosti članov neke organizacije, v organizaciji sami in v družbenem okolju, pa ima še drug poseben pomen; razkriva namreč notranjo strukturo organizacije, njeno družbeno zgradbo ter temelje oziroma stvarna načela njene zgrajenosti. Organizacije se glede na aktivnost in vpliv, ki ga izžarevajo njeni člani, namreč med seboj bistveno razlikujejo.

Sodobne politične stranke so večidel zasnovane na omejeni članski dejavnosti večjega ali manjšega števila privrženecv ter na dejanski dejavnosti majhnih skupin vodij, ki v svojih rokah združujejo njihovo akcijo in vpliv. Čeprav so instrument sodobne meščanske demokracije, vendarle lahko njihovo notranjo strukturo označimo kot oligarhično: dejavnost in — torej tudi možnost za delovanje ter dejanski vpliv sta namreč omejena zgolj na pripadnike ožjih vodstvenih teles.

Bistveno drugačna naj bo seveda notranja struktura revolucionarne politične partije, ki naj svojo akcijo in vpliv gradi na dejavnosti, iniciativnosti in vplivu vseh svojih članov. Struktura dejavnosti takšne organizacije ne razkriva večjih razlik med posameznimi skupinami in kategorijami član-

stva. Organizacija je namreč zasnovana tako, da ne le dopušča, temveč predpostavlja dejavnost slehernega člana.

Raziskava dejavnosti v takem primeru potrjuje domnevo o demokratični notranji strukturi organizacije. Poleg tega pa ima raziskovanje dejavnosti še neki pomen: v povezavi z drugimi vidiki omogoča globlje razumevanje sprememb in dogajanj v družbenem okolju, pojasnjevanje idejnih tokov, družbenih prizadevanj in hotenj ter sposobnosti družbenih sil za njihovo uresničevanje.

Medtem ko je ob prvih dveh vidikih raziskave »dejavnost«¹ predmet opazovanja, ki nanj učinkuje vrsta drugih trdnejših znakov (torej je odvisna spremenljivka), ima v tretjem vidiku sama tak pomen (neodvisne spremenljivke) in glede na njo presojava pomen drugih znakov (npr. informiranost, stališča, vpliv).

V okviru raziskave politične dejavnosti članov Zveze komunistov Slovenije¹ so vsi navedeni vidiki bili vodilo raziskovalcem, ko so oblikovali instrumente ter določali načine za zbiranje podatkov o družbenopolitični dejavnosti slovenskih komunistov in njihov obseg. Poleg vprašanj o konkretni dejavnosti (npr. informacijski in drugih) je bilo v raziskavo vključeno vprašanje: ALI STE SEDA J POLEG ČLANSTVA V ZKJ VKLJUČENI ŠE V KATERO DRUGO ORGANIZACIJO OZIROMA IZVOLJENI V SAMOUPRAVNI ALI OBLASTNI ORGAN? IN ČE STE VKLJUČENI, ALI DOSTI DELATE?

Opazovanju vključenosti oziroma dejavnosti pa smo začrtali take meje, da smo lahko imeli vpogled v dejavnost komunistov na poglavitnih področjih našega družbenopolitičnega življenja in sistema. Poleg ugotavljanja dejavnosti v Zvezi komunistov sami smo tako zajeli še dejavnost članov Zveze komunistov v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije in drugih družbenopolitičnih organizacijah, v organih samoupravljanja v delovnih organizacijah, v organih družbenega upravljanja ter v organih oblasti in končno v kulturno-prosvetnih in športnih oziroma telesnovzgojnih organizacijah. Naš namen je bil ugotoviti na vseh teh področjih predvsem: (1) v kakšni meri — torej kje bolj in kje manj — so člani Zveze komunistov vključeni oziroma izvoljeni v posamezne organizacije in organe ter (2) koliko v teh organizacijah dejansko delujejo oziroma se vsaj čutijo (subjektivno) dejavne.

---

¹ Center za raziskovanje javnega mnenja pri visoki šoli za politične vede, raziskava stališč in politične aktivnosti članov ZKS v zvezi s temeljnimi in aktualnimi idejnimi vprašanji; naključni vzorec je zajel 1732 članov ZK po vsej Sloveniji, izvedena pa je bila v maju 1967.

1. Člani Zveze komunistov so člani organov in organizacij

To trditev v celoti potrjuje spodnja razpredelnica, v kateri je prikazan delež vključenih članov v ZKS:

Organizacije	v %
— Socialistična zveza delovnega ljudstva	91,4
— druge družbenopolitične organizacije ZMS, ZSJ, ZB itd.	76,0
— kulturnoprosvetne organizacije Svobode, prosvetna društva itd.	16,0
— športne telesnovzgojne organizacije ali druge organizacije in društva	28,2
— izvoljeni v organe samoupravljanja v delovni organizaciji (DS, UO, EO, komisije)	42,6
— izvoljeni v organe družbenega upravljanja (sveti, krajevne skupnosti itd.)	16,2
— izvoljeni v organe družbenega upravljanja (sveti zavodov, sveti komunalnih skupnosti, soc. zavarovanja itd.)	10,5

Število članov ZK v navedenih organizacijah je izjemno visoko. To kaže po eni strani poprečen »delež članstev« na enega člana Zveze komunistov (3,5) v teh organizacijah, po drugi pa razporeditev članstev, kar ustreza predstavi o tem, da imajo člani Zveze komunistov v družbenopolitičnem življenju vlogo nosilca in iniciativno vlogo.

Razumljivo je, da je stopnja vključenosti članov Zveze komunistov različna glede na naravo organa oziroma organizacije; pri političnih organizacijah, kjer gre za ugotavljanje članskega statusa, dosega najvišjo stopnjo (1,7), v organih družbenega samoupravljanja in oblasti precej nižjo stopnjo (0,7) — seveda pa tu ne gre več za ugotavljanje članstva, temveč za funkcije, in je torej glede na omejene možnosti manjši delež razumljiv — delež vključenosti v društva (kulturna, športna) pa je najmanjši (0,44). Glede na možnosti, ki jih daje naš družbenopolitični sistem, lahko trdimo, da je stopnja vključenosti članov Zveze komunistov, ki smo jo ugotovili, največ, kar je bilo moč pričakovati.

Posebno zanimiv je podatek, da se 8,6 % Zveze komunistov ni deklariralo za člana Socialistične zveze delovnega ljudstva. Članstvo v Socialistični zvezi delovnega ljudstva izgublja kot ena temeljnih formalnih in dejanskih sestavin vloge člana komunistične partije oziroma Zveze komunistov v preteklem obdobju tako svoj absolutni pomen. To je brez dvoma najtesneje povezano s procesi tako znotraj Zveze ko-

munistov v zadnjih letih, ko se odnosi sproščajo in ko postaja osebna pripravljenost osnova delovanja komunista, ki si sam izbira področja za svoje delovanje, in ko je hkrati čedalje bolj opazna notranja diferenciacija aktivnih in neaktivnih, prav tako pa je povezano tudi z notranjim razvojem Osvobodilne fronte oziroma Socialistične zveze delovnega ljudstva, ki iz povojne množične transmisije partije postaja čedalje bolj avtonomen politični organizem.

Seveda pa prikazani sumarični podatki podoba v marsičem idealizirajo in zato iz nje težko ter le posredno sklepamo o dejanski strukturi dejavnosti. Vemo namreč, da niso vse kategorije članov Zveze komunistov enako vključene v samoupravne in druge politične organizme ter da *ugotovljena visoka stopnja vključenosti (3,3) skriva v sebi močno diferencirane skupine aktivnih, ki v posameznikih združujejo več funkcij in članstev, ter skupine neaktivnih, ki so iz vseh teh oblik popolnoma izključeni* in so ob strani vsega družbenega dogajanja.

Drugo, kar je treba upoštevati, pa je, da je gornja podoba v celoti zgrajena le na podatkih o članstvu oziroma članskih funkcijah v navedenih organizacijah, organih in društvih in ne na podatkih o njihovi resnični dejavnosti v njih. Delež resnično dejavnih je seveda bistveno manjši od deleža vključenih v neki organizaciji — to pa velja tudi za člane Zveze komunistov v omenjenih organizacijah.

2. Med člani je le manjši del dejavnih

V poprečju delež vključenih nekajkrat presega število dejavnih, namreč tistih, ki v organizacijah dosti delajo; pri tem pa so pomembne razlike glede na vrsto organa, organizacije ali društva.

Analiza nam pokaže takale razmerja: (glej tabelo na naslednji strani).

Razmerje med deležem včlanjenih in dejavnih da koeficient dejavnosti. Le-ta je tem večji, čim manj ugodno je to razmerje — in nasprotno. Podatki iz gornje razpredelnice nam pokažejo, da so opazovane organizacije glede na koeficient dejavnosti razvrščene v tri naravne skupine:

— družbenopolitične organizacije (Zveza komunistov, Socialistična zveza delovnega ljudstva in druge) — z najvišjim koeficientom,

— društva (kulturnoprosvetna, športna in druga) in

— organi oblasti in samoupravljanja z najnižjim koeficientom.

Organizacije, organi in društva se torej glede deleža dejavnih med seboj bistveno razlikujejo. Oglejmo si najprej po-

Organizacija	Število članov ZK na enega dejavnega ²
Zveza komunistov Slovenije	5
Socialistična zveza delovnega ljudstva	10
Druge družbenopolitične organizacije (ZMS, ZSJ, ZB itd.)	5
Kulturnoprosvetne organizacije (Svobode, prosvetna društva itd.)	3,5
Športne telesnovzgojne organizacije ali druge organizacije in društva	3
Izvoljeni v organe samoupravljanja v delovni organizaciji (DS, UO, EO, komisije)	2
Izvoljeni v organe družbenega upravljanja (sveti zavodov, sveti komunalnih skupnosti, socialnega zavarovanja itd.)	2,5

men podatkov znotraj posameznih skupin, da bi laže dojeli njihov primerjalni pomen. V prvi skupini je najmanj ugodni koeficient pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva. Na vsakih deset včlanjenih komunistov pride po eden, ki meni, da v organizaciji »dosti dela«, vsi drugi pa so v njej pasivno prisotni (vključeni).

a) Razumljivo je, da je ravno pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva to razmerje manj ugodno; razlogov za to pa je brez dvoma več. Poglavitni razlogi so v družbeni vsebini, predvsem pa še v metodi in notranjih odnosih in organizacijski strukturi obeh organizacij, namreč, Zveze komunistov in Socialistične zveze delovnega ljudstva. Čeprav uveljavljanje članov Zveze komunistov v Socialistični zvezi delovnega ljudstva in prek nje velja kot napotilo vsa leta nazaj, pa je vendarle očitno, da vsebina, predvsem pa še metoda delovanja Zveze komunistov ter njeni utesnjeni in spremenjenim družbenorevolucionarnim funkcijam neprilagojeni organizacijski in kadrovske okviri niso dopuščali oziroma spodbujali večje dejavnosti članov Zveze komunistov v organizacijah in vodstvih Socialistične zveze delovnega ljudstva.

Tak delež dejavnih pa seveda pričra tudi o pravi sestavi in akcijski moči Socialistične zveze. Čeprav še nimamo neposrednih empiričnih podatkov, pa vendarle lahko že na podlagi naših podatkov oblikujemo nekaj kar temeljnih domnev. 1. Ker so člani Zveze komunistov v Socialistični zvezi delovnega ljudstva osnovno akcijsko jedro, saj v pretežni večini sodelujejo v vodstvih krajevnih, predvsem pa še občinskih organizacij in pa republiške organizacije, lahko sklepamo,

² Razmerje med deležem včlanjenih in dejavnih (koeficient dejavnosti) je prikazano zaokroženo na 0,5.

da je to jedro številčno močno omejeno; 2. glede na majhen delež dejavnih (1 : 10) lahko pričakujemo, da je sestava skupine dejavnih močno zmaličena ter da se opazno razločuje od poprečnih značilnosti vseh članov Zveze komunistov; torej da so to večidel starejši komunisti z daljšim stažem, da je med njimi več upokojujencev itd., kar daje organizaciji Socialistične zveze še bolj poudarjen »terenski« pečat in jo tako ravno v njenih osnovnih celicah odmika od osrednjih tem in akcij k obrobni, in 3., da je Socialistična zveza ravno zaradi takšnega (omejenega) sodelovanja članov Zveze komunistov ter njihove (omejene) akcijske pripravljenosti še vedno predvsem organizacija vodstev in torej mnogo manj realna interesna politična institucija, ki bi združevala najširše napredne sloje ob načelih in programu socialističnega družbenega razvoja.

V prvi skupini so glede na koeficient dejavnosti (1 : 5) izenačene Zveza komunistov ter druge družbenopolitične organizacije (Zveza borcev, Zveza sindikatov Jugoslavije in Zveza mladine Slovenije). To samo po sebi ni razveseljiv podatek, čeprav seveda kaže, da je aktivna delovna prisotnost članov Zveze komunistov pomembno gibalo v delovanju drugih družbenopolitičnih organizacij. Glede na izenačenost razmerja med deležem vključenih in dejavnih komunistov v Zvezi komunistov ter drugih družbenopolitičnih organizacijah (predvsem Zveze združenj borcev NOV) in še posebej glede na to razmerje v sami Zvezi komunistov nas analiza nujno navaja k iskanju sprejemljivih pojasnil in vrednotenj. Ugotovimo lahko, da je delež dejavnih, namreč delež tistih, ki menijo, da v organizaciji Zveze komunistov dosti delajo, občutno prenizek. Naša raziskava je bila opravljena neposredno pred začetkom reorganizacije,³ tako da podoba na temelju podatkov le prikazuje stanje, kakršno je bilo, in je bolj spodbuda in opozorilo za njeno izvajanje. Očitno pa je, da je Zveza komunistov s svojo tradicionalno celično organizacijo in sistemom ter metodami vodstva močno omejevala neposrednejšo in širšo aktivizacijo članstva pri reševanju perečih družbenih in notranjepartijskih problemov.

Za pravilnejše ovrednotenje gornjega podatka pa bi se brez dvoma morali prej lotiti opredelitve »družbenopolitične dejavnosti« članov Zveze komunistov ter določanja deleža njihove notranje aktivizacije, predvsem še »zahteve« po notranji aktivizaciji. Očitno je namreč vseskozi veljalo pravilo oziroma napotilo za njihovo aktiviranje v širšem družbenem prostoru, torej v vseh družbenih organizacijah in institucijah v okviru družbenopolitičnega sistema. Ugotovili smo že, da de-

³ Pomlad 1967.

lež dejavnih v osnovni in najmnogičnejši organizaciji (SZDL), čeprav je absolutno občutno največji, vendarle ne ustreza pričakovanju, medtem ko smo s podatkom o deležu dejavnih v »drugih družbenopolitičnih organizacijah« zadovoljni.

Že na temelju doslej prikazanih podatkov in njihove analize lahko postavimo domnevo splošnega pomena, namreč, da se delež dejavnih med včlanjenimi komunisti veča v sorazmerju z oženjem osnov in programa organizacije; k potrjevanju te domneve pa se bomo povrnili ob primerjalni analizi podatkov za vse tri osnovne skupine organizacij. *Aktivizacija članov Zveze komunistov je torej tem večja, čim bolj so opredeljene možnosti in prostor aktiviranja.* Razlike so glede tega med organizacijami, organi in društvi precejšnje. Koeficient dejavnosti, ki pove, da je na vsakih 5 članov le eden, ki meni, da v organizaciji »dosti dela«, očitno kaže, da organizaciji Zveze komunistov v preteklem obdobju ni uspelo ustrezno opredeliti notranjih možnosti in prostora aktiviranja. Prikazani delež dejavnih, sicer za organizacijo Zveze komunistov nizek, pa je po svoji realni revolucionarni potenci še precej nižji, saj skriva v sebi najmanj dva osnovna tipa dejavnih, namreč prve, ki delujejo kot nosilci in izvajalci idejne ter akcijsko-revolucionarne vloge Zveze komunistov, in druge, ki delujejo kot notranjepartijska birokracija in svojo dejavnost omejujejo zgolj na disciplinarne ter organizacijsko-tehnične zadeve, pa se seveda brez izjeme imajo za dejavne. Neposrednih empiričnih osnov za ločevanje teh dveh skupin pa v raziskavi nimamo. Upravičeno je torej pričakovanje, da je realni delež dejavnih znotraj Zveze komunistov še manjši od prikazanega.

Na vprašanje, ki si ga prizadeti ob razkritju takega stanja nujno postavimo, namreč, kako izoblikovati in opredeliti vsebino ter možnosti aktiviranja, da bi dosegli čim višjo (in torej učinkovitejšo) aktivizacijo članov Zveze komunistov, so odgovor prizadevanja v zvezi z reorganizacijo in vsaj delno tudi njen dosedanji potek. Vtis, ki ga dobimo na temelju celote rezultatov iz naše raziskave in iz podatkov drugih raziskav,⁴ kažejo, da je *pripravljenost članov za družbenopolitično delo v Zvezi komunistov velika, realizirana pa je lahko le, če je delo zasnovano na vključevanju interesov in interesnem vključevanju ter na spoštovanju in upoštevanju izraženih stališč.*

b) V sumarični podobi so po deležu dejavnih na najugodnejše mesto uvrščeni organi oblasti in samoupravljanja (med tremi vključenimi člani ZK se čuti eden dejavnega). Ob tem

⁴ Pismo MK ZKS ljubljanskim komunistom, obdelal center za raziskovanje javnega mnenja pri VSPV, Ljubljana, november 1967.

moramo najprej opozoriti na razliko med to in prejšnjo skupino. Čeprav nismo opazili bistvenih razlik v razmerjih med deleži včlanjenih in dejavnih v ZK ter SZDL in drugih družbenopolitičnih organizacijah, pa so deklarirane razlike vendarle jasne; pričakovano oziroma zahtevano razmerje med članstvom in dejavnostjo je pri Zvezi komunistov zaostreno, pri sindikatih omejeno, pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva pa bistveno omiljeno. Medtem ko je npr. docela nedejaven posameznik lahko član sindikata, če je zaposlen, in član Socialistične zveze delovnega ljudstva, če ni izrecno izrazil kakega protisocialističnega nagiba, je član Zveze komunistov praviloma lahko le v okviru njenega družbenopolitičnega programa dejaven posameznik. Ugotovili pa smo tudi, da lahko član Zveze komunistov svojo družbenopolitično vlogo (dejavnost) realizira tudi — in predvsem — zunaj neposrednega okvira organizacije.

Kakšno pa je razmerje glede tega v skupini organov samoupravljanja in oblasti? Prej smo omenili, da gre pri tej skupini za funkcije v klasičnem smislu; to seveda ni popolnoma natančno, še posebej ne glede samoupravljanja v delovni organizaciji, kjer za aktiviranje ni potrebna formalna izvolitev ali imenovanje in kjer dejavnost torej ni omejena na »funkcionarje«. Ta trditev pa bolj velja za organe družbenopolitičnih skupnosti in tudi za organe družbenega samoupravljanja v ožjem smislu.⁵ Glede na formulacijo vprašanja v naši raziskavi pa ta omejitev vendarle v celoti drži. Tako torej pri organih samoupravljanja v delovni organizaciji deleža dejavnih ne ugotavljamo na podlagi primerjave formalnega optimuma upravljavcev in števila dejansko dejavnih ne glede na njihovo funkcijo, temveč na podlagi primerjave števila izvoljenih v organe samoupravljanja in — med njimi — števila dejansko dejavnih.⁶ Glede na tako zaostrene pogoje opazovanja pa nas ugotovljeni koeficient dejavnosti ne preseže. Podatki namreč kažejo, da se med tremi komunisti, izvoljenimi v organe delavskega samoupravljanja, le eden čuti dejavnega, enako razmerje velja za organe v družbenopolitičnih skupnostih in le malo slabše je to razmerje (1 : 3,5) v organih družbenega upravljanja v ožjem smislu. Čeprav na videz ugodno, nas tako ugotovljeno razmerje ne more zadovoljiti ter nas nujno navaja h kritični analizi. Če je med komunisti, člani organov DU, le vsak tretji dejaven, kakšen je potlej delež dejavnih med nekomunisti in kakšen je delež

⁵ Posebne oblike upravljanja na področju socialnega zavarovanja, prosvete in na drugih področjih, kjer so zaradi posebnega družbenega pomena dejavnosti k upravljanju pritegnjeni tudi predstavniki javnosti.

⁶ Tistih, ki menijo, da dosti delajo.

dejavnih med posameznimi kategorijami članov? Ali so in v čem so med njimi bistvene razlike? Podatek in analiza potrjujeta ugotovitev, da *formalizirana funkcija ne pomeni hkrati resnične družbene dejavnosti, temveč predvsem pravno-sistemska možnost, njena realizacija pa je odvisna od socialno-ekonomskih razmer in subjektivnih pogojev njenega nosilca*. Ob tem pa je pomembno spoznanje, da realna družbena dejavnost ni nujno tudi realizirani družbeni vpliv. Ob vseh drugih torej tudi ta podatek govori o tem, da smo še daleč od pravega samoupravljanja.

c) Sorazmerno ugoden koeficient dejavnosti smo ugotovili v društvih. Tako npr. pride med komunisti, člani športnih in drugih društev, že na štiri vključene eden, ki dosti dela, pri kulturnoprosvetnih društvih pa je to razmerje za malenkost manj ugodno (3,5 : 1). Zakaj je delež dejavnih med komunisti, včlanjenimi v ta društva, tako bistveno večji, skoraj ni treba posebej pojasnjevati: to je živ individualni interes oziroma potreba, ki jih usmeri že pri vključevanju. Bodoča dejavnost je ponavadi poglavitni razlog vključitve; vsebina, metoda in notranja struktura organizacije omogočajo aktiviranje vseh vključenih, v primeru nedejavnosti se posameznik lahko sam sankcionira (izstopi iz društva) in torej tu večinoma ni vseh tistih vstopnih in izstopnih vsebinskih in procedurnih ovir in posledic, ki so sicer običajne v pravilih in praksi družbenopolitičnih organizacij (npr.: do nedavna praksa in uradna evidenca v ZK ni poznala institucije izstopa, kar je ustrezalo miselnosti, da mora tisti, ki želi iz Zveze komunistov izstopiti, biti iz nje izključen, ne glede na razloge ali pa gledanje, da tisti, ki ni izpolnil kakega namišljenega formalnega razloga, ne more biti v njo sprejet itd.).

3. Razlike v deležu dejavnih v ZK med posameznimi kategorijami članov so velike

Domnevo, da vse socialne kategorije članov Zveze komunistov niso enako dejavne v Zvezi komunistov ter v drugih družbenopolitičnih organizacijah, organih samoupravljanja, oblasti in društvih, smo sicer že navedli, nismo je pa tudi dokazali s podatki. Glede na poseben pomen si oglejmo najprej razlike med posameznimi socialnimi kategorijami članov Zveze komunistov. Pokazali bomo le večje razlike, ki nastajajo pri dejavnosti glede na dejansko in priznano izobrazbo, glede na položaj pri delu in število funkcij ter končno glede na starost in staž v ZK.

Razlike v deležu posameznih socialnih kategorij v Zvezi komunistov (struktura članstva) so velike, prav tako velike

pa so tudi razlike v realnem sodelovanju članov Zveze komunistov iz posameznih socialnih kategorij v dejavnosti organizacije. To najočitneje kažeta enostranski razmerji med deležem dejavnih iz skupine s štirimi razredi osnovne šole (11%) in skupin z višjo in visoko šolo (50,9%—28,2%) ter med pomožnimi uslužbenci oziroma kvalificiranimi delavci (12,3%—15,3%) in skupino z višjo oziroma visoko izobrazbo na delovnem mestu (27,7%); nizek pa je tudi delež dejavnih med visoko kvalificirani delavci, člani Zveze komunistov (15,4%). Delež dejavnih članov Zveze komunistov iz skupine z nižjo izobrazbo in nižjo kvalifikacijo je izredno nizek in komaj dosega poprečje dejavnih članov Zveze komunistov v Socialistični zvezi delovnega ljudstva (1 : 10). Delavske skupine (polkvalificirani, kvalificirani, visoko kvalificirani) so pod poprečjem z nekako 15% dejavnih, medtem ko skupine uslužbencev (s srednjo oziroma višjo in visoko izobrazbo) segajo precej čez poprečje (27,7%), kar kaže na to, da je med dejavnimi člani Zveze komunistov delež in pomen delavcev sorazmerno, pa tudi absolutno izredno majhen.

Do kakšnih sklepov nas pripeljejo gornja razmerja? Ali mar to pomeni, da usihajo tradicionalni viri revolucionarnosti v delavskih vrstah in da se premočno uveljavljajo uslužbenci v strukturi in dejavnosti Zveze komunistov na njihov račun? Ali gre pri tem morda zgolj za kompenzacijski pojav, namreč, da se skupine delavcev, članov Zveze komunistov, bolj uveljavljajo zunaj organizacije Zveze komunistov in tako puščajo prostor za delovanje skupinam uslužbencev? Ali pa gre morda za nasproten proces, namreč, da agresivnejši člani iz višjih izobrazbenih in kvalifikacijskih skupin izrivajo člane iz nižjih? Popolnejši odgovor na to bomo lahko dobili šele, ko bomo z raziskavo segli globlje. Prikazani podatki o deležu dejavnih iz skupin z nižjo izobrazbo in nižjo kvalifikacijo pa dobijo še bolj zaostren pomen — in torej kažejo na še šibkejšo dejavno uveljavljanje — če dodamo, da je tudi vpliv teh dejavnih med njimi v primerjavi z drugimi skupinami bistveno manjši. To praktično pomeni, da ima član Zveze komunistov z visoko izobrazbo ob ugodnejših možnostih za delovanje in ob dejansko večji dejavnosti tudi mnogo (krat) večji dejanski vpliv na delo v organizaciji — in narobe. Pomen in vloga članov Zveze komunistov iz višjih kvalifikacijskih in izobrazbenih skupin se torej očitno večata. Ta ugotovitev velja za Zvezo komunistov samo, s tem pa tudi za področja zunaj nje v vsej samoupravni družbenopolitični strukturi.

Težko bi bilo reči, da je poglobitni razlog za takšno stanje usihanje revolucionarnosti v delavskih vrstah, brez dvoma pa se v razmerah v Zvezi komunistov zrcalijo splošne

družbene spremembe in razmere. Glede na delež dejavnih in vpliv so najbolj odrinjene ob rob kategorije najmanj izobraženih in najmanj kvalificiranih, ki najneposredneje občutijo breme nerazvitega družbenega dela. Hkrati pa vajeti družbene iniciative prevzemajo kvalificirani in izobraženi, ki v okoliščinah razvite proizvodnje predstavljajo osnovne proizvajalce. Razlik v deležu dejavnih med posameznimi kategorijami članov Zveze komunistov torej ne moremo pojasnjevati enostransko zgolj z »izobrazbo« in »kvalifikacijo« oziroma večjo ali manjšo količino znanja ter boljšo ali slabšo usposobljenostjo za delo, temveč predvsem z objektivnimi premiki v organizaciji družbene proizvodnje in v socialni strukturi pri nas.

Opozoriti moramo še na močne tokove v notranji selekciji in mobilnosti v preteklem obdobju. Komunistična partija oziroma Zveza komunistov se je v povojnem obdobju hitro spreminjala iz »delavske« v »uslužbenko«, to pa zaradi nujnega spreminjanja družbene vloge njenih članov, pa tudi zaradi njihovega šolanja in prekvalificiranja. Ta tok sprememb v socialni strukturi Zveze komunistov, ki je po svojem pomenu izrazito pozitiven, po intenzivnosti pa verjetno edinstven pojav, se je nujno negativno zrcalil v sestavi in potenci dejavnosti skupin manj izobraženih in manj kvalificiranih članov Zveze komunistov. Dejavnost prizadevnejših se je med drugim izražala tudi v pridobivanju kvalifikacije in izobrazbe, manj dejavni pa si niso ničesar pridobili. To seveda kaže, da so selekcijski tokovi učinkovali dosti bolj, kot lahko trdimo za premike v celotni družbi. Seveda pa ob tem ne smemo zanemariti pomena možnosti za aktivizacijo v Zvezi komunistov. Le-teh po začetku reorganizacije še ne moremo ocenjevati, kajti organizacije in odnosi še niso konstituirani, brez dvoma pa velja za prejšnje obdobje ugotovitev, da so ravno *vsebina, metoda dela, način povezovanja, predvsem pa še utesnjena kadrovska politika bistveno omejili možnost enakomernejšega uveljavljanja vseh skupin članov*. Ugotovitve o dejavnosti manj izobraženih in manj kvalificiranih članov Zveze komunistov pa v celoti veljajo tudi za njihovo uveljavljanje zunaj Zveze komunistov. Tako torej res ni mogoče pozitivno pojasniti razmerij, ki smo jih odkrili.

Nadaljnja analiza dopolnjuje prikazano podobo, skladnost podatkov, ki se je pokazala, pa poudarja njihovo zanesljivost.

Tudi položaj na delovnem mestu bistveno opredeljuje možnosti aktiviranja: čim višji položaj pri delu ima član, tem bolj verjetno je v Zvezi komunistov dejaven. Delež dejavnih je med obema skrajnima skupinama, namreč med tistimi z vodilnim položajem na ravni delovne organizacije in

onimi brez položaja pri delu, skoraj potrjen. Najvišji delež dejavnih je tu pri vodilnih; glede na kadrovske razmere v slovenskem gospodarstvu pa ta skupina ni docela identična s skupino članov Zveze komunistov z višjo oziroma visoko izobrazbo. Domnevamo lahko, da so razlike v dejanskem vplivu na temelju dejavnosti tu še dosti večje kot v poprečju in da je torej vpliv članov Zveze komunistov, ki nimajo kvalifikacij in šol, skrajno omejen. Poleg tega je brez dvoma značilno tudi to, da so te skupine članov v svoji dejavnosti praviloma omejene na izvršilno delo in le izjemoma sodelujejo pri oblikovanju usmeritve in politike Zveze komunistov.

Enake bistvene ugotovitve veljajo tudi za skupine glede na število funkcij, ki jih imajo posamezni člani Zveze komunistov. Optimalni delež pripada tu skupini članov Zveze komunistov s pet ali več funkcijami, kjer kar vsak drugi trdi, da je dejaven tudi v Zvezi komunistov. Tako visok rezultat pa je brez dvoma tudi izraz miselnosti, ki se kaže v tem, da se posameznik, ki je dejaven na več družbenih področjih hkrati, čuti dejavnega tudi v Zvezi komunistov, pa čeprav v njej sami izrecno ne dela. To v celoti ustreza predstavam družbene funkcije člana Zveze komunistov, saj je njeno bistvo v tem, da presega organizacijske okvire; bolj pomembno ob tem je, da se take opredelitve funkcije organizacije ne zavedajo vse kategorije članov enako; seveda pa ob tem predvsem ne smemo mimo dejstva o različni stopnji delovanja.

Kaj torej lahko sklepamo iz celote prikazanih podatkov o dejavnosti članov v Zvezi komunistov? Ugotovljena poprečna stopnja dejavnosti ne dosega najnižje stopnje, ki smo jo pričakovali. *Revolucionarna politična organizacija mora ustvarjati možnosti za neposredno svobodno delovanje večine svojih članov; tak vsebinski in organizacijski pogoj pa v preteklem obdobju v razvoju Zveze komunistov Slovenije očitno ni bil podan v zadostni meri.* Zaradi tega so se v organizaciji sami uveljavili nekateri negativni procesi, kot centralizacija na račun partijske demokracije, omejevanje odločitev na ožja vodstva in neformalne skupine, zmanjševanje pomena in vloge Zveze komunistov pri reševanju perečih družbenih problemov itd. Posledica takega stanja je zmanjšanje ugleda, zaprtost organizacije oziroma njena jalovost v nabiranju novih članov pa staranje njenih vodstev in celotnega sestava članstva, izredno hiter prostovoljni odtok iz organizacije i. pd.; seveda pa se je vse to predvsem kazalo v delovanju v Zvezi komunistov sami.

Ugotovimo torej lahko, da tudi Zveza komunistov Slovenije doživlja vse aktualne diferenciacijske procese socialne diferenciacije in diferenciacije v dejavnosti; da pa bi lahko

še globlje dojeli bistvo, dejansko vlogo in dejavnost članov Zveze komunistov ter probleme v zvezi s tem ter prišli do ustreznih sklepov za akcijo, si moramo nujno podrobneje ogledati tudi podatke o dejavnosti članov Zveze komunistov Slovenije v vseh drugih organizacijah in organih ter jih preizkusiti v analizi strukture.

4. Delež dejavnih članov Zveze komunistov v družbenopolitičnih organizacijah je majhen

Pojasnili smo že, v kakšni meri so člani Zveze komunistov vključeni v druge organizacije in organe ter kakšen je delež med njimi. Ugotovili smo tudi že, da je delež članov, vključenih v posamezne organizacije, tem večji, čim bolj opredeljene in konkretne so naloge, ki izvirajo iz članstva. Hkrati pa smo ugotovili, da je med včlanjenimi komunisti v posameznih organizacijah delež dejavnih tem večji, čim manjše je število članov v njih. Natančno izraženo to pomeni, da so člani Zveze komunistov v posameznih organizacijah tem bolj dejavni, čim bolj članstvo v njih izhaja iz njihovega osebne interesa in čim manj je rezultat kake splošne deklaracije o povezavi družbenopolitičnih funkcij komunista.

To so ugotovitve na temelju sumaričnih podatkov, ki pa morajo biti potrjene še v analizi strukture. Razlike, kot smo jih ugotovili v prejšnjem poglavju, namreč dopuščajo domnevo, da so tudi pri vseh drugih organizacijah in organih med posameznimi socialnimi kategorijami razlike verjetno velike. Oglejmo si torej najprej podatke za Socialistično zvezo delovnega ljudstva in druge družbenopolitične organizacije. Te organizacije dajejo možnost družbenega delovanja, ki jo vse osnovne kategorije članov Zveze komunistov izkoriščajo sorazmerno enako malo. Ob podrobnejši analizi seveda opazimo med posameznimi socialnimi kategorijami določene razlike, ki izvirajo iz različnih možnosti in potreb njihovega delovanja; tako npr. ob sorazmerno enako visoki vključenosti vseh izobrazbenih skupin v Socialistični zvezi delovnega ljudstva opazimo, da je pomen deleža dejavnih pri skrajnih skupinah različen; med visoko izobraženimi je v Socialistični zvezi delovnega ljudstva dejavnih po lastni navedbi 8,9%, med člani z nedokončano osnovno šolo pa le 3,0%. Znotraj obeh skupin pa imata ta podatka vendarle nasproten pomen. Delež dejavnih je namreč pri visoko izobraženih nasploh velik in je Socialistična zveza delovnega ljudstva med organizacijami, ki smo jih analizirali, glede na to šele na šestem do sedmem mestu, medtem ko je pri skupini z manj kot štiri razredi osnovne šole delež dejavnih nasploh majhen in

tako 3,0% dejavnih v SZDL zavzemajo peto mesto med vsemi. To podobo zaokroži analiza podatkov glede na kvalifikacijske skupine, ki je gornje ugotovitve samo potrdila. Tudi razlike glede na to, ali je delovno mesto vodilno ali ne, v deležu dejavnih ustrezajo zarisani podobi (razmerje 2 : 1 v prid prvim).

5. In kako se uveljavljajo komunisti v organih samoupravljanja?

V okviru analize družbenopolitične dejavnosti je še posebej pomembna analiza članstva in dejavnosti komunistov v organih samoupravljanja. Ves čas po uvedbi sistema delavskega samoupravljanja, od 1950 naprej, je namreč ravno članom Zveze komunistov naložena poglobljena odgovornost za uveljavljanje novega sistema upravljanja in novih odnosov. Članstvo v organih samoupravljanja je družbena funkcija, ki jo je v preteklem obdobju v poprečju verjetno opravljal vsak član ZK. Čeprav bi podatki o deležu članov Zveze komunistov v teh organih za vsa leta nazaj bili zanimivi, pa so v okviru naše analize dragoceni podatki o trenutnem deležu članov in dejavnih (>ki dosti delajo<) v teh telesih glede na posamezne kategorije.

Medtem ko smo doslej ob Zvezi komunistov, Socialistični zvezi in drugih organizacijah ugotovili, da so razlike precejšnje, pa lahko na tem mestu ugotovimo, da so razlike naravnost presenetljivo velike.

Čeprav so razlike tolikšne, pa glede na delež članov v organih samoupravljanja niso predvsem pomembne, saj so namreč še izrazitejše razlike v deležu dejavnih po posameznih kategorijah. Dobljena razmerja kažejo globoko razliko v dejavnosti posameznih kvalifikacijskih in izobrazbenih skupin v Zvezi komunistov. Glede na to, da je samoupravni sistem poglavitno torišče družbenopolitičnega uveljavljanja slehernega delavca — in glede na to, da so sistemski okviri zasnovani tako, da bi delovali izenačujoče in omogočili vsem slojem enako sodelovati v procesu upravljanja, bi še posebej pri opazovanju dejavnosti članov ZK v njem lahko pričakovali, da ne bomo odkrili večjih razlik. Ta domneva pa je seveda možna le na deklarativni ravni — in ne tudi glede na družbeno prakso v uveljavljanju samoupravljanja. Tu namreč na vseh področjih odkrivamo globoke razlike v pogojih, možnostih in pripravljenosti posameznih kategorij za dejavno sodelovanje v procesu upravljanja.

Zaostren družbenopolitični pomen pa dobi analiza teh razlik med skupinami članov ZK. Kaj pomeni podatek, da je med komunisti, člani samoupravnih organov, večji del ne-

dejavnih, da pa so razlike glede tega vendarle dovolj tehtne in odkrivajo, da v sistemu upravljanja pglavitni vpliv ohranjajo oziroma prevzemajo visoko izobraženi? Dejstvo, da je med visoko izobraženimi člani organov delavskega samoupravljanja večina dejavnih, je brez dvoma spodbudno. Kaže namreč, da strokovnjaki čedalje bolj prevzemajo svojo pravo družbeno funkcijo v okviru procesa upravljanja in da nasploh pridobiva na pomenu strokovni argument v samoupravni odločitvi — to pa se nujno kaže v povečanem deležu dejavnih strokovnjakov komunistov v organih samoupravljanja.

V primerjavi s podatki za druge skupine pa je seveda dopustna tudi negativna razlaga tega pojava. Skupine visoko izobraženih si ohranjajo oziroma prilaščajo funkcijo upravljanja in pri tem izrivajo vse druge ter jim ne dopuščajo delovanja. Če bi hoteli potrditi ali zavrniti gornje hipoteze, bi potrebovali celo vrsto podatkov za prejšnja obdobja — teh pa nimamo in tako ostajamo zgolj pri domnevi. Razlike v stopnji delovanja med posameznimi skupinami članov ZK, ki so se pokazale, pa nas silijo še k domnevam glede razlik v dejavnosti med skupinami nasploh oziroma med člani in nečlani. Prav gotovo so tu razlike še dosti očitnejše, tako da *posamezne socialne kategorije stoje v samoupravnem procesu še vedno zgolj formalno in brez dejanskega vpliva pri oblikovanju »samoupravnih« odločitev*. Seveda pa te razlike izvirajo iz objektivno različnih determiniranih razmer, v katerih se posamezniki oziroma posamezne skupine uveljavljajo pri delu in življenju.

In kakšen pomen imajo te razlike, ki smo jih prikazali, za Zvezo komunistov? Očitno je, da se je prvotna predstava o ZK kot enotni revolucionarnoakcijski politični sili z zelo dejavnim članstvom preoblikovala v razmeram ustrezno predstavo o močno diferencirani socialno-politični tvorbi, katere posamezni člani in posamezniki niso dovolj na tekočem in zadosti dejavni, kar bi preprečevalo njeno globljo diferenciacijo. *Diferencija posameznih skupin glede dejavnosti pa pogojuje tudi diferenciacijo stališč in pogledov — in torej ločuje ne le obseg, temveč tudi smer družbenopolitičnega delovanja.*

Gornja podoba pa se še bolj zaostri, če analiziramo še preostale podatke iz te skupine. Glede na položaj na delovnem mestu so odkrite razlike podobne razlikam glede na izobrazbo in kvalifikacijo.

Delež dejavnih se pri nevodilni skupini v primerjavi z vodilnimi zmanjša (kar za polovico). Iz skupine v skupino pa se spreminja tudi delež članov samoupravnih organov, vendar razlike niso tako ostre. Zanimivo je, da je tu daleč spredaj skupina komunistov vodstvenih delavcev, ki so sorazmerno najmočnejše vključeni, tej pa sledi skupina vodilnih, ki

sicer po deležu vseh vključenih nekaj zaostaja za njo, je pa glede na delež dejavnih močno pred skupino članov ZK, ki nimajo položaja pri delu.

Člani ZK v organih samoupravljanja	vodilni	vodstveni	nevodilni
delež vseh članov med komunisti	55,4	59,1	43,3
delež dejavnih med njimi	32,7	32,1	16,8

Zakaj so vodilni in vodstveni delavci, člani ZK, v večji meri vključeni in bolj dejavni v samoupravnih organih kot drugi? Deloma smo na ta vprašanja odgovorili že, ko smo prikazali razlike glede na kvalifikacijo in izobrazbo. Ne moremo mimo dejstva, da se *bolj kvalificirani in bolj izobraženi laže vključujejo v samoupravno dejavnost, saj jim to omogoča in olajša narava delovnega mesta, boljša obveščenost in zaradi tega večja zainteresiranost* itd. Ugodnejše možnosti se pri skupinah vodilnih in vodstvenih delavcev povezujejo z »ugodnostmi«, ki v dani socialni organizaciji dela še vedno grede delavcem na takih položajih spričo hierarhičnih odnosov, ki prevladujejo v praksi odločanja, snovanja lastnega položaja na monopolizaciji funkcije, ugodnejših pogojev v sistemu delitve itd. Seveda pa razlogi za kopičenje dejavnosti niso zgolj negativne narave. Dane razmere namreč delavce na položajih mnogo bolj izpostavljajo ne le v kolektivih, kjer naj bi praviloma nastopali kot vzrok, temveč tudi zunaj njih, v družbeni skupnosti, pred katero v večji meri kot drugi, nevodilni, ki laže ostanejo anonimni, prevzemajo odgovornost za dogajanje.

Seveda pa po drugi strani podatek o deležu vključenih in dejavnih delavcev brez položajev v organizaciji dela samo potrjuje ugotovitev, da posamezne socialne kategorije stoje v samoupravnem procesu še vedno zgolj formalno ob strani in odigravajo v njem silno omejen dejanski vpliv.

Vsi drugi preizkusi prikazano podobo še dopolnjujejo. Ugotovili smo, da se glede na število funkcij, ki jih posamezniki opravljajo, večja tudi njihov formalni in dejanski delež v samoupravnem sistemu. Najugodnejše razmerje med deležem vključenih in dejavnih kaže skupina s štirimi funkcijami, kjer sta med tremi člani samoupravnih organov kar dva dejavna. Najmanj ugodno pa je to razmerje pri skupini z eno funkcijo, torej pri skupini, ki ima »funkcijo«
 zgolj v organih samoupravljanja, kjer je med štirimi vključenimi le eden dejaven. Bistvo teh razmerij bi lahko pojasnili le s po-

globlveno analizo, očitno pa je vendarle, da je v danih razmerah tudi *kopičenje funkcij pogoj za njihovo dejavno realizacijo*. To pomeni, da je delavec, ki je zgolj član delavskega sveta, manj dejaven kakor drugi ne le zato, ker je manj izobražen in manj kvalificiran, ker nima vodstvenega položaja itd., temveč tudi zato, ker je to njegova edina funkcija. To lahko ponazorimo s tem, kar smo opazili v naših prejšnjih raziskavah⁷, ki kažejo, da se v nekaterih delovnih organizacijah sestava samoupravnih teles snuje v dveh krogih.

V prvem krogu je majhno število ljudi, ki v socialni organizaciji podjetja praviloma prehajajo od funkcije k funkciji, združujejo funkcije v več organizacijah in organih hkrati in zavzemajo vodstvene položaje v samoupravnem in političnem mehanizmu kolektiva. To je peščica tradicionalnih funkcionarjev, ki se ohranja s funkcijo k funkciji iz leta v leto. V drugem krogu pa so »funkcionarji« prehodnega tipa. To so ljudje, ki se v sistemu upravljanja vključijo izjemoma in posamič, ki pred tem niso opravljali nobene funkcije, pa je verjetno ne bodo tudi potem; so torej variabilni del sestave samoupravnih organov, ki rabi le samoupravnemu videzu. Njihova funkcija ni omejena zgolj zaradi specifičnosti njihovih skupinskih lastnosti, temveč tudi zato, ker nimajo prave samoupravne izkušnje, ker niso obveščeni in se jim ne posreči povezati celote dogajanja ipd. Tako ostra razlika v dejavnosti med skupinami članov ZK krepi domnevo, da je diferenciranost med skupinami članov in nečlanov še ostrejša in da je v samoupravnem sistemu ravno kadrovski vidik eden temeljnih vidikov njegovega uveljavljanja in razvoja. Podatki pa govorijo tudi v prid domnevi o globoki izdiferenciranosti članov Zveze komunistov in torej o tem, da dejavnost ni vselej poglavitno znamenje njihovega družbenopolitičnega položaja.

To je pogled v dejavnost komunistov, ki terja še globljo sociološko-politično analizo in oceno.

---

⁷ Sestava, vsebina dela in vloga ZKS v pogojih družbenega samoupravljanja, Visoka šola za politične vede, december 1964.

Marko Kos

Kje je znanost v gospodarstvu?

Ko govorimo o znanstvenoraziskovalni in razvojni dejavnosti, ko razpravljamo o vlogi intelektualnega dela v vsem gospodarskem in družbenem življenju, se večidel strinjamo, da je to poglavitno gibalno vsega tehničnega napredka, da zavisijo od rezultatov tega dela naš bodoči položaj v skupini razvitih držav — in analiza kaže kljub pomanjkanju sredstev neko določeno pričujočnost sodobnega znanstvenostrokovnega hotenja. Iz deklaracij predstavniških organov je razvidno, da soglašamo v prepričanju, kolikšnega izrednega pomena je ta dejavnost, kar dokazuje, koliko pričakujemo od dobre organizacije tega področja. Pri tej načelni diskusiji bi se težko našel kdo, ki bi si upal ugovarjati takšnim stališčem, kajti dokazi o moči znanosti so vsepovsod okrog nas, so povsod pričujočni. Razvoj našega stoletja ni več tako neopazen, da bi kdo lahko trdil, da se nič ne spreminja. Tehnična revolucija nas vodi v tako strahovitem tempu navzgor, da spremembe sveta, ki nas obdaja, niso več generacijske, temveč iz desetletja v desetletje, celo iz leta v leto. Epohalni izumi, ki na mah spremene tehniko in odpro vrata v nadaljnje nove svetove, so tako vsakemu pred očmi, vsakemu šolarju znani, da tega v luči vsega sveta in na projekcijskem platnu človeštva nihče ne more zanikati.

V tej naši družbeni in mnenjski nadstavbi izmenjujemo sodbe o potrebnosti organizacije ali reorganizacije znanstvenorazvojnega dela — ne pa o potrebnosti tega dela samega po sebi, kajti živimo v polni zavesti sveta, ki nas obdaja.

Vse drugače je, če se spustimo s splošno družbenega oziroma narodnogospodarskega odra niže, v posamezne delovne organizacije, ter skušamo ugotoviti, kakšno mesto ima tu intelektualno delo, znanstvena, napredna in razvojna misel v čedalje bolj posebljenih odnosih, v okolju proizvajalcev in samoupravljalcev. Pri tem imejmo pred očmi pogloblitve značilnosti znanstvenotehnične revolucije:

kvalitativno nov položaj in vlogo človeka v proizvodnem procesu, razvoj znanosti v *neposredno proizvodno silo* in tvorbo kvalitativno nove materialnotehnične podlage proizvodnje.

Za našo analizo, to je za analizo položaja intelektualnega dela, sta pomembni prvi dve značilnosti:

Razvoj moderne proizvodnje pelje k temu, da človek ponahujuje biti udeležen v neposrednem proizvodnem procesu. Čedalje večji poudarek je na produktivnejšem ustvarjalnem znanstvenem delu. To pa pomeni, da se znanost spreminja v proizvodjalno silo. Fizično delo kot domena trpečega delovnega človeka ni več primarno. Čedalje bolj pomembno je duševno — intelektualno delo.

Ta razvoj lahko opazujemo vsepovsod. Ne smemo ga ocenjevati kot stihijski pojav, temveč kot zakonitost, še več, presojati ga moramo kot *pogoj napredka* kot ključ do hitrega razvoja v prihodnosti. Delež zaposlenih v raziskovalno-razvojnih enotah in ostalih področjih, ki pripravljajo proizvodnjo, močno narašča, in to ne linearno, temveč eksponencialno, medtem ko je delež delavcev na proizvodnih področjih podjetij čedalje manjši.

Vloga intelektualnega dela pri večanju produktivnosti in hitrosti tehničnega razvoja je torej tako kvalitativna kot kvantitativna. Če izhajamo iz analize sedanjega stanja ter postavimo to kot *pogoj* lahko tudi rečemo, da se z večanjem vloge in količine intelektualnega dela zavestno povečujeta hitrost tehničnega napredka in kvaliteta proizvodnje.

Pod takšnimi pogoji je razumljiv čedalje hitrejši napredek tehnike. Pred nastankom moderne industrijske proizvodnje je delovala znanost na proizvodnjo naključno in epizodno, in pa delovala kot sila, ki bi na proizvodnjo bistveno vplivala. Proizvodnja pa je ostala odvisna od uporabe znanosti, dosegla je raven, ko je postal njen nadaljnji napredek odvisen od produktivne funkcije znanosti. To pomeni, da mora iti sedaj znanost pred proizvodnjo, medtem ko je bilo včasih to razmerje obrnjeno.

Dokaz velikanskega povečanja vpliva intelektualnega dela je tudi dejstvo, da je čas, potreben za raziskovanje, razvoj in prevzete izsledka v proizvodnjo, čedalje krajši.

Ta hiter razvoj je postal pogoj vsakega industrijskega dela, pogoj konkurenčnosti in obstoja. Posamezno podjetje kot

tudi vse narodno gospodarstvo je spričo takšnega položaja na svetu primorano ustvarjati takšne pogoje, ki omogočajo hitro prevedbo znanstveno-tehničnih rezultatov v prakso. Ta pogoj, ta sila je ustvarjalno intelektualno delo.

II

Kreativno intelektualno delo je v naših podjetjih koncentrirano v raziskovalno-razvojnih enotah, v projektno-konstrukcijskih ter v tehnoloških oddelkih. Nosilci dela so inženirji. Pri delu sodelujejo na podlagi pogodb razni raziskovalni inštituti, in sicer z razreševanjem vzporednih aplikativnih nalog. Navadno imenujemo ves ta sklop sektor za izdelavo delavniške dokumentacije.

Glede na medsebojne prestižne (in ne funkcionalne) odnose ločimo v podjetjih mimo tega področja še dve grupaciji: komercialno in proizvodnjo.

Komercialna služba bi morala biti s kreativnim delom najožje povezana, kajti njen uspeh je odvisen od čimboljšega delovanja ustvarjalnih sil. Tega ni treba mnogo dokazovati, kajti iz lastnih izkušenj vemo, kaj nas vodi, ko razmišljamo v nakupu. Proizvodi morajo biti sodobni, zanesljivi in konkurenčni. Sodobnost ocenjujemo po zunanem videzu, po okusu dobe, pravih industrijskega oblikovanja. Zanesljivost je glas, ki ga proizvajalec povzroča na trgu: nima reklamacij, servisna služba je hitra in promptna. Cena je element in posledica konstrukcijskih načrtov: že v njih je skrita tehnologija in s tem več ali manj dela, dražja ali cenejša proizvodnja. Tehnična raven proizvodov mora biti vedno v prvi vrsti, vedno na črti splošnega napredka. Zastarelost, ki bi se utegnila prilepiti kot splošno mnenje trga na proizvode podjetja, bi bila enaka komercialnemu neuspehu ter bi imela nedogledne posledice za plasman v prihodnosti. Takšnega vzdevka se dolgo ne iznebimo in, kar je najhuje, to stane podjetje velikanske vsote za razvoj, novo dokumentacijo in novo tehnologijo. V bistvu je to povezano z ljudmi v konstrukciji; so ostareli, ostali so brez podmladka in so zato brez idej, plašni in konservativni. V takšnem primeru je najtežje vprašanje, kako dobiti nove ljudi z novo ustvarjalnostjo in kako stare ljudi zamenjati.

Proizvodnja mora delati po navodilih in predlogah razvojno-projektnih in tehnoloških oddelkov. Natanko in po načrtu mora opravljati vsa potrebna in predvidena dela. Delati mora podobno avtomatiziranemu procesu. Ne spuščam se v to, kako to doseči. Predpostavljam, da organizacija planiranja in lansiranja na posamezna delovna mesta temu ustreza. Pri medsebojnem odnosu proizvodnje in ustvarjalnega dela

je pomembna dolžnost proizvodnje, da sporoča projektivi vsakršna zapažanja med delovnim procesom, ki bi utegnila biti kot signalni elementi važna za spremembe ali zaključke ustvarjalca.

Ustvarjalni oddelki morajo predstavljati srž vsega intelektualnega dela v delovni organizaciji. To delo sega tudi v druge oddelke s svojimi strokovnimi mnenji in razsodbami, kot npr., v oddelek za nabavo materiala pri izbiri kritičnih materialov ter v oddelek za kontrolo pri preučevanju nevarnosti napak. Te odločitve inženirjev, nad katerimi ni nobene inšpekcije ali kritičnega preverjanja, ker so pač vrhovna strokovna instanca v podjetju, predstavljajo veliko osebno odgovornost.

Kreativno delo in uspeh, ki ga od njih po vsej sili zahtevamo, seveda nista zastoj. Terjata velika sredstva, ki pa se večkratno vračajo. Vloga intelektualnih sil je bistvenega pomena v vsaki proizvodni delovni organizaciji: je zagotovilo uspeha v prihodnosti ter neogibno potreben element za konstantni tehnični napredek. Tehnični napredek se ne bo nikjer ustavil, vzpenjal se bo čedalje bolj strmo in potekal čedalje hitreje ter bo zahteval čedalje večje napore ustvarjalcev in čedalje večja sredstva. To moramo imeti nenehno pred očmi.

Omejevatı obseg kreativnih delavcev po načelu ostale režijske neproduktivne delovne sile, je velikanska napaka. Bolje je, da obstaja rezerva teh delavcev, bolje je, da jih je preveč kot premalo. Pri tem moramo predvidevati tri plasti v strukturi kadra: običajni kader za izpolnjevanje dnevnih nalog, kader, ki obravnava perspektivne naloge ali se posveča študiju, ter kader pripravnikov, ki tvori rastoči podmladek, ki bo pravočasno zamenjal starajoči se del inženirjev.

Zahteva nenehnega študija informacij in dosežkov tujega RR dela je tista poteza, po kateri se kreativno inženirsko delo loči od vseh služb v podjetju. Ta študij je zapoved in pogoj dela, zanj je treba imeti čas, delavcem je treba ta čas dati, za celoten obseg dela je treba predvideti dovolj inženirjev.

III

Če se ozremo na dejanski položaj intelektualno-kreativnega dela v podjetju ter na odnose tega področja do obeh ostalih grupacij, moramo v tej analizi ločeno obravnavati odnose, ki vladajo med celotnimi organizmi, ter odnose do posameznega delavca na njegovem delovnem mestu.

Pri oceni položaja kreativno-pripravljalnega področja v sklopu celotne delovne organizacije je najprej opazno to, da mu nihče ne priznava njegove specifičnosti, njegovega bistve-

nega položaja, ter da ga obravnavajo tako kot katerikoli drugi oddelek. Ta enakovrednost sega tako daleč, da interese tega področja, katerih daljnosežnosti se nihče ne zaveda, podrejajo interesom drugih ter da o organizacijskih in strukturnih vprašanjih, ki so življenjskega pomena za njegovo funkcioniranje, ne odločajo sami kreativni delavci. Ali si je mogoče zamisliti kaj bolj absurdnega kot to, da odločajo o organizaciji razvoja in funkcioniranju kreativnosti ljudi, ki niso nikoli kreativno delali, ki intelektualno niso ničesar ustvarili?

Redno opazamo, da se morajo kreativni oddelki boriti za stališča, o katerih sodijo, da so pravilna, za organizacijska, tarifna in druga vprašanja proti drugim oddelkom in celo proti vodstvu podjetja. Pri raznih vprašanjih jih enačijo z vsemi ostalimi, kar zadeva dodeljevanje sredstev za režijo, planiranje kadra, recipročno reduciranje delovne sile (in sicer z enakimi merili, kot obravnavajo čuvaje ali čiste režijce).

Ob zahtevah, ki jih postavljajo kreativni delavci, vodstva podjetij kot tudi komercialne pogosto grozijo, da bodo dokumentacijo kupili zunaj ter da teh oddelkov potem ne bodo več potrebovali. Pri tem se nihče ne zaveda, kako so takšna gesla o nakupu tujih licenc demoralizatorska in nevarna, ker pomenijo demontažo lastne inženirske generacije, demobilizacijo lastne tehnične inteligence. Kakšno jamo s tem kopljejo podjetju, se nihče ne zaveda. Dobro pa se tega zavedajo Švicarji in Francozi, Čehi in Romuni, ki z vsemi silami grade svojo inteligenco in svojo bazo napredka. Tega se moramo ovesti tudi Slovenci kot najmanjši narod v Evropi.

Pri tem se pojavljajo vprašanja, kdo v takšnih primerih sploh govori v imenu podjetja, ali je katera od teh grupacij lastnik podjetja? Z isto pravico bi lahko grozila konstrukcija komerciali, češ da je ne potrebuje, ker slabo dela, ali proizvodnji, češ da bo oddala zahtevna dela zaradi slabe kvalitete drugemu podjetju v izdelavo. Očividno gre v vsakem takem primeru za trenutno prevladovanje ene grupacije v vodstvu podjetja.

Pri vsem tem kaže analiza vrste podjetij, da vsi stroški za razvojno konstrukcijske oddelke v vrednosti vse proizvodnje redko dosežejo 3 %, medtem ko tuja podjetja izdajo za to med 8 in 20 %. Iz tega je razvidno, da dajemo veliko premalo za kreativino-intelektualno delo in da zato od njega tudi malo dobimo. Zato se spričo takega odnosa tudi ne bodo pojavili v prednjih vrstah evropskega tehničnega napredka.

Intelektualno delo lahko daje velike ali manjše rezultate, mogoče so tudi napake. Možnost napak je obratno sorazmerna z vloženi sredstvi. Čim večja so sredstva, manjša je možnost napak, manjše je tveganje. Če delamo brez preskusov in prototipov, je možnost napak velika. Toda vedno opazimo

samo napake in ob takih napakah so prične proti inženirju kampanja, ki mu temeljito zagreni življenje, čeprav ima za seboj 10 ali 15 let plodnega dela. Narobe pa je izreden primer, če kje pohvalijo dobro delo, prednosti, ki jih prinaša, prihranek, ki ga omogoča, nove metode in pota, ki jih s svojo rešitvijo odpira. Tako ravnati je nezrelo in nerazsodno.

Zlasti žalosten je odnos do tistih kreativno delujočih, katerih stvaritve so izumi. Iz analize položaja izumiteljev v podjetjih je razvidno, da so skoraj vsi prišli v spor s svojim okoljem. Na tem področju manjka nečesa, kar bi njihovo hotenje vzpodbudno vklopilo v celoten tok napredka. V NDR je zakon, ki obvezuje podjetja, da vse novosti zaščitijo. S takšno odredbo bi se vsa problematika preselila na raven službene dolžnosti s sedanje osebne ravni, ki avtomatično vzbuja zavist in odpor.

Mnogokrat srečujemo tudi podcenjevanje ustvarjalnega hotenja, češ, kaj si si že spet novega izmislil, saj samo posnemaš. In če gre res za posnemanje, je treba reči, da tudi posnemanje zahteva znanje in pogum, da pomeni študij in da je treba prehoditi marsikatero težko pot, preden je novost prirejena za naše pogoje. Takšne očitke slišimo iz ust ljudi, ki sami niso bili nikoli prisiljeni razvozlavati razloge, ki peljejo do takšne in takšne rešitve, ljudi torej, ki vse poenostavljajo. Značilno je, in to lahko srečujemo povsod v življenju, da je tistemu, ki veliko ve, vse veliko bolj zapleteno, in da povsod vidi težave, tistemu, ki gleda vse samo od daleč in površno, pa se vse zdi hitro in lahko izvedljivo.

Mnogokrat očitajo kreativnim oddelkom, da postopke preveč spreminjajo, da iščejo nove rešitve; silijo jih, naj ostanejo na starih izvedbah, zaradi prihrankov pri modelih in sredstvih za proizvodnjo. S tem takšni voditelji seveda prevzemajo nase odgovornost, da bo proizvodnja zastarela. In sicer proti prepričanju ustvarjalcev, ki vedo, da je vsaj po petih letih treba zamenjati tip proizvodov in se pomakniti za napredkom.

Opažamo očitke, da razvoja ni, da se nič novega ne poraja. Pri tem so ljudje, ki tako govorijo, zelo kratkovidni ter ne vedo za bistvo razvojnega procesa. Nemogoče je, da bi v desetih letih pri proizvodih, ki prihajajo izpod roke inženirja, ki vsaj za silo pozna svojo obrt, ne bi bilo sprememb. Malo si pogledajte življenje in predmete, ki vas v njem obdajajo: stol, na katerega sedate, kljuko na vratih, stikalo, električne aparate, radio, trolejbus, cestno svetilko. Ali ne zapažate na njih stalnega hotenja po spremembi, po izboljšanju? In tako je povsod.

Značilno je, da je malo jugoslovanskih podjetij, v katerih bi bili projektivni in razvojni oddelki samostojna služba, ne-

posredno podrejena glavnemu direktorju (kot recimo sekretariat ali kadrovska služba). Večidel so v podrejenem položaju: podrejeni so bodisi komercialni službi bodisi proizvodnji. Nihče ne priznava tem silam njihove po naravi vodeče vloge, vloge tiste proizvodjalne sile, ki ustvarja perspektivno, ki samostojno razvija, se zaveda svoje naloge ter posredno vodi tako proizvodnjo kot komercialo. Rezultat njene ustvarjalnosti narekuje pot podjetja, ki je lahko uspešna ali neuspešna. Te vloge bi se morali zavedati in *storiti vse*, da bo delo uspešno.

IV

Kar zadeva odnos do kreativnih delavcev-inženirjev kot članov kolektiva je na prvem mestu vprašanje osebnih dohodkov. V tem pogledu vlada v vseh proizvodnih podjetjih izrazita uravnilovka. Delavec za strojem zasluži vsaj toliko, če ne več kot inženir z več let prakse. Podobno velja za vsa ostala režijska delovna mesta. Glede tega vlada poprečje, ki onemogoča kakršnokoli perspektivno kadrovsko politiko, kajti najboljši inženirji z dolgoletno prakso in neprecenljivimi izkušnjami sproti uhajajo in jih ne more zamenjati nihče. Tudi štirje novi na mestu tistega, ki je odšel, ne bodo kos nalogam — in to še lep čas ne. Ti ljudje so dejansko nezamenljivi. Za njimi ostaja vrzel, ki se pozna v prihodnjem razvoju. Po tem se loči ta vrsta intelektualnega dela od dela v proizvodnji ali komerciali, kjer došlek hitro daje rezultate.

Kakor je nemogoče zadržati izkušene inženirje, tako je težko pridobiti za tako plačano delo mlade za podmladek, brez katerega ni kontinuiranega razvoja vsega teama ter posredno tudi proizvodnje. Mladim to delo, ki je zelo zahtevno in težko, ne diši, če ne vidijo možnosti napredka in zaslužka. Že vrsto let odhajajo mladi inženirji v neproduktivne panoge, v trgovinska in predstavniška podjetja, kjer je zelo dober zaslužek, čeprav so strokovno neizrabljeni.

Ne smemo pozabiti, da je za delavca za strojem, za obratovodjo delo s koncem delovnih ur končano, medtem ko inženir-ustvarjalec odnaša svoje misli s seboj! Lahko bi ga izrabljali 16 ur na dan — in to bi bilo potrebno. Vendar kaže, da ne sme več zaslužiti. Zato pa pustimo, da lovi zaslužek, kjerkoli ga dobi.

Takšen položaj se zaostruje že več let. K temu je treba pripomniti, da preživlja vsak projektant med 15. in 20. letom dela krizo, ker je tako duševno delo zelo naporno in enolično. Tega pa se nikjer ne upošteva. V proizvodnji ali komerciali je vsaj nekaj poživljajočih sprememb in predaha. Zato inženirji po toliko letih pod takšnimi pogoji premišljajo, če bi ne

bilo bolje poiskati si lažji in obenem boljši kruh. In tako počasi odhajajo. Takšna politika je kratkovidna.

S takšnim enačenjem ne bomo zgradili nobene solidne osnove razvoja, nobene trdne in stalne baze, ki jo predstavljajo kadri. In to je področje, kjer moramo najprej začeti in kjer se bomo najprej pomerili s tujino. Tujina ima drugačno politiko, zato je emigracijska številka naše tehnične inteligence največja v Evropi (22,5 %).

Takšno enačenje kreativnih delavcev z vsemi ostalimi tako imenovanimi režijci izvira iz prejšnje delitve na uslužbence in delavce. Ta delitev je pognala globoke korenine ter sama po sebi, brez akcije, ne bo izginila. Pri inženirjih zasledimo še vedno občutek nekakšne krivde do delavcev. Kot intelektualci so, kot da bi bili ožigosani. To je ostanek nekdanjih gesel: odstranili smo zadnjega birokrata iz tovarne. In nato so povsod s težavo iskali inženirje.

To enačenje se izpričuje zlasti pri delitvi stanovanj (oz. kreditov za stanovanja), ki poteka po pravilnikih, po točkovnih sistemih, v katerih so važna leta, nikakor pa niso pomembni odločujoč položaj inženirja, njegov talent, znanje, ki ga bo prinesel in čigar rezultatov sploh ni mogoče oceniti in oštevilčiti. Ker kake razlike niti po plačah proslincev ni videti, je tudi drugače ni mogoče priznati. Ni mogoče reči: ta človek je za nas desetkrat več vreden kot ta knjigovodja itd. Tega ne rečemo pri plačah in tega tudi nikjer drugje ne moremo trditi. Mlad, mlado poročen inženir (ki je dolgo študiral in komaj prišel) potegne v kandidaturi proti daktilografki (ki je noseča in je deset let v podjetju) vedno krajši konec. In kaj so potem z njim izgubili, niso nikoli izračunali.

V

Takšen položaj pobudnikov in izvajalcev intelektualnega dela po naših delovnih organizacijah kaže na to, da se v njih sploh ne zavedajo njihove vloge. To kaže na pomanjkanje kakršnekoli ekonomske računice in zavestne perspektivne politike. Odnos do tehnične inteligence kot posameznikov je prežet s socialnimi gesli, kot na primer želodce imamo vsi enake. Pri razreševanju takšnih vprašanj posameznikov se bomo morali odločiti ali za to, da bomo urejali socialne probleme, ali da bomo gradili proizvodno bazo.

Kakor je vsakemu jasno, da so stroji proizvodna sredstva, brez katerih ni mogoče ničesar doseči, tako vsi pozabljajo, da je lahko tudi človek proizvodna sredstvo, da je tudi človek investicija.

Pri takem odnosu je šefom razvojno-pripravljalnih oddelkov nemogoče voditi kako načrtno in zavestno politiko

rasti tehničnega napredka. Čim se njegovi podrejeni zavedó, da nima smisla zapravljati mladosti in sil za takšne dohodke, ali če si ustvarijo družino in hočejo zanjo svoj kotiček, so za podjetje izgubljeni in jih ni mogoče zadržati z nobeno silo. To onemogoča kontinuiteto razvoja, vpeljujejo se mladi ljudje in ves krog se ponavlja. Žalostno je, da se kadrovska služba v podjetjih niti ne zaveda izgube, ki jo pomeni takšen inženir, v katerem so se desetletja nabirale izkušnje, ki šele sedaj suvereno obvladuje vse področje in bo šele sedaj ustvarjal izvirne rešitve.

Želeli bi si ustvariti položaj kot v znanih tujih podjetjih, kjer imamo že desetletja opraviti z istimi strokovnjaki in ki zato kažejo stalen, kontinuiran in skladen tehnični napredek, kot nam je vsem na očeh.

Prav nihče se ne zaveda tega, da so stroji in osnovna proizvodna sredstva samo 50 % tehničnega napredka, ostalih 50 % tvorijo kreativno misleči inženirji. In teh 50 %, ki bi nam bili pri sedanjem položaju in zastarelosti prve polovice razvoja, tj. strojev, krvavo potrebni, zanemarjamo, se jih ne zavedamo, jih z zavestno akcijo ne organiziramo in jih ne rabimo do zadnjega vlakenca, kot bi to storil vsak dober podjetnik.

Dokler bomo imeli takšen odnos do intelektualnega dela, je izključeno, da bi uresničili kakšnega od ciljev naše reforme. Ne bomo dosegli niti napredka, niti modernizacije, niti vstopa v mednarodno areno dela, kajti povsod tam se bomo morali spoprijeti z intelektualnimi storitvami in delom, organiziranim in prefinjenim do popolnosti.

Pri nas imamo absurden položaj: govorimo o potrebi raziskovalnega dela, kar argumentiramo z vsemi sredstvi, financiramo gradnjo fakultet, plačujemo profesorje iz prepričanja, da ustvarjamo izredno važno in v gospodarstvu nepogrešljivo inteligenco, toda v gospodarstvu se ta človek, ki nosi vse te naše ideje in naša pričakovanja, spremeni v nepomembnega proizvajalca. Če se polomi stroj, vé o tem vsa tovarna, ko pa razočaran odide inženir-raziskovalec, ki ima med 2 milijonoma Slovencev komaj še 3 sebi enake, se nihče ne zmeni, tega ne zna nihče oceniti.

V zavest proizvajalcev bi moralo prodreti:

— da je od večanja vloge in obsega kreativnega dela odvisna hitrost napredka podjetja in kvaliteta njegove proizvodnje;

— da je vsak posameznik v tem ustvarjalnem teamu organski člen vsega procesa, ki ga je treba čuvati in z njim postopati kot s proizvodno silo izredne učinkovitosti;

— da razširjanje ustvarjalnega potenciala podjetja pospešuje razvoj, kajti v sedanjem tržnem položaju je potrebna

čim hitrejša prevedba znanstveno-tehničnih rezultatov v prakso, kar je pogoj za konkurenčnost in obstoj podjetja.

Menim, da je postalo vrednotenje intelektualnega kreativnega dela poglavitno politično vprašanje v naših proizvajalnih odnosih. Stanje je dozorelo za politično akcijo. Postaviti je treba — kot nekoč — geslo, da je vsako podcenjevanje kreativnega intelektualnega dela nazadnjaško. Vsi najvišji organi družbenopolitičnih sil in skupščina se morajo posvetiti temu vprašanju, ki je globlje, usodnejše in mnogo težje kot dileme okrog deklarativnega vrhunskega organiziranja raziskovalno-razvojnega dela. Potrebno je dati odločno podporo zavestnim silam v podjetjih, brez katerih je izključen kakršenkoli napredek našega gospodarstva.

Rudi Videtič

Kliring 1968

Skoraj 50 odstotkov naše zunanje trgovine je v kliringu; tako je izvzeta iz delovanja ekonomskih cen. Največji del tega kliringa pride na socialistične države. Ta metoda trgovanja je zastarela in v nasprotju z našimi obveznostmi, sprejetimi s članstvom v Mednarodnem monetarnem skladu in v GATT. Vzniknila je po veliki krizi, ki je sledila prvi svetovni vojni; zlasti Nemčija jo je razvila do popolnosti. Podonavske države so postale čez noč poglavitni preskrbovalci hrane in surovin za rajh. Drugo podobno žarišče kliringa je nastalo v Latinski Ameriki, temeljilo pa je na dolarskih restrikcijah. Te države so si prizadevale za to, da bi obdržale obseg svojih mednarodnih obveznosti na ravni dolarskega priliva. Naposled smo prišli do povojnega državnega intervencionizma na monetar-

nem področju, ki je imel in še ima svoje specifičnosti pač glede na ekonomiko, na katero se nanaša. Vsem tem intervencionizmom pa je bolj ali manj skupna tendenca državnih oblasti, da bi *odpravile regulativno vlogo cenovnega mehanizma in omejile svobodo mednarodnih plačil z neposrednim posegom v devizne transakcije.*

Postopoma, tako kakor jim je to uspevalo, so vse države s tržnim gospodarstvom opuščale kliring. Kliring omejuje tržne zakone. Toda zaradi pomanjkanja mednarodnih plačilnih sredstev so še vedno nekatere države, ki se zatekajo h kliringu. To so zlasti države v razvoju, kjer pa v mnogih primerih denarno gospodarstvo še ni tako razvito, da bi zavoljo tega te države občutile kliring kot omejevanje osnovnih elementov modernega tržišča. Saj gre velikokrat za naturalna gospodarstva brez razvejane socialne strukture. Njihovo sprejemanje kliringa kot načina mednarodne menjave zato ni toliko postulat pomanjkanja mednarodne likvidnosti njihove valute kot njihove zaostale gospodarske strukture. Pri socialističnih gospodarstvih je problem bistveno drugačen. Tukaj gre še vedno za pojmovanje, da je mogoče s tehniko izenačevalnega sklada gospodarstvo hermetično zapreti pred dogajanjem na kapitalističnem svetovnem tržišču in razvijati socialistično svetovno tržišče, neodvisno od kapitalističnega. Z zaničanjem zakona vrednosti tako na notranjem področju kot z mehanizmom zunanjetrgovinske menjave skušajo te države svojo plansko voljo hote ali nehote vsiliti tudi drugim. Ker so osnovni elementi našega gospodarskega razvoja v tem trenutku izrazito mednarodno tržnega značaja, je postal kliring v tem trenutku za nas premalo spodbudna oblika medsebojnega trgovanja. Iz tega razloga bo treba kliring prilagoditi zahtevam notranjih gospodarskih in cenovnih gibanj.

Evropske države, ki niso članice SEV, niso pristale na kliring s socialističnimi državami. Izvoz je skoraj v vseh primerih potrebno plačati v konvertibilnih valutah; samo pri Avstriji, ki izvažata kakih 15% celotnega izvoznega volumna na Vzhod, in pri Finski (približno 20%) imamo opravka s kliringom. Vendar bi bilo potrebno avstrijski in tudi finski primer podrobneje raziskati. Prav gotovo gre pri Avstriji za ostanek iz časa okupacije Avstrije, pri Finski pa za posebne zveze s socialističnim Vzhodom, ki odsevajo tudi v ustrezni zunanjetrgovinski regionalni strukturi. Nikakor pa ni kliring udeležen v njuni zunanjetrgovinski menjavi s tako visokim odstotkom kot pri naši državi. Ker je vloga kliringa tako velika, mu moramo posvetiti temu primerno skrb.

Ko smo se po vojni odločali za restrikcije, smo imeli pred seboj cilje naše gospodarske politike; ti so bili lažje uresničljivi ob ločitvi notranjega tržišča od zunanjega. To je bila

politika, ki je ustrezala takratnemu času in takratnim metodam gospodarjenja in vodenja gospodarstva. Če bi hoteli danes uporabljati iste prijeme, bi prišli navzkriž z osnovnimi teoretičnimi in praktičnimi izhodišči reforme. Ne gre več za to, da bi se omejevali pred tujimi vplivi, ker bi si tako onemogočili vsakšno realno odločitev za naše notranje kalkulacije, ki morajo temeljiti na svetovnih cenah. S tem, ko vzdržujemo precejšen del zunanje trgovine v bilateralizmu, v resnici v praksi odstopamo od načel normalnih ekonomskih ugotovitev in konkurenčnosti. Kupec, ki kupuje po kliringu, nima možnosti, da bi si priskrbel blago na najcenejšem tržišču, niti ne more računati, da bo iztržil najvišjo mogočo ceno za svoj proizvod. Res je v praksi velikokrat drugače in največ zagovornikov kliringa imamo ravno med našimi izvozniki, ki dosegajo s kliringom višje cene kot v klasičnem izvozu. Toda naše veselje nad visokimi cenami je zelo kratkovidno. Takih cen sicer v mnogih primerih na konvertibilnih področjih ne bi dosegli, toda delamo si utvare, da prodajamo v kliringu po svetovnih cenah. Čeprav so tudi te vprašljive, ker imamo v svetu arbitrarnih cen in institucionaliziranih gospodarskih odnosov toliko nacionalnih cen, kolikor je ekonomskih politik. Pa vendar, ker domači denar zaradi preveč izdiferencirane notranje intervencije, ki jo med drugim predstavlja tudi kliring, izgublja lastnost notranjega enotnega merila vrednosti, je mogoče priti do objektiviziranih meril samo s primerjanjem notranjih cen z zunanji cenami prek obstoječega tečaja in sicer za tiste artikle, s katerimi se udeležujemo mednarodne delitve dela. Tako vzpostavljamo notranje odnose vrednosti po proizvodnih grupacijah. Ta razmerja, ki se formirajo v medsebojnem verificiranju stroškov na svetovnem trgu, odsevajo splošno stopnjo proizvodjalnih sil v svetu ter predstavljajo v svoji končni konsekvenci verjetno edini objektivni kriterij. Zato se kategoriji svetovne cene ne moremo izogniti.

Kliring nas navaja na počasnejši tempo dela in slabšo kvaliteto. Tako, namesto da bi se pripravljali na jutrišnjo konvertibilnost dinarja, dejansko vzdržujemo staro prakso po liniji najmanjšega odpora. Normalni cenovni odnosi, tako na domačem trgu kot na svetovnem trgu, so skozi kliring deformirani. In posledice, vsaj makroekonomsko vzeto, ne morejo biti ugodne. S podjetniškega vidika si včasih res nimamo kaj očitati. Uvozili smo poceni surovino s konvertibilnega področja in prodali končne izdelke po visokih cenah na vzhod. Toda narodnogospodarsko takšne operacije niso koristne.

Klirinški režimi so v naši praksi praviloma bilateralni. Zato moramo koncipirati toliko gospodarskih politik v konkretnih primerih, kolikor imamo bilateralnih sporazumov. Bi-

lateralizem zmanjšuje uspešnost mednarodne delitve dela in ogroža konkurenčno sposobnost gospodarstva — ker moramo kupovati surovine in kapitalno opremo skozi kliring po višjih cenah, obenem pa dajemo zaščitni dežnik izvoznikom v kliringu, ki se namesto da bi postajali iz dneva v dan zmožnejši za konvertibilna tržišča — od tega cilja oddaljujejo.

Ko omenjam kliring, imam v mislih predvsem menjavo z vzhodnoevropskimi socialističnimi državami, zato bi se pomudil predvsem pri tem.

II

Vzhodnoevropske države so zelo razvile medsebojno trgovinsko menjavo; od togih dvostranskih sporazumov so prešle na mnogostranske trgovinske sporazume. Ustanovile so tudi banko za medsebojne obračune v Moskvi ter izpopolnile tehniko mednarodne delitve v okviru SEV, ki mu vse pripadajo. Ta evolucija pa kakor da je šla mimo Jugoslavije, ker je v naših odnosih ostalo vse pri starem ter se nismo pomaknili naprej od bilateralnih sporazumov. In to kljub prizadevanju naših odgovornih zveznih organov, da bi institucijo kliringa zamenjali postopoma z ustrežnejšimi metodami medsebojnega obračunavanja blagovnih in finančnih transakcij. Kljub temu bi lahko rekli, da je za evolucijo kliringa s socialističnimi državami značilno troje obdobj. Prvo zajema čas do leta 1961, drugo je vezano na leta 1961—65, tretje pa še traja. Za prvo obdobje je značilno popolno pomanjkanje liberalizacije uvoza blaga, kar je pripeljalo v odnosih nasproti socialističnim državam do:

- a) instituta blagovnih list, ki je bil zelo rigorozen,
- b) centralističnega usmerjanja trgovine, in
- c) klirinškega načina obračunavanja, na bilateralni bazi.

Značilno je, da je v tem obdobju zunanjetrgovinska menjava s socialističnimi državami zelo hitro naraščala, vendar je manjkala pozitivna korelacija med našimi notranjimi potrebami in gospodarskimi gibanji ter povečevanjem menjave. Lahko bi rekli, da smo na trenutke celo zapostavljali naše koristi (uvoz sladkorja, masla itd.).

V drugem obdobju se je liberaliziral uvoz nekaterih osnovnih surovin, vendar je bil proces liberalizacije zaradi težav v plačilni bilanci ter inflacijskih pojavov kmalu zamenjan s sistemom vezave uvoza na izvoz.

V teh dveh obdobjih ne moremo zaznati kolizije med režimi naše zunanjetrgovinske menjave in našimi notranjimi hotenji in snovanji, ker je bilo gospodarstvo še močno pod vplivom državnega intervencionizma, od katerega se je od-

daljevalo le postopoma in z mnogimi kompromisi in koncesijami. Zato se tudi ni anomalija administrativnega doziranja gospodarskih pojavov, ki je lastna kliringu ter osnovnim obeležjem gospodarske dejavnosti, uveljavila tako črno-belo. Šele v tretjem obdobju, v katerem smo zdaj, je viden razkorak med kurzom h konvertibilnosti in liberalizaciji — ter zadrževanjem kliringa pri skoraj 50 odstotkih menjave Jugoslavije na svetovnih tržiščih. Iz tega razloga se objektivne možnosti za obstoj kliringa vse bolj zožujejo. Kliring je zato treba prilagoditi temu osnovnemu kurzu.

III

Reforma je v vsem svojem bistvu odsev tistih naprednih teženj v naših delovnih kolektivih, ki s pomočjo zavestnih subjektivnih sil želijo spraviti Jugoslavijo na raven razvite države. Zato je delavski razred od vsega začetka za reformo, za hitrejši tempo v razvijanju gospodarstva in s tem v zvezi za višji standard. Osnovni parametri našega gospodarskega razvoja se zaradi tega glasijo: zmanjšanje stroškov proizvodnje, modernizacija, integracija. Ti cilji so uresničljivi le, če bodo objektivni in institucionalni okviri našega gospodarskega sistema takšni, da bo mogoče uveljaviti ekonomske zakonitosti. To se pravi, da mora gospodarstvo imeti možnost, da kupuje reprodukcijski material in sredstva za delo tam, kjer so, gledano skozi prizmo svetovnih cen, najcenejša. Reforma v svojih praktičnih konsekvencah navaja podjetja, da znižujejo stroške proizvodnje, medtem ko kliring ohranja višje nabavne cene in zmanjšuje konkurenčno moč našega gospodarstva. Največje sporno vprašanje kliringa je torej v tem, ali višje cene v izvozu odtehtajo višje cene v uvozu. V praksi se ta dilema kaže tako, da je mnogo gospodarskih organizacij zainteresiranih za prodajo na klirinško področje, medtem ko je vrsta gospodarskih organizacij popolnoma nezainteresirana za to, da bi nakupovala s kliringom. Zato prihaja do nenormalnih saldov, ko naše gospodarstvo daje velike brezobrestne kredite v celoti vzeto gospodarsko močnejšemu partnerju. Ta aktivni saldo je znašal konec lanskega leta ca. 190 milijonov obračunskih dolarjev.

Tak saldo je prav gotovo za naše razmere nevzdržen. Povzročil nam je precejšen inflacijski pritisk. Blago je bilo proizvedeno in izvoženo, faktorji, ki so sodelovali pri proizvodnji tega blaga, so že prejeli svoja sredstva, torej je nastal kupni fond brez ustreznega blagovnega fonda.

Saldo je treba likvidirati. Možnosti je seveda več, in sicer od predčasnih odplačil investicijskih in blagovnih kreditov, ki smo jih dobili od socialističnih držav, do poravnave

v konvertibilnih sredstvih. Ker poravnava v zlatu oziroma konvertibilnih sredstvih v resnici ne pride v poštev, nam ostane še uvoz. Naša podjetja bi morala saldo likvidirati z uvozom dražjega blaga. Zdaj se postavlja vprašanje, kdo bo kupil to blago. Če ga bo kupilo gospodarstvo, potem bo zahtevalo ustrezne cene. Tako imamo pred seboj zopet že skoraj pozabljeno kategorijo ekonomske politike iz administrativnega upravljanja gospodarstva — regres. Uvoz blaga s klirinškega področja bi bilo potrebno regresirati, če bi hoteli hitro odpraviti debalans. Da so pa regressi zelo nezaželeni zaradi njihovega inflatornega in s tem neekonomskega učinka, pa ni treba posebej poudarjati. Vendar danes v določenih krogih že razpravljajo o tem, da bi bilo potrebno uvesti diferencialne tečaje in podobne instrumente, da bomo lahko kliring spremenili v bolj uspešen instrument gospodarske politike.

IV

Z liberalizacijo dela našega uvoza je mnogim našim podjetjem omogočeno, da kupujejo surovine in opremo ob najugodnejših pogojih. Ker so cene za precejšen del proizvodov, ki jih kupujemo v klirinških državah, višje, in so tudi možnosti nakupa neugodnejše kot sicer na svetovnem trgu, je skoraj logično pričakovati, da bo v kliringu nenehno navzoča težnja po večjem izvozu in manjšem uvozu.

Tako že objektivni razlogi menjave in razmerja cen silijo naša podjetja v debalans. *V takšnih razmerah je jasno, da se mora klirinška menjava prilagoditi kurzu liberalizacije in da ne more biti ravno narobe.* Sicer bomo imeli slabe politične in gospodarske učinke. Politične zato, ker krepimo diskrecijske odločitve zvezne administracije ter nastajajo nezaželeni dialogi in razlage (primerjaj uvoz nafte iz Vzhoda in dialog INA — Petrolunion; to je zgled velikih zunanjetrgovinskih podjetij, ki sta si ustvarili monopolne položaje na klirinških tržiščih ter si tako prigrabili velikanske dohodke na račun gospodarstva). Nezaželene gospodarske posledice vidim predvsem v tem, ko zaradi kliringa dajemo potuho mnogim našim podjetjem, da ne skrbijo dovolj intenzivno za zmanjšanje stroškov proizvodnje — ker dosega jo pač s takim izvozom višje cene; povzročamo pa tudi, da morajo nekatera podjetja kupovati blago po višjih cenah. Naposled niti ni tako nepomembno, da vodi klirinška menjava do odklonov od načel delitve po delu.

Težnja po debalansu v naši menjavi s klirinškim področjem je trajnejšega značaja. Tudi za letos lahko zapišemo, da so podjetja prijavila veliko večji izvoz v socialistične drža-

ve vzhodne Evrope, kot pa nameravajo uvoziti s tega področja. Tako je znašal seštevek blagovnih list za izvoz za leto 1968 kar 1546 milijonov dolarjev, medtem ko bi podjetja po istih podatkih zvezne gospodarske zbornice uvozila samo za 420 milijonov dolarjev blaga. Ker je na nekaterih toriščih kapitalističnega sveta občutna recesija, so naša podjetja v položaju, da še po dodatno ugodnih možnostih kupujejo re-promaterial in opremo na teh tržiščih. Poleg tega imajo podjetja, kadar uvažajo s konvertibilnega področja, poleg ugodnejše cene še ustrežnejše dobavne roke, kvaliteto, asortiment in podobno. Zunanjetrgovinski in devizni režim dajeta danes v mnogih svojih ureditvah že prednost trgovanju s konvertibilnim področjem pred klirinškim, zlasti na uvozni strani. Tako se elementi stroškovne politike toliko prepletajo, da nas tako notranji kot zunanji dejavniki silijo v uvoz s konvertibilnega področja.

Tudi socialistične države vzhodne Evrope skušajo povečati svojo trgovino s konvertibilnim področjem. Ker so njihovi presežki za izvoz omejeni, to samo dodatno vpliva na možnosti naših nakupov pri njih; posledica je ta, da zmanjkuje na teh tržiščih kvalitetnejšega blaga in primernih asortimentov. Dogaja se tudi, in to vedno pogosteje, da naši partnerji iz socialističnega kliringa zahtevajo plačilo kvalitetnejšega blaga v konvertibilnih valutah, kar se pozna tudi v manjšem angažiranju sredstev na klirinškem računu.

Aktivo v kliringu s socialističnimi državami povzroča tudi neblagovni priliv zlasti tranzita in turizma. Pri tranzitu je ustaljena praksa, da ga plačujejo te države s kliringom, čeprav je njihovo blago namenjeno na konvertibilna tržišča. Je pa na področju neblagovnih postavk trgovinske bilance nekaj ugodnejših znamenj.

V

Kliring kot sistem, kot metoda administrativnega urejanja gospodarskih pojavov je v nasprotju z gospodarsko reformo. Zato ga je treba odpraviti. Kot sredstvo za doseganje določenih gospodarskih ciljev ob pomanjkanju mednarodne likvidnosti naše valute pa ga kaže ohraniti v spremenjeni obliki, vsaj za krajše prehodno obdobje, pozneje bi morali preiti na jasne in ekonomske odnose z vsemi zunanjetrgovinskimi partnerji. Postopno likvidacijo saldov in pozneje tudi kliringa nam narekuje samo realizem in nič drugega. Vsi drugi ekonomski argumenti govorijo proti kliringu. Odločno pa se je treba upreti vsakim nameram po rehabilitaciji kliringa; do rehabilitacije bi lahko prišlo tako, da bi s pomočjo diver-

zificiranih in posebnih ukrepov uzakonili poole¹, disparitetne tečaje in podobne instrumente državnega intervencionizma; v tem primeru bi zamenjali samo načine funkcioniranja kliringa, v bistvu bi pa ostalo vse pri starem. Administracija je že velikokrat pokazala izredne zmožnosti za konzerviranje neekonomskega stanja, tako da je z obiljem novih predpisov ustvarila gozd, v katerem gospodarstvo ni videlo drevesa. Že stari Rimljani so zapisali »Pauperissima republica plurimae leges«, s čimer so hoteli povedati, da je največ diskriminacije pred zakonom tam, kjer je preveč zakonov. Nikjer drugje pa ni bila administracija tako produktivna kot v doziranju ekonomskih dejavnosti v mednarodni delitvi dela, saj so predpisi, ki urejajo zunanjo trgovino in devizno politiko, doživljali spremembo za spremembo, pri tem pa še danes ni uresničeno načelo, naj z devizami razpolaga tisti, ki jih je ustvaril. Negativni primeri, ki izhajajo iz takšne politike, povzročajo v gospodarstvu veliko škodo.

Od posluha za to vprašanje so odvisni tudi mnogi problemi, ki se kažejo v širših okvirih. Dejstvo je, da je izvoz slovenskega gospodarstva usmerjen pretežno na tržišča s trdno valuto. Zaradi takšne usmeritve smo v zelo kratkem času v mnogih strokah dohiteli bolj razvite države. Gospodarske organizacije, ki so že prišle do te stopnje, zahtevajo hitro rešitev zunanjetrgovinskih problemov, da bodo lahko na svetovnem tržišču kar najuspešnejše konkurirale. Te organizacije štejejo kliring za neustrezno, zastarelo in ekonomsko nespodbudno metodo trgovanja. Gospodarstvo hoče sámo razpolagati s sredstvi, ki jih je ustvarilo, in združeno z bankami hitreje prodirati na svetovno tržišče. S klirinškimi sredstvi, ki so nekonvertibilna, ki jih je mogoče konvertirati samo z občutnim disagiom, pa si kot celota ne moremo uspešno pomagati.

---

¹ Pool — je v naši zunanjetrgovinski praksi udomačen izraz za združevanje izvoznikov in uvoznikov, ki naj stimulira izvoz v primerih, kadar so občutne razlike med uvoznimi in izvoznimi cenami; pa tudi v primerih, ko hočemo preprečiti nastajanje novih neravnotežij v medsebojni menjavi.

Viktor Konjar

Mladina — resnice in polresnice

Neizpodbitno dejstvo je, da o mladini še zlepa nismo govorili in pisali toliko kot prav zdaj. Vrstijo se konference, simpoziji in kongresi in fenomen, ki ga imenujemo družbeni položaj mladine, je vselej pričujočen.

Ob tem se nam zastavlja vrsta vprašanj, predvsem takih, ki preverjajo vzroke za ta nenadni razmah pogovorov o mladini. Je potreba po vsesplošni razpravi zares aktualna in spontana? Jo narekujeta živa problematika in spoznanje, da velja mladini posvetiti veliko več pozornosti, kot smo bili navajeni zadnja leta? In če je tako, če je naš izhodiščni namen prisoten, ali potem vemo, kako moramo ravnati in kam naj usmerimo misel in besedo, da ne bo ostalo samo pri njiju?

Poslednjemu izmed vprašanj žal ni mogoče brez zadrege odgovarjati pritrdilno. Pogovori o mladini so pogostoma sami sebi namen, zasnovani in vodeni površno, njihov cilj pa ni spreminjanje prakse, temveč formalno polnjenje zapisnika. Ob njih se uveljavljajo jalove teorije, polresnice nadomeščajo resnico, lepozvočna deklarativnost prikriva nedoločnost miselnih sklepov. Kvantiteta v tem primeru ne prehaja v kvaliteto. O tem dovolj zgovorno govore že bežni vtisi: vsi številni posveti, posvečeni mladini, še niso ničesar spremenili; šolanje je še zmerom dobrina, ki se porazdeljuje neenakopravno, težave pri zaposlovanju še zmerom najhuje prizadevajo mlade ljudi, delovni in politični učinek mladosti sta še vedno v sponah, ki mu ne dajo polno zaživeti; mlademu rodu kljub vsem besedam, ki zatrjujejo nasprotno, ni zaupana polna in enakopravna odgovornost za družbeni razvoj; umetno so podaljšana leta študija in pripravništva ...

Vkoreninjenih navad ni mogoče spreminjati čez noč, pravi ugovor na kritiko. In ni ga mogoče preprosto zavreči, čeprav ga brez zadržkov tudi sprejeti ne moremo. Če je namreč v naši zavesti spoznanje, da doživlja mladina v tej družbi neustrezno obravnavo in da ji ni dano sproščati vseh energij, ki jih prinaša s seboj, kar prizadeva tudi učinkovitost naše poti v družbeno reformo, tedaj se pač ni mogoče izogniti potrebi po hitrejšem in doslednejšem spreminjanju tega dela naše življenjske stvarnosti. Spreminjati bi bilo treba moralne in materialne pogoje za vzgojo in družbeno vključitev mladine, pogoje, ki so bili in ostajajo nezadostni in neustrezni našim izhodiščnim hotenjem. Ta premik pa razen v deklaracijsko izgovorjenih in zapisanih besedah ni bil še niti zastavljen, kaj šele opravljen.

Inflacijska množina besed je v popolnem nesorazmerju z dejanji, katerih obstoja še ni zaznati.

Mladi pa ta čas živijo svoje življenje in prihajajo na prizorišče družbe, katere sestavni del so, naj jim je to priznано ali ne. »Zapostavljate nas,« pravijo, »ne priznate nam tega, kar nam gre in kar ste nam obljubili v svojih programskih načelih, nezaupljivi ste do nas, ne dopustite nam, da bi pokazali, kaj zmoremo... mi pa smo tu, mi terjamo delo, mi terjamo prostor pod soncem, mi hočemo sodelovati in spreminjati... odprite nam vrata, zaupajte naši mladosti...«

Glas, ki prihaja v odgovor, razsoja: »Ali ne terjate nečesa, kar pravzaprav že imate, le da ste preveč nestrpni in hočete imeti vse naenkrat?«

Spopad »mlade« in »stare« generacije torej? Spopad med nestrpnostjo mladih, ki vnašajo v življenje nove poglede, in ustaljenostjo starih, ki varujejo pridobitve lastnega sveta?

Zdi se, da je razlaganje v tej smeri le malce preveč preprosto, pa čeprav se mu docela ni mogoče izogniti.

Ob začetku tega leta smo imeli priložnost — mimo vsega drugega, kar o mladini slišimo in beremo — slediti tudi dvema velikima, čeprav divergentnima manifestacijama misli, posvečenih tej temi: beograjskemu kongresu zveze mladine in splitskemu simpoziju sociologov Jugoslavije. Sledila sta si tako tesno drug za drugim, da sta se malone stikala. Nič bi ne bilo napak, ko bi ju bilo v resnici mogoče šteti za dvoje delov ene celote. Toda to se ni zgodilo. Predstavniki zveze mladine so napisali svoje kongresne resolucije brez sodelovanja strokovnjakov in sociologi so razlagali svoje ugotovitve sami sebi. Med Beogradom in Splitom je ostala razdalja, prek katere ni nihče zgradil mostu. Dvoje bregov, dve ravni...

Sprašujemo se: čemu tako? In še več: ali ni prav v tej formalno tako dosledno izpeljani razmejenosti razprav bistveni razlog za njihovo neuspešnost, površnost in polresnič-

nost? Kajti učinek kakega iskanja si je mogoče obetati samo od razprave, ki na enem mestu združi vse zainteresirane ter njihove argumente in protiargumente; ali z drugimi besedami samo od neposrednega dialoga. V tem primeru (ta očitek velja vsej razvejani debati o položaju, zahtevah, dolžnostih in usodi mladega rodu) pa sta šli dve misli druga mimo druge, ne da bi se bili soočili in se med seboj obogatili.

Iz kakšnih življenjskih in družbenih potreb so rasle besede, izgovorjene na kongresu?

Naš družbeni cilj, so rekli mladi ljudje, je socializem, katerega temelji bodo samoupravne pravice ter materialno in duhovno bogastvo te dežele. Toda tja, kamor želimo priti, nas lahko pripelje le intenzivno ustvarjalno delo. Mi, ki smo mladi, ne želimo stati ob strani. Vključite nas v ustvarjalna dogajanja; to je naša pravica in bojevali se bomo zanjo. Kajti nihče ne more biti bolj zainteresiran za prihodnost te dežele kot prav mi, ki jo bomo doživljali. Mi smo prvi, ki želimo in moramo sodelovati. Ne spreglejte tega! Mladost je namreč najbolj progresivna sila naše družbene skupnosti in najpomembnejše zagotovilo za uresničenje zastavljenih ciljev. In so zatrdili, v odtenku te iste misli: brez nas, brez naše revolucionarnosti, naše naprednosti, naših zmožnosti, kar vse so sestavine naše mladosti... ni reforme.

Samozavest tedaj in hkrati občutek manjvrednosti? Pogojena drug z drugim? Vse, kar so predstavniki mladih izrekli in zapisali na svojem kongresu, je izhajalo iz tega in bilo namenjeno izravnavi obeh dopolnjujočih se občutkov. Bojevali se bomo za svoje življenjske pravice in za svojo veljavo v družbi, katere sestavni del smo, so sklenili ob koncu svojih kongresnih razprav. Ne le naša dolžnost, naša pravica je, da si pridobimo trdno znanje in solidno vzgojo v sodobno organiziranih šolah ter ju izpričamo in dokažemo v enakopravnem ustvarjalnem delu. Biti želimo enakopravni udeleženci v revoluciji...

Sociologi so spregovorili z drugačnih izhodišč in z drugačnim jezikom. Mnenje, so rekli, ki ga imajo mladi sami o sebi, še ni čista resnica. In so si zastavili vprašanje, kakšna je pravzaprav resnična podoba sedanje mlade generacije? Kako je z njeno revolucionarnostjo, z njenimi ustvarjalnimi možnostmi?

Svoj pogovor o mladih so morali zastaviti pri samem začetku. Kaj obsega pojem »mlada generacija«? Kaj to sploh je — generacija? Gre samo za starostne skupine, razvrščene po letnicah rojstva, ali še za kaj več? Generacija, so si odgovorili, je sloj, ki ga družijo enako ali vsaj sorodno socialno izkustvo. Pripadniki kake generacije so ljudje, ki so na identičen način doživeli iste zgodovinske situacije in nanje enako

reagirali. Vendar povsem identičnih doživetij sveta v zgodovini še nikoli ni bilo. Vojno, denimo, so različno doživljali kmetje, različno so jo doživljali delavci in različno so jo doživljali meščani. In prav tako raznoliko doživljajo čas sedanosti člani različnih družbenih slojev. Nemogoče in nepravilno je tedaj govoriti o enotnih generacijah, nesmiselno označevati z istovetnimi oznakami vse pripadnike sedanjega mladega rodu. Govoriti je mogoče edino o slojih, ki jih vključuje diferencirana družbena skupnost, o njihovih potrebah in stremljenjih in o njihovem odnosu do lastne mladine, ki odrašča in stopa v življenje s svojimi specifičnimi hotenji. Ta hotenja niso nikoli neodvisna. In nikoli enotna.

»Pripadniki kakega sloja so po nazorih in vedenju bližji svojim staršem kot pa vrstnikom iz drugih slojev,« je bilo zapisano, kar z drugimi besedami pomeni, da je distanca med mladimi pripadniki različnih družbenih slojev izrazitejša, kot je distanca med mladimi in starimi znotraj enega samega sloja ali razreda; bistvenega pomena je tedaj pripadnost družbeni skupini in ne življenjska starost. Generacijski spopad, ki je bolj biološke kot sociološke narave, je po vsem tem mogoče opazovati in vrednotiti samo znotraj posameznih družbenih skupin, katerih predstavniki imajo isti družbeni interes, vendar mu ni mogoče pripisovati revolucionarnih družbenih premikov; družbeni premiki so rezultat spopada naprednih in reakcionarnih sil.« (Definicije v tem odstavku so povzete iz članka »Družbeni položaj in problemi mladine — razmišljanje ob posvetovanju jugoslovanskih sociologov«, ki ga je v 5. številki letošnjega letnika Naših razgledov objavil Blaž Mesec.)

Je tedaj probleme, ki zadevajo mlade, sploh mogoče obravnavati ločeno od problemov vse družbene skupnosti? Da in ne, so menili udeleženci splitskega simpozija, ko so si odgovarjali na zastavljeno vprašanje. Nič, kar doživljajo mladi, ni neodvisno in izolirano od življenja starejših rodov, usode in hotenja se prepletajo med seboj, toda narava znanstvenega dela, kot ga skušajo opravljati sociologi, vendarle terja obstoj stroke, ki se posebej posveča preučevanju družbenega položaja in problematike mladih. In je obveljala misel, da bodi »da« ob teh dilemah močnejši kot »ne«.

Mladi terjajo: »Odprite nam vrata, ne ovirajte nas, umaknite se nam. Mi prinašamo revolucionarnost in progres...« Stari pravijo v odgovor: »Vaša revolucionarnost ni a priori progresivna. Nepremišljena je, pretirano zagnana, mladostniško radikalna, rušiti hoče, kar smo s trudom zgradili...«

Kje je resnica?

Sociologi so se skušali prebiti skozi točo očitkov in protiočitkov, ki si jih drug drugemu tako pogosto in s tako malo razumevanja mečemo v obraz. Mladostnikova neogibna nuja, so rekli, je pač to, da se v obdobju osveščanja in zorenja, v obdobju svoje socializacije odkrito, neovirano in neodvisno so- oči in spopade z vrednotami, ki so si jih ustvarili in jih uveljavili starejši rodovi. In vse vrednote, kar jih je, se nena- doma znajdejo na sodni klopi. Nihilizem mladostniškega ob- dobjaja je popoln in boleč. V tem je njegova psihološka spe- cifika.

Mladi si ga štejejo v prid — pomeni jim znamenje apri- orne revolucionarnosti in naprednosti, ki zavrže vso zastarelo šaro prejšnjih časov . . .

Starejši jim ga očitajo in ga pojmujejo kot nekakšno pa- tološko stanje, ki prinaša škodljive posledice . . . Kaj je res?

Res je, so pripovedovali sociologi, da doživi mladost- nik že po nekaj letih ponovno izraznavo med seboj in svetom, v katerega se vključi in se mu prilagodi. Vanj, v ta svet pri- nese bodisi resničen napredek ali pa jalov konformizem. Očit- na je različnost ravnanja v različnih družbenih situacijah in znotraj različnih družbenih skupin, slojev ali razredov. Vse- obvezujočega in vselej veljavnega pravila ni. Mladostni radi- kalizem utegne biti sila, ki odpravi dotedanje neustrezne druž- bene vrednote in uveljavi nove, pozitivne . . . utegne pa opravi- tati tudi povsem nasprotno delo s tem, da odpravi pozitivne vrednote in jih nadomesti z negativnimi. Pričevanj o tej in taki možnosti je v zgodovini pa tudi v našem življenjskem izkustvu precej.

Kakšna je tedaj naša sedanja mladina, so se bili prisilje- ni vprašati sociologi. katerim doslej veljavnim vrednotam je odrekla pokornost, katere svoje vrednote je uveljavila, kakš- na je življenjska vrednost njenih lastnih vrednot?

Preden si odgovorimo, ponovimo že izrečeno spoznanje: različni sloji mladine so se soočili z različnimi situacijami in so zatorej različno reagirali nanje.

Na videz najsilnejši radikalizem nasproti veljavnim vred- notam in idealom starejših generacij so v obdobju iskanja lastnega prostora v svetu odraslih navajeni izkazovati pri- padniki meščanskega sloja. Vendar pa se prav pri najbolj ni- hilistično nastrojenih mladih ljudeh kaj kmalu izkaže, da so najbolj ambiciozni, najbolj karieristično usmerjeni in zavaljo tega najhitreje pripravljeni na življenjsko prilagoditev in kompromis.

Mnogi mladeniči, ki so bili v letih odraščanja trn v peti starejšim, so se še med študijem ali takoj po njem toliko umi- rili, da so postali najizrazitejši apologeti pridobitniške usta- ljenosti, največji konformisti.

Kaj več o tem sociologi tokrat niso vedeli povedati, če tudi bi bilo nadvse pomembno ugotoviti, kolikšen del mladega rodu se v obdobju, ki uveljavlja potrošniški način življenja kot vodilni življenjski ideal, slepo podreja vabljivim navideznim vrednotam, in koliko jih je, ki se konformizmu zavestno upirajo. Odgovora na to vprašanje nam niso dali. Ostajajo nam na dolgu.

Nedvoumni rezultat socioloških raziskav je ugotovitev o rastoči privatizaciji interesov mladih ljudi. Kolikor višjega materialnega standarda smo bili deležni v zaporedju poslednjih let, toliko manj interesa so mladi ljudje posvečali družbenim in političnim vprašanjem svojega časa. Potreba po socialni ekspanziji je iz leta v leto manjša, kar velja zlasti za razvite severne dele Jugoslavije. Od kod ta pojav? Sociologi menijo, da tudi pri nas močno doživljamo pohod industrijske družbe. Svojo pozornost posvečamo v prvi vrsti problematiki delitve osebnega dohodka, čemur se vdano prilagaja tudi večina mladih ljudi. Vse prekratko in vse premalo izrazito je obdobje njihove mladostniške upornosti, so rekli; vse preveč zlahka pristajajo na naše negativne ideale, namesto da bi se jim uprli in si sami ustvarjali nove, boljše. S skepso in obžalovanjem so dejali celo, da vrednot, ki naj bi si jih zase in za svojo prihodnost ustvarjali mladi ljudje naše sedanosti v tako pomembnem življenjskem obdobju, kot je čas odraščanja in socializacije, skorajda ni opaziti.

Uplahnil je nekdanji zgodovinski zagon, nič več ne živimo v obdobju, ki je terjalo in omogočalo nenehno revolucionarno potrjevanje, so rekli. Socialna dinamika povojnega obdobja je zavrtla. Idealne vizije prihodnosti, ki jim je bilo nekoč vredno posvečati življenjske moči, so se umaknile umirjenim interesom sedanosti. Vse to so neogibne posledice časa, v katerem živimo. Kriza socializma, je razmišljal eden izmed udeležencev v razpravi, ni toliko materialne narave kot ideološke. Od tod spoznanje, da moramo tvegati nov ideološki napor. Od tod odločitev za boleče posege in intenzivirano ustvarjalno delo, kot ga proklamira zamisel o reformi.

Mladi ljudje, so v zvezi s tem ugotavljali sociologi, pa kljub vsemu, kar se jim dogaja, tožijo, da jim primanjkuje priložnosti za revolucionarno potrjevanje.

Kaj je res?

Nekateri so mladim pritrdili, drugi spet so njihovo misel zavrnili, češ da je dandanes priložnosti veliko več, kot je je bilo nekoč, v obdobju vojne, obnove in graditve. Tedaj, so razmišljali prvi, ni bilo težko izkazati heroizma. Težko je danes. Pa spet drugi: položaj, v kakršnem smo, terja nove človeške in delovne kvalitete. Tu je priložnost za mlade: v boju proti potrošniški filozofiji življenja, v prizadevanjih za ob-

novo humanizma, v spopadu s posledicami vdora industrijske družbe v naš življenjski prostor. Kajti povsem samoumevno je, da prinaša sodobna industrijska tehnologija s seboj razen pozitivnih tudi številne negativne možnosti. Ne bilo bi prav, ko bi se slepo podredili negativnim, ne storili pa ničesar za uveljavitev pozitivnih vrednot. Potreben nam je nov ideološki napor, je veleva zaključek.

Potreba po novem ideološkem naporu pa je bila tudi moto beograjskega kongresa. Njegove resolucije skušajo postati politično naročilo tako mladim ljudem kot vsem tistim, ki so tako ali drugače odgovorni za vzgojo in pomoč mladim. Le da besede premalo obvezujejo k dejanjem — kot že tolikokrat doslej.

Udeleženci kongresa so namreč premalo upoštevali ugotovitve, s kakršnimi so komaj teden dni zatem postregli sociologi. Če je čedalje več mladih ljudi pričelo nahajati smotre svojega bivanja v privatizaciji interesov, je pač očitno, da novega ideološkega napora ni mogoče uveljavljati na ozko politični fronti, ki angažira le še peščico, temveč v območjih, ki jih narekuje življenje samo.

Kongres in simpozij sta izrekla — vsak zase, vsak iz svojega zornega kota — misel, usmerjeno k istemu cilju. Le da sta ostali obe besedi, izrečeni vsaksebi, obotavljivo na pol pota. Ko bi ju bilo zavestno spoznanje združilo v eni strugi, bi bil njun skupni učinek gotovo drugačen, kot si ga upamo obetati. A je že tako: spoznanje o nesmotrno trošenih energijah mora še počakati, da ga odkrijemo in v skladu z njim revidiramo tudi svoj odnos do manifestacij, ki še zmerom uveljavljajo »inflacijo besed«.

Mladi ljudje imajo o vsem tem dovolj določno sodbo. Način razreševanja njihovih problemov jih prej odbija kot angažira. In zato terjajo spremembo tudi v tej smeri. To spoznanje bi nam moralo biti v nauk. S polresnicami si ne moremo pomagati. Resnica pa je ena sama in približamo se ji lahko samo z združenimi prizadevanji, ob neposrednem sočlenju, v odprti javni razpravi, katere posamezni elementi ne bodo silili vsaksebi, kot se nam dogaja ob dosedanjih pogovorih o mladini.

Momčilo Đukić

Komunisti in partijski tisk

Poročilo o delu izvršnega komiteja CK ZKJ med peto in sedmo sejo govori tudi o partijskem tisku (»Komunist« z dne 29. junija 1967), zlasti o »Komunistu« in »Socijalizmu«. Glede prvega in drugega je poudarjeno, da morata ti glasili Zveze kolunistov postati bolj borbena dejavnika, ki naj z javnim opredeljevanjem vplivata na okolje ter prispevata k uresničevanju socialistične vsebine družbenih odnosov.

Čeprav je bilo to poročilo v razpravi že skoraj pred letom, je problem, ki ga obravnava, dandanes (in bo tudi v prihodnje) zelo pereč. Zlasti še, ker je obveščanje v Zvezi komunistov sestavni del reorganizacije, ki je praktično še vedno na začetku.

V statutu Zveze komunistov je med drugim določeno, da ima komunist pravico in dolžnost v časopisju Zveze komunistov razpravljati in oblikovati njeno politiko. S tem so izražena prizadevanja, da komunisti kot ustvarjalne osebnosti ne bi ostali zaprti v ozkih okvirih teritorialne organizacije ali organizacije v podjetju, marveč da bi sodelovali v razreševanju partijskih vprašanj, ki so pomembna za širše družbenopolitične skupnosti — vse do federacije. To obenem pomeni, da partijski tisk nikakor ne bi smel biti medij za izražanje stališč redakcijskih skupin in partijskih forumov, marveč javna tribuna, ki bo z bojem in izmenjavo mnenj, v razpravi in polemiki ter z močjo argumentov iskala najboljše rešitve za uresničevanje napredka samoupravne družbe.

Kolikšne so dandanes možnosti, da član Zveze komunistov, ki ni član katerega izmed partijskih forumov, zlasti ne član katerega izmed najpomembnejših, to svojo pravico in dolžnost v partijskem tisku tudi uresniči? Čeprav ne bi rad

stvari absolutiziral, se mi zdi, da se ne motim preveč, če trdim, da so te možnosti po mojem trdnem prepričanju zelo majhne oziroma ničeve. In to ne morda samo zato, ker je partijskih časopisov premalo, kar ni v skladu s številom članstva, ki presega milijon, marveč predvsem zato, ker se partijski tisk (zlasti pa »Komunist«, ki je med članstvom najbolj bran) ne more niti zdaj, nekaj manj kot dve leti po četrtem plenumu CK ZK J, otresti uveljavljenega stila, ki je bil v rabi dolga leta; zato je ta tisk še vedno zaprt, bolj ali manj profesionalen, didaktičen, primeren za pojasnjevanje, bolje povedano za izvajanje direktiv (čeprav jih uradno tako ne imenujemo). Seveda so to predvsem poročila in sklepi sej centralnih komitejev, njihovih izvršnih komitejev in predsedstev, katere morajo ti organi Zveze komunistov že zaradi narave svoje dejavnosti objavljati (komunisti bi se z njimi lahko seznanili včasih tudi v dnevnem časopisju, a ga ne prebirajo), uvodniki, med katerimi spominjajo nekateri na parafrazirane, pedantno sestavljene zapisnike tega, o čemer so razpravljali in kar so sklenili na kakem sestanku višjega partijskega organa, članki sodelavcev lista — tudi pretežno pomembnejših funkcionarjev in teoretikov, o katerih se zdi, ko da so zaradi položaja, ki ga imajo, edini poklicani objavljati svoja mnenja o problemih in delu Zveze komunistov ter o problemih socialistične graditve (saj jim je dano zadosti prostora v časopisu). V vsem tem je — tudi ko gre za teoretične članke — zelo malo ali nič boja mnenj, ki je tako neizogibno potreben vsaki revolucionarni organizaciji. Če pa že gre za boj mnenj, ima le-ta določeno specifičnost. Dogaja se namreč, da pisec razpravlja z nekom, s stališči nekoga ali s pojavi, katerih nosilec ali skupina, ki stoji za tem, ostane za bralca anonimna. Taki sestavki se začenjajo ponavadi takole: »Smatra se...«, »Nekateri zagovarjajo mnenje, da...« in temu podobno.

Po drugi strani si prispevki, ki jih napišejo »navadni« člani Zveze komunistov, z veliko težavo utirajo pot v partijski tisk, čeprav so napisani v duhu generalne linije Zveze komunistov. To še toliko bolj, če si drzne tak »navadni« član polemizirati z mnenjem »od zgoraj« ali kritizirati konkretne pojave, ki od tam prihajajo. V takem primeru lahko avtor prispevka zatrdno računa, da bo romal članek v koš in da bo morda prejel pismo s približno takole vsebino:

»Vašega prispevka, žal, nismo mogli objaviti. Vzrok je ta, da ga nismo mogli vključiti v naš sedanji program obdelave določenih tem. Zahvaljujemo se za sodelovanje in vas tovariško pozdravljamo.«

Zelo lepo in vljudno napisano, čeprav tudi ne prepričljivo.

Dejansko je sodelovanje komunistov, na primer z listom »Komunist«, utesnjeno v prostorsko in vsebinsko siromašno rubriko z naslovom »Tovariš urednik...« Pri tem se človek ne more znebiti vtisa (naj mi bo oproščeno, če to povem), da žele s to rubriko ustvariti med partijskim članstvom vtis, da je list zares tribuna.

Ne bi mogli trditi, da redakcije partijskih listov niso obravnavale tiska kot tribune. Nasprotno! Očitno pa je, da so glede tega šele na začetku. To sklepam po sodbah, ki jih je o svojem delu natisnila redakcija »Komunista«. Naj jih navedem. V »Komunistu« z dne 9. marca 1967 smo lahko ob pisanju nekoga izmed bralcev prebrali tole pojasnilo:

»V redakciji si prav zdaj prizadevamo, da bi list razvijali v obeh smereh, tj. kot javno tribuno naše Zveze in kot sredstvo notranje komunikacije v organizaciji, ki naj članstvu olajša iskanje poti za enotno družbenopolitično delovanje... Kot tribuna ZKJ je list odprt za vsa mišljenja, ki temelje na teoretičnih in programskih osnovah ZKJ ter izražajo resen, konstruktiven in ustvarjalen pristop k obravnavi aktualnih družbenih vprašanj; v tem smislu je odprt tudi za tiste, ki niso člani ZKJ.«

V številki z dne 7. aprila istega leta je ob desetletnici izhajanja časopisa v dotedanji obliki med drugim pisalo:

»Njegovi stolpci so bili odprti za izkustva organizacij in komunistov v družbeni dejavnosti, za izmenjavo mnenj o smereh družbenega razvoja in za idejni in politični boj, v katerem se razrešujejo obstoječa družbena protislovja in spopadi med različnimi interesi, ki v družbi obstajajo.«

Tu pa je še poziv z dne 21. decembra 1967, napisan ob začetku izhajanja lista v novem formatu, v katerem piše:

»Ko pozdravljamo naše nove bralce, jih vabimo — kot tudi vse druge — k sodelovanju; vabimo jih, da s svojimi mnenji, nasveti, z vprašanji in predlogi pomagajo »Komunistu«, da bi bolj uspešno opravljal nalogo, ki mu je bila zaupana.«

Mislím, da bi dejanskemu stanju še najbolj ustrezale aktualne besede tovariša Kardelja na peti seji CK Zveze komunistov Slovenije, ki je bila 1. oktobra 1966. leta; med drugim je dejal:

»... je pa vendarle res, da v našem sedanjem hierarhičnem organizacijskem sistemu Zveze komunistov posamezni komunist, če ni član občinskega ali centralnega komiteja v republiki ali federaciji, res ne more nikjer neposredno izraziti svojih pogledov, razmišljanj in predlogov, razen v osnovnih organizacijah.« (»Peti plenum CK ZKJ«, ČZP »Komunist«, Ljubljana 1966, str. 138—139.)

Čeprav tovariš Kardelj v svojem razmišljanju nikjer neposredno ne omenja partijskega tiska, je vendar očitno, da lahko njegove besede veljajo tudi za ta tisk.

Glede tega, kar sem povedal, bi bilo potrebno, da ne bi bilo nesporazumov, razčistiti še nekaj. Pogosto slišimo v zagovoru tiska nasploh in partijskega posebej pojasnila, da le-ta ne more biti »poštni nabiralnik«, v katerega odmeta- vajo ljudje vsakršna mnenja, ki naj bi bila potem objavljena. Ni dvoma, da so tudi bralci, ki tako pojmujejo tisk kot javno tribuno. Mislim, da zaradi teh nazorov ne bi kazalo zgubljeni besed, ker so taka pojmovanja tako izjemna, da jih lahko pustimo popolnoma ob strani.

Pomanjkanje boja mnenj, monologi, ki pogosto spominja- jo na nekakšna od stvarnosti odtrgana filozofska razmišlja- nja, ki so večini bralcev nerazumljiva, nemožnost priobčeva- nja mnenj in pogledov, ki prihajajo »od spodaj«, povzročajo, da naš partijski tisk na zdajšnji stopnji ne bo mogel, če se temeljito ne spremeni, uresničevati novih nalog Zveze ko- munistov.

Filip Lipovec

Dohodkovna mera kot stvarna mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu

I Mera uspešnosti gospodarjenja je na neki način osrednja kategorija ekonomske teorije; v njej se namreč najbolj sumarično zrcalijo vsa gibanja in premiki v gospodarjenju. Odtod tudi izvira izredna pomembnost vprašanja, kakšna je mera uspešnosti gospodarjenja, ki prevladuje v nekem gospodarstvu. Pravzaprav pa je potrebno, da prej še razjasnimo možnost takšne trditve.*

Za kapitalistično gospodarstvo je popolnoma jasno, tako s stališča praktičnega gospodarjenja kot tudi teoretično, da v njem nastopa kot mera uspešnosti profitna mera, to je profit, izmerjen z vloženim kapitalom. Tako obliko mere uspešnosti imenujemo v vsakdanjem jeziku tudi rentabilnost kapitala, ker prikazuje profit kot neko rento, ki priteka kapitalu. Če proučujemo mesto profitne mere kot nesporne mere uspešnosti v sistemu ekonomskih kategorij kapitalizma, lahko ugotovimo, da njeno obliko nujno določajo nekatera druga dejstva ali kategorije, ki jih bomo imenovali dejavnike mere uspešnosti. Ti dejavniki so: organizacijska oblika gospodarjenja, nosilec gospodarjenja, ki se pojavlja kot personifikacija oblike gospodarjenja, in cilj gospodarjenja kot iz-

---

* Članek je napisan deloma na podlagi enega poglavja avtorjeve knjige »Mere uspešnosti gospodarjenja«, ki čaka pripravljena založnika, je pa nekoliko predelana inačica njegove doktorske disertacije. V članku smo nanizali še nova razmišljanja, ki sestavljajo večji del članka. — Za v prihodnje bi pisec želel, da raziskovanje mere dohodka ne bi bilo tako zelo nevhvaležno delo, po možnosti bi si pa želel tudi kakšne konkretnejše podpore. Empirični podatki, ki jih tu podajamo skrajno skrčene iz omenjenega dela, temelje na proučevanju vseh podjetij industrije in rudarstva v SR Sloveniji v letih 1955—1965.

raz subjektivnih (toda ne samovoljnih, temveč objektivno nujnih!) teženj nosilca gospodarjenja. V kapitalističnem gospodarstvu nastopa ta trojica dejavnikov (ali celo bolje: aspektov istega dejavnika) konkretno kot kroženje kapitala, kot lastnik kapitala, to je kapitalist, in kot težnja k večanju vložnega kapitala, kot težnja po pridobivanju profita. Nemogoče si je zamisliti, da bi pri takih dejavnikih mogla veljati kakšna druga mera uspešnosti namesto profitne mere. Dejavniki mere nastopajo tu kot nujni pogoji profitne mere. Povezava ali odvisnost mere od dejavnikov je popolnoma nujna in logično edino mogoča. Kako drugače sploh ne bi mogli izražati uspešnosti gospodarjenja, četudi bi si kdo še tako želel, iz kakršnih koli razlogov, da bi meril uspeh na kakšen drug način. Vsak tak poskus bi se končal v spoznanju, da vsak drug način merjenja uspešnosti pri takih dejavnikih izraža samo kakšen parcialen aspekt uspešnosti, ne pa uspešnosti celotnega procesa gospodarjenja. Zato smo tudi rekli, da mera izraža uspešnost najbolj sumarično. Profitna mera kot mera uspešnosti gospodarstva, ki ga označujejo specifične oblike dejavnikov, pa ne izraža samo uspešnosti takega gospodarjenja, temveč opravlja obenem funkcijo kriterija gospodarjenja. Po višini dosežene profitne stopnje je namreč možno reči, ali je neko gospodarsko dejanje ali poslovanje podjetja boljše ali slabše, in na podlagi takega kriterija se je možno v vsakdanjem gospodarjenju tudi odločati. Mera uspešnosti pa fungira tudi kot pobuda za gospodarjenje, saj je težnja po večanju kapitala, po dodajanju profita že obstoječem kapitalu, oplojevanje kapitala, ne samo cilj, temveč tudi notranje gibalno vsega kapitalističnega gospodarstva. Če to ni mogoče in celo če to ni mogoče po neki določeni stopnji, preneha gospodarjenje in kapital obleži neizrabljen. Prav te funkcije mere uspešnosti postavljajo le-to na osrednje mesto med ekonomskimi kategorijami. Saj gospodarjenje ni možno niti brez pobude niti brez kriterija. S svojimi funkcijami mera uspešnosti določa pojave in gibanja v gospodarstvu. Pri profitni meri so te njene funkcije popolnoma logično vezane tudi na dejavnike mere: profitna mera tudi pove, v kolikšni meri je kapital dosegel v svojem kroženju svoj cilj gospodarjenja, svojo oploditev. Te zveze med dejavniki mere, mero uspešnosti in njenimi funkcijami, so v primeru profitne mere tako logično nujne, da se nam dozdeva, da drugače sploh biti ne more, da bi bilo vsako drugačno početje nelogično in neracionalno.

Toda kaj pa, če se dejavniki mere spremenijo? Tedaj bi iz te logične povezanosti mere in njenih dejavnikov izhajalo, da se mora spremeniti tudi mera uspešnosti. Tedaj bi bilo možno postaviti vprašanje, kot smo ga postavili v začetku.

Tukaj pa se pojavlja problem socializma. Kot vemo, je predvidel socialistični razvoj Karl Marx tako, da je ekstrapoliral osnovne razvojne tendence kapitalizma in obenem na tej podlagi določil tudi temeljne značilnosti socialističnega načina gospodarjenja v najbolj splošnih potezah. Takšna ekstrapolacija pomeni po metodološki plati dedukcijo, logično pa ima seveda vrednost znanstvene hipoteze, ki jo je šele treba dokazati v praksi, da bi dobila veljavo znanstvene resnice. Tako so nastale značilnosti socializma, ki jih poznamo. Navedem naj samo nekaj najbolj znanih: družbena lastnina proizvodnih sredstev, asociirani proizvajalci kot nosilci vsega gospodarjenja, gospodarjenje po enotnem planu, vse širši življenjski proces proizvajalcev kot pobuda gospodarjenja, zadovoljevanje potreb in ne oplojevanje kapitala kot cilj proizvodnje, delo po sposobnostih vsakega (pravica do dela), delitev po delu itd. Med temi značilnostmi pa ne najdemo izrecnega določila, kako se bo merila uspešnost gospodarjenja. Ko je po revolucijah bilo treba konkretno gospodariti na socialističnih temeljih, je bilo to možno samo s konkretno izvedbo teh značilnosti v gospodarstvu. Ker pa so te značilnosti v Marxovih delih določene samo v splošnih potezah, je bilo treba tudi izvedbo konkretizirati. To je bilo pa spet možno napraviti samo tako, da so se te značilnosti deduktivno konkretizirale. Vsaka taka konkretizacija je pomenila spet novo hipotezo po svoji logični strani, ki mora dobiti praktično potrditev. Vsaka taka hipoteza je pomenila tudi neko posebno tolmačenje Marxovih predvidevanj o značilnostih socializma, in takih tolmačenj je lahko seveda več, ker je možno iz splošnih določil vedno izvesti več tolmačenj. Vsako tako tolmačenje pa ima nujno sledove subjektivnih lastnosti tistega, ki je tolmačil, kot tudi objektivnih okoliščin določenega gospodarstva. Tolmačenja namreč niso kratko malo iz trte izvita, temveč se opirajo na dejstva, ki v konkretni ekonomiji obstoje. Ta drugi splet okoliščin marsikdaj vpliva tako, da si neko teorijo razlagamo zelo specifično in da marsičesa, kar v nji je, sploh ne opazimo. Tak način dela je bil do neke mere možen v tako imenovanem prehodnem obdobju, ki je upravičevalo izjemne ukrepe, in med njimi tudi centralistično administrativno planiranje. Toda tudi v takem gospodarstvu se je stvarno v posebni obliki neprestano postavljalo tudi vprašanje, kako meriti uspeh gospodarjenja. To vprašanje pa se je jasno izrazilo, brž ko je ponehalo administrativno planiranje in brž ko so začela podjetja na podlagi sproščanja iniciative proizvajalcev postajati bolj samostojna. Čedalje jasneje postaja, da ni možno učinkovito razvijati gospodarstva, še

posebno pa ne na socialističnih temeljih, če nimamo jasnega odgovora na to vprašanje. Pri iskanju odgovora na to vprašanje so se v socialističnih deželah, še posebej pa pri nas, množili predlogi, kako naj bi merili uspeh gospodarjenja. Vsi ti predlogi pa so imeli neko skupno lastnost: izvedeni so bili deduktivno iz nekih splošnejših predpostavk. V tej njihovi skupni značilnosti (ki je sploh tudi značilnost vseh razprav o socializmu) pa se skriva tudi njihova skupna in resna pomanjkljivost: izhajajo iz predpostavke, da takšne, socialističnim razmeram gospodarjenja ustrezne mere uspešnosti v praksi gospodarjenja še ni in da bi jo bilo treba na neki način, torej od zunaj, uvesti v gospodarjenje. Ker je nejasnost glede načina merjenja uspeha povzročala vedno občutne težave, je takšna osnova teh predlogov stvarno odpirala vrata drugemu vprašanju: zakaj se ne bi oprli na tisto, kar že je, in to racionalno izkoristili, namesto da težimo za nekimi bolj ali manj problematičnimi željami, kako naj bi bilo. Tako vprašanje pa vsebuje stvarno željo za vračanjem nazaj k predrevolucijskemu načinu gospodarjenja. Po drugi strani pa daje omenjena pomanjkljivost takih predlogov vsem razpravam nekak obrambni značaj, značaj obrambe pred kapitalizmom, ki je toliko močnejše izražen, kolikor večje so težave v gospodarjenju, ker zagovarjajo nekaj, kar naj bi bilo, a česar še ni. Ta značilnost pa se počasi spreminja tudi v obrambo pred stvarnostjo, z vsemi velikanskimi posledicami, ki jih ima tak premik v argumentaciji za prakso gospodarjenja. Takšno zagovarjanje tega, kar še ni, a naj bi bilo, pa potiska tudi v dogmatsko zaprtost mišljenja in pojmovanja, ki nima več kritike v stvarnosti, temveč živi lahko dalje, odtrgano od stvarnega življenja. Takšno pojmovanje postaja sčasoma bolj podobno nekemu verovanju kot pa resničnosti, ki se vsak dan znova dokazuje in preizkuša. Tudi po tej strani nastaja možnost novih nians predpostavljjanja verovanja stvarnosti in praksi. S tem se pa na široko odpirajo vrata iluzionizmom vsake vrste in misticizmom z vsemi praktičnimi posledicami.

Deduktivni značaj razprav o socialističnem gospodarjenju in razprave o tem, kakšno naj bi bilo, so marsikaterega treznega človeka pripeljali do prepričanja, da je socializem samo neka določena ekonomska politika, ki jo izvaja država, ali pa celo samo neki sistem socialne politike ali celo zgolj sociale, ki naj varuje manj sposobnega in mu omogoča životarjenje, čeprav za to ni ekonomskih možnosti. Nekateri, ki je nanje zlasti naredil velik vtis obseg razpravljanj o tem, kako naj bi bilo, pa so začeli verjeti, da je socializem samo nekakšen politični sistem, ekonomija pa da je nujno nekaj čisto drugega. Obe ti pojmovanji stvarno opuščata misel, da

je socializem posebna družbena oblika gospodarjenja, da je posebna družbenoekonomska formacija. Ne bomo se spuščali v obravnavanje upravičenosti ali neupravičenosti takih mnenj. Za nas je pomembno samo to, da so taka mnenja logična posledica zgolj deduktivnega obravnavanja socialističnega gospodarjenja. Taka metoda obravnavanja socializma je izčrpala svoje možnosti.

III

V resnici pa pri problemu socializma sploh ne gre za vprašanje, kako naj bi bilo. Kajti v dobrih dvajsetih letih so bile vsekakor izvedene nekatere globoke spremembe v gospodarjenju, ki se toliko jasneje izrazijo, kolikor bolj je trg sproščen in kolikor manj je administrativnega planiranja in komandiranja in kolikor bolj so se v tem času razvile tudi proizvodjalne sile dela. Prvič, vsekakor proizvodjalna sredstva niso več privatna lastnina. To je možno ugotoviti, ne da bi za to potrebovali zapletene raziskave. Načelno sicer pravimo, da so družbena lastnina. Toda če ne vemo natančno povedati, kako se gospodari z družbenimi proizvodjalnimi sredstvi, je težko odgovoriti, kaj družbena lastnina je. Zadovoljimo se zaradi tega raje z ugotovitvijo, da proizvodjalna sredstva niso več privatna lastnina, pa tudi državna lastnina niso. (Kolikor tu in tam spet postajajo privatna lastnina, je to navadno običajni kriminal in za našo razpravo to ni pomembno.) S tako opredelitvijo smo se samo izognili pozitivni definiciji družbene lastnine, ki pa zahteva tudi poznavanje načina gospodarjenja. Tega pa še tukaj ne poznamo.

Drugič, vsekakor podjetij ne upravljajo več privatni lastniki vložnega kapitala, saj teh ni, temveč jih upravljajo delovni kolektivi in njihovi organi upravljanja. Naj bo ta način upravljanja še tako pomanjkljiv in neizdelan in naj se ta nova oblika upravljanja še tako težko prebija in uveljavlja v praksi, vendar taka sprememba mora povzročiti tudi neke premike v gospodarjenju. Taka domneva je toliko bolj upravičena, ker smo praktično lahko ugotovili, da se je gospodarstvo hitreje razvijalo, kjer je bilo samoupravljanje proizvodjalcev bolj razvito.

Obe ti spremembi pa pomenita, da so se spremenili dejavniki mere uspešnosti gospodarjenja. Prvič, obe popolnoma nedvoumno pomenita, da se je spremenil nosilec gospodarjenja. To ni več lastnik kapitala, kapitalist, temveč delovni kolektiv, ki gospodari s proizvodjalnimi sredstvi, ki niso privatna last, pa tudi last kolektiva ne. Pravimo, da jih samo upravlja. Postavlja se vprašanje, ali sta se spremenila tudi

druga dva dejavnika mere. Ker smo ugotovili, da so ti trije dejavniki pravzaprav samo trije aspekti istega pogoja, ki določa mero uspešnosti gospodarjenja, lahko na splošno zatrdimo, da sta se vsekakor spremenila tudi druga dva dejavnika: cilj in oblika gospodarjenja. Samo težje je ugotoviti, kako sta se spremenila. Ker to tudi tu ni pomembno, o tem ne bomo več razpravljali.

Za nas je važnejša druga možna ugotovitev. Ker je namreč, kot smo ugotovili, mera uspešnosti odvisna od dejavnikov mere, ki jo določajo, se je zaradi spremembe teh dejavnikov morala vsekakor spremeniti tudi mera uspešnosti, ki ni več profitna mera, temveč nekaj drugega. To je pa izredno pomemben sklep! Kar oglejmo si ga nekoliko podrobneje, da bomo bolje doumeli njegovo pomembnost.

Če predpostavimo, da so se dejavniki sicer spremenili, da pa je mera uspešnosti ostala nespremenjena, bi bilo to možno, če bi mera uspešnosti v resnici ne bila odvisna od dejavnikov mere, ki smo jih našli. Toda na tej zvezi je stvarno zgrajena vsa ekonomska teorija in kolikor je to predvsem ekonomska teorija profita, temelji na tej zvezi tudi teorija kapitalizma. Takšen rezultat bi torej pomenil tudi zelo bistveno negiranje ekonomske teorije. Nastalo bi stanje, ko se gospodarjenja, pa tudi ekonomske analize sploh ne bi več mogli učiti, ker to ne bi več temeljilo na logičnih zvezah. Toda tak rezultat si komaj lahko zamislimo, saj je ekonomska teorija kapitalizma obširno praktično preizkušena. Tak sklep torej ne bi bil možen.

Možno pa bi bilo sklepati iz tega, da se dejavniki mere niso spremenili. To bi pomenilo, da sploh ni prišlo do odprave privatne lastnine proizvodjalnih sredstev in da sploh ne obstaja delavsko samoupravljanje. Nasprotno, da privatni lastniki kapitala še nadalje upravljajo naša podjetja in da so edino oni še nadalje nosilci gospodarjenja. Vsekakor bi se v takem primeru potem postavilo vprašanje, čemu vsi veliki napor ves čas socialistične graditve, če se pa s tem ne da nič spremeniti. Ali res zgolj samo zato, da bi razvili dotlej nerazvito gospodarstvo? Ali bi bilo možno s tega stališča zagovarjati nekatere najbolj pogumne ukrepe? Končno pa, kot smo že ugotovili, vsakdo lahko ugotovi, ali so bili vsaj nekateri dejavniki mere spremenjeni ali ne. Kvečjemu bi mogli v primeru negativnega rezultata govoriti, da so bile spremembe nezadostne po intenzivnosti in da zaradi tega ni prišlo do izrazite spremembe v meri. Toda najbrž bi tudi v tem primeru morali samo izpopolniti metodo opazovanja, da bi ugotovili tudi neznatne spremembe.

Možen je torej edinole sklep: ker po ekonomski teoriji dejavniki mere nujno določajo mero uspešnosti, se mora spre-

memba v dejavnikih nujno odraziti v meri kot načinu izražanja uspešnosti gospodarjenja. Vprašanje, kot se je doslej postavljalo v razpravah o socialistični ekonomiji: kakšna naj bo mera uspešnosti v socialističnem gospodarstvu? — pa je treba obrniti v pravilno vprašanje: KAKO SE DE FACTO MERI USPEŠNOST V GOSPODARSTVU, V KATEREM JE ODPRAVLJENA PRIVATNA LASTNINA PROIZVAJALNIH SREDSTEV IN V KATEREM DELOVNA SILA POSTANE AKTIVNI DEJAVNIK IN NOSILEC GOSPODARJENJA IN NI VEČ BLAGO?

S takim obračanjem vprašanja pa zlasti odločno prekinemo z deduktivnim modrovanjem o socialističnem gospodarjenju, ki je bilo doslej v navadi in je vedno vsebovalo nevarnost, da nas zavede v nerealne utopije, za katerimi so se lahko skrivale tudi nesocialistične tendence. Prehajamo pa s tem na realno in objektivno znanstveno raziskovanje osnovnih ekonomskih kategorij socialističnega gospodarstva. To pa je resnično globoka prelomnica: namesto želja bomo imeli odselej opravka z znanstveno ugotovljenimi dejstvi. Seveda tudi tu ne manjka nevarnosti. Tvegamo, da na takšno novo vprašanje dobimo negativen odgovor. To pa bi lahko pomenilo tudi, da spremembe, ki smo jih navedli, niso spremembe dejavnikov mere, temveč res samo neke manj temeljne spremembe v političnem sistemu in v gospodarski politiki, ki se ne tičejo dejavnikov mere uspešnosti. To bi pa pomenilo, da socializem ni posebna družbena oblika gospodarjenja, temveč res samo neka politika, ki pa v bistvu pomeni odklon od ekonomske logike. V takem primeru bi bil popolnoma upravičen tudi nadaljnji sklep, da je treba vse take spremembe čimprej odpraviti, ker nasprotujejo razumu in zahtevam ekonomske racionalnosti.

Torej to je prelomnica. Prehajamo iz obravnavanja socializma kot nekega ideala, ki naj bi se uresničil, k znanstvenemu raziskovanju socializma kot obstoječega načina gospodarjenja. To pa tudi je tisto, kar potrebujemo. Saj ni prav nič več važno, kaj ta ali oni posameznik misli, da socializem je ali naj bi bil, temveč je pomembno edinole še, kaj socializem de facto je in kaj sploh objektivno lahko je. Socialistično gospodarstvo je možno razvijati samo na znanstveni podlagi ali pa mora propasti popolnoma in dokončno, če to ni mogoče. Kajti neki družbeni način gospodarjenja ne more biti samo nekak ideal ali celo nekakšna iluzija, temveč je lahko samo objektivno obstoječa stvarnost onkraj želja in predstav posameznih ljudi. Takšno stvarnost pa je možno znanstveno proučevati, je v načelu dostopna znanstvenemu spoznanju. Ali pa je sploh ni!

Za razrešitev tako zahtevne naloge smo rabili tudi ustrezno metodo. Za takšno metodo nismo imeli vzora. V dosedanjih razpravah o socialistični ekonomiji ni bila razvita. Morali smo se opreti na samo logiko in na ekonomsko teorijo, kot je doslej razvita, in na tem temelju skonstruirati metodo, s katero bi bili zmožni rešiti naše, na novo in pravilno postavljeno vprašanje.

To smo napravili tako, da smo izhajali iz našega vzorca aparata merjenja uspešnosti. V tem vzorcu mera uspešnosti fungira kot kriterij in kot pobuda za gospodarjenje in preko teh funkcij povzroča pojave v gospodarjenju. Torej bi lahko opazovali pojave v gospodarjenju in iz teh, upoštevajoč funkcijo mere kot kriterija in pobude, sklepali o obliki mere, ki jih povzroča. To je jedro naše induktivne metode. Toda tako na splošno postavljena metoda bi zahtevala od nas tako obširno raziskovanje, da bi se komaj moglo končati v življenjski dobi ene generacije. Vzrok za to bi bil predvsem v tem, da ne bi upoštevali že dosedanjega znanja in razvoja ekonomske teorije. Če metodo izpopolnimo z ekonomsko teorijo profitne mere (kot teorijo kapitalizma), dobimo s tem pregled najbolj značilnih pojavov, ki jih povzroča profitna mera. Opazovanje lahko omejimo sedaj samo na te pojave in empirične rezultate teh opazovanj v naši ekonomiji primerjamo s teoretsko obliko pojavov v ekonomski teoriji. Po razlikah, ki jih z opazovanjem ugotovimo, pa lahko sklepamo o obliki mere, ki je take razlike povzročila. Metoda je dejansko podobna metodi, ki jo Marx opisuje približno takole: iz empiričnih pojavov izluščiti ekonomske kategorije, nato pa te povezati v logičen sistem. Seveda je bilo treba tako v splošnih obrisih načrtano metodo izdelati še v podrobnostih, da je bila praktično uporabljiva, in jo izpopolniti še v drugih pogledih, da bi mogli dobiti uporabne rezultate. Toda tega za naše potrebe tu ni treba razlagati.

Pomembno pa je tole: gibanje mišljenja v naši metodi je ravno nasprotno od gibanja mišljenja v običajnem obravnavanju ekonomskih problemov socializma. V tem so iz splošnih postavk o značilnostih socialistične ekonomije izvajali konkretne ukrepe, s katerimi so oblikovali ekonomske pojave. Konkretno gospodarjenje se je nekako podrejalo drobem teorije, in še celo neizdelane teorije. Mi pa po naši metodi jemljemo konkretno gospodarjenje, kot je, analitično izločamo iz njega relevantne pojave in iz teh skušamo sintetizirati splošno teoretsko podobo, predpostavljajoč, da v praksi, kakršna je, morajo biti vsebovani tudi elementi socialistične ekonomije, če ta sploh obstoji.

To našo metodo smo uporabili pri pojavih, o katerih smo ugotovili, da so relevantni za rešitev našega problema. Izbrani pojavi so: hitrost obračanja kapitala, tehnična opremljenost dela, oblikovanje osebnih dohodkov, akumuliranje in zaposlovanje.

Način pojavljanja teh kategorij v našem gospodarstvu pa se ne sklada z načinom pojavljanja istih kategorij, ki bi ga pričakovali na temelju teorije profitne mere kot ekonomske teorije kapitalizma. Preglejmo zelo na kratko naše glavne ugotovitve.

1. Naša podjetja so na splošno manj občutljiva za koeficient obračanja vloženi sredstev. To je možno, če koeficient obračanja ne vpliva neposredno na mero uspešnosti v našem gospodarstvu, v nasprotju z njegovim vplivom na profitno mero:

$$\text{profitna stopnja} = \text{stopnja ekonomičnosti} \times \text{koeficient obračanja kapitala}$$

Ker sta profitna stopnja in koeficient obračanja v premem sorazmerju, je vpliv koeficienta obračanja na profitno stopnjo izredno močan. Če koeficient obračanja ni vključen v mero uspešnosti, more vplivati na uspešnost samo preko svojega vpliva na stroške. Toda masa profita se zaradi večjega angažiranja kapitala zmanjšuje počasneje, kot se zaradi tega znižuje profitna stopnja. — Ker smo ugotovili, da naša podjetja ne skrbijo dovolj za hitrost obračanja vloženi sredstev, je to možno, če zavestno ali nezavestno ne upoštevajo pri ocenjevanju svoje uspešnosti vloženi sredstev. To pa pomeni, da ne merijo svojega uspeha z vloženi kapitalom.

2. Zaposlovanje delovne sile v našem gospodarstvu ne poteka popolnoma odvisno od potreb oplojevanja kapitala, kot bi to izhajalo iz ekonomske teorije kapitalizma. Ker večje zaposlovanje po eni strani veča potrebni kapital (variabilni del), po drugi pa veča tudi lastno ceno in s tem znižuje profit, je takšno zaposlovanje nelogično s stališča profitne mere, ki se na ta način znižuje. Ta pojav pomeni, da se v našem gospodarstvu uspeh ne meri z vloženi kapitalom, obenem pa tudi, da uspeh ni samo profit, temveč tudi mezde, torej dohodek. Drugače bi bil ta pojav nemogoč ali nelogičen.

3. Osebnih dohodki v našem gospodarstvu se večajo, in sicer še celo precej izrazito, če se večja tehnična opremljenost dela. Tak pojav bi nujno povzročil večji potrebni obseg ka-

pitala in večjo lastno ceno, zaradi česar bi se znižal tudi profit, iz obeh vzrokov pa tudi profitna stopnja. Če bi se uspešnost v našem gospodarstvu dejansko izražala s profitno mero, bi bilo takšno gibanje osebnih dohodkov zaposlenih nemogoče. To pa lahko pomeni, da kot uspeh v našem gospodarstvu ne nastopa profit, temveč tudi mezde, in obenem, da se tak uspeh ne meri z vloženim kapitalom.

4. Naša podjetja običajno akumulirajo tako, da je interna akumulacija, izmerjena z vloženim kapitalom, manjša, čim večja je tehnična opremljenost dela. S stališča profitne stopnje je tako gibanje akumuliranja nelogično. Ni namreč mogoče reči, da naša podjetja v gospodarjenju teže za tem, da bi oplojevala obstoječi kapital, ampak je akumuliranje bolj podrejeno drugim ciljem, kot npr. zagotovitvi polne zaposlenosti, povečevanju osebnih dohodkov itd. To pa pomeni, da je kapital odvisen od delovne sile, ne pa nasprotno. To pa spet pomeni, da ni niti akumulacija cilj gospodarjenja niti kapital merilo uspeha.

5. V najrazvitejšem delu našega gospodarstva, v industriji SR Slovenije, se tehnična opremljenost dela večja, čeprav se zaradi tega profitna stopnja niža. Iz tega pa sklepamo, da ni profitna mera pobuda in kriterij pri večanju tehnične opremljenosti dela, saj bi se subjekt gospodarjenja obnašal prav neracionalno, če bi investiral zato, da bi se mu uspešnost zmanjšala. Ker podobno gibanje kažejo tudi drugi možni izrazi uspeha, merjenega z vloženimi sredstvi, sklepamo, da izrazi rentabilnosti ne fungirajo v našem gospodarstvu kot mere uspešnosti, kar pomeni, da na splošno kapital ni merilo uspeha.

Iz vsega tega upravičeno sklepam, da profitna mera ni mera uspešnosti v obravnavani populaciji, niti ni kapital merilo uspeha. Če ta sklep pogledamo s stališča Marxovih hipotez o značilnostih socialističnega gospodarstva, vidimo, da se sklep sklada z njegovo domnevo, da profitna mera v socializmu ne fungira več. Toda to ni zadosten dokaz. V našem gospodarstvu bi moglo priti do tega rezultata kratko malo zaradi odklona od zahtev ekonomske racionalnosti, ne pa zaradi socializacije gospodarjenja. Zaradi tega moramo pregledati tudi, ali se ne skriva za temi pojavi kakšna druga oblika mere uspešnosti, torej neki sistematičen vzrok, ne pa da so posledica zgolj anarhičnega negiranja racionalnosti. Ugotavljamo:

1. Naša podjetja raje privolijo v povečanje vloženih sredstev kot pa v znižanje dohodka, s katerim bi preprečili povečanje vloženega kapitala. To pomeni, da kapital ni merilo uspeha, obenem pa tudi, da je uspeh dohodek.

2. Ker se poprečni osebni dohodki večajo, če se več tehnicihna opremljenost dela, je to možno samo, če subjekt smatra tudi osebne dohodke za rezultat gospodarjenja; torej ni samo profit, temveč je dohodek rezultat. Obenem pa to pomeni, da je merilo rezultata vloženo delo.

3. Ker se v nasprotju s poprečnimi osebnimi dohodki znižuje stopnja interne akumulacije podjetij, če se več njihova tehnična opremljenost dela, sklepamo, da je potreba kapitala, da se akumulira, podrejena potrebi večanja standarda delovne sile. To pa spet pomeni, da je uspeh dohodek in ne akumulacija in da se meri z vloženim delom.

4. Tudi samoniklo nastale primerjave uspešnosti posameznih podjetij na temelju poprečnih zaslužkov kažejo, da se za uspeh samoniklo šteje dohodek, a za merilo vloženo delo.

5. Ker se v našem gospodarstvu marsikdaj večajo investicije, čeprav se profitna stopnja niža, moramo sklepati, da tako gibanje regulira nekã mera uspešnosti, katere stopnja se zvišuje, če se večajo investicije in tehnična opremljenost dela. Edino merilo, ki sploh more v naši populaciji dati tak rezultat, pa je samo vloženo delo, izraženo v delovnih urah.

6. Ker se število zaposlenih večã komaj malenkostno počasneje, marsikdaj pa še hitreje kot vrednost delovnih priprav, kar ni v skladu z logiko profitne mere, sklepamo, da cilj gospodarjenja ni profit, temveč tudi zasluži zaposlenih. Prav tako pa ne more biti vzrok takšnim gibanjem kapital kot merilo uspeha, temveč edino samo delo. Kaže pa, da delo posameznega kolektiva nastopa v vlogi merila bolj kot predstavnik celotnega družbenega dela.

7. Če kot rezultat gospodarjenja podjetja vzamemo vse dele dohodka, ki ostanejo podjetju in jih ta razporeja po svojih lastnih kriterijih, potem je rezultat lahko samo dohodek kolektiva. Če tega izmerimo z vloženim delom, izraženim v delovnih urah, dobimo razmerje, ki ga imenujemo — DOHODKOVNA MERA. Ker analiza drugih pojavov kaže precej nedvoumno, da se skriva za njimi kot sistematičen vzrok dohodkovna mera, sklepamo z veliko verjetnostjo, da je dohodkovna mera stvarna mera uspešnosti gospodarjenja v proučevani populaciji.

Ako za približek dohodkovni meri vzamemo dohodek gospodarske organizacije (ta se razlikuje od dohodka kolektiva po nekaterih administrativno nastalih deformacijah; dohodek kolektiva bi na splošno lahko opredelil kot neto produkt, poodbitku obresti na vložena sredstva po tekoči obrestni stopnji), izmerjen z opravljenimi delovnimi urami, dobimo stopnjo, ki v opazovani populaciji narašã, če se večã tehnična

opremljenost dela, in sicer nekoliko hitreje kot poprečni osebni dohodki. Takšno gibanje te stopnje pa omogoča, da fungira kot kriterij in pobuda za gospodarjenje, skratka, da fungira kot mera uspešnosti gospodarjenja.

VI

Dohodkovna mera je torej po vsej verjetnosti stvarna mera, ki fungira v našem gospodarstvu (v proučevani populaciji). Za popoln dokaz je seveda potrebna še logična analiza. V svoji knjigi, katere del tu zelo na kratko prikazujemo, smo izvedli tudi ta preizkus. Rezultati potrjujejo empirično analizo.

Marsikdo se bo vprašal: Dobro, naj bo, dohodkovna mera je mera uspešnosti, ki dejansko deluje v našem gospodarstvu. Toda pojavi, iz katerih jo je raziskovalec izločil in ugotovil, so vendar čisto neracionalni. Ali ne sledi iz tega, da je tudi mera dohodka neracionalna mera uspešnosti? Saj vendar avtor sam pogosto poudarja, da je take pojave povzročala dohodkovna mera!

Res je, empirični pojavi, ki smo jih opazovali, kažejo določene črte neracionalnosti. Toda kadar govorimo o racionalnosti, moramo opredeliti kriterij, po katerem presojamo, ali je neki pojav racionalen ali ne, in drugič opredeliti moramo okoliščine, v katerih prihaja do izraza ta neracionalnost. Če teh dveh stvari izrecno ne opredelimo, nikakor ne pomeni, da bomo presojali z nekega absolutno pravilnega stališča, temveč samo, da sami ne bomo vedeli, s kakšnega stališča presojamo pojav, in se nam celo lahko zgodi, da bo samo takšno stališče ne-ali celo iracionalno. Vsekakor pa se bo pojavljalo kot predsodek.

Obravnavani empirični pojavi so res neracionalni, toda samo s stališča profitne mere. To smo tudi izrecno pokazali v našem delu. Marxova analiza kapitalistične ekonomije pa je tudi pokazala, da je ta kar precej neracionalna, in končno to ni samo Marxova analiza. Podobne analize ekonomije dohodka pa še nimamo. Saj smo se komaj dokopali do osnovne logične kategorije take ekonomije. In drugič: v našem gospodarstvu nikakor ne gre za neko zavestno uporabo dohodkovne mere, temveč je to bolj samoniklo in celo nezavestno. To pa pomeni, da mnogi pogoji vsekakor ne ustrezajo dohodkovni meri, kar pa se lahko odraža v pojavih kot neracionalnost. To pomeni nadalje, da se v gospodarjenju prebijamo do dohodkovne mere s poskusi in s popravljanjem napak, ne pa dosledno; zaradi tega se v gospodarjenju mešajo najrazličnejši kriteriji in vplivi in se dohodkovna mera šele čisto nazad-

nje prebije na površje. Tako stanje pa mora samo po sebi povzročati neracionalnosti.

Nadalje menimo, da je zelo lahko obsoditi tak pojav, češ da je neracionalen. Težavneje je ugotoviti, zakaj je do neracionalnosti prišlo. Še mnogo bolj težavno pa je za navidezno neracionalnostjo, kot se kaže na površini pojavov, odkriti skrito organizacijo pojavov, ki jih veže v logično celoto. Taka organizacija pa pomeni seveda tudi novo vrsto racionalnosti: naloga znanstvenika pa je, da jo odkrije in pojasni, ali pa vsaj, da jo skuša razumeti.

Ker smo v začetku ugotovili, da sta se v našem gospodarstvu spremenila vsaj dva dejavnika mere: nosilec gospodarjenja in lastnina proizvodnih sredstev in da imata ti spremembi značilnosti socializma, ter predpostavili, da taka sprememba mora povzročiti tudi spremembo mere uspešnosti, moremo zdaj ugotoviti, da je dejansko tudi nastala taka sprememba v meri. Namesto profitne mere se pojavlja dohodkovna mera kot de facto mera uspešnosti v našem gospodarstvu. In kolikor je to gospodarstvo socialistično, a to je vsaj glede na omenjene dejavnike, moremo upravičeno trditi, da je **DOHODKOVNA MERA STVARNA MERA USPEŠNOSTI V SOCIALISTIČNEM GOSPODARSTVU**.

Končno se nam ponuja še en nič manj važen sklep. Ker je prišlo do take spremembe v meri uspešnosti, zaradi sprememb dejavnikov mere v socialistični smeri (čeprav še tako nedosledno in nedognano), pomeni to, da **SOCIALIZEM** ni samo nekak politični sistem, torej neka sprememba v družbeni nadstavbi, da ni niti samo neki sistem ekonomske politike, ki jo izvaja država, temveč da je **POSEBNA DRUŽBENA OBLIKA GOSPODARJENJA**. Vsi napori torej le niso zaman.

Uporabnost »grafikona vpliva« za raziskave pri nas

1. Uvod

Termini »vpliv«, »kontrola«, »socialna moč«, »distribucija vpliva«, »distribucija moči« se v zadnjih letih pojavljajo tudi v naši strokovni publicistiki. Gre za nov pristop k razumevanju odnosov in dogajanj v delovnih in drugih organizacijah, ki so ga razvili ameriški (industrijski) sociologi in psihologi, zlasti sodelavci univerze v Ann Arbore v Michiganu. Tehnika, ki jo nekateri označujejo kot nov globalni pristop k raziskovanju organizacij, se je pokazala za ameriške razmere zelo uporabna. To med drugim dokazujejo tudi številne objavljene znanstvene študije v Ameriki in tudi Zahodni Evropi.¹

Pri nas je prve raziskave na tem področju opravil J. Županov, kasneje pa V. Rus. Prvim spodbudnim rezultatom so in bodo po vsej verjetnosti sledile bolj sistematične in poglobljene študije. Deloma je tovrstno problematiko vključil v svoje raziskave tudi Center za raziskovanje javnega mnenja pri republiškem svetu sindikatov Slovenije in prav o rezultatih teh raziskav bomo v nadaljnjem spregovorili.

Kot smo že v začetku omenili, srečamo v zvezi z obravnavano problematiko različne pojme, zlasti naslednje tri: vpliv, kontrola, moč. Nekateri skušajo določiti vsakemu od teh pojmov različno vsebino (npr. J. Jerovšek op. cit. str. 23, opomba 1).

Vendar so primerjalne analize definicij pokazale, da gre bolj za razlike med raziskovalci kot pa za razlike med vsebino pojmov,

¹ Bibliografijo lahko zainteresirani najdejo, npr., v J. Županov in A. S. Tannenbaum: Distribucija utjecaja u nekim jugoslovenskim industrijskim organizacijama kako je vide članovi tih organizacija, Ekonomski pregled 1966 št. 2-3; deloma pa tudi v drugih pri nas objavljenih člankih, zlasti: J. Jerovšek: odnos med vplivom in učinkovitostjo delovne orgnizacije, Teorija in praksa 1968 št. 1, ali: A. S. Tannenbaum: Kontrola v organizacijah, Moderna organizacija 1968, št. 1.

da, skratka, različni raziskovalci pravijo tako rekoč istim procesom eni, na primer kontrola, drugi vpliv in tretji spet moč (primerjaj ugotovitve C. J. Lammers: *Power and Participation in Decision — making in Formal organization*, *The American Journal of Sociology*, Vol. 73, No. 2, september 1967, str. 203). Gre za vpliv, za usmerjanje obnašanja (dejavnosti), ki ga ima ena skupina ali posameznik na drugo skupino ali posameznika.

Uporaba izvirnega ameriškega pristopa in metodologije pri raziskovanju naših razmer, delovnih in drugih organizacij v naši družbeni ureditvi seveda sproža vrsto vprašanj, teoretične in tehnične narave, o primernosti prenašanja tega pristopa oziroma o potrebni adaptaciji. Menimo, da podatki dosedanjih študij že dovoljujejo več kot zgolj spekulativen odgovor na nekatera od teh vprašanj.

2. Tehnika in teorija (ideologija) distribucije vpliva

Tehnika ugotavljanja distribucije vpliva je v bistvu zelo enostavna. Ker je bila opisana že na drugih mestih (npr. J. Županov in A. S. Tannenbaum op. cit.), jo bomo samo na kratko povzeli. Vzorcju delavcev in delavne organizacije postavimo za posamezne skupine in (ali) posameznike vprašanje, kakšen je njihov dejanski (realni, stvarni) vpliv na dogajanje (v podjetju ali, splošneje, v organizaciji, delavskem svetu ipd.) in kakšen naj bi bil njihov vpliv (idealni, zaželeni) v istem okolju. Dobljene odgovore (vsak posameznik odgovarja za vse skupine) potem seštejemo, izračunamo aritmetično sredino² za posamezno skupino, katerih vpliv ugotavljamo, in to vnesemo v diagram. Vertikalna os diagrama določa — predstavlja količino vpliva, na horizontalno os pa nanašamo posamezne skupine, katerih vpliv ugotavljamo. Črta, ki jo dobimo, če povežemo te posamezne točke, prikazuje distribucijo vpliva. Postopek je enak za realni kot za idealni vpliv; če anketirance razdelimo po različnih znakih, npr. podjetjih, in potem ugotavljamo distribucijo za vsako podjetje itd.

Kaj je pri tem spornega in kaj potrebuje prilagoditev našim razmeram? Ne moremo mimo dejstva, da je z metodo povezana tudi teorija, da vsaka (resna) sociološka metoda temelji na določeni teoriji kot povzetku osnovnih načel ali spoznanj o strukturi in funkcioniranju družbe. Če govorimo in preučujemo distribucijo vpliva v delovnih organizacijah — praktično so bile pri nas vse dosedanje študije distribucije vpliva izdelane v podjetjih ali so vsaj kot respondenti služili ljudje iz podjetij — potem ne moremo mimo poglobitvenih organizacijskih principov in mimo osnovnih odnosov v podjetjih. (Mimogrede povedano, ameriški raziskovalci so isto metodo uporabili tudi pri študiju prostovoljnih organizacij, kot npr. sindikatov, lige žensk volivk ipd.) Ob tem moramo seveda upoštevati tudi dejstvo, da podjetje ni neodvisno od okolja, od družbe, ampak ravno narobe. Osnovni odnosi v podjetju torej niso nič na-

² A. S. Tannenbaum navaja, da je zaradi zanesljivosti potrebno anketirati 25—50 ljudi iz organizacijske enote (*Kontrola v organizacijah, Moderna organizacija* 1968 št. 1, str. 37).

ključnega, ampak predstavljajo konkretizacijo družbene ureditve na razmere (funkcije) delovne organizacije. Konkretno: pri preučevanju našega podjetja ne moremo mimo samoupravljanja kot temeljnega odnosa med ljudmi. Ne moremo mimo dejstva, da je vsaj formalna struktura odnosov v naših delovnih organizacijah bistveno drugačna kot v ameriških. Funkcije odločanja in izvajanja niso strogo ločene med posameznimi kategorijami zaposlenih, nosilci pristojnosti upravljanja podjetja so vsi zaposleni, ne le lastniki oz. managerji, itd. itd. Ta dejstva pa pomenijo tudi nujnost, da prilagodimo pristop distribucije vpliva.

V izvorni obliki grafikona vpliva kot grafične ponazoritve distribucije vpliva je namreč zahteva, da so skupine, katerih vpliv ugotavljamo, razvrščene po horizontalni osi skladno formalno definiranim hierarhičnim rangom.³ To je za ameriško podjetje zahteva, ki ji je zaradi hierarhične zgradbe in natanko definiranih formalnih odnosov enostavno ustreči. V naših razmerah pa to nikakor ni enostavna zahteva. Formalno struktura našega podjetja ni hierarhična, zato tudi ne moremo označiti hierarhičnih skupin. Jih morda lahko nadomestimo z organi in (ali) posamezniki, ki opravljajo bolj ali manj centralne, bolj ali manj koordinativne funkcije? Ali pa ravnamo empiristično in jih razvrstimo na podlagi empirično ugotovljenega ranga glede na dejansko količino vpliva. Vsekakor pa specifičnost formalne strukture naših podjetij moramo upoštevati.

Večidel delavci v podjetju nimajo možnosti, da bi lahko neposredno izvajali svoj vpliv, lahko bi rekli tudi, da bi realizirali svoje samoupravne pravice. Akcije ne potekajo spontano, difuzno. Za učinkovitost akcije je neogiben element, da so organizirane. Večina naših podjetij zaposluje tolikšno število delavcev, da neposredno odločanje, dogovarjanje tudi zato ni mogoče. Vpliv izvajajo (če ga) prek organov in posameznikov, ki te organe sestavljajo. M. Zvonarević je v svojem referatu na tretjem kongresu psihologov Jugoslavije⁴ dokazal, da v podjetjih obstojijo trije viri vplivov, trije »centri socialne moči«: vodilna linija (organizatorji proizvodnje z direktorjem na čelu), samoupravni organi in politične organizacije. Vsak od teh centrov ima svoje izvore moči (vplivov na organizacijo od zunaj v tej zvezi ne bomo obravnavali). Dejstvo, da je teh centrov več, vnaša problem njihovega medsebojnega odnosa, obenem pa pomeni »jugoslovansko posebnost«. V praksi se formirajo določeni odnosi moči med temi centri, tudi odnosi hierarhičnosti, ki pa niso stabilni, in če, recimo, »odpove« eden, nastopi in se uveljavi drugi. Formalno je odnos med temi centri razčiščen le zelo teoretično. Najbrž drži tudi trditev, da samoupravne organizacije (strukture) podjetij, ki bi upoštevala to specifičnost situacije, še nimamo razvite. Vsekakor pa enostavnega hierarhičnega ranga med organi in posamezniki, ki te centre sestavljajo, ne moremo postaviti. To nam zlasti onemogoča tudi mešanost vlog in funkcij, ki jih posamezniki in skupine imajo. Naj navedemo nekaj primerov. Direktor je obenem »vrh« vodilne linije in samoupravni organ, lahko član sindi-

³ A. S. Tannenbaum: Control Structure and Union Functions (The American Journal of Sociology, Vol. LXI, No 6, maj 1956, str. 537.

⁴ Psihološki aspekti participacije proizvođača u organu samoupravljanja.

kata in partije. Mojster A. je, npr., razen tega, da je mojster, še član delavskega sveta. Izvršni odbor sindikata sestavljajo razen proizvodnih delavcev lahko tudi organizatorji proizvodnje. Delavski svet voli kolektiv, ki ga sestavljajo delavci in organizatorji proizvodnje — del teh pa je hkrati med člani sindikata (večina) in člani Zveze komunistov (najpomembnejši politični organizaciji v podjetju). Obenem pa ne moremo mimo določil ustave, da je nosilec samoupravnih pravic kolektiv, se pravi, da je formalni vir moči vseh treh centrov v kolektivu.

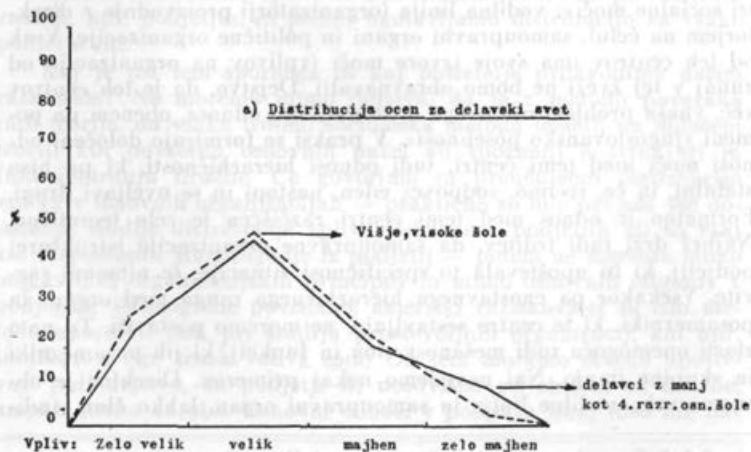
Vse to, seveda, postavlja s svoje strani vrsto posebnih zahtev in omejitev, ki jih je treba upoštevati pri konstrukciji in zlasti interpretaciji grafikona vpliva. O nekaterih bomo spregovorili pri obravnavanju konkretnih podatkov.

3. Ustreznost tehnike merjenja vpliva

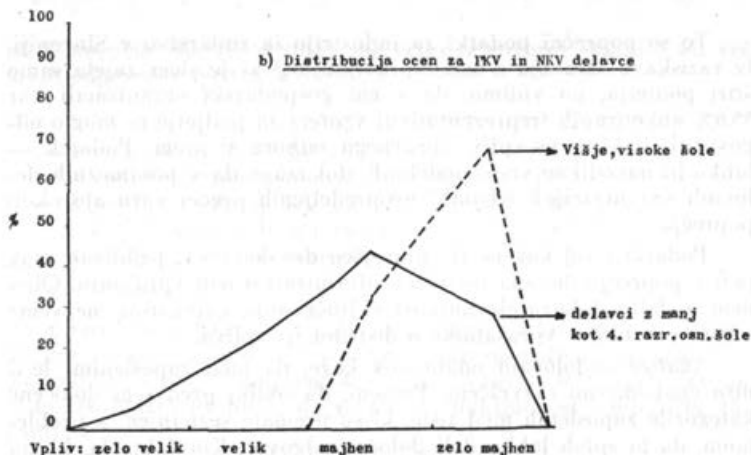
S tem v zvezi bomo obravnavali predvsem vprašanje veljavnosti in zanesljivosti rezultatov.

Raziskovalci, ki so se ukvarjali s problemi vpliva in distribucije vpliva, soglašajo, da pomeni prikazani način merjenja vpliva mero percipiranega zaznanega vpliva, ki pa je lahko le bolj ali manj blizu resnični distribuciji vpliva. Dokazov o veljavnosti merjenja (da res merimo tisto, kar mislimo, da merimo), razen nekaterih logičnih, apriorističnih, še ni. To ni hiba, značilna samo ali predvsem za instrument merjenja vpliva, ampak je skupna pomanjkljivost skoraj vseh anket in vprašalnikov. Tannenbaum poroča o skladnosti grafikona vpliva, dobljenega z vprašalnikom, z lastnimi opazovanji raziskovalcev⁵, kar sicer ni zadosti, da bi lahko ocenjevali metodo kot veljavno, je pa vsekakor vzpodbudno.

Naslednji problem je zanesljivost merjenja — vprašanje variabilnosti rezultatov sukcesivnih merjenj na istem vzorcu. Jugoslo-

⁵ Kontrola v organizacijah, Moderna organizacija 1968, št. 1, str. 38.

vanskih podatkov o tem nimamo. Pač pa dajejo neodvisna merjenja različnih raziskovalcev v različnih delovnih organizacijah, vsaj po tipu distribucije, zelo podobne rezultate. Iz tega smemo sklepati, da je zanesljivost rezultatov zadovoljiva.

Nadalje so testi distribucij odgovorov pokazali, da gre za določene zakonitosti v odgovorih in ne za naključne distribucije. To pa še ne pomeni, da so percepcije anketiranih enotne, kar bomo poskušali dokazati z nekaterimi podatki.

Iz ankete z delovnim naslovom Reforma IV,⁶ ki daje reprezentativne podatke za skoraj polovico slovenskih delavcev, sledi, da je pomemben del anketiranih odgovoril, da »ne ve«, kakšen vpliv imajo različne skupine na dogajanje v podjetju. Konkretno znaša odstotek nedoločnih odgovorov:

— za delavski svet	15,2%
— za upravni odbor	16,3%
— za kolegij	18,0%
— za šefe ekonomskih enot	16,2%
— za visoko kvalificirane in kvalificirane delavce	19,7%
— za polkvalificirane in kvalificirane delavce	20,5%
— za sindikat	21,9%
— za zvezo komunistov ⁷	30,5%

⁶ Izvedel jo je Center za raziskovanje javnega mnenja pri republiškem svetu sindikatov Slovenije v nov. 1967. Zajela je vzorec 1489 delavcev v 92 delovnih organizacijah in 501 direktorja in vodja sektorjev v istih podjetjih (kolegij). Rezultati so reprezentativni za zaposlene v industriji in rudarstvu v Sloveniji (228 000 zaposlenih). — Več o vzorcu in brošuri Javno mnenje, št. 13.

⁷ Vpliv smo ugotavljali za navedene skupine, ki zajemajo vse tri centre socialne moči.

To so poprečni podatki za industrijo in rudarstvo v Sloveniji. Iz raziskave »Mnenja o samoupravljanju«,⁸ ki je sicer zajela samo štiri podjetja, pa vidimo, da v eni gospodarski organizaciji kar 35,6% anketiranih (reprezentativni vzorec) za podjetje ni moglo odgovoriti, kakšen je vpliv upravnega odbora v njem. Podatek — lahko bi navedli še vrsto podobnih, dokazuje, da v posameznih delovnih organizacijah odstotki neopredeljenih precej variirajo okoli poprečja.

Podatki torej kažejo, da precejšen del delavcev, približno vsak peti v poprečju, ne zna ustrezno informirati o tem vprašanju. Obenem podatki dokazujejo nujnost vključevanja kategorije »ne vem« odgovorov tudi v vprašalnike o distribuciji vpliva.

Analiza nedoločenih odgovorov kaže, da med zaposlenimi le-ti niso enakomerno razvrščeni. Pomeni, da sodijo predvsem določene kategorije zaposlenih med tiste, ki so premalo seznanjeni s problemom, da bi sploh lahko dali določen odgovor. Kot faktorja, ki sta pri določitvi neopredeljenih bistvena, je analiza pokazala izobrazbo in pa vrsto dela. Navedli bomo nekaj podatkov. Iz Reforme IV povzemamo, da je z »ne vem« odgovorilo na vprašanje, kakšen ima vpliv:

	Anketiranih z	
	manj kot 4 razrede osn. šole	višjo ali visoko šolo
— delavski svet	33,6%	0,0%
— upravni odbor	35,8%	3,5%
— kolegij	36,9%	0,0%
— šefi ekonomskih enot	33,2%	3,5%
— visoko kvalificirani in kvalificirani delavci	34,4%	13,7%
— polkvalificirani in kvalificirani delavci	33,7%	10,4%
— sindikat	35,9%	17,3%
— zveza komunistov	45,7%	13,9%

Število »ne vem« odgovorov se z višanjem šolske izobrazbe praviloma manjša. Omeniti velja le še podatek, da je med delavci s poklicno in delavci s srednjo strokovno šolo razlika v primerjavi z ostalimi minimalna.

Nadalje je analiza pokazala, da pri manj izobraženih ne gre samo za »ne vem« odgovore pri posameznih skupinah, katerih vpliv smo ugotavljali, ampak da gre za neseznanjenost z vso situacijo, se pravi z vsemi razmerami v podjetju. O tem nas prepričujejo naslednji podatki: Na vprašanje, kakšen je vpliv posameznih skupin, so

⁸ Avtorji: A. S. Tannenbaum, V. Rus, B. Kavčič, Izvedba Center za raziskovanje javnega mnenja pri RSS, okt. 1967. Podatki še niso bili objavljeni.

od 8 mogočih (število skupin) »ne vem« odgovorov dobili 3 ali več takih odgovorov med delavci:

— z višjo ali visoko šolo	3,5%
— s srednjo (strokovno) šolo	11,0%
— s poklicno šolo za KV ali VK delavce	9,4%
— s 4 ali več razredi osnovne šole	21,3%
— z manj kot 4 razr. osnovne šole	32,6%

Če torej pri delavcih z višjo ali visoko šolo lahko ugotovljamo, da gre za posameznike, ki jim je struktura vpliva neznanka, pa moramo za tiste z manj kot 4 razredi osnovne šole ugotoviti, da je to strukturni problem, da ne gre za naključnost, ampak za zakonitost.

Tudi za vrsto dela⁹ se je pri analizi pokazalo, da je v zvezi z informiranostjo o strukturi vpliva. Po vrsti dela smo anketirane razdelili v 4 skupine: a) direktor in šefi sektorjev, kar bomo v nadaljnjem označevali kot »kolegij«, čeprav ne sovpada v celoti, b) ostale vodilne delavce (mojstre, delovodje, obratovodje in ostala vodilna mesta), c) delavce v upravi in strokovnih službah — zaradi enostavnosti jih bomo označevali kot »uslužbence«, in d) delavci v proizvodnji. Glede na vrsto dela jih na vprašanja o vplivu posameznih skupin na dogajanja v podjetju odgovarja z »ne vem« za posamezne skupine (katerih vpliv smo ugotavljali):

	Kolegij	Ostali vodilni	Uslužbenci	Proizvodnja
— za delavski svet	3,5%	6,1%	9,8%	17,7%
— za upravni odbor	4,1%	7,5%	9,9%	19,3%
— za kolegij	2,8%	8,3%	9,9%	20,9%
— za šefe ekonomskih enot	4,4%	8,3%	13,7%	17,6%
— za kvalific. in visoko kvalificirane delavce	7,2%	9,1%	18,9%	21,0%
— za nekvalificirane in polkvalificirane delavce	8,4%	12,9%	19,2%	21,8%
— za sindikat	6,0%	12,9%	17,5%	24,0%
— za zvezo komunistov	10,0%	18,2%	24,1%	35,6%

Pri oceni vpliva vseh skupin ugotovimo, da je med proizvodnimi delavci največ neseznanjenih, in to bistveno več kot v ostalih skupinah. Do podobnega sklepa pridemo tudi, če pogledamo podatke o številu tistih, ki so za tri ali več skupin, katerih vpliv smo ugotavljali, odgovorili z »ne vem«. Takih je:¹⁰

⁹ Podatki so iz Reforme IV.

¹⁰ Za člane kolegijev ni podatka.

— med ostalimi vodilnimi	8,5%
— med uslužbenci	13,3%
— med proizvodnimi delavci	18,7%

Zakovitosti, ki jih opažamo med navedenimi podatki, so eno od zagotovil, da nimamo opravka z naključnimi odgovori, ampak da je velika verjetnost, da podatki odsevajo resnične razmere.

Vrsta dela, ki ga posameznik opravlja, je povezana s stopnjo izobrazbe. Vendar pri »ne vem« odgovorih ne gre samo za vpliv enega faktorja, ampak se oba vpliva (vpliv izobrazbe in vrste dela) kumulirata. O tem nas prepričujejo tudi naslednji podatki:

Med	je takih s srednješolsko ali višjo izobrazbo	je dalo tri ali več »ne vem« odg.
— ostalimi vodilnimi	23,8%	8,5%
— uslužbenci	49,0%	13,3%

Torej ne samo izobrazba, ampak tudi delovno mesto je pomembna determinanta seznanjenosti posameznika z vso strukturo vpliva v podjetju. Ob domnevi seveda, da so »ne vem« odgovori predvsem izraz neinformiranosti delavcev.

Tudi participacija zmanjšuje količino »ne vem« odgovorov, saj je med člani delavskih svetov bistveno manj neopredeljenih kot med vzorcem delavcev. Ker se tudi participacija povezuje z izobrazbo in delovnim mestom, bi lahko rekli, da imamo opravka s sindromom neopredeljenosti, ki ga sestavljajo naslednji in najbrž še nekateri elementi: nizka stopnja splošne in strokovne izobrazbe (znanja), nevodilna delovna mesta, delo v proizvodnji (ne upravi ali strokovnih službah), nizka kvalifikacija, nizka participacija in (kot bomo videli kasneje) tudi nizka stopnja vpliva na razmere v podjetju. Izobrazba ima verjetno vlogo vzročne variable, pri ostalih pa so učinki cirkularni.

Vsekakor pa je dejstvo, da so podatki, podoba o distribuciji kontrole, ki jo dobimo, če nam vprašalnik izpolni reprezentativni vzorec delavcev — pristranski, saj od določene kategorije delavcev ne dobimo določenih podatkov. Ne da bi se spuščali v raziskovanje vzrokov neopredeljenosti, ne moremo pa prezreti podatka, da je prav predstava o strukturi vpliva v kategorijah zaposlenih, kjer je sicer največ neopredeljenih, pomembno drugačna kot pa predstava kategorij zaposlenih, kjer je neopredeljenih najmanj.

Problem neopredeljenosti je še večji, če področje, vsebino vprašanj specificiramo. V štirih podjetjih⁴¹ smo vzorcju delavcev postavili — z ozirom na prejšnja vprašanja, ko smo spraševali za oceno

⁴¹ Podatki so iz raziskave MNENJE O SAMOUPRAVLJANJU.

vpliva vsake skupine — relativno enostavno vprašanje, katera skupina ima največji vpliv na nekatere kategorije odločitev. Kljub sorazmerno enostavnemu vprašanju jih je odgovorilo, da »ne ve« katera skupina, organ, ima največji vpliv:

— na sprejem letnega plana	39,4%
— na določanje cen izdelkov	47,4%
— na delitev dohodka podjetja	41,9%
— na delitev osebnih dohodkov	41,3%
— na sprejem novih delavcev	45,0%
— na odpuščanje delavcev	44,0%
— na kaznovanje delavcev	45,7%
— na določanje kandidatov za samoupravne organe	48,2%

To so poprečja za vsa štiri podjetja, v enem od teh štirih podjetij se število »ne vem« odgovorov na tako rekoč vsa vprašanja približuje dvema tretjinama vseh odgovorov. Čeprav podatki niso reprezentativni za več kot štiri podjetja, je število neopredeljenih tako katastrofalno visoko, da najbrž ni predvsem strokovni, ampak politični problem, posebno še, če je izraz neinformiranosti.

Nadaljnja tema za razmišljanje je dejstvo, da je percepcija iste situacije delavcev z različnimi značilnostmi različna, da, z drugimi besedami, iste dejanske razmere delavci v istem podjetju različno ocenjujejo. Podatki in percepcije se sicer grupirajo okrog sredine, to pa ne spremeni dejstva, da so razpršeni okrog sredine. Tako, npr., člani delavskega sveta v enem izmed anketiranih podjetij¹² takole ocenjujejo vpliv delavskega sveta na dogajanje v podjetju: da je vpliv

sodi članov DS

— zelo velik	17,6%
— velik	32,3%
— majhen	29,4%
— zelo majhen	20,7%
— ne vem	0,0%

V takem primeru je sredina odgovorov, ki jo pri grafikonu vpliva navadno uporabljamo kot reprezentanta celote odgovorov, zelo slab reprezentant. Pa v tem primeru ne bi mogli reči, da ne gre za nekvalificirane informante, saj so: a) vsi dali določen odgovor in b) seznanjeni so z delom delavskega sveta, ker so njegovi člani. Morda je v konkretnem primeru situacija res dvoumna in je vzrok različni percepciji v situaciji sami. Toda razpršenost odgovorov, čeprav manjša kot v navedenem primeru — je splošno pra-

¹² Podatki so iz raziskave MNENJE O SAMOUPRAVLJANJU.

vilo. Navajamo še nekaj podatkov s splošnejšo veljavnostjo.¹³ Da ima na dogajanja v podjetju:

Vpliv	je odgovorilo za		
	delavski svet	kolegij	NK in PK delavci
— zelo velik	25,8%	45,6%	5,9%
— velik	45,7%	40,0%	14,9%
— majhen	22,1%	10,4%	36,1%
— zelo majhen	6,4%	4,0%	43,1%

Opomba: »ne vem« odgovori niso upoštevani.

Poprečja so torej le približni, nenatančni indeks celote odgovorov. Naslanjati se moramo bolj na medsebojne odnose poprečij kot pa na njihovo absolutno vrednost. Več podobnih odnosov — npr. enak rang podjetij na vrsti vprašanj — nas šele prepričuje, da gre dejansko za razlike med podjetji, ki so vir razlik v resnični situaciji. Nezanesljivost posameznega vprašanja moremo nadomestiti le z vrsto vprašanj o isti vsebini.

Analiza distribucij odgovorov je pokazala, da je razpršenost odgovorov okrog sredine bistveno večja pri delavcih z nizko izobrazbo kot pa pri delavcih z visoko. Navajamo primer, kjer so razlike v distribucijah zelo velike: vpliv polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev na dogajanje v podjetju je:

	Ocenjujejo delavci	
	z manj kot 4 razredi osnovne šole	z višjo ali visoko šolo
— zelo velik	4,9%	0,0%
— velik	22,9%	0,0%
— majhen	44,4%	30,8%
— zelo majhen	27,8%	69,2%

Torej bistveno različne distribucije in kar je še pomembnejše: distribucija odgovorov delavcev z manj kot 4 razredi osnovne šole je bistveno manj homogena kot pa pri delavcih z višjo ali visoko šolo (primerjaj grafikon). Res je, da ne dobimo ob odgovorih na vsa vprašanja tako velikih razlik, toda tendenca ostane: čim nižja je izobrazba, tem bolj heterogena je percepcija iste situacije.

Če bi lahko brez pridržkov pritegnili behavioristom, ki pravijo, da je za obnašanje bistvena percepcija situacije, ne pa objektivna

¹³ Podatki so iz raziskave REFORME IV, reprezentativni za zaposlene v industriji in rudarstvu Slovenije.

situacija, potem nas to niti ne bi motilo. Toda čeprav je v tem stališču nekaj resnice, nam vendarle teorija marksizma in vsakodnevna praksa kažeta primarnost objektivne situacije.

4. Celoten obseg vpliva

Na podlagi individualnih ocen vpliva, ki ga posamezne skupine imajo ali naj bi ga imele, pogosto izračunavamo enoten indeks — totalni obseg kontrole. Upošteva se dokazano dejstvo, da je celoten vpliv variabilna količina, govorimo o organizacijah z nizkim celotnim obsegom vpliva (nobena skupina nima »velikega« vpliva) ali organizacijah z visokim celotnim obsegom vpliva. V grafikonih, kamor vnašamo podatke — sredine ocen znanega vpliva posameznih skupin — dobimo tako krivulje, ki so višje ali nižje. V literaturi¹⁴ najdemo dokazovanje, da pomeni večji celotni vpliv enega nujnih pogojev učinkovitosti organizacije itd.

Tudi pri posameznikih opazimo, da eni odgovarjajo za vse skupine, katerih vpliv ugotavljamo, da imajo velik vpliv, drugi pa, da imajo majhen vpliv. »Indeks celoten obseg vpliva« pri posamezniku pomeni poprečno oceno vpliva vseh skupin, o katerih ga prosimo, da naj jih oceni. Kot ob vsakem poprečju je tudi tu vprašljivo, kako dober reprezentant delnih odgovorov je to poprečje.

Natančnost merjenja je pri instrumentu, kot je grafikon vpliva, relativno nizka. Dejstvo, da je natančnost merjenja splošen problem sociologije, seveda ne negira problema pri ugotavljanju distribucije vpliva. Respondent klasificira svojo oceno vpliva posamezne skupine s ponujenimi štirimi ali petimi kategorijami; navadno z: zelo velik, velik, (srednji), majhen, zelo majhen vpliv. Iz takšne klasifikacije se da ugotoviti, da eni skupini pripisuje večji vpliv, drugi manjši (rangirajo skupine), toda strogo statistično — nič več. Ko potem raziskovalec temu odgovoru pripiše numerične vrednosti 1, 2, 3, 4, 5 ali kaj podobnega, je zagrešil dve bistveni napaki: a. atributivne znake je razglasil za numerične (transformacija je sicer mogoča, toda samo ob poznavanju distribucije znaka) in b. razdalje med posameznimi kategorijami je razglasil za ekvidistantne. Ni dokaza, da je razlika med »zelo velik« in »velik« enaka razliki med, npr., »velik« in »majhen«. In pri izračunavanju totalnega obsega vpliva gremo tiho mimo vseh teh napak in nadalje opravljamo nekatere operacije (računamo poprečja), kot da so podatki izraženi v intervalni skali. Če so statistiki v svetu doslej zamižali pred temi dejstvi, je to najbrž posledica tega, da raziskovalci niso (praviloma) izvajali bolj zapletenih operacij (npr. testi pomembnosti razlik med sredinami), ki jih je mogoče narediti z numeričnimi podatki, da so se v tem primeru držali metod, ki veljajo za atributivne znake.

Da bi odgovorili na vprašanje, kako dober reprezentant posameznih odgovorov je celoten obseg kontrole, smo izračunali stopnjo zveze med celotnim obsegom kontrole in posameznimi indikatorji s pomočjo kontingenčnega koeficienta (C). Navajamo podatke o višini koeficienta C:¹⁵

¹⁴ Npr. R. Likert: *New Patterns of Management* 1961.

¹⁵ Računano po H. Garrett: *Statistika v psihologiji in pedagogiji*, Zavod SRS za produktivnost, Delo, Ljubljana 1964.

ocena vpliva	C	zveza je
— delavski svet	0,65	srednja
— upravni odbor	0,65	srednja
— kolegij	0,27	nizka
— šefi ekonom. enot, mojstri, delovodje	0,58	srednja
— visoko kvalificirani in kvalif. delavci	0,65	srednja
— polkvalific. in nekvalific. delavci	0,65	srednja
— sindikat	0,71	srednja
— zveza komunistov	0,68	srednja

Kot vidimo, se večina koeficientov giblje med 0,58 in 0,71, kar z drugimi besedami pomeni, da je zveza indeksa (celoten obseg kontrole) s posameznimi indikatorji, ki ga sestavljajo, le srednja. Ves obseg kontrole torej ni ravno idealen indeks. Naredili bomo majhno poenostavitev, sicer strogo teoretično ni dopustna, in bomo interpretirali koeficient kontingence kot koeficient korelacije (r). Ker uporabljamo korigirane vrednosti in ker so bile kontingenčne tabele precej velike (4×4), napaka ne bo posebno velika. V tem primeru bi veljalo, da pri oceni posameznih skupin le 30–50% razlik v individualnih odgovorih pojasnjuje visoka ali nizka percepcija totalne vsote kontrole, pri kolegiju pa še celo bistveno manj (samo 7%). Razlogi za tako stanje so še premalo raziskani, da bi stanje pojasnjevali. Morda gre le za metrične slabosti (pregroba klasifikacija ene in druge variable) ali pa za razlike v percepcijah. Vsekakor pa je za naše razmere samo deloma res, da so percepcije vpliva pri posamezniku homogene. Verjetno bi večji vzorec in natančnejše lestvice merjenj dali boljše rezultate.

Pri določanju celotnega obsega kontrole pri posamezniku se ponovno srečamo z »ne vem« odgovori. Problem je pereč posebej zaradi relativno velikega števila teh odgovorov. Kriterij, ki smo ga uporabili — izločili smo vse tiste, ki so na 3 ali več od 8 mogočih odgovorov odgovorili z »ne vem« — nam je iz nadaljnega tretmaja izločil kar 16,8% populacije. Izločeni so bili predvsem delavci z nizko izobrazbo in taki, ki delajo v proizvodnji. Ker pa ti drugače zaznavajo strukturo vpliva kot, recimo, kolegij, se ponovno pojavi problem reprezentativnosti (zastopanost bolj izobrazjenih skupin pri skupnem rezultatu je večja kot proporcionalno).

Tak ali še strožji kriterij izločanja zaradi »ne vem« odgovorov pri izračunavanju indeksa totalne vsote kontrole pomeni zgubljanje informacij. Ne gre namreč za takšno zakonitost, da bi »ne vem« odgovor, recimo za oceno vpliva delavskega sveta, pomenil obenem »ne vem« odgovor tudi za oceno vpliva vseh ostalih skupin. Po že navedenem kriteriju izločeni (3 ali več od 8 mogočih »ne vem« odgovorov) se takole razvrstijo:¹⁶

¹⁶ Podatki so iz REFORME IV; 100% je 251 anketiranih — toliko jih je na 3 ali več grup odgovornih, da ne vedo, kakšen je njihov vpliv.

— 3 ne vem odgovori	1,2%
— 4 ne vem odgovori	16,8%
— 5 ne vem odgovorov	12,8%
— 6 ne vem odgovorov	11,4%
— 7 ne vem odgovorov	8,0%
— 8 ne vem odgovorov	49,8%

Kompleksni »ne vem« odgovori (8 ne vem odgovorov) sicer res izrazito prevladujejo, saj zavzemajo praktično polovico vseh. Toda še vedno je polovica odgovorov razvrščenih na ostale možnosti. Na podlagi tega podatka smemo sklepati, da odgovarjanje vendarle ni bilo naključno.

Kompleksne »ne vem« odgovore dajejo predvsem delavci z nizko stopnjo formalne izobrazbe. Navajamo podatke:

delavcev z	je med tistimi, ki so dali 8 ne vem odg.	v vzorcu
— manj kot 4 razredi osn. šole	17,9%	6,3%
— 4—8 razredov osnovne šole	57,7%	48,5%
— poklicna šola	19,5%	31,8%
— srednja (strokovna) šola	4,9%	11,7%
— višja, visoka šola	0,0%	1,9%

Ti podatki samo ponovno opravičujejo vprašanja o reprezentativnosti, kvalificiranosti odgovorov itd., ki smo jih že postavili¹⁷.

5. Sklep

Podatki empiričnih študij o uporabi grafikona vpliva v naših raziskavah so pokazali na vrsto omejitev, ki jih je treba upoštevati pri ugotavljanju in pri interpretaciji distribucije vpliva. Predvsem je problematično zaporedje skupin na horizontalni osi grafikona, ker je njihovo hierarhičnost (prvotne zahteva za zaporedje skupin) mogoče le deloma ugotoviti.

Nadaljnji problem je kvalificiranost respondentov. Z gotovostjo lahko trdimo, da približno ena petina delavcev ni dovolj seznanjena z razmerami v svojem podjetju, da torej ne zna ali noče (kar ima kak drug vzrok, posledica pa je enaka: ne dobimo informacije) oceniti, kakšen je vpliv posameznih skupin v konkretni situaciji. »Ne vem« odgovori niso enakomerno razdeljeni v populaciji, ampak

¹⁷ Distribucijo vpliva v slovenskih industrijskih podjetjih bomo prikazali v posebni študiji.

se kumulirajo pri manj izobraženih in delavcih v proizvodnji. To dejstvo ne bi motilo, če se ne bi povezovalo z drugim dejstvom — da namreč ta dva znaka pomenita tudi značilne razlike v percipirani strukturi vpliva.

Prav tako bi bilo v zvezi z uporabo grafikona vpliva treba razrešiti še vrsto metričnih problemov — predvsem povečati natančnost merjenja.

Dosedanja uporaba metode grafikona vpliva pri nas šele dokumentirano postavlja vrsto metodoloških vprašanj. Za odgovor na ta vprašanja bi potrebovali vrsto sistematičnih študij.

Tone Klemen

Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi — še drugače

I

V drugi številki »Teorije in prakse« letnika 1968 načelnja Janez Šmidovnik v članku »Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi« zanimivo razpravo o problematiki tiste veje samoupravljanja, ki ga v praksi poznamo pod pojmom »samoupravljanje v organih državne uprave in pravosodja«.

Objavljeni članek sodi v čas razprav, ki so bile ob koncu leta 1967 sprožene v nekaterih zveznih in republiških organih ter sindikatih z namenom, da se preuči sistem samoupravljanja v pravnih organih in določi smernice za njegovo krepitev in razvoj. Iz teh razlogov je prav, da bi se na straneh te tribune oglasili tudi tisti, ki s to samoupravno prakso žive, v njej delajo in tako najbolj neposredno občutijo težave ne docela dograjenega sistema in seveda tudi njegove prve uspehe. Menimo, da bi lahko nadaljnja razprava dosti prispevala k razčiščevanju spornih in nerazjasnjenih vprašanj, ki jih pogojuje v dosedanji praksi premalo proučevano in največkrat tudi zanemarjeno področje samoupravljanja. Razen nekaj sploš-

nejših prispevkov v SR Sloveniji že dalj časa pogrešamo takšno dejavnost pristojnih organov in drugih strokovnih institucij, ki bi imela za cilj nadaljnje izpopolnjevanje tega sistema. Prav tako že dalj časa pogrešamo tudi prizadevnost pri vseh tistih družbenih dejavnikih, ki bi naprej razvijali vse, kar je v tem sistemu pozitivnega, vse negativnosti pa onemogočali z neposredno družbeno akcijo, pa marsikdaj tudi s spremembami in dopolnitvami obstoječe zakonodaje.

Ker take dejavnosti ni bilo oziroma je bila pomanjkljiva, niso nepričakovana omahovanja in tudi ne težnja po zavračanju sistema samoupravljanja v upravnih organih in pravosodju, ki je marsikdaj prisotna kot posledica takih razmer. Ni naključje, da so ocene prijemov in samoupravljanja v upravnih organih kot sistema zelo različne. Ta stališča, ki nihajo od ugotovitev, da je to samoupravljanje že dobilo potrditev v praksi, pa da trditev, da je samoupravljanje nezdržljivo z naravo državnih organov, nas silijo k razmišljanju in k resnejšemu dialogu.

II

Izhodiščno vprašanje, ki je bolj ali manj prisotno v vseh razpravah in je tudi v članku Janeza Šmidovnika dobilo posebno mesto, je vprašanje »združljivosti«
samoupravljanja v državnih organih z naravo teh organov. Naša razglabljanja bi bila preobsežna, če bi se hoteli le v obrisih dotakniti vseh vidikov tega vprašanja, zato se bomo zadržali le pri najsplošnejšem izhodišču, ki pa ni nič manj pomembno za razčiščevanje te problematike.

Dileme okrog osnovnega vprašanja: »za ali proti«
samoupravljanju v državnih organih, izhajajo največkrat iz prepričanja o »nezdržljivosti samoupravljanja z naravo organov državne uprave«, iz omahovanja glede samega bistva samoupravljanja na tem področju, dostikrat pa tudi iz razloga, da so organi državne uprave že tako vsajeni v samoupravnih strukturah in da kot taki ne morejo biti nosilci nekih posebnih, od te strukture ločenih interesov.

Čeprav narava dela in položaj organov državne uprave v resnici zahtevata posebno obliko samouprave na tem področju, se še vedno ne moremo strinjati z mnenjem zagovornikov teh stališč, pa če bi bila še tako dobronamerna. Ne brez razloga se nam vsiljuje misel, da nastopajo zagovorniki takih stališč vse preveč iz, bodi pač rečeno, zastarelih etatistično-birokratskih konstrukcij in pri tem ne upoštevajo tokov, ki so bili sproženi zlasti z novo ustavo SFRJ in SRS.

V obeh ustavah je postavljeno načelo, da se zaradi izenačevanja družbenoekonomskega položaja delovnih ljudi, zaposlenih v državnih organih, jamčijo samoupravne pravice, ki so zagotovljene z zakonom v skladu z naravo dejavnosti teh organov. Sicer pa je mimo teh določb vprašanje, kako bi mogli drugače ustvariti eno izmed temeljnih načel ustave, ki pravi: »da temelji ves socialistični sistem v Jugoslaviji na odnosih med ljudmi kot enakopravnimi in svobodnimi proizvajalci in ustvarjalci v proizvodnji in drugih družbenih dejavnostih«, kamor spadajo v najširšem pomenu tudi organi državne uprave. Vztrajanje na izhodiščih, ki zavračajo že tako skromne možnosti samoupravljanja v državnih organih, navaja k sklepu, da osvoboditev dela kot preraščanje zgodovinsko pogojenih družbenoekonomskih neenakosti ljudi pri delu, ki je zagotovljena z odpravo mezdnih odnosov in s samoupravljanjem delovnih ljudi, ki je tako jasno označena v ustavah, velja le za nekatere kategorije ljudi, medtem ko naj bi delavci v državnih organih, po trditvi nekaterih pa v javni upravi v najširšem smislu, delali in živeli v razmerah »služabništva najbolj zastarelega tipa«.

V nasprotju s temi stališči smo mnenja, da ni in ne more biti razlogov za bistveno ločevanje položaja delovnih ljudi v upravnih organih oziroma v javni upravi. Strinjamo se z mnenjem tistih, ki stojijo na stališču, da je treba drugače obravnavati vprašanje nadaljnjega razvoja državne uprave v samoupravni socialistični družbi in pri tem štejejo upravo za integralni del tega sistema. Globoko smo prepričani, da spreminjanje družbenoekonomskega položaja delovnih ljudi v upravnih organih pomeni njihovo zavestno vključevanje v tokove konkretne družbeno politične skupnosti. Novi odnosi v samoupravnih skupnostih državnih organov, ki zagotavljajo nov položaj delavcev, zaposlenih v njih, so tudi pogoj za spreminjanje njihovega pojmovanja o družbenih problemih okolja, v katerem živijo in delajo. To pa tudi ni brez vpliva na elementarnejše sodelovanje delavcev pri izvajanju akcij, ki jih konkretno okolje načrtuje.

Ker gre potemtakem predvsem za drugačno vsebino odnosov, najbrž niso zadeli bistva tisti, ki bi želeli novi vsebini, pa čeprav je ponekod šele v zametku, prikrojiti staro obleko. Iz teh razlogov smo tudi trdno prepričani in stojimo na stališču, da za delavce v upravnih organih ni dileme glede samoupravljanja. Za tako stališče pa daje trdno podlago tudi ustava SFRJ, ki ne dopušča nikakršnih dvomov in samoupravljanje v državnih organih sprejema kot najprimernejšo pot za preoblikovanje družbene vloge državne uprave in njeno vključevanje v obstoječe družbene tokove.

Če naj tako razumemo težnje po nadaljnjem razvijanju samoupravljanja v organih družbenopolitičnih skupnosti, potem se nam definicija Janeza Šmidovnika o bistvu samoupravljanja (stran 186, št. 2/68 »Teorije in prakse«) ne zdi nič kaj prepričljiva. Vprašanje je, kakšna usoda bi doletela ves sistem samoupravljanja v družbenih službah, če pomeni samoupravljanje v resnici samo »odločanje v lastnih zadevah na podlagi lastnih interesov« — podčrtal T. K.).

Naj nam avtor članka ne zameri, če glede na prej povedano tudi nismo prepričani o smotrnosti in tehtnosti drugih obtožb, ki jih brez razlogov pripisuje samoupravljanju v upravnih organih.

Tako tudi avtor sam najbrž ni docela prepričan, da je instrumentarij tega samoupravljanja nekritično prevzet iz gospodarstva, saj bi drugače ne mogel na več mestih trditi, da gre v primeru tega samoupravljanja za neka »obrobna vprašanja«. Izgubljanje časa pa je najbrž tudi prepričanje, da naloge državnih organov niso njihove lastne zadeve, ampak zadeve članov, občanov družbenopolitične skupnosti. Menimo, da ta trditev nikdar ni bila sporna in da so tudi predpisi o tem dovolj natančni. Ne gre za to, da bi si organi samoupravljanja v upravnih organih družbenopolitičnih skupnosti kaj prilaščali, pač pa, da bi, kot pravi ustava, v skladu z naravo teh organov, izvajali samoupravljanje v tisti sferi, ki jo imenujemo »urejanje notranjih odnosov«. To pa seveda nima nič skupnega s prej navedeno trditvijo o nekritičnem prevzemanju iz gospodarstva, saj samoupravljanja v gospodarstvu, tako po obsegu kakor tudi po vsebini, ni bilo nikdar mogoče enačiti s samoupravljanjem v upravnih organih.

Če so kdaj in kje nastopale težave v zvezi z obsegom in vsebino samoupravnih pravic delovnih skupnosti upravnih organov in položaja predstojnika, potem niso nastajale kot posledica zgrešenega, pač pa le nedograjenega sistema. Sicer pa je vsaki družbenopolitični skupnosti dopuščeno, da s svojimi predpisi natančno določi, o katerih zadevah bo odločala delovna skupnost samostojno, o katerih v soglasju s predstojnikom oziroma o katerih bo predstojnik sam odločal. Kakšne bodo pravice enih in drugih in na kakšno stališče se bo glede tega postavilo predstavništvo družbenopolitične skupnosti, pa bo v precejšnji meri odvisno tudi od zrelosti dane delovne skupnosti. Za organe tega samoupravljanja pa bodo glede pristojnosti vedno obstajale določene omejitve, o katerih smo že prej govorili. Ostane predvsem še vprašanje, na kaj je oprta ugotovitev Janeza Šmidovnika, »da v takih pogojih država postaja vse bolj brez moči, celo nasproti svojemu lastnemu aparatu«.

Financiranje upravnih organov vzbuja že od uveljavitve sistema samoupravljanja v samoupravnih organih največ pozornosti. Zanimanje prizadetih družbenih dejavnikov in delavcev v upravnih organih je bilo in je še vedno osredinjeno na dve najbistvenejši vprašanji, in sicer:

1. ustvarjanje in delitev dohodka delovne skupnosti in
2. delitev osebnega dohodka.

Kar zadeva ustvarjanje dohodka oziroma realizacijo načel, da tudi uprava ustvarja sredstva, ki so odvisna od rezultatov dela, se je že temeljni zakon o sredstvih za delo državnih organov (Ur. l. SFRJ, št. 46/64) postavil nedvoumno na stališče, »da se sredstva upravnih organov določajo v enem samem znesku in da je višina odvisna od delovnega programa, ki obsega naloge na podlagi predpisanega delovnega področja in naloge, ki jih upravni organi izvršujejo za skupščine družbenopolitične skupnosti in za njene politično izvršilne organe« (18. člen omenjenega zakona). To pa pomeni, da gre za korenito vsebinsko spremembo, za vprašanje opuščanja proračunskih metod financiranja, ki je jamčilo stabilnost sredstev upravnega organa, neodvisno od tega, kaj, kako in koliko se dela.

Zakon o tem primeru samo natančneje opredeljuje določbe 7. člena ustave SFRJ, ki pravi: »Samo delo in uspehi dela določajo materialni in družbeni položaj človeka«, kar pomeni, da naj bi se že z njegovo uveljavitvijo v upravi začeli reformni procesi, ki so bili leto dni po izidu tega zakona z uvedbo družbene in ekonomske reforme še natančneje formulirani.

Zakaj in s kakšno pravico se avtor članka »Kaj je s samoupravljanjem v javni upravi?« v letu 1968, potem ko so pretekla več kot tri leta od uveljavitve zakona in dve leti od izvajanja družbene in ekonomske reforme, zateka k rekvizitom, ki s prej navedenimi ustavnimi in zakonskimi izhodišči nimajo nič skupnega. Pisec članka je docela neprepričljiv, ko zavrača program in dokumentacijo o delu kot izhodišče za financiranje upravnega organa, kot odrešitev pa predlaga od skupščine družbenopolitične skupnosti predpisano sistematizacijo delovnih mest.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti, bi želeli spregovoriti še nekaj besed o nevezdržnosti takega stališča, ki se zavzema za instrumente, ki že sami na sebi izključujejo delo kot edino merilo za ustvarjanje in delitev dohodkov. Avtor se v času, ko naj bi reforma tudi v upravi dobila svoje mesto, zavzema za primat »sistematizacije delovnih mest« in šteje program

dela le za instrument druge kategorije, ki naj zagotavlja kvečjemu »splošno usmeritev« upravnega organa.

Strinjamo se, da je ta varianta »najbolj jasna«, če pa je še centralno predpisana višina osebnega dohodka delavcev, za kar se zadnje čase nekateri tudi ogrevajo, potem je stvar tudi popolnoma preprosta. Tistim, ki bi odločali o predračunu upravnih organov, in tistim, ki jih predlagajo, je potlej potrebno le še to, da poznajo matematiko.

Avtorju članka naj povemo, da nam ta varianta iz naše preteklosti ni neznana, neznane pa nam niso tudi posledice, ki jih je tak sistem imel za blaginjo družbenopolitične skupnosti in delavce v upravi. Ko v novih razmerah marsikje pripravljamo programe dela in dokumentacijo o obsegu in kakovosti dela ter ustrežnejših zahtevkih za financiranje, se nemalokrat spominjamo »zlatih časov«, ko vsega tega ni bilo, in še več, ko sta bila toga in dolgoročna organizacijska shema (sistemizacija) in poprejšnji materialni stroški vse, kar je bilo treba povedati ob predračunu. Ko morajo danes že marsikje, na žalost pa še ne povsod, nastopati upravni organi z obširnimi programi dela, oceno časa, potrebnega za njegovo izvedbo, in jasno opredeljenimi finančnimi zahtevki pred predstavništvom družbenopolitične skupnosti oziroma javnostjo, pa je stvar videti popolnoma drugačna in prav je, da je tako.

Ker tako ravnanje po besedah Janeza Šmidovnika pomeni »ribarjenje v kalnem«, prepuščamo bralcu, da o tem izreče svojo sodbo, mi pa bi želeli ob koncu izvajanja o ustvarjanju in delitvi dohodka povedati še nekaj besed o praktičnem izvajanju tega načela.

V praksi se namreč izvajanje opisanih načel o ustvarjanju dohodka upravnih organov dostikrat zatakne zaradi objektivnih razmer (slabe materialne osnove konkretne družbenopolitične skupnosti); največkrat so taki zatiki posledica neizdelane metodologije programiranja in vrednotenja delovnih programov, nemalokrat pa tudi tega, da odgovorni organi ne občutijo želje po globljem analitičnem delu in izpolnitvi dolžnosti, da se program in njegovo ovrednotenje prikažeta javnosti.

Vzrokov za tako stanje pa ne gre iskati samo v delovnih skupnostih danih upravnih organov, ki so obložene z osnovnimi nalogami; več let namreč zaman pričakujemo učinkovite pomoči tistih organov in institucij SR Slovenije, ki bi bili po svojem osnovnem položaju dolžni nadalje razvijati sistem s pomočjo dognanih metodologij, vzorcev, orientacijskih pokazateljev in predpisov, ki bi določali enotna načela in tehniko za reševanje takih vprašanj. Spričo tega, da takega prizadevanja ni, ne kaže prikrivati dejstva, da v Sloveniji

verjetno ni družbenopolitične skupnosti, ki bi imela do kraja izdelan sistem vrednotenja programov upravnih organov. V tem pa so po našem mnenju tudi pglavitni vzroki za pomanjkljivosti in težave, s katerimi se bori samoupravljanje v upravnih organih.

IV

V razpravi o ustvarjanju in delitvi dohodka smo se nekajkrat dotaknili tudi delitve osebnega dohodka oziroma nagrajevanja delavcev. Ustrezno našemu stališču, da je delo edino izhodišče za ustvarjanje dohodka, menimo, da tudi ni objektivnih razlogov za zavračanje enakega izhodišča pri nagrajevanju delavcev v upravnih organih.

V SR Sloveniji obstoje glede uresničevanja tega načela med upravnimi organi raznih družbenopolitičnih skupnosti dokajšnje razlike. Od primerov, kjer še vedno prevladujejo uravnilovske tendence, pa tja do najresnejših poskusov nagrajevanja po delu so dejstva, ki govore o tem, da se nagrajevanje po delu, čeprav v težavnih okoliščinah, prebija naprej, da bi nekoč le prevladalo.

Ta pota pa seveda niso lahka!

Danes so že redki upravni organi, ki v svoji interni zakonodaji ne bi imeli ponekod bolj, ponekod pa tudi manj preciznega instrumentarija za vrednotenje delovnih mest, kar je v nekem smislu napredek, ki ga tudi ne zmanjšuje dejstvo, da je bila njihova uporaba zaradi subjektivnih vplivov marsikdaj tudi izmaličena. Ne da bi se spuščali v razlike, ki jih pri vrednotenju povzroča instrumentarij tega ali onega organa, pa ne bo prenagljen sklep, da se obči trend, ki ga glede vrednotenja delovnih mest zasledujejo predpisi upravnih organov, močno razlikuje od trditve Janeza Šmidovnika »o ignoriranju takih elementov, kot so: stopnja izobrazbe, delovna doba itd«. Če so v nekaterih družbenopolitičnih skupnostih take odklone dopuščali v notranjih predpisih in v konkretni praksi, tega ni mogoče šteti za pomanjkljivost sistema, pač pa prej za nedoslednost v njegovem izvajanju.

Drugo nič manj pomembno vprašanje v sistemu delitve osebnega dohodka pa so predpisi in praksa v zvezi z ugotavljanjem delovne uspešnosti. Tako v predpisih, še bolj pa v praksi se tu srečujemo z dvema skrajnostma. Zagovorniki ene obupujejo nad vsako možnostjo ugotavljanja delovne uspešnosti delavcev v upravi, medtem ko drugi delajo in živijo v prepričanju, da jim bo kaka institucija podarila takšen sistem, ki bo omogočil s preprostimi računskimi operacijami poiskati stopnjo uspešnosti delavca v določenem obračunskem

obdobju. Menimo, da ni mogoče pritrditi niti prvim niti drugim.

V pogledu nagrajevanja se strinjamo s tistimi tovariši, ki zastopajo stališče, »da je precejšnje število upravnih organov preseglo odnose, ki so bili ustvarjeni s prejšnjim sistemom, tako da je višina osebnega dohodka odvisna vse bolj od resnične sposobnosti in rezultatov dela«. Ne glede na težave, s katerimi so se spoprijeli tisti, ki žele doseči napredek na tem področju, so tu že doseženi prvi uspehi in sta v mnogih delovnih skupnosti količina in kakovost opravljenega dela osnova za vsako delitev osebnega dohodka. Na podlagi sedanje prakse je mogoče ugotoviti, da upravnega dela ne gre enačiti s proizvodnjo konkretnih proizvodov (npr. s proizvodnjo vijakov), pa zaradi tega tudi pri nagrajevanju upravnega dela ni mogoče računati na avtomatizme, ki bi omogočali najrealnejše vrednotenje tega dela. Tako kot ta pa tudi druga skrajnost ne bo sprejemljiva, ker vsekakor drži, da obstoje velikanske razlike med resnično strokovnostjo in rezultati dela določenih kategorij strokovnosti, ne nazadnje pa tudi v isti kategoriji. In ker take razlike obstoje in jih najbrž nikoli ne bo mogoče odpraviti, ni nenačelno zavzemati se za tak sistem, ki bo tudi v upravi pomenil uresničevanje temeljnega socialističnega načela: »Vsak po svoji sposobnosti — vsakemu po njegovem delu«. Da tako stališče ni brez realne podlage, nas ohrabruje dejstvo, da imamo v SR Sloveniji že kar lepo število upravnih organov, ki se — eni z večjo, drugi pač z manjšo vnemo — zavzemajo izdelati sistem za ocenjevanje delovne uspešnosti in za njegovo izvajanje v praksi. Ponekod je glede tega v veljavi pavšalni sistem ocenjevanja, drugod ocenjujejo izvedbo programov oziroma s predpisi določenih nalog, razčlenjeno glede na kakovost in obseg opravljenega dela, pri tem pa upoštevajo še druge dejavnike, kot npr. ekspeditivnost in podobno. To pa pomeni, da je v vseh teh primerih vrednost delovnega mesta šele izhodišče za ugotavljanje osebnega dohodka po rezultatih opravljenega dela. Ne bo odveč ugotovitev, da že sorazmerno majhne rezerve, ki so v dohodku upravnega organa namenjene za nadpovprečne uspehe (npr. 8 % osebnega dohodka), omogočajo, da se višina obračunanega osebnega dohodka delavca in upravnega organa kot celote približuje vrednosti opravljenega dela.

V teh organih niso redki primeri povečane produktivnosti dela in hitrejšega opravljanja nalog, kar omogoča najrazličnejše sklepe.

Poleg pozitivnih pa imamo v naši republiki opravka še vedno tudi s prakso, ki se kaže kot odpor proti doslednejšemu nagrajevanju po delu. Te težnje povzročajo neizdelani sistem nagrajevanja po delu, egoistični interesi, zahtevnost pri-

jema, nizke kadrovske strukture i. pd., da ne govorimo o odporu, ki se opira na razlog, da ta sistem »slabša odnose med ljudmi«. Zlasti glede zadnjega je treba povedati, da se pri nagrajevanju po delu ni bilo in tudi ne bo mogoče izogniti vsaj trenutnemu neugodnemu razpoloženju tistih manj sposobnih in neučinkovitih delavcev, ki jih takšen sistem potiska v čedalje manj zavidni položaj. Ker nismo prepričani, da bi ta sistem lahko uspešno izvajali brez omenjenih težav, se seveda tudi ne moremo strinjati s tezo Janeza Šmidovnika (2. odstavek, str. 191 v 2. številki »Teorije in prakse«), da bi zaradi »ljubega miru«, kot pravi, opuščali opisana načela. Tako kakor s tem pa se tudi ne moremo strinjati z do kraja izmaličenim prikazovanjem razmer v upravnih organih, ko gre za vprašanje delitve osebnega dohodka. Da pri tej obdolitvi ne bomo krivični, naj navedemo le piščevo trditev, »da je največja sreča za delovno skupnost posameznega organa, če član te skupnosti po sprejemu proračuna umre, kajti to pomeni čisti dobiček za to delovno skupnost« (stran 192 v 2. številki »Teorije in prakse«). Ne da bi še naprej navajali podobne trditve, moramo avtorju povedati, da je to velika žalitev za vse tiste upravne delavce, ki so se ne glede na čas in osebni dohodek vedno zavzemali za uspešno izpolnjevanje nalog ter napredek upravnega poslovanja. To pa najbrž tudi nima nič skupnega z moralo dobršnega dela delavcev v upravnih organih, katerih cilj je čim racionalnejše in učinkovito poslovanje teh organov ter nagrajevanje, ki se najbolj približuje obsegu in kakovosti njihovega dela.

V

Ker se zaradi obsežnosti obravnavane problematike ni bilo mogoče dotakniti prav vseh vprašanj in ker v omenjeni razpravi tudi ni bilo mogoče določenih trditev dovolj dokumentirati, se bralcem opravičujem z zagotovilom, da bomo o nekaterih konkretnih vprašanjih še pisali.

To razpravo pa bi želeli končati z ugotovitvijo, da nas novi samoupravni odnosi, ki kljub težavam in pomanjkljivostim, postajajo realnost, zavezujejo k nadaljnjim prizadevanjem, da bi tudi prevladali. V teh naporih pa prav gotovo ne bi smeli zanemarjati vloge predstavniških in politično izvršilnih organov, ki bi tudi z izdatnejšo zavzetostjo pristojnih upravnih organov in drugih strokovnih institucij lahko veliko prispevali k nadaljnjemu izpopolnjevanju samoupravne prakse v upravnih organih.

Marjan Tavčar

Mladi in religija

Potrebe po socioloških raziskavah religije pri nas ne utemeljujejo samo znanstveno strokovni smotri, dasi so ti prevladujoči, ampak tudi praktično politična nujnost — z dognanimi dejstvi zavračati nekatere škodljive pavšalizacije, ki jih površni opazovalci bodi nehote bodi z določenimi nameni širijo med ljudmi, v verskem tisku in publicistiki. Najprej gre za že kar trdoživo ponavljanje gesel o »katoliški, religiozni biti« slovenskega naroda, o njegovi »večinski tradicionalni« zavzetosti za sprejemanje duhá in ciljev slovenske cerkve, s čimer se hoče vzbujati vtis o nespremenjeni in nespremenljivi podobi verske zagnanosti »tega od nekdanj vdano katoliškega naroda Slovencev«.

Razen primerov samovšečnega propagandnega blagrovanja »imanentno katoliške duše« slovenskega človeka, ki jih še zmeraj zasledimo v verskem tisku ali pri nastopih posameznih cerkvenih predstojnikov, pa niso nič manj zgrešeni tudi nasprotni glasovi, ki bi radi prehiteli čas. Tako še zmeraj slišimo, da religija nima med ljudmi nobenega vpliva več, da je Cerkev povsem oslABLJENA, da bo religioznost ljudi čez noč izginila, če že ni. — Po drugi strani pa obstaja dokaj močno mnenje (celo med člani ZK), ki so ga zabeležile tudi nekatere mnenjske raziskave, da religioznost ljudi narašča. Aktivnejša dejavnost pokoncilsko razvijajoče se Cerkve napeljuje mnoge k napačnemu sklepanju o obstoju takih socioloških, psiholoških preobrazb, ki so ugodne za poglobljanje in širjenje same religije.

Kako je torej z religioznostjo pri nas? Katerim spremembam je podvržena? Kolikšen je obseg in kakšne oblike pojavljanja veljajo za tokove ateizacije zavesti ljudi? Ali se težnje,

religija v sodobnem svetu

ki jih religiološka veda ugotavlja v zahodnih evropskih državah uveljavljajo tudi pri nas? Katere specifičnosti obstanka in spreminjanja religioznega fenomena veljajo za nas kot socialistično družbo? — Ob iskanju odgovorov na ta in podobna vprašanja kaj hitro doženemo, da nam manjka obširna znanstvena empirična dokumentacija, ki nam jo more posredovati le vrsta religioloških raziskav, nikakor pa ne »izsledki« v to ali ono smer naravnanih želja in spekulacij.

Rezultati študije, iz katere bomo črpali gradivo za ta ter za naslednji sestavek v prihodnji številki revije, nikakor ne morejo zadovoljivo odpraviti pomanjkanja sistematično zbranih izkustvenih dognanj religiologije.* Dasi študiji ni dana pravica posploševanja ugotovitev na večje območje in širše populacije, pa sodimo, da je strokovno dovolj korektno opravljena, da more rabiti kot dovolj zanesljiv orientacijski pokazatelj religioznosti in ateističnosti severnoprimske mladine. Hkrati pa je lahko tudi zanimiv vir za postavljanje hipotez o tem, kakšno stanje je približno moč predvidevati za širše slovenske razmere, kar naj bi ugotovljale prihodnje splošnejše, obširnejše in vsebinsko pogumnejše začrtane raziskave vprašanj religioznosti ter vloge religije in Cerkve v slovenski družbi.

■

Oglejmo si najprej razvrstitev deležev religiozne in nereligiozne mladine v posameznih kategorijah anketirancev.

Pri vprašanju o odnosu mladine do vere smo upoštevali dva vidika tega razmerja: subjektivno izjavo respondenta o lastnem verskem prepričanju ozir. neprepričanju ter njegovo obiskovanje cerkvenih obredov. Teh dveh manifestacij verske aktivnosti torej nismo povezovali in enačili, temveč smo ju preučevali ločeno v štirih kombinacijah. (V kasneje izpeljani in dopolnjeni anketi med delavsko in kmečko mladino smo morali uvesti še eno modaliteto odgovora — tisto, ki izraža vmesno, prehodno stanje, podvrženo dinamiki dozorevanja in ateiziranja zavesti mladega človeka.)

V tabeli so prikazani odgovori srednješolske ter delavske in kmečke mladine na vprašanje o tem, ali verujejo ali ne.

Med dijaki zadnjih dveh letnikov je potemtakem vsak drugi, ki ne obiskujejo cerkvenih obredov in ki izjavlja, da ni

---

* Gre za raziskavo »Mladi o ZK in veri«, ki jo je z anketno metodo opravil novogoriški Center za sociološke raziskave. Študija, ki je bila dokončana jeseni 1967, je zajela 744 mladih ljudi. — Med temi je 354 dijakov in dijakinj zadnjih dveh letnikov vseh srednjih šol v novogoriški in tolminski občini ter 410 nekoliko kasneje anketiranih obveznikov predvojaške vzgoje, večinoma 18-letnih delavcev, vajencev in kmečkih fantov iz novogoriške, ajdovske in sežanske občine.

	Srednje- šolska mladina %	Delavska in kmečka mladina %	Skupaj %
da, verujem in se udeležujem cerkvenih obredov	29	13	36,5 (272)
da, verujem, vendar se obredov ne udeležujem	7	1	4 (28)
zdi se mi, da le na pol verujem: v nekaterih stvarih sem vernik, v druge pa ne verujem ali pa vane dvomim (ni podatka)		21	11,5 (86)
ne verujem, vendar se iz določenih razlogov vseeno udeležujem cerkvenih obredov	16	11	13 (97)
ne verujem in se ne udeležujem cerkvenih obredov	48	24	35 (26f)

verniki. Vsak šesti srednješolec cerkev sicer obiskuje, vendar se ne ocenjuje kot vernik, tako da je približno dve tretjini dijakov nevernih.

Gornji podatki izražajo pričakovano različnost odnosa do vere, ki ga imajo srednješolci ter delavska in kmečka mladina. Kategorija srednješolcev (se pravi skupina bolj izobrazjenih) je občutno manj pod vplivom religije kot mladi delavci in kmečka mladina. Enkrat več srednješolcev in takih, ki pravijo, da niso verni (razmerje 1 : 2 v prid neverujočih), kot pa je neverujočih med mladimi delavci, vajenci in kmeti. To, da je kar vsak peti kmečki in delavski mladinec sodil, da se ne prišteva več med docela prepričane vernike (dasi smo ga med te formalno že uvrstili), pa nedvomno priča o prvih neredkih primerih rahljanja vernosti, kritičnega preverjanja lastne religiozne misli ali celo že začetega previdnega odklanjanja vere; znamenja ateizacijskih teženj so opazna tudi v teh kategorijah mladine.

Dobljeni rezultati opozarjajo hkrati na zgrešenost tistih načinov ugotavljanja števila vernih, ki se naslanjajo zgolj na število krščencev ali na formalno število udeležencev cerkvenih obredov, zlasti še ob praznikih.

Ugotovitev, da je med srednješolkami več religioznih kot med njihovimi kolegi, nas ni presenetila. (Med dijakinjami, ki živijo v podobnih socialno ekonomskih okoljih kot dijaki, je 15% več vernih. Od štirih dijakov so trije izjavili, da se ne smatrajo za religiozne, med dijakinjami pa je komaj nekaj več kot vsaka druga, ki pravi, da je ateistka.)

Religiološke raziskave kot tudi neposredna opazovanja in izkušnje pričajo o znatno močnejši religiozni angažiranosti žensk v primerjavi z moškimi.

Večina raziskovalcev išče vzroke za ta »verski disproporc« med ženskami in moškimi predvsem v posebnostih družbenega položaja ženske. Ta položaj, ki se je dolga stoletja gibal nekje na obrobjih dogajanj v družbi, je pogojeval tudi večjo afiniteto žensk do vere. Družbena nepomembnost, izkoriščanje, podrejenost in neintegriranost so bili zmeraj tisti življenjski okviri, ki so nudili dovolj vzrokov za močnejšo navezanost žensk na religijo. Vera jim je pomenila pomembno duhovno kompenzacijo — čeravno iluzorne narave — za vse socialne in človeške nezadostnosti, ki jih je vseboval ali jih še vsebuje njihov družbeni status. Religija je zaradi zgodovinskih pogojev igrala vidnejšo vlogo v življenju ženske, zadovoljevala ji je več potreb, kot pa bolj uveljavljenemu moškemu.

Kot ni mogoče zanikati utemeljenosti razlage, da večja religiozna angažiranost žensk korenini v njihovem šibkejšem družbenem angažiranju, pa je ravno tako tvegano vse elemente zavzetejše ženske religioznosti razlagati samo z globalnimi družbenimi kategorijami, ki označujejo socialni status ženske. Tako sociologiziranje povsem izključuje psihični faktor človeka. O strukturah in specifičnostih psihičnega življenja ženske in moškega vemo vsaj toliko, da ženska ne dojema sveta, da ga duhovno ne presnavlja in da nanj ne reagira povsem tako kot moški. Kot se posamezniki med seboj razlikujejo v tem, kako kdo doživlja brezštevilne pojave svojega življenja in življenja drugih in odgovarja nanje, tako so razlike tudi med socialno in psihobiološkima kategorijama »moški« in »ženska«.

Religija za vernika ne pomeni zgolj racionalno, filozofsko nazorsko dejavnost. Ta element religiozne zavesti je še posebej podrejenega pomena pri ženskem odnosu do vere. Gnoseologijo, ontologijo in druge filozofske nazorske poteze religioznega sistema dojema ženska verjetno kot manj pomembne, človeško manj zanimive in zanjo kot vernico manj potrebne sestavine verovanja.

Cerkve so zategadelj v svoji zgodovinski rasti posvečale posebno pozornost čustvenim učinkom religije. Družbene raz-

mere so pomenile globalen okvir, ki je pogojeval družbeno, objektivno potrebo ljudi po religiji. Religije same so te potrebe reducirale in preusmerjale pogosto predvsem na raven čustvenega doživljanja religiozne vsebine. Tak način religioznega »razmišljanja« o vseh smislih človeka in sveta ter njegovih eksistenčnih zakonitostih pa bolj ustreza ženskemu pogledu na življenje. Zadošča več potrebam njene vsakodnevne življenjske filozofije, ki je — bolj kot pri moškemu — v emocionalnem območju človekovega duhovnega zaznavanja, presnavljanja in ustvarjanja. Emocionalno bolj poudarjena psiha ženske je tako že sama po sebi ugodnejša podlaga za sprejemanje resnično moralnega, človeško tanko občutnega pa tudi starožitnega in mističnega, iluzornega in pasivizirajočega bistva religije.

Nastajanja in ohranjanja verskega čustva pa, razumljivo, ne gre razlagati na ta način, češ da kake skrivnostne duhovne konstante v človekovi, zlasti pa še ženski psihi, predstavljajo od zunanjih družbenih faktorjev neodvisno rastišče religiozne zavesti. Tako kot ostale oblike človekove družbene zavesti se tudi vsaka konkretna religioznost veže — resda v zamotanih, posrednih in relativno samostojnih funkcijah in povezavah — vendarle na družbenoekonomske, ali še širše, na kulturno-civilizacijske matice življenja konkretne družbe, njenih različnih skupin in posameznikov. Ob enakih družbenih pogojih eksistence skupin in posameznikov pa se specifičnosti religiozne zavesti laže in prikladneje uveljavljajo pri čustveno bolj poudarjeni duševnosti ženske.

Cerkev je večjo privlačnost religije za žensko mogla s pridom izrabljati pri ohranjanju in širjenju lastnega vpliva v najpomembnejši primarni skupini človekovega sožitja — v družini. Evangelizacijo te primarne človekove institucije je Cerkev opravljala največ s pomočjo žensk. Mati, žena, hči so bile nosilke vernosti tako v patriarhalni družini kot so to še sedaj v večini vernih družin. Odločilen vpliv, ki ga ima mati pri vzgajanju in socializaciji otroka, pri vzpostavljanju njegovega emocionalnega ravnotežja, etičnega kodeksa, obnašanja in vrednotenja sebe in drugih, ki velja za konkretno lokalno skupnost, velja tudi za versko vzgojo v družini, in ta je v »pristojnosti« ženske. Vplivu družinske verske vzgoje v mladih letih se človek z odraščanjem res odteguje. Množica okoliščin pa lahko povzroča, da človek temu vplivu tako ali drugače podlega ali pritrjuje vse življenje. V tem dejstvu vidi Cerkev tolažilno prednost ženske, ki vsaj deloma nadomestuje praznino, nastajajočo pri širjenju vere z zunajdružinskimi metodami. Moški, ki še sedaj tudi pri nas opravlja večino družbeno pomembnejših funkcij, se doslej ni obnesel kot dovolj zavzet in učinkovit razširjevalec ver-

nosti v svojem delovnem in družbenem prostoru. Drugače pa je s pastorizacijo družine s pomočjo ženske.

Večja trdoživost religiozne zavesti pri dekletih pa seveda ne pomeni, da religioznost žensk ni podvržena nikakršnim spremembam. Vsi znani in neznan vzroki in okoliščine, ki pogojujejo najrazličnejše metamorfoze religiozne zavesti ter porajajo versko indiferentnost in ateistično prepričanje, učinkuje v isti smeri tudi na t. i. specifično »žensko religioznost«. Med preučevano populacijo dijakov smo naleteli na iste deleže deklet in fantov, ki ne verujejo več, čeravno še hodijo v cerkev. To priča, da se je tudi pri dekletih sprožil proces od-tujevanja religiji, o čemer bi spregovorili nekaj več kasneje.

Socialni tip družin in odnos mladih do religije

V naši raziskavi smo preučevali še zelo mlade ljudi, četudi so to srednješolci, ki bodo čez leto ali dve odšli na univerzo. Ravno dejstvo, da je bil predmet naše študije idejna problematika odraščajoče mladine, nas opozarja, da dobljenih rezultatov ne smemo vrednotiti izključno v fotografsko statični podobi. Procesi nastajanja verske mlačnosti, religiozne indiferentnosti in ateizma se začenjajo dodobra sproščati in uveljavljati šele v teh letih. Ne moremo jih šteti za že končane, temveč za komaj začete, v mnogih primerih pa še niti za začete ne. Vsekakor pa lahko te hipotetične trditve znanstveno potrdi šele zahtevnejša študija iste populacije v časovno različnih, sukcesivnih razmikih. Le tako bi si lahko ustvarili resničnemu stanju stvari ustreznejšo podobo o dimenzijah, hitrostih in pojavnih načinih ateizacijskih procesov, ki veljajo za šolajočo se mladino in nastajajočo inteligenco. — V teh letih pa se religioznost lahko ne le razkraja, marveč okrepi v obliko, ki lahko traja vse življenje.

Naslednja razpredelnica prikazuje razmerja med verujočimi in neverujočimi dijaki iz posameznih socialnih kategorij družin.

Delež neverujočih dijakov je občutno največji v družinah, kjer imata eden ali oba starša vsaj srednjo, če že ne tudi visoko izobrazbo. Od osmih otrok iz teh družin je veren komaj eden.

Delavske družine imajo med svojimi otroki — srednješolci že znatno manj verujočih. Slabi dve tretjini njihovih otrok se je izreklo za nereligiozno prepričanje.

Družine upokojencev in skrbniške družine so glede deleža vernih in nevernih otrok — dijakov povsem podobne delavskim družinam: dobra tretjina dijakov iz teh družin je verna.

Odnos do vere	Tip družine				
	Kmečka	Delavska	Izobraženska	Ostale družine (upok.)	Skupaj
veruje	71 %	38 %	12 %	38 %	36 %
ne veruje	29 %	62 %	88 %	62 %	64 %
razmerje med vernimi in nevernimi — po tipih družin	2,5 : 1	1 : 1,7	1 : 7,5	1 : 1,7	1 : 1,8

Na drugem skrajnem polu tega kontinuuma so dijaki kmečkih staršev. Na enega ateistično prepričanega dijaka iz kmečke, vaše družine pride v poprečju kar 2,5 vernih srednješolcev kmečkega rodu. 71% dijakov iz kmečkih družin v starosti od 17 do 19 let je religioznih.

Tudi v skupini delavske in kmečke mladine smo našli podobne, istosmerne težnje, kakršne smo ugotovili že pri srednješolcih: vernost v posameznih socialnih plasteh je zelo različna. Največ neverujočih med anketiranci je iz uslužbenških družin (55%), sledijo družine kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev (39%), obrtniške družine (32%) ter nazadnje družine nekvalificiranih delavcev in polproletarcev (26%) ter kmečke družine (25%).

Spreminjanje socialne strukture prebivalstva vnaša torej globoke spremembe ne le v religiološko karto prebivalstva, temveč vpliva bržkone tudi na značaj in funkcijo vernosti pri ljudeh, kar bi bilo treba tudi preučiti.

Koliko religioznih in nereligioznih dijakov živi v družinah, kjer je kdo od staršev ali ožjih sorodnikov (bratje, sestre) član zveze komunistov?

Največji del (77%) vernih dijakov ter verne kmečke in delavske mladine (92%) izhaja iz družin, kjer ni nobenega člana ZK. Le 1% anketirancev, ki so izjavili, da verujejo, je iz družin z več komunisti. Nekako vsak peti verujoči prednješolec živi v družini, v kateri je eden od domačih v ZK.

Kot prisotnost komunistov v družini še ne izključuje možnosti, da anketiranec ni bil tudi veren, pa več kot tretjina dijakov in več kot polovica neverne delavske in kmečke mladine živi v družinah, kjer ni nobenega komunistov.

Analizo lahko zastavimo tudi tako, da se vprašamo, koliko dijakov iz družin z enim, z več ali z nobenim komunistom je vernih oziroma nevernih. Dobimo jasnejšo sliko: od

41 družin z dvema ali celo več komunisti je kar 40 takih, katerih dijaki so izjavili, da niso verni. V družinah s samo enim komunistom veruje 23% dijakov, 77% jih ne veruje. V družinah, kjer ni nihče od domačih član ZK, pa je nekako polovica dijakov vernih, polovica nevernih. Podobno stanje je v primerjalni populaciji! V 87 družinah, kjer je eden ali več članov ZK, je samo 22 delavskih in kmečkih mladincev vernih.

Omenjene podatke je moč strniti v tri pomembne ugotovitve: *Prvič*, v družinah s tako imenovanimi družbeno bolj angažiranimi oziroma uveljavljenimi člani je sorazmerno občutno manj verujoče mladine, kot pa je najdemo v družinah, kjer ni nobenega komunista ali funkcionarja ali vodilnega. *Drugič*, dijakov — ateistov je sorazmerno več v vernih družinah, kjer ni med člani nikogar, ki bi se družbenopolitično uveljavljal, kot pa je religioznih dijakov v družbenopolitično aktivnejših družinah. *Tretjič*, religiozne dijake zasledimo vendarle tudi v (vsaj delno) ateističnih družinah, kot je na drugi strani med dijaki iz vernih družin mnogo takih, ki se ne smatrajo za verne.

Raziskava je vsaj delno dopuščala razširitev analize vernosti tudi na družine anketiranih dijakov. Ugotovljena je namreč pomembna pogojenost, ki jo je moč zapaziti med odnosom otrok do vere in odnosom družine, zlasti staršev, do vere in Cerkve. — Zanesljivost dobljenih podatkov o vernosti staršev seveda ne more presegati zanesljivosti izjav in ocen, ki so jih o tem vprašanju dali dijaki sami. Tveganje, da so sami anketiranci (sicer šolajoči se in odraščajoči ljudje) ocenjevali odnos svojih staršev, ki ga imajo le-ti do vere, smo dopuščali zavoljo njihovega običajno dobrega poznavanja tudi zelo intimnih idejnih razmer v družini.

Tri četrtine vernih dijakov izhaja iz religioznih družin ali družin, kjer so verni vsaj starši. Slaba četrtina religioznih anketirancev pa živi v družinah, v katerih eden od staršev veruje. Le 3% dijakov, ki verujejo, sodi k popolnoma nevernim družinam.

Nekoliko drugačna slika se prikazuje pri nevernih dijakih. Čprav jih več kot polovica (59%) izhaja iz nevernih družin, pa preostalih 41% ali 87 dijakov živi v pretežno pobožnih družinah (20% celo v povsem vernih družinah). Ti deleži nevernih srednješolcev iz sicer religioznega družinskega okolja so nadvse zgovorni pokazatelji uveljavljanja procesa ateizacije pri mladini, zlasti še pri šolski mladini. Podobne težnje zasledimo tudi pri delavski in kmečki mladini. Čeprav v nekoliko blažji obliki.

Osvobajanje mladih izpod vplivov »religiozne kulture« domačega okolja se pokaže še izraziteje, če podatke prera-

čunamo v deleže, koliko vernih oziroma nevernih srečamo med anketirano mladino iz vernih oziroma nevernih družin.

V naslednjih dveh tabelah si oglejmo podatke za srednješolsko populacijo ter populacijo kmečke in delavske mladine.

Tabela: *Koliko vernih oziroma nevernih dijakov je v različno vernih družinah*

	Veruje vsa družina ali vsaj starši	Eden od staršev ne veruje, drugi veruje	Nihče v družini ne veruje	Skupaj
verni dijaki	68 %	39 %	2 %	36 % (121)
neverni dijaki	32 %	61 %	98 %	64 % (213)
Skupaj	100 % (133)	100 % (72)	100 % (129)	100 % (334)

Tabela: *Koliko vernih oziroma nevernih mladih delavcev in kmetov je v različno vernih družinah*

	Veruje vsa družina ali vsaj starši	Eden od staršev ne veruje, drugi veruje	Nihče v družini ne veruje	Skupaj
verni	86 %	51 %	3 %	65 %
neverni	14 %	49 %	97 %	35 %
Skupaj	100 % (64)	100 % (100)	100 % (246)	100 % (410)

V obeh gornjih tabelah se uveljavljata obe tendenci: prva je že omenjena težnja, da se dediščina »religiozne kulture« družine v precejšnji meri prenaša tudi na otroke. Druga pa je težnja ateizacije, ki deluje v nasprotni smeri kot prva, ki skuša religioznost v družini reproducirati od rodu do rodu. Kolikor močnejše se uveljavlja težnja ateizacije, v toliko manjši meri se vrnost obnavlja tudi pri mladih rodovih. Tako vidimo, da sta v povsem vernih družinah le dve tretjini srednješolcev ohranili vrnost. Preostala tretjina pa je kljub vplivom dóma in kljub sorazmerno kratkemu času, v katerem se je lahko temu vplivu odtegovala, že pretrgala versko tradicijo v družini. Do osemnajstega leta starosti se je bržkone komaj začetni proces ateizacije uveljavil že pri vsakem tretjem šolajočem se otroku iz sicer povsem vernih družin. —

Zanimivo bi bilo vedeti, do katere meje se bo v naslednjih letih študija in življenja ateistično prepričanje razširilo tudi na (sedaj še) verne dijake iz vernih družin.

V nekoliko blažji obliki se iste ateizacijske tendence kažejo tudi pri nešolani kmečki in delavski mladini. Sedmina anketirancev iz povsem vernih družin je izjavila, da ne veruje. Tam, kjer kdo v družini ne veruje več, pa je že kar polovica nevernih anketirancev.

Težnje odtujevanja veri in cerkvi se precej laže uveljavljajo v družinah, katerih člani niso vsi verni. V našem primeru smo, žal, upoštevali le starše ne pa tudi ostalega sorodstva. Vendar je že okoliščina, da eden od staršev ne veruje (običajno je to oče, ki pa ni nujno komunist), po vsej verjetnosti vzrok za to, da sta v takih družinah skoraj dve tretjini (61%) nevernih dijakov. S tem, da na primer oče v družini ne veruje (več), čeprav je morda toleranten do vere in verske vzgoje svojih otrok, pa njegov »vzгляд«
že sam po sebi olajša srednješolcu, da lahko z manj konflikti z verno okolico preneha tudi sam verovati. Največkrat se to zgodi postopoma: najprej preneha verovati sam v sebi, vendarle pa še hodi v cerkev, s čimer je na zunaj za družino še vse v redu. Sociološko pa je v bistvu ta psihološka faza ateizacije najpomembnejša, saj pomeni odtujevanje idejnemu jedru religije. Šele kasneje, morda šele med študijem zunaj domačega kraja, lahko mladi človek preneha tudi formalno obiskovati cerkev.

Zanimiva je tudi primerjava med deleži vernih dijakov in posameznimi kategorijami družin ter deleži družin, v katerih nihče ne veruje.

	Kmečka	Delavska	Izobraženska	Ostale družine	Skupaj
1. dijaki, ki ne verujejo	29 %	62 %	88 %	62 %	64 %
2. družine, v katerih nihče ne veruje	6 %	29 %	66 %	41 %	39 %
3. razlika med deležema 1. in 2. v prid deležu nevernih dijakov	25 %	33 %	22 %	21 %	25 %

Obe zgornji tabeli dajeta zgovorno podobo o tem, kako se vernost mlade generacije srednješolcev znižuje. V vseh tipih družin brez izjeme je vernost domačih (staršev) občutno

bolj razširjena kot pri njihovih otrocih, ki se šolajo. Iz verne družine, zlasti še, če veruje le eden od staršev, ne bo nujno izšel tudi religiozno prepričan človek. Nereligioznih otrok torej ne srečamo le v povsem nevernih družinah, temveč tudi v povsem vernih in še v sicer religioznih družinah, v katerih eden od odraslih ne veruje.

Največje razlike smo ugotovili v delavskih družinah, med katerimi je le 29% povsem nevernih, medtem ko je iz teh družin ateistično usmerjenih kar 62% šolajočih otrok. To pomeni, da se v tretjini vernih ali vsaj delno vernih delavskih družin pojavljajo ateistični srednješolci. Pri ostalih tipih družin je ta delež »laiciziranih«
otrok iz vernih družin nekoliko nižji (od 21% do 23%).

Kers mo videli, da je velika večina (98%) dijakov iz družin, v katerih nihče ne veruje, izjavila, da tudi sami ne verujejo, lahko sklepamo, da nekako četrtnina nevernih dijakov izhaja iz verskega družinskega okolja.

Tudi pri delavski in kmečki mladini kažejo primerjave dokajšnje odstopanje deleža nevernih otrok od deleža nevernih družin. Vsa odstopanja so pozitivna, torej v prid večjega deleža laiciziranih otrok. V poprečju izhaja petina (19,5%) neverujoče delavske in kmečke mladine iz povsem ali vsaj delno vernih družin. Težnja prenašanja religiozne opredeljenosti družine na otroke, ki je nedvomno zelo močna, je torej vendarle občutno omejena, ne stoođtotna, ker mladi kljub verni družini prelamljajo, se oddaljujejo od verske kulture dóma.

Obenem smo videli, da v povsem nevernih družinah le zelo redko srečamo otroke, ki bi bili verni. Težnja prenašanja ateistične ali nereligiozne oziroma versko indiferentne opredeljenosti družine na otroke se potemtakem uveljavlja praktično stoođtotno.

Statistična anatomija, s katero smo vsaj malo osvetlili socialno strukturo verujoče in neverujoče severnoprimorske mladine, razumljivo, še ne zadostuje, da bi zvedeli kaj več tudi o vsebinskih značilnostih religiozne ali nereligiozne idejnonazorske usmerjenosti mladih. Katere socialne in psihološke okoliščine pogojujejo obstoj religioznosti pri tolikih mladih? Katere vrednote in norme mladina išče ali dobiva iz svoje verske kulture? Kako, pod kakšnimi vplivi potekajo procesi preoblikovanja, utrjevanja, slabljenja ali razkrajanja te idejne kulture? Kako prihaja do ateizma in do kakšnega ateizma mladih? Kako vrednotijo mladi razmerje med religijo in moralo itd. Na vsa ta vprašanja bi bilo treba odgovoriti, da bi občutne spremembe v religiološki karti mladega prebivalstva, ki so povezane z zelo gibljivo strukturo naše družbe, dobile neposrednejšo, socialnopsihološko razlago.

Radovan Vukadinović

Zunanja politika ZDA do evropskih socialističnih držav

V ameriški povojni zunanji politiki imajo odnosi z evropskimi socialističnimi državami posebno mesto. Ne glede na stopnjo odnosov, obdobja, v katerih so nastajali, ter metode, ki so jih Združene države uporabljale, so bile socialistične države vedno pomembno področje v ameriški zunanjepolitični dejavnosti. V času, ko so se meje socializma razširjale in ko je nastalo nekaj socialističnih držav tudi zunaj Evrope, so ZDA svojo dejavnost uravnavale k postopnemu razločevanju, k različni obravnavi posameznih evropskih socialističnih držav ter k iskanju primernih sredstev za uresničevanje ameriških ciljev. Kljub menjavi metod in oblik delovanja pa je bila pglavitna gibalna sila ter neusahljiv vir ideološko-političnih inspiracij ZDA vedno močan protikomunizem.

Ameriške zunanjepolitične zasnove, ki so se izoblikovale v času hladne vojne,¹ so se nedvomno odločale za nepopustljivost do Sovjetske zveze in drugih socialističnih držav. Medtem ko naj bi s konceptom »containmenta«¹ poskušali zadržati oziroma preprečiti nadaljnji razmah »mednarodnega komunizma«, ima naslednja zamisel — »osvoboditve, kombinirane z zatrtjem komunizma«¹ — docela odkrit napadalni značaj. V obeh zamislih ima prevladujočo vlogo politika sile in zunanja politika ZDA je za uresničenje teh postavk namenila precejšnja sredstva. Vendar zunanja politika ZDA do socialističnih držav v tem času kljub razmeroma natančno določenim teoretičnim smernicam in organiziranim prijemom v praksi mednarodnih odnosov ni imela pomembnejših uspehov.

¹ Obširnejše o tem glej: R. Vukadinović, »Zunanjepolitične koncepcije ZDA do evropskih socialističnih držav«, »Pregled«, 1967, št. 9, str. 165—173.

Kennedyjeva »New Line«, ki se je zavzemala za nadrobno vnovično pretresanje splošnih usmeritev in ameriške politične prakse, je morala nujno spremeniti tudi odnos do socialističnih držav, zlasti do evropskih. Kennedyjeva administracija, ki je nadaljevala politiko ločenega obravnavanja socialističnih držav, je glede na obstoj velikih zalog atomskega orožja posvetila posebno pozornost odnosom s Sovjetsko zvezo, katero je priznala za enakovrednega atomskega nasprotnika. Prav dejstvo, da je doumela nevarnost vojne, je ena poglobitnih značilnosti Kennedyjeve usmeritve. Seveda to ni bil preobrat ali pa popuščanje Sovjetski zvezi, marveč le realna ocena novih odnosov. Na tem temelju je prišlo do različnih stikov² s Sovjetsko zvezo, našli so nekaj rešitev, pomembnih za obe državi in za mir na svetu. Razreševanje kubanske krize je lahko najboljši zgled takega realnejšega poteka odnosov med ZDA in ZSSR.

Zasnove novih odnosov ZDA s socialističnimi državami vzhodne Evrope niso bile, v nasprotju s prejšnjimi administracijami, takoj izoblikovane v neko določeno doktrino. Na postopno prětehtavanje dotedanjih korakov in nastajanja nekakšne nove smeri je vplivalo nekaj Kennedyjevih govorov, neke zunanjepolitične poteze ZDA in splošne spremenjene razmere v svetu. Poseben pečat so dala tej novi usmeritvi številna kritična opozorila predstavnikov ameriške politike in teorije, ki so terjali drugačno obravnavanje socialističnih držav ter močnejše sodelovanje ZDA v procesu popuščanja med Vzhodom in Zahodom.³

Teoretični tok postopnega oblikovanja novega koncepta ter drugačnega obravnavanja odnosov s socialističnimi državami Evrope je ubiral smer, ki so jo njegovi oblikovalci, predvsem teoretiki mednarodnih odnosov in zunanje politike, poimenovali »peaceful engagement«,⁴ medtem ko se je uradna smer, ki je bila prav tako občutno spremenjena, oprijela po-

² Poleg neposrednega zboljšanja odnosov med ZDA in ZSSR so še zlasti pomembni kazalci novih odnosov tile: vzpostavitev direktne telefonske linije med Washingtonom in Moskvo, sporazum o omejitvi atomskih poskusov, sporazum o skupni uporabi zunanjega vesoljskega pasu.

³ Po utemeljenosti svojih intervencij so se zlasti odlikovali profesorji političnih znanosti Zbigniew Brzezinski, William Griffith in G. Kennan, medtem ko je senator Fulbright kot predsednik zunanjepolitičnega odbora ameriškega senata v svojem izvajanju prav tako odkrito opozoril na napake ameriške zunanje politike do socialističnih držav.

⁴ Izraz »peaceful engagement« oziroma miroljubno angažiranje ZDA v Evropi je bil prvič uporabljen v članku Z. Brzezinskega in W. Griffitha, v katerem sta zahtevala, naj nova administracija v spremenjenem položaju, ko ni nobenih možnosti za uničenje socialističnih sistemov v Evropi, podpre njihovo preobrazanje v tako imenovano socialno demokratizacijo in njihovo osamitev nasproti ZSSR. (Z. K. Brzezinski, W. Griffith: »Peaceful Engagement in Eastern Europe«, Foreign Affairs, July 1961, str. 642—655).

litike »graditve mostov proti Vzhodu«. ⁵ Seveda sta bili obe inačici med seboj tesno prepleteni in sta dejansko zrasli iz enakih domnev. Na izjemno ameriško pozornost do Vzhodne Evrope so vplivala gibanja na evropskem kontinentu, de Gaullova politika snovanja Evrope od Atlantika do Urala in proces dezintegracijskih gibanj v skupnosti socialističnih držav. Ko se je senator Fulbright zavzemal za drugačno obravnavanje socialističnih držav ter razločevanje posameznih držav glede na »nevarnost«, ⁶ ki da jo le-te pomenijo za svobodni svet, je izrazil program ameriške akcije takole: »Čas je že, da razrešimo to protislovnost ter ločimo mit od resničnosti. Veliko je področij, na katerih lahko terjamo popuščanje hladne vojne in dosežemo v odnosih s Sovjetsko zvezo in drugimi komunističnimi državami stopnjo normalnosti...« ⁷ Seveda proces premagovanja razlik ter iskanja nekaterih točk za sporazumevanje, ki ga je nadaljevala tudi Johnsonova administracija, ne pomeni že, da so se spremenili globalni protikomunistični cilji zunanje politike ZDA. ⁸ Te cilje je verjetno najbolj pravilno oblikoval in izrazil Dean Rusk:

- zadržati komuniste, da ne bi razširili svojega področja,
- doseči pogodbe in sporazume, ki bi zmanjšali nevarnost uničevalne vojne,
- podpreti evolucije v komunističnem svetu — v smeri nacionalne neodvisnosti, mirnega sodelovanja in odprtih družb. ⁹

Hkrati s poudarjanjem ciljev ameriške zunanje politike je bila sprejeta tudi nova taktika, ki dosledno razlikuje posamezne socialistične države, različno obravnava ZSSR, evropske socialistične države, azijske socialistične države in Kubo. To različno obravnavanje ¹⁰ posameznih socialističnih držav naj bi odprlo pot večji učinkovitosti ameriške zunanje poli-

⁵ »Vital Speeches of the Day«, 15. januarj 1964, str. 196.

⁶ Senator J. W. Fulbright: »Old Myths and New Realities«, New York 1964, str. 13.

⁷ Ibid., str. 12—13.

⁸ Vendar senator Fulbright ločuje Sovjetsko zvezo in »komunistični imperializem«, ki da grozi svobodnemu svetu. Je celo prepričan, da je treba obravnavati ZSSR kot veliko silo, ne glede na ideološke razlike, ter z njo poglobljati sodelovanje — v skladu z nekaterimi določili enciklike Janeza XXIII. »Pacem in Terris«. (Ibid., str. 9—11.)

⁹ Why We Treat Different Communist Countries Differently« (cit. po.: J. Kolczynski: »Zalozenia doktrynalne w polityce amerykanskiej wobec krajow socjalistycznych«, »Sprawy Miedzynarodowe«, 1967, št. 2, str. 19.

¹⁰ Po Ruskovi razlagi so ZDA izdelale tudi posebno zunanjepolitično taktiko za ta štiri področja. Pri ZSSR bodo ZDA »težile k postopnemu sklepanju sporazumov in ohranjevanju miru«, v Aziji bodo »odločno zatirale agresije«, Kubo bodo obravnavale kot »začasni režim«, medtem ko bodo evropske socialistične države obravnavale po stališčih posameznih držav ter temu primerno prilagajale tudi svojo politiko.

tike ter lažjemu obvladovanju obstoječih težav. Teoretični temelj za različno obravnavanje evropskih socialističnih držav je bil izoblikovan že nekaj let poprej.¹¹ Profesor Zbigniew Brzezinski je že tedaj po lastnih ocenah odnosov med socialističnimi državami, po oceni delovanja nekaterih notranjih sil ter zunanje politike socialističnih držav prišel do sklepa, da se morajo ZDA močneje angažirati v socialističnih državah, v katerih prihaja do dezintegracijskih procesov. Razkranje nekdanj trdnega bloka so analizirali ob posledicah destalinizacije, nekakšne razrahljanosti političnih režimov in kasnejšega vpliva sovjetsko-kitajskega spora¹², kar vse ponuja ameriški zunanji politiki izredno ugodne priložnosti.

Sami ameriški politiki se se je kot nujnost zastavljala potreba po večji dejavnosti, ki lahko pospeši nadaljnje rahljanje bloka in slabitev zvez z ZSSR. Pri tem je treba posebej upoštevati značilnosti posameznih držav, različen prijem, sredstva, ki so na voljo za uveljavljanje politike, pa bi ne smela vsebovati elementov sile.¹³ Večja gospodarska in kulturna zavzetost za Vzhodno Evropo bi lahko pospešila preobrazbo režimov komunističnega tipa k posebnim režimom zahodnega tipa. Ločeno obravnavanje posameznih držav, večje naložbe ter močnejša prisotnost ZDA v tistih državah, ki so bolj naklonjene spreminjanju, bi morale pospešiti dezintegracijo; zlasti pa je bilo poudarjeno, da morajo ZDA vsak korak k spreminjanju tudi ustrezno nagraditi.

Nova koncepcija »peaceful engagementa«, ki je nadomestila kompromitirano in nikoli do konca speljano doktrino potiskanja komunizma ter »osvobojenja«, je, gledano kot celota, vnesla v ameriško zunanjo politiko nove elemente, osvežila in spremenila obravnavanje evropskih socialističnih držav. Ne glede na to, da so nekoliko precenjevali nekatere države in da je bila splošna ocena stabilnosti notranjih ureditev nerealna, je nova usmeritev tudi po nekaterih sodbah v socialističnih državah dosti realneje ocenila celotno problematiko odnosov. Glede teh odnosov bi kazalo postaviti na prvo mesto sožitje v Evropi (seveda v omejenem obsegu), poudarjanje policentrizma v socialističnem svetu ter velike upe,

¹¹ Z. K. Brzezinski: »Challenge of Change in the Soviet Bloc«, Foreign Affairs, 1961 maj.

¹² Z. Brzezinski, ki je v obdobju Kennedyjeve administracije zelo dejavno nastopal s predlogi o ponovnem ovrednotenju ameriške politike do vzhodne Evrope, je ugotovil, da »ZDA niso imele nikoli realistične in učinkovite politike do Vzhodne Evrope«. Z. K. Brzezinski, W. E. Griffith: »Peaceful Engagement . . .«, op. cit., str. 642.

¹³ Kot poglavitne cilje predlagane politike bi lahko navedli: spodbujanje nadaljnega razločevanja v komunističnem bloku, uveljavljanje večje neodvisnosti od ZSSR in snovanje sistema, ki bi bil podoben družbeni ureditvi Finske. Ibid., str. 644.

ki so z njim zvezani, specifično obravnavanje socialističnih evropskih držav v okviru splošnih sprememb, do katerih je prišlo v Evropi.

Prav ta evropski dejavnik je močno vplival na bolj prožno oblikovanje ameriške politike, saj je lahko le nova ameriška akcija resneje vplivala na že začete stike med Vzhodno in Zahodno Evropo; na tem področju pa so hotele biti ZDA vedno prisotne. Z uveljavljanjem »peaceful engagementa«¹⁴ so ZDA storile nov korak, da bi ne bile izločene iz tega procesa.

Ko je pridobivala zasnova večjega ameriškega angažiranja v Evropi in gibkejšega gledanja na socialistične države vse več privrženecv tudi v uradnih krogih ZDA, je prišlo na temelju teoretično-praktičnih ugotovitev do izrazitejših formulacij in obravnavanja preusmeritve te politike. Z večjim angažiranjem npr. v Vietnamu Johnsonova administracija ni hotela poslabšati odnosov z evropskimi socialističnimi državami, zlasti pa ne z ZSSR. Globlji študij različnih prijemov v obravnavanju socialističnih držav na splošno je dobil tudi v praksi zelo opazno podobo. Obenem ko so ZDA bojevale v Aziji vojno ter se vse bolj približevale nevarnim mejam konflikta, so dajale evropskim socialističnim deželam možnosti za določeno sožitje, ki nj bilo, če ga presojamo po nekaterih pojavnih oblikah, zastavljeno izrazito pasivno.

Januarja 1964, ko je predsednik Johnson v svoji poslanici Uniji izjavil, da bodo ZDA s svojimi zaveznicami »... razvile nova sredstva za premagovanje prepadov, ki ločijo Vzhod od Zahoda«,¹⁴ je bilo očitno, da skušajo z novimi sredstvi in metodami izoblikovati politično akcijo ZDA. Naslednji Johnsonov govor je to prav tako potrdil in ZDA so izrecno navedle področja, na katerih žele »... graditi mostove prek tokov, ki nas ločijo od Vzhodne Evrope. To bodo mostovi razvite trgovine, idej, obiskovalcev in pomoči.«¹⁵

Toda politika mostov proti Vzhodu, vsaj kakor jo je predstavil predsednik Johnson, ni bila posebna novost. Ta politika se neposredno navezuje na koncept miroljubnega angažiranja v Evropi, na vse konkretne storjene ukrepe ter na vse že poprej v bolj ali manj uradni obliki pojasnjene ponudbe. Ponudba o dajanju ekonomske pomoči Vzhodni Evropi ter predlog o poglobljanju kulturnih stikov sta bila ogroditeljke politike mostov, vendar je v poslabšanih mednarodnih razmerah ni bilo mogoče uresničiti. Vietnamski spopad in odkrita ameriška agresija na DR Vietnam, do katere je prišlo prav

¹⁴ »Departement of State«, št. 1283, str. 111 (cit. po: dr. K. Kratky; »American Policy Concepts and the Socialist Countries, Western Policy towards the Socialist Countries«, Praga 1966, str. 32.)

¹⁵ Ibid.

v tistem času, sta občutno zmanjšala možnosti za graditev mostov k Vzhodni Evropi.

Vendar se je v konkretnih ukrepih, ki naj bi dokazali pripravljenost ZDA, da bodo kljub skromnim uspehom odnose s socialističnimi državami zgradile na novi osnovi, zrcalila težnja, da bi politiko gradnje mostov k Vzhodni Evropi gojili še naprej. Le-ta je postala dandanes uradna ameriška linija, ki dobiva poleg konkretnih oblik tudi čedalje bolj doležno teoretično osnovo.

Težnja postaviti nove okvire politiki v Evropi in na ta način preprečevati uveljavljanje docela evropskih konceptov za reševanje evropskih vprašanj je vplivala na večje vključevanje Združenih držav Amerike in razčlenjevanje evropskih tokov. Pri tem je zlasti pomembno, da je evropski razvoj kot celota postal v ameriških načrtih tesno povezan z gibanji v socialističnih državah; po teh načrtih bi splošna dolgoročna usmerjenost enotnega evropskega gibanja morala vplivati na odnose s socialističnimi državami. Evropska politika ZDA je dobila, če jo opazujemo v širšem okviru splošnih procesov, absolutno prednost ne samo glede na njen tako imenovani atlantski krak, marveč tudi v odnosu do Evrope kot celote. Pri tem so posebej poudarjali zastoj, ki ga je povzročila dotedanja politika do evropskih socialističnih držav, kot tudi to, da se kar najbolj učinkovito odgovori dolgoročnemu političnemu programu de Gaullove evropske politike. Kot je zapisal profesor Andrzej Korbonski, obstaja nevarnost, da bi Zahodna Evropa, če bi sprejela de Gaullov program, lahko povzročila osamitev ZDA v Evropi. Osamitev Združenih držav ima v sedanjih razmerah lahko silno pomembne posledice; ta bojazen je postala poglavitni vzvod, ki je dal ameriški zunanji politiki nov pospešek tudi v obravnavanju in konkretnem vedenju do socialističnih držav. Zaradi tega je nujno, da ZDA »... ravnajo hitreje in na širši fronti, kot so tradicionalni mostovi pomoči, trgovine in kulturne izmenjave, celo za ceno občasnega nasprotovanja naših najbližjih zaveznikov«. ¹⁶

V tej sodbi, ki sicer upošteva, da ti mostovi za začetek zadoščajo, da pa jih je treba že v zdajšnji fazi občutno razširiti, prihaja do izraza težnja po snovanju širših ameriških akcijskih programov, ki lahko zbudijo zanimanje pri evropskih socialističnih državah in ki bodo zagotavljali, kar je zanje zlasti pomembno, večjo varnost pred nemško grožnjo. Korbonski, ki se zavzema za hitrejše vzpostavljanje mostov, nastopa z zelo jasno tezo, da se morajo umakniti v ozadje celo

¹⁶ A. Korbonski: »US Policy in East Europe«, »Current History«, marec 1965, str. 129—130.

ameriški odnosi z državo, ki ni za tako sporazumevanje (konkretno ZR Nemčija).

Nemško vprašanje je dobilo tudi v nadaljnjih analizah ameriške politike posebno mesto. Postalo je očitno, da bi lahko nemški revanšistični načrti in konkretne ozemeljske zahteve do nekaterih socialističnih držav občutno pokvarili akcijo ameriškega angažiranja. Zaradi tega si prizadevajo, da bi kot eno osnovnih nalog za reševanje evropskih vprašanj ter nadaljnje krepitve odnosov s socialističnimi državami uredili problem nemških zahtev. Trdijo, da mora vsak »resen predlog o združitvi Nemčije vsebovati vsaj dve komponenti: postaviti mora nemško vzhodno mejo s Poljsko in Češkoslovaško vzdolž obstoječe črte ter vzpostaviti sistem nadzorstva nad oborožitvijo v srednji Evropi.«¹⁷

Toda tudi tako mnenje izhaja še iz starih zahtev po osamitvi DR Nemčije. Tako stališče daje socialističnim državam možnost, da urejajo svoje odnose neposredno z ZR Nemčijo, pri čemer bi zanemarile svoje zveze z NDR ter privolile v njeno vključitev v Zahodno Nemčijo; najbolj celostni poskus ocene novih evropskih tokov, zlasti pa ameriške zunanje politike do socialističnih držav, je podal profesor Zbigniew Brzezinski, član sveta za planiranje pri State Departementu, v knjigi »Alternative to Partition«.¹⁸ Njegova temeljna teza je, da je hladna vojna opuščena ter da je Zahod doumel, da z neposredno politično akcijo ne more odpraviti socialističnih režimov v Evropi, prav tako tudi ne razdeljenosti Nemčije ter prisotnosti ZSSR na Labi. Toda ZDA morajo uresničiti naloge, ki jih v takih razmerah čakajo, čeprav niso majhne. Pomembne so tako za občo ameriško politiko do Evrope, njenega do nedavnega popolnoma homogenega atlantskega dela, kot tudi do držav Vzhodne Evrope. Z novimi sredstvi ter uporabo posebnih ukrepov lahko ZDA v sedanjih evropskih razmerah okrepe svoj položaj. V tem sklopu je prav združitvev Nemčije osrednje vprašanje, ker bo »politika združevanja Nemčije zagotovila Ameriki večji ugled kot nekdanj 'liberation' ter postala uspešnejši dejavnik za utrditev atlantskega sporazuma pod vodstvom ZDA«.¹⁹

Konkretni pogoji za tako široko zasnovan načrt ameriške akcije v Evropi so predvsem tile:

— prepričati narode Vzhodne Evrope, zlasti Poljake in Čehe, da obstoj DR Nemčije omejuje njihovo svobodo in ne krepí njihove varnosti;

¹⁷ Henry A. Kissinger: »The Price of German Unity«, »The Reporter«, 22. 4. 1967, str. 15.

¹⁸ Z. Brzezinski: »Alternative to Partition; For A Broader Conception of America's Role in Europe«, New York 1967.

¹⁹ Ibid., str. 154.

- sporazum med Poljsko in ZR Nemčijo, ki bi zatrl strah pred nemško nevarnostjo;
- pojenjavanja ruske obsesije zaradi Nemčije;
- snovanje razvojne odvisnosti v gospodarskih odnosih med Vzhodom in Zahodom, poglobljanje zvez na kulturnem in družbenem področju;
- podpora snovanju zvez med Zahodno in Vzhodno Evropo.²⁰

Ves strateški načrt Brzezinskega, ki predvideva vsekakor dolgotrajnejše napore za razrešitev evropskih problemov, pa vendar vsebuje nekaj novih elementov, ki se razlikujejo od poprejšnjih analiz. To je najbolj očitno v stališču, da mora biti pritegnjena v vse procese evropskih zvez in odnosov kot evropska država tudi Sovjetska zveza. Prisotnost ZSSR v teh strujanjih naj bi onemogočila morebitne sovjetske nasprotnne akcije, vplivala naj bi na razvojno usmeritev same ZSSR, kajti nova Evropa naj bi ne bila zgrajena na nacionalističnih temeljih.²¹ Zato ta nova shema evropskih odnosov, kot jo je podal Brzezinski, ni zasnovana tako kakor poprejšnji ameriški koncepti, ki so izhajali iz osamitve ZSSR od socialističnih držav, na bilateralnih, marveč na široko razvejanih multilateralnih zvezah med vzhodnoevropskimi in zahodnoevropskimi državami.

Pri tem je zanimivo, da se ta nova teza Z. Brzezinskega precej razlikuje od njegove nekdanje teze, naj bi se mostovi sporazumevanja gradili na temelju dezintegracije in policentrizma. Cepitev socialističnih držav Evrope po sodbi Brzezinskega ni primerna pot in kakršnokoli evolucijo socialističnih režimov si je mogoče zamisliti le na podlagi večjih sprememb v vsej Vzhodni Evropi.

Poprejšnje ameriške zamisli in analize gibanj v Vzhodni Evropi so razen jasno poudarjenih zahtev po utrjevanju lastnega splošnega položaja izhajale vse doslej iz konkretnih možnosti za spremembe v razvoju socialističnih držav, računajoč, da bodo z novimi sredstvi dosegle ali vsaj pospešile procese, ugodne za Zahod.

To občo usmeritev ameriških želja je zelo jasno razložil senator Fulbright, ko je v govoru v Dullesu dejal: »Natančno moramo razločevati eno komunistično državo od druge, nagrajevati tiste, ki kažejo večje nagnjenje k usklajevanju svoje prakse in ideologije z Zahodom; te morajo biti deležne našega priznanja; če pa je potrebno, moramo uporabiti tudi

²⁰ Ibid., str. 154—161.

²¹ Brzezinski je popolnoma jasno izrazil svojo bojazen pred ozkimi in omejenimi odločitvami: »... zelo problematično je, ali se lahko zdrava Evropa gradi na temelju podpiranja protisovjetskih nacionalističnih doktrin. To bi potegnilo za seboj tudi tradicionalne ozemlske in etnične konflikte.« Ibid., str. 137.

sankcije proti tistim (državam), ki nadaljujejo ekspanzijsko politiko.«²² Ne glede na to, da je senator Fulbright govoril v Dullesu, kjer je imel za tako izjavo pomembne politične razloge, pa vendarle drži, da je to najboljša ponazoritev celotne nove ameriške koncepcije glede Vzhodne Evrope. Te težnje vsebujejo tudi tako imenovani teoretični vzorec »peaceful engagementa«, so skrajnji cilj, h kateremu se ZDA obračajo; za uresničitev tega cilja so pripravljene izrabiti vsa možna sredstva.

Tudi Brzezinski je temu osrednjemu vprašanju posvetil vso pozornost. Celotno obravnavanje novejših evropskih tokov se pri njem končno skrči na nujnost ameriškega vpliva v vzhodnoevropskih državah ter na pospeševanje procesa preobrazanja v njih. Zanj je proces določenega spreminjanja socialističnih režimov popolnoma očiten; odkrito piše o oblikah sui generis socialne demokratizacije; vzore, h katerim je težiti, vidi v političnih sistemih Avstrije in Finske. Ta njihova ideja ima pravzaprav globlje korenine; v morebitni usmeritvi k liberalizaciji in socialni demokratizaciji je videl Brzezinski že od nekdaj prihodnost vzhodnoevropskih držav in tudi ZSSR.²³

Intenzivnejša ameriška dejavnost v socialističnih državah naj bi torej pripomogla k preobrazbi političnih režimov. Glede tega postavlja Brzezinski administraciji konkretne naloge; poudarja namreč, da je treba tesno povezovati in postaviti »ekonomske zveze v neposredno odvisnost od širših kulturnih in družbenih stikov. V razvoju trgovine med Vzhodom in Zahodom mora Zahod težiti k razkrajanju ozkih ideoloških perspektiv vodilnih komunističnih elit ter jim preprečevati, da bi te tesnejše stike dopuščale le na gospodarskem področju; le-te hočejo na ta način rešiti svoje ekonomske težave, hkrati pa utrditi svojo oblast ter ohranjati razcepljenost Evrope.«²⁴ Politika mostov in razširjanja ekonomskih zvez ima torej očitno natančno določene politične cilje, katerih Brzezinski niti ne poskuša prikrivati. Gre celo dalj; trdi namreč, da je treba vztrajati na tem, da bo širše ekonomske zveze »spreminjala tudi bolj sproščena kulturna izmenjava.«²⁵

Kot dober poznavalec problemov Vzhodne Evrope je Brzezinski izdelal analitično obdelan sistem ocen, ki nakužejo obenem perspektive ameriške zunanje politike kot tudi konkretne naloge. Kot smo že ugotovili, ima ta politika več ciljev. V smislu globalne strategije je Brzezinski prepričan,

²² Senator J. W. Fulbright v govoru, ki ga je imel v Dullesu 8. 12. 1964 (cit. po: Dr. K. Kratky: »American...«, op. cit., str. 58).

²³ Z. Brzezinski, *Tomorrow's Agenda, Foreign Affairs*, 1966 July, str. 665.

²⁴ Z. Brzezinski, *Alternative to Partition...* op. cit. str. 152.

²⁵ Ibid. str. 159.

da je snovanje nove enotne Evrope predvsem naloga Združenih držav Amerike in da lahko le-te kot neevropska sila ta težavni cilj tudi uresničijo. Kako pomembno bi bilo to za ZDA in kakšne bi bile globlje posledice, je videti iz tegale njegovega stališča: »Komunističnim režimom je za ohranjanje enotnosti veliko bolj kot pluralističnemu Zahodu potrebna sovražnost in napetost. Nemogoče si je zamisliti madžarsko revolucijo ali poljski Oktober brez 'duha Ženeve', ki je ustvaril ozračje popuščanja; prav tako je nemogoče razumeti romunsko samoobrambo leta 1964 v okviru vojaškega obravnavanja berlinske krize. Popuščanje neizogibno spreminja sovjetsko nadzorovanje Vzhodne Evrope.«²⁶ S tem je Brzezinski kot politolog in danes kot svetovalec State Departmenta najbolje izrazil ameriška pojmovanja o popuščanju napetosti v Evropi ter nujnem uresničevanju novega duha.

V sedanjih razmerah obstajajo po neki ameriški sodbi²⁷ tri alternative ameriške politike do Vzhodne Evrope. Prvo zagovarjajo vsi uradni in neuradni predstavniki politike in businessa, ki še vedno vztrajajo na že zdavnaj preseženih doktrinah in ki sodijo, da v obči ameriški politiki ni možno nikakršno popuščanje socialističnim državam. Politika mostov proti Vzhodu, poskus različnega obravnavanja posameznih socialističnih držav ali celo ločitev ZSSR od drugih držav se zde tem skrajno desničarsko usmerjenim politikom brezuspešni in odvečni manevri, češ da so socialistične države vse enake. Na vojaškem področju se zavzemajo za krepitev Zahoda. Ekonomske zveze bi kazalo dovoliti, če je možno prek njih izvajati pritisk, kulturne zveze pa je treba popolnoma odpraviti, ker pomagajo krepiti vpliv socialističnih držav.

Druga alternativa se močno opira na tako imenovano selektivno obravnavanje socialističnih držav, v kateri se zlasti ZSSR posebej izloča iz drugih socialističnih držav. Težišče je na krepitvi nacionalnih interesov, prebujanju nacionalizma in liberalizaciji notranje ureditve ter dolgoročni krepitvi zvez z Zahodom, skladno z zgodovinskimi tradicijami. V sklopu te alternative so postavljene postopne evolucije kot pglavitni in možni cilji, ki bi v daljšem času pripeljali k nastajanju nekakšnih socialno demokratičnih režimov. Na diplomatskem področju predvideva popuščanje v Evropi, krepitev medsebojnih zvez, ki bi obenem pospešile nastajanje samostojnih nacionalnih tokov na Vzhodu.

Tretja varianta izhaja iz predpostavke, da je treba ZSSR in države Vzhodne Evrope obravnavati enako ter da so libe-

²⁶ Ibid. str. 121.

²⁷ M. B. Petrovich, *United States Policy in East Europe, Current History*, 1967, April, str. 243.

ralne spremembe možne takov ZSSR kot v drugih socialističnih državah. Z zaostrovanjem kitajsko-sovjetskega spora je postajala ta teza bolj in bolj pomembna. Skuša namreč dokazati, da imajo evropske socialistične države kot industrijsko razvite dežele zelo malo skupnega z nerazvitimi azijskimi socialističnimi državami in s Kubo ter da pelje krepitev industrijskih družb v vsaki od socialističnih držav neizogibno v zблиževanje z razvitimi industrijskimi družbami Zahoda.²⁸ Iz tega sledi skrajni sklep, da si ZSSR in evropske socialistične države ne žele vojne, kar pa seveda ne velja za Kitajsko in njene agresivne načrte. To zблиževanje interesov bi morali pospeševati ter poudarjati skupne interese industrijskih družb ne glede na njihove sisteme; poglobitna nevarnost je seveda LR Kitajska.

Čeprav se zdj morda taka delitev shematična in čeprav ni zajela vseh koncepcij ter njihovih številnih inačic, pa vendar lahko dobro ponazori temeljne smeri razčlenjevanja socialističnih držav v ZDA in konkretno politiko, katero žele izvajati. Vsaka od teh alternativ ima svoje privrženice; obstajajo tudi teoretične zasnove in čeprav so cilji časovno različno postavljeni, so najbolj bistvena prizadevanja še vedno v področju močne protikomunistične politike. Johnsonova administracija kombinira²⁹ dandanes, ko si prizadeva, da ne bi poslabšala v obdobju vietnamskega spopada odnosov s socialističnimi državami, predvsem drugo in tretjo varianto; to je docela v skladu s splošnim mnenjem, da Zahod, zlasti pa ZDA, nič več ne upa v nekakšno uničenje komunizma ter da je samo pričakovanje notranjih evolucij v smeri socialne demokratizacije edini cilj, ki ga je možno zagovarjati. Širše in bolj vsestransko angažiranje v Evropi je zategadelj poglobitna naloga, seveda ob intenzivnejši dejavnosti nasproti socialističnim državam. To je v skladu z občo ameriško politiko v Evropi in jasno določenimi protikomunističnimi cilji — kajti v ZDA so tudi mnenja, da lahko »evropska Evropa«, ki jo sestavljajo manjše nacionalne države, poišče lastno pot za sporazumevanje z ZSSR, kar bi bilo lahko »nevarno za ameriške odnose z Evropo in za Evropo samo«.³⁰

Najrazličnejši doktrinarni koncepti, ki se pojavljajo v ameriški zunanji politiki do socialističnih držav po drugi svetovni vojni, pričajo o postopnem spreminjanju ameriških stališč in metod, govore o določenem realnejšem obravnavanju te nove kategorije držav. Nazoren primer teh novih tokov v

²⁸ Na tako usmeritev mnenj je močno vplivalo delo V. Rostowa, *The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifest*, Cambridge 1960.

²⁹ M. B. Petrovich, *United States...* op. cit. str. 245.

³⁰ Z. Brzezinski, *Alternative...* op. cit. str. 131.

ameriškem političnem življenju so zasnove »miroljubnega angažiranja« in prizadevanja postaviti mostove k Vzhodu; odkar je prišel Kennedy na položaj predsednika, so začele ZDA snovati novo, ustrežnejšo osnovo za delovanje nasproti socialističnim državam. Če dandanes iščemo vzroke za to očitno večanje ameriških interesov za evropske socialistične države, potem lahko ugotovimo predvsem tole:

- razvoj in stabilizacija socialističnih sistemov v Vzhodni Evropi,
- obča evropska gibanja,
- zaostrovanje sovjetsko-kitajskega spora ter posledice, ki jih povzročata,
- nevarno ameriško angažiranje v jugovzhodni Aziji, ki je močno omrtvičilo prizadevanja ameriške zunanje politike v širših okvirih.

Pod vplivom teh dejavnikov, ki bolj ali manj označujejo ameriško akcijo v posameznih fazah, si prizadeva Johnsonova administracija poglobiti politiko mostov proti Vzhodni Evropi. Še nikoli doslej ni bila tako močno poudarjena ameriška zasnova selektivnega sožitja, to je ločenega obravnavanja evropskih socialističnih držav v primerjavi s Kubo in azijskimi socialističnimi državami, nasproti katerim nastopajo ZDA v duhu nevarnih in kompromitiranih doktrin »containment« in »liberation«.

Za zdajšnjo usmeritev so značilni različni politični odnosi: — Evropi mir — Aziji vojno — Kubi blokado, kombinirano s podtalnim delovanjem; sodeč po konkretnih ameriških potezah se zdi, da se ta politika še dolgo ne bo spremenila.

Zaradi tega zaslužijo sedanje zasnove, ki bodo zagotovo še dolgo temelj za delovanje nasproti Evropi in socialističnim državam, posebno pozornost. Docela očitno je, da daje ta nova usmeritev ameriške politike v primerjavi s prejšnjimi doktrinami — za katere je značilno zaviranje, odklanjanje komunizma ter načrti za osvoboditev Vzhodne Evrope — dosti več možnosti za sodelovanje ter da nakazuje potrebo po navezovanju stikov na gospodarskem in kulturnem področju. Toda prav tako očitno je, da se za temi prizadevanji skrivajo vnaprej zarisani načrti močne dejavnosti in aktivizacije na ideološkem področju.³¹ Ideološki boj bi se moral v novih razmerah spremeniti; tesnejši odnosi med ZDA in socialističnimi državami bi morali po ameriških pojmovanjih ustvarjati možnosti za močnejšo in svobodnejšo ameriško dejavnost v teh državah. Delni premik v smeri bolj realnega ocenjevanja

³¹ Češkoslovaški avtor dr. K. Kratky upravičeno ugotavlja, da so »mostovi proti Vzhodu polni ideološkega dinamita.« Dr. Kratky, *American...* op. cit str. 39.

odnosov in gibanj v socialističnih državah Evrope ni odpravil nitj ublažil teh temeljnih ciljev ameriške zunanje politike.

Nasprotno: ti cilji so na sedanji stopnji še bolj poudarjeni in se pojavljajo hkrati z navezovanjem več in več zvez med Vzhodom in Zahodom na vseh področjih, zlasti pa na področju krepitve gospodarskih stikov. ZDA so dandanes sicer na poseben način pokazale pripravljenost, da sprejmejo sožitje z evropskimi socialističnimi državami — seveda po vse bolj glasnem mnenju, da so nasilne spremembe in odprava socialističnih sistemov v Evropi nemogoče. Ko so ZDA spreminjale svoja stališča in pojmovanja, so očitno pokazale, da je prišlo v njihovi zunanji politiki do velike evolucije. Pot od nekdanjega odkritega zagovarjanja, naj se vzhodnoevropske socialistične države odpravijo, pa do zdajšnjih Johnsonovih izjav o pripravljenosti ZDA, da okrepe in razširijo obojestranske zveze, je bila zelo dolga in zapletena.

V tem novem procesu koeksistiranja in poglobljanja zvez pričakujejo v prihodnje »evolucije«, »transformacije«, »liberalizacije režimov« in »krepitev nacionalizma«; vse to skupaj naj bi slabilo socializem v Evropi ter krepilo ameriške položaje. Ti cilji dandanes niso drugotnega pomena; analitiki ameriške zunanje politike kot tudi številni ameriški »sovjetologi« izdelujejo prave kalkulacije, v katerih imajo postopne evolucije socialističnih držav osrednje mesto. Toda kdor spremlja razvoj socializma v državah Vzhodne Evrope ter splošna gibanja v Evropi, bo težko verjel, da sami avtorji takih mnenj, ki vztrajno pričakujejo najmanj »socialno demokratizacijo« socialističnih sistemov, zares trdno verjamejo, da bo do takih sprememb res prišlo.

Razen tega so v celotni zasnovi miroljubnega angažiranja oziroma postavljanja mostov k Vzhodu ZDA spregledale zelo pomembno dejstvo, namreč, da tako kot svetovni mir ni deljiv, niso bila in ne morejo biti deljiva tudi načela koeksistence. Na sedanji stopnji razvoja mednarodne skupnosti je nemogoče poudarjati delni mir in sodelovanje s socialističnimi državami Evrope, v Aziji pa izvajati posebno azijsko doktrino, ki grozi, da se bo sprevrgla v spopad v mnogo širšem obsegu.

Poskus novega ameriškega obravnavanja evropskih socialističnih dežel je plod bolj širokega, bolj realnega in bolj celovitega obravnavanja evropskih odnosov in razvoja socializma. V to koncepcijo, v njeno teoretično kot tudi praktično varianto, so vtikani prispevki najrazličnejših ameriških politikov in teoretikov: kljub vsem nepravilnostim, precenjevanju nekaterih dejavnikov, razvojnih špekulacij in dejanskih možnosti vpliva kapitalizma bi lahko ta koncepcija nekega dne dobila tudi pozitivne elemente.

V sedanji fazi mednarodnih odnosov pa je ta koncepcija — v luči prakse ameriške politike — dobila drugorazreden pomen in skoraj nemogoče bi bilo pričakovati, da bo druga stran pokazala kaj več zanimanja za postavljanje širših mostov za sporazumevanje. Mnogo lažje bi si bilo zamisliti nadaljnjo krepitev sodelovanja med evropskimi državami, kar je sicer v marsičem odvisno od ameriških odločitev, vendar pa ima mnogo večje in širše možnosti za sodelovanje med Vzhodom in Zahodom. Končno pa tudi Johnsonova administracija dandanes ne bi bila zmožna vpeljati novih in konkretnih rešitev v politiki do socialističnih držav — čeprav bi se še tako trudila — ker je zaposlena pretežno z vietnamskim sporodom, ki terja skoraj celotno njeno pozornost.

Večje ameriško angažiranje v Vzhodni Evropi, ki bo zasnovano na resničnih načelih miroljubne aktivne koeksistence, bo moralo torej počakati na ugodnejše mednarodno ozračje, v katerem ne bo ameriških agresivnih nastopov niti neprikritih želja, da bi socialistične države v različnih področjih različno obravnavali. Selektivna koeksistenca med kapitalističnim svetom in samo nekaterimi socialističnimi državami je nemogoča. Šele v obdobju mnogo bolj zdravih mednarodnih odnosov bi lahko ameriška politika mostov prispevala k popuščanju na evropskem kontinentu in s tem tudi k pozitivnemu razvoju mednarodnih odnosov v celoti.

Rastko Močnik

Skušnje ameriške nove levice

Pride čas, ko postane delovanje mehanizma tako odvratno, ko se vam tako zagabi, da v njem ne morete več sodelovati, da ne morete niti molče sodelovati. In tedaj morate položiti svoja telesa

na kolesje in zobnike, na vzvode, na vso napravo in jo ustaviti. In ljudem, ki jo urabnavajo, ljudem, katerih last je, morate dopovedati, da mehanizem ne bo stekel, dokler ne boste svobodni.

S temi besedami je Mario Savio sklenil svoj nagovor in potem je več kot tisoč študentov, univerzitetnih učiteljev in drugih somišljenikov gibanja za svobodo govora zasedlo administrativno zgradbo Kalifornijske univerze v Berkeleyu. »Mehanizem« je bila tokrat sodobna ameriška univerza — »tovarna znanja«, kakor jo ponosno imenujejo njeni ideologi; univerza, ki so jo, z druge strani, študentje že dolgo obtoževali, da je postala konstitutivna prvina sistema, da je »državna agencija ali zasebna korporacija... del obstoječe hierarhije moči«.¹ Študentski upor je torej meril prek univerze v »sistem«, ki je univerzo požrl in jo študentom »zagabil« in ki je očitno vir vsega zla. Da je to res upor proti univerzi kot funkcionalnemu delu »odvratne« ureditve, so berkeleyški dogodki jasno pokazali: univerzitetna administracija je svoji funkciji ustrezno ves čas igrala vlogo posrednika med »študentskim levim ekstremizmom« in »desničarskimi pritiski od zunaj«. Vendar ob najbolj dramatičnem zapletu ni dopustila le, da je policija stopila na univerzitetna tla (kar je v ZDA čisto legalno, če je univerza državna) in razgnala stavkajoče študente ter pripravila tiste, ki so se upirali, temveč je s policijo celo aktivno sodelovala.

Mario Savio je med množičnimi »sit-inom« 2. in 3. decembra 1964 jasno izrazil temeljno stališče novih levičarjev:

»Poleti sem odšel v Mississippi in se tam pridružil boju za državljanske pravice. To jesen sodelujem na drugi stopnji istega boja, tokrat v Berkeleyu. ... Na obeh krajih gre za iste pravice — za pravico, da kot enakopravni državljani participiramo v demokratični družbi in se bojujemo proti istemu sovražniku. ... Birokracija je prepričana, da je zgodovine konec. ... Toda čedalje več ljudi v Ameriki začenja verjeti, da zgodovine ni konec, da je mogoča boljša družba.«²

Nova levica ne verjame, da v trenutku, ko avtomatizacija grozi z brezposelnostjo, ni več mogoče ničesar spremeniti; da je izrečena dokončna sodba, da za črnopolte v Ameriki ni prostora; da je popolna univerza tista, ki spreminja učitelje v uradnike, študente pa v »surovino«, namenjeno za potrebe sistema; da je edina mogoča zunanja politika napadalni militarizem... Na vseh teh področjih poteka »ista fron-

¹ Thomas Hayden, leta 1962/63 predsednik Studentov za demokratično družbo (SDS), v govoru na Michiganski univerzi spomladi 1962.

² Konec zgodovine, prvič objavljeno v *Humanity*, decembra 1964.

ta: boj proti sistemu, ki si prilašča absolutnost in popolnost ter dopušča spremembe edinole znotraj svojega okvira. Besede novih levičarjev so radikalne in malone eksaltirane; sebe vidijo povsem humanistično: »Biti človek je izrazito nefunkcionalno in nemara lahko postane celo nerodoljubno.«³ Svoj cilj določajo vseskoz vrednostno: »Človek je za nas neskončno dragocen in obdarjen z neuresničenimi zmožnostmi umovanja, svobode in ljubezni. ... Ravno ta neizrabljeni potencial je za nas bistven in nanj se obračamo.«⁴ Humanistična in vrednostna razsežnost upora proti družbi, ki teži k dosledni funkcionalizaciji, je nemara nerazrešljivo protislovna; če pa hočemo raziskati njeno konkretno pozicijo, se moramo najprej ustaviti pri samem *izviru* nove ameriške levice. Začetne besede resolucije iz Port Hurona ta izvir zadosti natančno označujejo:

»Sodimo h generaciji, ki je dozorela vsaj v zmerni blaginji. ... tesno nam je, ko gledamo svet, ki smo ga podedovali.«

1.

*Mi smo otroci ameriškega sna. Večinoma smo doraščali v družinah, ki so lahko žele in uživale izobilje najbogatejše družbe na svetu; dali so nam vse, kar naj bi šlo dobrim Američanom: denar, življenje v prijetnih predmestjih, kulturne dobrine ... In vendar se nam je ta dar zazdel prazen, zavrgli smo ga in iz te zavrnitve se je razvilo gibanje, ki je zajelo veliko problemov in se dotaknilo vrste najobčutljivejših področij naše družbe.*⁵

Otroci ameriškega sna: utopija pionirjev iz prejšnjega stoletja, cilj predvojnih rodov je zdaj resničnost. Prihodnost se je tako nepričakovano hitro razpustila v sedanost, da se je povojna Amerika pogreznila v potrošniško občudovanje obstoječega, v otrplo čaščenje predmetov ... Zgodovinska razsežnost bivanja se je razblinila, naravnost v prihodnost je šla po zlu; povojno intelektualistično levičarstvo, ki je ob stalizmu tako hitro obupalo in se razkrojilo, in maccarthystične gonje so v časih hladne vojne oznanile konec ustvarjalne politične misli. Sedanja ameriška politika postaja očitno čedalje bolj gola manipulacija; *Velika družba*, daleč od tega, da bi bila integrirajoč družben program, je prej videti načrt, kako dokončno izpopolniti sedanji sistem — posrkati vanj

³ Thomas Hayden, prav tam.

⁴ Resolucija Študentov za demokratično družbo (SDS), sprejeta na konvenciji v Port Huronu leta 1962.

⁵ Paul Potter, nekdanji predsednik SDS, v brošuri *The New Radical Encounters the University*, 1966.

ali zatreti vse originalne, torej heterogene iniciative in tako »dopolniti zgodovino«. Po koncu utopij živi Amerika zdaj v času grozljivega antiprofetizma negativnih vizij: 1984, *Krasni novi svet*, odprtih rok je sprejela eksistencializem in *Tujec* je postal simbol zbeganih in nemočnih upornikov. *Beat* generacija je izbrala prostovoljno izobčenje in revščino. Ameriški sen se je uresničil kot potrošniški raj, uničevalsko sovražen izvirnosti in ustvarjalnosti, ki križa uhojene poti *perpetui mobilis socialis*:

*I've seen the best minds of my generation destroyed by
madness*

Ginsberg

»Najboljši duhovi« generacije, ki je zrasla v svetu sanj, so v tem čudežu videli le »ogaben mehanizem«, ki ga je, če naj »razvijejo svoje človeške potenciale«, nujno treba uničiti: življenje je samo onstran družbenega mehanizma. Toda sami preboja niso zmogli: sedanja ameriška nova levica se je rodila iz črnškega boja za državljanske pravice. To je temeljno zgodovinsko dejstvo, ki na empirični ravni združuje vse značilnosti, vse notranje nezadostnosti in vso problematičnost nove levice.

Da je bilo gibanje za državljanske pravice res tisti temelj, na katerem je zrasla široka organizacija nove levice, nam potrjujejo levičarji sami: »Na severu ni nobenega liberalnega gibanja za državljanske pravice. Nismo severnjaki zrevolucionirali južnih črncev, kakor trdijo rasisti. Južni črneci so zrevolucionirali nas. Toda gibanja ni mogoče zgraditi na izražanju podpore za kako drugo gibanje.«⁶ »Gibanje za državljanske pravice je bilo ... temelj, s katerega je zrasla nova levica v različne smeri in samo gibanje nemalokrat prerasla.«⁷ »Važno je, da se zavedamo, da bi brez gibanja za državljanske pravice ne bilo berkeleyškega gibanja za svobodo govora. ... To, da je administracija onemogočila skupinam za državljanske pravice, da bi nadaljevale svoj boj, ... je povzročilo nasprotja in zrevoltiralo tisoče študentov.«⁸ Gibanje za univerzitetno reformo je torej konkretno povezano z bojem črncev; in prav tako je v tem boju nastala vsa organizacija nove levice.

⁶ Thomas Kahn, govor na konferenci o vprašanih politike in rase, ki so jo leta 1962 organizirali študentje za demokratično družbo (SDS) na Univerzi Severne Karoline.

⁷ Mitchel Cohen in Dennis Hale, uvod v antologijo *The New Student Left*.

⁸ Paul Porter, *The New Radical Encounters the University*, 1966.

Kako da razpršeno nezadovoljstvo in levičarska usmerjenost povojne generacije nista zmogla konstituirati političnega gibanja in prebiti »zamrznjenega« sistema? — Odgovor gre po našem mnenju iskati tako v naravi ameriške ureditve kakor v »političnosti« političnega gibanja. Sedanja ameriška družba je, kakor smo že zapisali, uresničeni program tradicionalnih političnih gibanj. Ko se je uresničil cilj, na katerem so ta gibanja temeljila, je seveda gibanj konec — oziroma doživijo bistveno preobrazbo. Zato ameriška politika, ki živi v svetu uresničenih aspiracij, postaja čedalje bolj le gola manipulacija: o tem zgovorno priča narava ameriških političnih strank. Cilj politike je znotraj obstoječega sistema, zato so teleološke razsežnosti radikalno odpravljene: preostane le še parcialno izpopolnjevanje, dokler ne bo sistem dokončno univerzalen.

V takem svetu, ki je resničen »konec zgodovine«, je seveda politično gibanje izredno težko osnovati, če ni celo nemogoče: kakor kaže skušnja nove levice, je to lahko — vsaj po svoji ideologiji — samo humanističen upor, ki pa se ne glede na take svoje aspiracije ni tako ideologijo bistveno razlikuje od tradicionalnih političnih gibanj.

V svoji trdi konkretnosti je bil boj južnih črncev primerno središče, okrog katerega se je zbral in v katerem je našel temelj abstraktni in razpršeni humanistični upor otrok srednjega razreda. Nemogoče je bilo ustvariti novo utopijo; črnske zahteve pa so bile konkreten političen cilj, ki je v »ideološkem vakuumu« postal uspešen integracijski dejavnik. Gibanje je razvilo razmeroma trdno infrastrukturo med črnskim prebivalstvom in utemeljilo učinkovito organizacijo z zmožnimi aktivisti, toda v bistvu je bilo protislovno. Politični odmev je bil silen, toda kmalu je postalo jasno, da »učinkovitost teh akcij ne izvira toliko iz same njihove pomembnosti, kolikor iz iracionalnih reakcij segregacionističnih uradnikov.«⁹ Položaj na jugu je v veliki meri klasičen: kakor kaže že simbolična zahteva po »državljskih pravicah«, je cilj črncev to, kar je za večino v Ameriki vsakdanje bivanje. Hočejo torej vdreti v sistem in postati enakopraven del v obstoječem družbenem mehanizmu. Težnje večine črnskega prebivalstva v bistvu nasprotujejo težnjam levičarjev iz srednjih slojev: črncci hočejo doseči to, kar hočejo levičarji porušiti. To protislovje je postalo še očitnejše, ko so aktivisti boja za državljanske pravice okrog leta 1963 prenesli gibanje tudi

⁹ Thomas Kahn, prav tam.

v »geta« velikih mest na razvitem severu: aspiracije večine revnih črncev se ujemajo z željami srednjih slojev.

Nova levica je začutila kritičnost trenutka in je svojo pozicijo določila natančneje in bolj radikalno: razglasila se je za radikalno krilo gibanja za državljanske pravice, pripisala si je vlogo ustvarjalca ideologije in si postavila za cilj medrasno gibanje revnih slojev. Menili so, da je vzrok protislovnosti v gibanju predvsem njegov izključno rasni značaj, ki prikriva razredno bistvo. Organizacijsko delo s črnskimi skupnostmi je bilo uspešno tako na severu kakor na jugu, toda na lokalni ravni je bilo mogoče doseči samo delne cilje; množično razredno gibanje revnih slojev pa bi lahko preraslo to parcialnost in difuznost. Le takšno gibanje bi lahko bilo nosilec revolucije.

Pokazalo pa se je, da se hočejo tudi revne bele skupnosti le integrirati v obstoječi sistem, da so sovražno razpoložene do črnskega gibanja, v katerem vidijo neposrednega tekmeča za maloštevilne priložnosti promocije v srednje sloje, in da so zato nenavadno dojemljive za desničarsko in rasistično propagando. — Novi levici razrednega gibanja ni uspelo organizirati; klasičen pojem razreda in razredne solidarnosti je v sedanji ameriški družbi očitno anahronističen. Še enkrat je postalo jasno, da za novo levico politično gibanje na tradicionalnih osnovah ni mogoče.

3.

Obenem je prišlo do krize tudi v samem gibanju za državljanske pravice. Radikalni del, ki ga je bilo čutiti predvsem v SNCC (Študentski koordinacijski odbor za nenasilno akcijo), je spredvidel, da pelje dosedanja pot samo v izpopolnitev sistema, da služi — vsaj s svojimi skrajnimi posledicami — utrjevanju in perpetuaciji obstoječega reda. Zato so radikali v SNCC začeli gledati v nenasilju, ki je bilo vse dotlej ena glavnih prvin v programu ugibanja za državljanske pravice, samo taktično sredstvo, ki je v trenutnem položaju pač najbolj sprejemljivo. Ko je SNCC prevladala ta radikalna smer, je vrgla v svet geslo ČRNA SILA, ki zveni neprimerno nasilneje od prejšnjih zahtev gibanja. Vendar se uradna interpretacija gesla omejuje na to, da morajo črnci ustvariti samostojno in učinkovito politično silo, ki se bo lahko enakopravno spopadla z drugimi, zdaj privilegiranimi središči družbene moči. Ideologija SNCC je torej izrazito separatistična; in klic »po črni sili« spremlja ugotovitev: »naslednji korak lorajo storiti belci«. SNCC med novimi levičarji sicer ni posebno priljubljen, vendar pa je v njegovih zahtevah

svojevrstna modrost: marginalna skupina, kakršna so črnci, ne more izpeljati revolucije; svoj »klasični« položaj zatirane in izkoriščane družbene skupine lahko sankcionira le tako, da proti obstoječi hierarhiji moči postavi svoje središče družbene moči in začne tradicionalen političen boj. Tudi SNCC se bojuje proti sistemu kot celoti, toda čisto drugače kot »humanistična« nova levica; njegova pozicija je veliko bliže zatiranim južnoameriškim ljudstvom ali vietnamskemu ljudstvu (Carmichael: »boj vietnamskega ljudstva in boj ameriških črncev sta eno...«).

4.

Novi levici ni uspelo ustvariti ne vsenarnodnega revolucionarnega gibanja ne ideologije, ki bi lahko nekoč v prihodnosti utemeljila množično revolucionarno organizacijo. Zdi se, da so bile te želje, ki so se zgledovale po tradicionalnih gibanjih, v sodobni ameriški družbi neustrezne. Ob teh zavestnih težnjah pa se je v novi levici nekako samodejno uveljavil način sožitja in sodelovanja, ki je, kakor kaže — in kakor slutijo mnogi zunanji opazovalci — v zgodovini revolucionarnih gibanj nekaj popolnoma novega. Pri tem mislimo na nekaj temeljnejšega od programa in lastnih predstav o svojih pozicijah; govorimo o tem, iz česar in po čemer vse to je in kar je — vsaj doslej — bilo artikulirani zavesti novih levičarjev nedosegljivo: govorimo o samem njihovem načinu bivanja in o skupnosti, ki jo ta način vzpostavlja in iz katere izvira.

Kakor smo že večkrat poudarili, ni imela nova levica nikoli enotne ideologije; začela se je s konkretnim ciljem in je to »*issue orientation*« ohranila vse do zdaj. Toda to ni bila preprosta akcijska enotnost, ki jo zagotavlja skupna naloga in ki razpade, ko je naloga opravljena. Solidarnost nove levice izvira, lahko bi rekli, iz skupne eksistencialne pozicije, iz skupnega »življenjskega sloga«, ali, kakor je že leta 1961 zapisal Thomas Hayden: »Radikalni program je enostavno radikalni slog, kakor skuša spreminjati praktično življenje.«¹⁰ Nemara je ta specifični čut za skupnost še očitnejši v tejle ugotovitvi: »V SNCC izražajo skupinsko solidarnost najpogosteje s petjem; in pesmi, kakor *We Shall Overcome* in *We'll Never Turn Back*, ta ideal bratstva jasno izpovedujejo.«¹¹

Ta nenavadna solidarnost, ki družbi ljudi najrazličnejših pogojev, je v vrstah nove levice tačas nemara najočitnejša

10 T. Hayden, A Letter to the New (Young) Left, *The Activist* 1961.

11 Bruce Payne, The Quiet War in Mississippi, *The Activist* 1965.

na univerzah in collegih. Ta čut za skupnost, ki se je na univerzi prvič realiziral v berkeleyških dogodkih, je zdaj temelj »upora na kampusih« — radikalnega gibanja, ki je zajelo, kakor ocenjujejo, pet odstotkov od šestih milijonov sedanje ameriške visokošolske mladine. Ta »upor« ima iste korenine kot boj nove levice za državljanske pravice črncev in je s tem bojem, kakor smo videli, tudi neposredno povezan. Ker pa ne izvira iz marginalne skupine, ampak iz samega srca ameriške družbe — iz srednjega razreda, in je tudi naperjen proti temu središču, so v njem očitnejše nekatere poteze, ki bodo nemara odločilne za nadaljnjo usodo Amerike.

Omenili smo že, da je študentski upor usmerjen proti univerzi kot funkcionalnemu delu sistema: proti univerzi, ki samo vzdržuje in nadaljuje obstoječo ureditev — in ki jo je njen teoretik Clark Kerr takole opisal:

»Preobrazba sodobne univerze temelji na rasti »industrije znanja«, ki bo prekvasila državno upravo in gospodarstvo in jima bo pošiljala vse več ljudi s čedalje višjo izobrazbo... Univerza in industrija si postajata čedalje bolj podobni... Oba svetova se fizično in psihološko spajata.«¹²

S študentskega stališča pa je ta univerza videti precej drugačna:

Posebno velike univerze čedalje bolj spominjajo na gigant-ske korporativne enote, ki zdaj vladajo nad našim ekonomskim sistemom, in ki bodo očitno kmalu zavladale tudi nad vzgojnim sistemom. ... Stojimo pred izvrstno organiziranim birokratskim sistemom, ki ga nadzorujejo od zunaj in je občutljiv predvsem za zunanje pritiske, ki se z drugimi institucijami udeležuje konkurenčne bitke za denar in ki ves, kar ga je, služi obstoječemu redu.«¹³

Če je univerza »tovarna znanja«, so študentje pač »surovina«, ki jo je treba obdelati, da bo ustrezala znanim potrebam odjemalcev. Paul Goodman je položaj študentov označil takole:

»Vzgoja je postala navadna eksploatacija zmožnosti in življenjski čas šolske mladine zlorablja v tujo korist... Prvič v zgodovini je vladajoči razred vklenil svoje svobodne otroke v položaju sužnjev.«¹⁴

»Ta čas so v ZDA študentje — mladina iz srednjega razreda — osrednji izkoriščani razred. (Črnici, mladi kmetje, stari ljudje so bolj izobčenci; njihovo delo je nepotrebno, odveč so.) Delo mladega izobraženstva pa je potrebno in zato

¹² Clark Kerr, *The Uses of the University*, 1963.

¹³ Paul Potter, *The New Radical Encounters the University*, 1966.

¹⁴ P. Goodman, Berkeley in February, *Dissent* 1965.

mu nalagajo preobremenjene urnike, nad njim izvajajo razne pospeševalne postopke in druge tovarniške prijeme.¹⁵

Študentje so se uprli proti temu, da bi jih potegnil vase socialni *perpetuum mobile*. Življenjeja nočejo zbanalizirati na raven gonje za ocenami, za službo, za kariero. Čeprav so cene visoke, kaže, da so se mladi intelektualci čedalje manj voljni prodajati: ameriški *business* se pritožuje, da se premajhno število diplomantov odloča za nekdanj tako zapeljive poslovne kariere. Biti *čimbolj* bogat, ni več cilj te mladine. Za ljudi, ki so odrasli v blaginji, materialno bogastvo ni več čarobno privlačno. Razkošje se zdaj ne prikazuje več v obliki pokromanih serijskih izdelkov; »skupnost novih aristokratov vidi razkošje v življenju, ki ima smisel,« pravi Goodman. In ugotavlja: »To je prvi rod v Ameriki, ki si zavestno izbira način svojega življenja.«

Na tem temelju raste nova »aristokratska« skupnost, ki, kakor vse kaže, ni ideološka, ampak eksistencialna. Zdaj bomo nemara dojeli tudi nekatere nove razsežnosti v zahtevi po *participatorski demokraciji*, ki je že od vsega začetka geslo študentov za demokratično družbo. Če *participatorska demokracija* pomeni skupnost, ki po svoji prosojnosti spominja na primitivne oblike rodovnega sožitja, potem sedanja prizadevanja SDS, da bi osnovali novo politično stranko, pač niso drugega kot nostalgija zapoznelega humanizma, ki išče davno izgubljeno politično razsežnost. Zakaj politična stranka je pot v obstoječi sistem in konec skupnosti.

Če je eksistencialna skupnost, ki dobiva politični značaj šele skozi optiko sistema (in ki ta značaj v svoji prosojnosti in nedolžnosti obenem ves čas zgublja: ker kakšna politika pa je to, če se pustiš preteptsti, ker nočeš poginiti v Vietnamu), res tisti bistveni *novum*, ki ga je ustvarila mlada levica, potel lahko razumemo zadrego Carla Oglesbyja, predsednika SDS leta 1965/66, ki je v govoru na washingtonskem pohodu za mir v Vietnamu razkrinkal liberalizem kot ideologijo in fasado sedanjega ameriškega sistema — pa se je potem, ko je hotel *ideološko* označiti svojo pozicijo, moral zateči k malo obrabljenemu obrazcu in se razglasiti za »radikal«, se sklicevati na »človeško upanje«. In v njegovih besedah »... skušamo zgraditi gibanje, ki hoče doseči nič manj kot humanistično reformacijo«, vidimo le medlo metaforo.

Nova srenja se ne bori več za abstraktne vrednote; nova srenja je »radikalna« — temeljita: odprla se je življenju in če je to odpiranje subverzivno, je subverzivnost le ožina in togost sistema, ki življenje kameni in ubija.

¹⁵ P. Goodman, Thoughts on Berkeley, *The New York Review of Books*, januar 1965.

Miroslav Kusý

Institucionalna revolucija, njeni cilji in perspektive

Kot smo že napovedali v 5. številki, sta prispevka v tej rubriki posvečena razvoju dogodkov na Češkoslovaškem. Žal, vseh prispevkov, ki jih je uredništvo doslej dobilo od avtorjev iz te dežele, ne moremo objaviti v tej številki. Objavljamo prispevek M. Kusyja, ker je logično nadaljevanje že priobčenega članka iz 5. številke »Češkoslovaški model socialistične demokracije« ter posebej za našo revijo prirejen članek R. Kalivode, ki je bil sicer že objavljen v Literární Listy št. 10—11 (tednik zveze Češkoslovaških književnikov).

■ V prvem članku smo se ukvarjali z genetičnimi predpostavkami celotnega sedanjega procesa na Češkoslovaškem, z analizo dejstev, katerih logični in zakoniti rezultat je ta proces. V tem sestavku pa bomo posvetili pozornost pravemu teoretskemu vrednotenju tega, za kar gre danes na Češkoslovaškem in kar smo doslej le na splošno imenovali »institucionalna revolucija«. Naš poglobitveni problem se torej glasi: kateri so ključni momenti te institucionalne revolucije, kakšni so njeni cilji in perspektive?

Res je, da je treba že vnaprej opozoriti, da vrednotenje sedanjega češkoslovaškega političnega delovanja kot institucionalne revolucije doslej pri nas ni vsesplošno sprejeto vrednotenje. V dosedanjem poteku dogodkov se je izkristaliziralo nekaj izrazitih političnih usmeritev, katerih vrednotenja se med seboj bistveno razlikujejo. V tem smislu lahko govorimo o konservativnem krilu, o privržencih teorije dvorne revolucije, o slovaškem nacionalnem krilu in o naprednem demokratičnem krilu. To so bolj usmeritve, kamor se nagibajo ljudje v komunistični partiji in zunaj nje; razločujejo se po tem, kako vrednotijo sedanji proces, kaj imajo za njegovo pglavitno nalogo in kakšen cilj mu pripisujejo. Poskusimo vsaj na kratko označiti te usmeritve.

a) *Konservativno krilo* sestavljajo predvsem mnogi predstavniki dosedanjega sistema oblasti in vseh stopnjah uprave; pripadajo pa mu tudi mnogi komunisti, ki niso sposobni orientirati se v sodobnem političnem dogajanju in verujejo v avtoritete konservativnih predstavnikov starega vodstva. Treba je reči, da je vse to krilo v totalni defenzivi in da se njegovi privrženci oglašajo s svojimi nazori le zelo previdno in prikrito: računajo namreč na splošni odpor javnega mnenja, z odporom prevladujoče tendence celotnega sodobnega političnega kurza.

V tem krilu pa večidel ne srečamo več stališča, ki bi izhajalo iz trditve, da je bilo v dosedanjem češkoslovaškem sistemu politične oblasti in vodenja vse v najlepšem redu in da tu ni mogoče ničesar spremeniti ali popraviti. Bolj gre za tole stališče: napake so bile in so še, treba jih je torej postopoma odkrivati in odpravljati. Sedanji proces pa je uglašen na radikalce, ki nočejo videti uspehov našega dosedanjega dvajsetletnega razvoja. Ti te uspehe omalovažujejo in zanikajo. Danes vidijo vse samo črno, čeprav pozitivne ocene močno prekašajo negativne. Torej je upravičen strah: kam neki vse to pelje; strah za usodo socializma v naši državi. Vprašujejo se: kaj ni ta proklamirana demokratizacija liberalizacije socializma isto kot sprememba socializma v buržoazno demokracijo? Vzorec socializma, ki ga že imamo, je preizkušen in ga je mogoče izboljševati; radikalci pa hočejo ves ta vzorec spreverniti, ne da bi imeli kakšno jamstvo, da bodo ustvarili boljšega, takšnega, ki bi resnično ustrezal bistvu socializma.

Takšni glasovi se torej pojavljajo sporadično v raznih variantah in poleg strahu za lastne politične položaje imamo opraviti tudi s poštenimi skrbmi za značaj nadaljnjega socialističnega razvoja v naši deželi.

b) *Teorija dvorne revolucije* ima mnogo več privržencev, kot pa bi se to zdelo na prvi pogled. To teorijo tudi le malokdo odkrito razglašča, velika večina njenih privržencev pa se niti ne zaveda, da zavzema prav to stališče. Rezultati njihovih stališč in nazorov so enoznačni ne glede na subjektivna prepričanja. Subjektivno je namreč to krilo prepričano, da je nenavadno radikalno in dosledno, da ravna najbolj brezkompromisno; objektivno pa je to krilo še najbližje konservativcem. To je tudi logično, če se le zavedamo, iz česa izhaja in k čemu pelje stališče dvorne revolucije. Dvorna revolucija

se vedno začena od zgoraj, na dvoru. Tam se izmenjata oblastniški konici, ena vladajoča skupina nadomesti drugo. Potem pa počasi napreduje do dna, na vseh stopnjah vodstva zamenjajo predstavnike stare vladajoče skupine, starega vodstva, predstavniki novega vodstva. S tem pa je tudi »revolucija« pri kraju.

Naši privrženci teorije dvorne revolucije ostajajo prav pri takšnem vzorcu in samo odločno zahtevajo, da se dosledno izvede. Izhajajo iz optične prevare, ki jo povzroča podobnost dosedanjega poteka našega političnega dogajanja s klasičnim dvornim prevratom. Imamo že novo vodstvo partije, novega predsednika, novo vlado. Zgleden primer nekrvavega, demokratičnega dvornega prevrata! Temu plazu pa je treba napraviti prost prehod prav do kraja: seči mora v vsako občino, na vsa področja, v vsako podjetje!

Na videz so privrženci teorije dvornega prevrata nenavadno koreniti in revolucionarni. Ne ustavljajo se pred ničemer, ne pozabljajo na nikogar, »kdor se je kdaj pregrešil«, na vsakega kažejo s prstom in se vprašujejo: »S kom si ti?« In ne bojijo se zahtevati odpoklicev po geslu: »Čim več, tem bolje!« Radikalizem dvornega prevrata se osredinja na osebe, pozablja pa na sistem, v katerem so te osebe delovale. Tu gre samo za zameno postrežbe določenega institucionalnega mehanizma, izmenjajo se samo »ljudje na oblasti«, vendar mehanizem sam, sama institucionalna struktura se pri tem nič ne spremeni. Prav zato je radikalizem privržencev teorije dvorne revolucije prazen in sila površen. Zal pa se v smislu tega stališča politično angažirajo mnoge skupine delavcev v podjetjih, mnoge partijske organizacije, pa tudi velik del aktivizirane, pri tem pa politično naivne in neizkušene mladine — predvsem študentov.

c) *Slovaško nacionalno krilo* je zelo pomembna usmeritev v sodobnem slovaškem političnem gibanju, ki ustvarja izrazit pritisk na celoten proces na Češkoslovaškem. To krilo izhaja iz predpostavke, da mora biti pri nas bistvo sodobnega procesa državno-pravna rešitev slovaškega vprašanja. Privrženci tega nazora govorijo: Novotný je padel ob slovaškem vprašanju. Slovaki smo prišli na najvišja mesta v vodstvu države. Praško politično središče do zdaj še ni konsolidirano. Situacija je za nas nenavadno ugodna, torej jo izkoristimo, kolikor se je le dá! Bili smo oškodovani, ko smo rešitev slovaškega vprašanja podredili rešitvi družbenih problemov tako 1945. kot tudi 1948. leta. Zdaj te napake ne smemo več ponoviti.

S tem stališčem v nobenem primeru ne smemo ravnati tako, da bi ga preprosto politično diskvalificirali kot »nacionalistični odklon« ali kot znani »buržoazni nacionalizem«. Gre namreč za nenavadno pomembno stvar, ki je za Slovake življenjsko važna. Rešitev tega problema pa ne zadeva samo Slovakov, ampak daje pečat vsej republiki.

Bojazni slovaškega nacionalnega krila so zgodovinsko upravičene; izhajajo dejansko iz dosedanje zgodovinske izkušnje slovaškega naroda.

Kljub vsemu pa menim, da je v sedanjem stanju nepravilno in v določeni meri tudi demagoško dajati prednost navedenim taktičnim stališčem pred širšimi in globljimi konceptijskimi stališči. Ni dvoma, da je treba rešiti slovaško vprašanje in da ga je treba rešiti dosledno. To pa nikakor ne pomeni, da ga moramo iztrgati iz kon-

teksta celotnega sodobnega češkoslovaškega dogajanja in ga postaviti pred to dogajanje. Takšno stališče bi nedvomno pripeljalo do tega, da bi vsak problem, ki bi se pojavil pri nas, vrednotili in reševali samo z vidika reševanja slovaškega vprašanja. Slovaško nacionalno krilo je za to, da se najprej in hitro ustanovi federacija, ki je zanje izhodišče celotnega nadaljnega demokratizacijskega procesa na Češkoslovaškem. S takšnim »revolucionarnim načinom« pa postane sama politična koncepcija federacije zelo meglena. Lahko imamo federacijo, v kateri bo gospodoval isti sistem osebne oblasti in direktivnega upravljanja, kakršnega poznamo iz dosedanjega asimetričnega vzorca. Lahko imamo federacijo z diktaturo nesposobnosti, karierizma, klikarstva. Lahko imamo tudi federacijo, ki bo zgleden izraz našega novega sistema socialistične demokracije. Za to pa je potrebno, da bi bila rešitev teh državnopravnih vprašanj neločljiv in neodtujljiv del celotnega demokratizacijskega procesa, da bi se nanj navezovala in se mu tudi podrejela. Slovaško vprašanje je torej v tem smislu integralni del celotne sedanje češkoslovaške problematike; njena državnopravna rešitev je integralna sestavina celotne sedanje institucionalne revolucije, ki se mora včleniti v našo novo nastajajočo institucionalno strukturo. Nepotrpežljivost slovaškega nacionalnega krila je napor, da bi spreverili logiko stvari, in torej kljub svojemu radikalizmu učinkuje kot zaviralni (retardacijski) dejavnik.

d) *Napredno demokratično krilo* se v bistvu zbira okrog novega vodstva partije in predstavlja v tem smislu najmočnejšo in najbolj izrazito politično usmeritev v našem sodobnem dogajanju. Res je, da se ta usmeritev šele oblikuje, vendar že začenja dobivati konkreten obraz, zato pa tudi nastajajo določene naravne diferenciacije v vsem tem krilu.

II

Vsesplošna politična koncepcija naprednega demokratičnega krila je danes postal akcijski program KPC. Vendar je ta akcijski program prišel malo prepozno. Pri normalnih demokratičnih okoliščinah bi bil logični postopek drugačen: opozicijska skupina v vodstvu partije bi najprej nastopila z lastno izdelano koncepcijo, z lastnim pozitivnim programom, začela bi se bojevati za ta program, prepričala bi javnost, pridobila bi zase partijske množice, in na tem temelju bi dobila večino ter bi zmagala. Akcijski program bi torej moral biti logično pred dogodki; spremembe v vodstvu stranke, odpoklici in odstopi bi bili njegova posledica, vsa sedanja demokratična razprava bi navezovala nanj kot na določeno kristalizacijsko platformo.

Vendar, kot vemo, pri nas ni bilo takšnih demokratičnih okoliščin. Opozicijska skupina, ki je nastopila proti staremu vodstvu, si jih je morala šele ustvariti. Ni imela niti časa niti priložnosti, da bi se najprej združila okrog konkretnega pozitivnega programa. Zato se je najprej in predvsem združila okrog kritičnega programa, ki se je osredotočil na totalno odstranitev predstavnikov starega vodstva in celotnega dosedanjega sistema oblasti. To pa je bil samo

negativni program, ki je izražal, proti čemu smo, česa ni mogoče več prenašati, kar je treba odločno odstraniti.

Izmed vseh političnih sil, ki so se aktivizirale v kritični fazi našega preporodnega procesa, je prav novo vodstvo KPC najprej nastopilo s takšno vsedružbeno pozitivno koncepcijo ciljev in perspektiv celotnega sodobnega delovanja: ta koncepcija je izražena v akcijskem programu KPC. Akcijski program je torej sicer stopil v burno javno razpravo na Češkoslovaškem malce pozno in zato ni mogel neposredno poseči v pravo oblikovanje posameznih političnih usmeritev in nazorskih diferenciacij; vendar se je v tej razpravi pojavil kot prva kompleksna pozitivna koncepcija našega nadaljnega razvoja in zato lahko tudi danes pri iskanju izhodišča iz sodobne politične krize doseže platformo za najbolj konkretno diferenciacijo duhov.

Res je, da so glede na konkretno politično situacijo učinkovale pri objavi akcijskega programa tudi *nekateri neugodni okoliščine*. V prvem kritičnem obdobju svobodne demokratične razprave je nastala cela poplava resolucij, stališč in razglasov, s katerimi so se in se še izražajo najrazličnejše institucije, organizacije, politične sile in skupine, pa tudi posamezniki. Zaposelnost akcijskega programa je v tem smislu povzročila, da ta program ni mogel pomeniti nobene »senzacije«, »senzacionalnega preobrata« ali česa podobnega. Narobe, proti že izraženim radikalnim glasovom so se postavili »razumni« in »umerjeni« glasovi: v nobenem primeru ne presega teh glasov s svojo »ultraradikalnostjo«; prej narobe. Zato je mogoče pri nas srečati tudi nazore, da akcijski program ni naravni rezultat celotne demokratične razprave, koncentracija vseh revolucionarnih (in psevdorevolucionarnih) stališč, ki naj bi v njem odmevala, ampak da je nekakšen enostranski napor za regulacijo tega širokega (in včasih tudi brezbriznega) toka v ozke struge partijske politične koncepcije.

Druga takšna neugodna okoliščina pa je dejstvo, da se je ljudstvo v dolgem povojnem obdobju pri nas učilo nezaupanja do preveč oficialnih razglasov, programov in obljub, ki so bili proklamirani s pozicije vladajoče politične oblasti. Saj izkušnje z njimi niso bile najboljše: bodisi zato, ker mu že od začetka niso ugajali, ali pa zato, ker so se lepe papirnate obljube le s težavo spreminjale v realno, otipljivo stvarnost. Prav zato se dandanes ljudje tako vehementno, zahtevno obračajo na posameznike, osebnosti našega političnega življenja, in jih vprašujejo naravnost: Kaj misliš ti kot politik v svojem lastnem imenu; kakšno je tvoje lastno stališče? Kakšno stališče si zagovarjal pred dvema mesecema ali tremi, pred letom ali pred tremi leti? Kakšno stališče boš zagovarjal zdaj, čez mesec ali čez leto? Pokaži nam svojo koncepcijo! Ne skrivaj se za organ, za kolektivno odločitev, za resolucije: misli z lastno glavo in stoj na svojih nogah! V tem smislu lahko rečemo, da po letih koncepcijske politične anonimnosti vodilnih dejavnikov (ki so vedno nastopali »v imenu partije«, »v imenu organov« ipd.) prihaja danes pri nas do renesanse političnih individualitet: tem je ljudstvo pripravljeno verjeti veliko bolj kot pa neosebni institucionalni proklamacijam. In ta povsod veljavni psihološki vidik v tem smislu v določeni meri zadeva tudi akcijski partijski program.

Kaj lahko novo vodstvo partije stori in tudi dela proti tem neugodnim okoliščinam, kako jih skuša prevladati?

Predvsem je tu načelno stališče novega vodstva, da sprejetje akcijskega programa, kakor ga je sprejel centralni komite KPC, nikakor ne pomeni tudi konca dosedanje demokratične razprave. Prav narobe, partija danes ne vsiljuje in tudi ne more vsiljevati svojega akcijskega programa s pozicije oblasti. Partija ga ne more preprosto uveljavljati z do zdaj znanega stališča vladajoče oblasti. Bilo bi namreč paradokсно, če bi se določena koncepcija novega, kar se da demokratičnega vzorca češkoslovaškega socializma, za katerega v akcijskem programu gre, udrila in realizirala od zgoraj, z nedemokratičnim postopkom. Ta koncepcija je samo predlog za javno razpravo: za razpravo v celotni partiji, v Ljudski fronti, ki obsega vse druge politične stranke in družbene organizacije, v ljudski skupščini, pa tudi v drugih institucijah. V tem smislu lahko vsakdo zavzame svoje stališče do tega programa in vsakdo ima pravico tudi konkurirati z drugo, boljšo, bolj premišljeno koncepcijo. Za svoj akcijski program se torej mora danes partija truditi, da bi si pridobila zaupanje in podporo ljudstva — tako, kot se je trudila v času, preden je postala vladajoča stranka. Mora prepričevati o njegovi pravilnosti v demokratični razpravi med partnerji, v kateri vsakdo govori z drugim kot enak z enakim. Zato se z razglasitvijo akcijskega programa tudi nikakor ni končala naša razprava in naše polemike. Razprava, svobodno izražena lastna stališča — vse to sodi trajno k temeljnim pogojem demokracije — in ta pogoj je pri nas že dokončno izbojevan.

III

Seveda lahko vse to zveni kot naivna proklamacija za politične idealiste, ki gledajo na demokracijo kot na »debatni klub«. Prav v tem smislu se tudi oglašajo dvomeči glasovi političnih realistov: politika se vendar ne realizira v razpravah, pa naj bodo še tako svobodne! Politika je vprašanje oblasti, oblastniških sil. Vse to, kar se je doslej odigralo na Češkoslovaškem, naj bi bilo samo neka — čeprav občutna — »popustitev uzde«. Da, v demokratični razpravi nastopajo posamezniki, nastopajo socialne in politične skupine. Edini oficialni akt, ki mu pripisujete tako velik pomen, je samo neka programska proklamacija. Kje pa so jamstva, da bo ta programska deklaracija izpolnjena, kje so institucionalna jamstva resnične in trajne demokracije na Češkoslovaškem? Za zdaj je dejanska situacija takšna, da se lahko uzda — prav tako, kot je popustila, tudi zategne. Proces demokratizacije je lahko samo prehodna politična taktika novega vodstva partije. Kajti navsezadnje ostaja partija še nadalje faktični dejavnik, ki odloča o politični oblasti na Češkoslovaškem. Njeno današnje vodstvo je vzbudilo demokratizacijski proces po svoji volji in prav tako ga lahko po svoji volji tudi konča. Lahko konča v trenutku, ko bi demokratizacijski proces prešel meje njenih ciljev. Kaj pa, če se bodo v demokratični razpravi začeli oglašati glasovi proti samemu socializmu kot takemu? Kaj, če bomo slišali v tej razpravi tudi glasove proti komunistični

partiji in proti njeni vodilni vlogi v tem političnem sistemu? Kdo je pripravljen trditi, da bodo komunisti tako dobrohotni in politično naivni, da bi v okviru nekakšne »absolutne demokracije« pustili vsem takšnim glasovom svobodo, da bi po svoji volji dovolili njihovo politično zbiranje ali celo njihovo institucionalizacijo? Sicer pa so komunisti že dali celotni demokratični razpravi idejni in konceptijski okvir: predložili so svoj akcijski program. Zdaj pa dejansko zahtevajo, naj bi ta program obstal, tj., da bi v razpravi ne šlo za nič drugega kot za »obdelovanje« komunističnega akcijskega programa, za pripombe in dopolnitve. In komunisti si bodo od vsega tega izbrali, kar jim bo prišlo prav. Na temelju vsedružbene razprave bodo pripravljene modificirati svoj program, težko pa si je zamišljati, da bi se mu pod pritiskom razprave bili pripravljene odpovedati, da bi bili pripravljene odpovedati se svoji vodilni vlogi na Češkoslovaškem.

Seveda vodilni komunistični predstavniki partije in države na Češkoslovaškem niso naivni politični idealisti, ki bi razglašali abstraktno »čisto« demokracijo, ne glede na realne politične razmere. Njihov kurz je *socialistična* demokracija, tj. takšna institucionalna oblika ureditve naše države, ki izhaja iz temeljnih socialističnih premis. To pomeni, da bodo protisocialistični glasovi, stališča in koncepcije v tej ureditvi seveda stvarno oblastniško zavrženi, da jim ne bomo dovolili institucionalizacije, ker bi s tem dejansko ogrozili sam temelj ureditve. To je alfa in omega realistične politike in vsak drugačen projekt bi pomenil politični samomor. Ta vprašanja pa pri nas doslej niso pojasnjena in o njih strastno razpravljajo (na primer na straneh Literarnych listov); mislim pa, da tako daleč komunisti zares ne morejo iti in tudi ne bodo pripravljene iti. To je torej prva omejitev ideala »čiste« demokracije, demokracije brez kakršnihkoli pogojev in meja. Vendar takšne »čiste«, politično irelevantne demokracije v zgodovini človeštva še nikoli ni bilo in je očitno tudi ne bo, vsaj v etatsistični družbeni ureditvi ne. Demokracija ni vsebina, ampak samo oblika ureditve; ni njen cilj, ampak le sredstvo. Pogoj vsake buržoazne demokracije je ohranitev političnega *statusa quo* dane kapitalistične ureditve, meja buržoazne demokracije pa je upoštevanje danih demokratičnih pravil igre, ki izhajajo iz tega političnega *statusa quo*. Prav isto velja v tem pogledu brez dvoma tudi za socialistično demokracijo. Njen pogoj je socializem: torej vse, kar je protisocialistično, je *eo ipso* usmerjeno proti socialistični demokraciji. Njene meje so tista demokratična pravila igre, ki izhajajo iz dane ideološko-politične koncepcije socializma.

Seveda pa je pri takšnem pojmovanju stvari takoj pri roki zelo pomemben očitok: to je koncepcija socialistične demokracije, pri kateri se ne poudarja toliko samostalniki »demokracija«, pač pa dosti bolj pridevnik »socialistična«. Češkoslovaški komunisti do zdaj zelo trdno drže v rokah politično oblast in nikakor niso pripravljene, da bi se ji odrekli v imenu »čiste demokracije«. To pa pomeni, da hočejo prav sami odločati o tem, kaj lahko v njihovi koncepciji socialistične demokracije štejejo za »socialistično« in kaj za »demokratično«. Če je torej tako, kakšna pa je potem to sprememba

v primerjavi s prejšnjim stališčem: saj je tudi dosedanja garnitura češkoslovaških komunističnih voditeljev izhajala iz prepričanja, da je bil dani politični *status quo* najbolj ustrezní izraz njihovih predstav o socialistični demokraciji?

IV

Na to vprašanje ne morem odgovoriti v imenu praktične politike in njenih predstavnikov, kajti s tem bi stopil na majava tla konkretne politične realnosti. Skušal bom odgovoriti nanj samo kot marksistični teoretik, ki s svojega teoretskega stališča ne govori nič drugega kot tole: če se bodo izpolnile te in te predpostavke, če se bodo realizirale in uresničile te in te tendence, bo to pripeljalo k takšnim rezultatom.

Prva in temeljna tendenca, za katere dosledno izvajanje danes gre, je dejstvo, da se vodstvo partije odreka liku izključnega političnega subjekta v tej deželi, da se odreka uzurpaciji politične oblasti. Seveda se lahko vedno zbudijo dvomi o tem, koliko je bilo to odrekanje prostovoljno in koliko ga niso vsilile partiji zunanje okoliščine. Vendar pa je na račun vseh teh dvomov dosedanji razvoj situacije jasno pokazal, da novemu vodstvu ni šlo predvsem za to, da bi se polastilo političnega položaja starega vodstva. Ko se je to zgodilo, je imelo novo vodstvo v rokah vsa sredstva za pospešeno konsolidacijo razmer in je moglo za to izkoristiti ves obstoječi mehanizem politične oblasti. Lahko bi izbralo na primer pot bolj razsvetljenske in humanistične diktature, kot pa je bila prejšnja, in potem verjetno niti ne bi prišlo do celotne sedanje politične krize, vsaj ne v tej izraziti obliki. Saj so prav takšno politiko izbrali nekateri naši socialistični sosedje in lahko bi se reklo, da so nekako »uspeli« in da jim gre še vedno »od rok«. Da se tudi na Češkoslovaškem ni zgodilo tako, tedaj to nikakor ni zasluga kakšne »železne zgodovinske nujnosti«, s katero tako radi operirajo dogmatični marksisti; dosti bolj je to zasluga doslednega spoštovanja političnih načel avtentičnega marksizma.

Kajti ta avtentični marksizem že od svojih začetkov govori docela enoznačno: komunisti se v socialistični revoluciji ne borijo za to, da bi »enkrat za vselej« prevzeli politično vodstvo in gospodarstvo v svoje roke. Ne borijo se za to, da bi klasično gospodarstvo kapitala in njegovih predstavnikov nadomestili z nekakšnim novim, svojim gospodarstvom. Zato je tudi obdobje diktature proletariata omejeno dosledno na čas, ki je nujno potreben za utrditev lastnih porevolucionarnih razmer, na čas, ki je nujen za utrditev socialnega, ekonomskega in političnega temelja socializma. Kakor hitro pa ta čas mine, morajo vrniti oblast v roke vsega ljudstva, v imenu katerega so uresničevali vse te »revolucionarne ukrepe«. To pa je prav prehod od diktature proletariata k pravi socialistični ureditvi — pa naj so bili ti uresničeni v podobi »vseljudske države«, v podobi »socialistične samouprave« ali pa v kakšni drugi demokratični podobi.

Seveda je vse to samo teorija, medtem ko dosedanja praksa priča o raznih modifikacijah in deformacijah. Češkoslovaško ob-

dobje diktature proletariata se je postopoma spremenilo v diktaturo oblastniške elite partijskih konic in zato je tudi prehodno obdobje tako deformirane diktature proletariata preko mere posegalo onstran meja, ki jih opredeljuje marksistična teorija. Novo vodstvo pri nas torej v tem pogledu ne dela nič drugega kot to, da končno začenja izpolnjevati navedene humanistične zahteve marksistične teorije, tj., da predaja uzurpirano politično oblast spet v roke ljudstva, da bi moglo z njo začeti živeti kot politični subjekt z vsemi pravicami.

Ali morda to pomeni, da se češkoslovaški komunisti s tem dejanjem odrekajo kakršnekoli udeležbe pri politični oblasti? Seveda, da ne. To pomeni samo to, da se odrekajo njene uzurpacije, diktatorskih oblik njene brezkompromisne ohranitve in neposrednega izvrševanja. Partija hoče sodelovati pri oblasti samo posredno, preko veljavnega demokratičnega sistema nove institucionalne strukture na Češkoslovaškem. Gre ji prav za to, da bi ustvarila takšno socialistično institucionalno strukturo in da bi se sama popolnoma podredila njenim demokratičnim pravilom igre. Seveda pa v tem procesu »predajanja oblasti« izkorišča svojo politično težo in celotni svoj dosedanji oblastniški položaj za to, da bi zagotovila, da bo to sistem socialistične demokracije in da bo ta sistem imel tudi notranji mehanizem ter tudi institucionalna jamstva, ki bi mu onemogočila zlorabiti njegov lastni socialistični temelj, tj. zlorabiti tudi svoje najvišje humanistično poslanstvo.

V

Odločujoči, poglobitveni problem v tej zvezi temelji v samem procesu, v katerem se odreka uzurpirani oblasti v prid demokratičnemu postopku prevzemanja oblasti. Menim, da je prav v tem najbolj avtentično bistvo vsega današnjega preporodnega procesa, vse češkoslovaške institucionalne revolucije. Na kakšnih predpostavkah temelji in h kakšnim posledicam pelje to »odrekanje«?

a) *Dosledna ločitev partije od države.*

To je izhodiščni pogoj. Brez realizacije te ločitve in nepretrgane kontrole te realizacije sploh ni mogoče govoriti o demokratizaciji našega družbenega življenja. Pomena tega pojma smo se zavedeli že danes: predlog za to je bil dan že pri novi ustavi iz leta 1960, analizirali so ga na plenumu CK KPC leta 1965, proklamiran pa je bil tudi v resolucijah XIII. kongresa KPC, vendar kljub vsemu temu do danes nismo prišli dosti dalje od samih proklamacij: dokler je trajal sistem centralizirane in koncentrirane oblasti, to tudi ni bilo mogoče. V tem sistemu je vodstvo partije dejansko neposredno postavljalo svoje ljudi na odločujoča mesta v državi; kopičenje partijskih in državnih funkcij je doseglo, da so ti ljudje za svojo dejavnost odgovarjali zgolj in neposredno ustreznemu partijskemu organu; oblastniška interpretacija načela vodilne vloge partije je pripeljala do stanja, da so bili državni organi dejansko podrejeni partijskim organom in so samo izvrševali njihove ukaze.

V tem smislu gre danes za razdržavljanje, deetatizacijo komunistične partije in prav tako tudi za proces departizacije socialistič-

ne države, postuliranje njene neodvisnosti od partijskih organov in partijskega aparata. Seveda ne smemo niti prvo niti drugo plat stvari razumeti v nekakšni »absolutni«, »čisti« interpretaciji. Smisel eksistence vsake politične partije je predvsem vplivanje na državno oblast in pronicanje vanjo; smisel vsake, pa tudi najbolj demokratične države je izražati voljo ljudstva kot določeno specifično politično voljo in znati rekurzivno preoblikovati to politično voljo kot voljo ljudstva sploh. Če torej danes govorimo o deetatizaciji partije in departizaciji države, mislimo pri tem na odpravo njunega neposrednega zraščanja, odpravo njune nedialektične enotnosti, ki zabrisuje kvalitativne razlike med njima, različnost njunih specifičnih funkcij. Partija lahko vpliva na državo samo tedaj, dokler ni z njo istovetna: potem neha vplivati nanjo in jo začinja nadomestovati. Država izpolnjuje svojo demokratično funkcijo samo dotlej, dokler je posrednik med vsesplošno voljo ljudstva in specifično politično voljo: kadar se popolnoma poistoveti s splošno voljo ljudstva, izgine kot država; kadar se poistoveti s specifično politično voljo, izgine kot *demokratična* država in postane diktatura.

Torej je zelo pomembno, da so prvi koraki novega vodstva stranke pomenili izboljšanje prav v tej smeri. To pa torej pomeni priznavanje popolne samobitnosti socialistične države z vsemi posledicami, ki izhajajo iz tega.

b) *Dosledno uveljavljanje načela ločitve partije od države že samo po sebi pomeni radikalno demokratizacijo celotne obstoječe institucionalne strukture naše družbe.*

Zavedati se je treba, da ima institucionalna struktura kljub vsem svojim napakam in pomanjkljivostim sama po sebi izrazito demokratične poteze. Prav zato dovčerajšnji sistem vladanja ni mogel te institucionalne strukture preprosto izkoriščati in zlorabljeni takšne, kakršna je bila sama po sebi, ampak jo je moral globoko deformirati, paralizirati naravno funkcijo mnogih njenih členov in mehanizmov. Bistvena izboljšava torej je samo v tem, da pustimo dosedanji institucionalni strukturi naravno funkcioniranje v vsej širini in v vseh sestavinah.

Pomemben specifičen dejavnik te strukture je Ljudska fronta. Rehabilitacija poslanstva in obnovitev dejavnosti Ljudske fronte v vsem njenem razmahu pomeni, da se tu spet odpira nova demokratizacijska platforma, na kateri se srečujejo odločilni politični subjekti (politične stranke in družbene organizacije) kot enaki z enakimi. Družbeni politični program Ljudske fronte postaja tako spet stvar vzajemnega demokratičnega sporazuma vseh njenih sestavnih delov in svoje mesto v njem dobi samo to, kar vse sestavne dele združuje, pri čemer pa si vsak izmed njih ohranja svoj politični in socialni specifikum. To so sestavine, ki predstavljajo različne, diferencirane interese osnovnih političnih sil in socialnih skupin naše družbe. Družbeni interes, »interes socializma«, ni tu včlenjen nekje zunaj teh diferenciranih delnih interesov, ni ga mogoče postavljati nasproti njim in zato ga tudi ne more a priori predstavljati samo en sestavni del Ljudske fronte (komunistična partija). Narobe, ta skupni socialistični interes lahko izhaja samo kot sinteza vzajemne dialektične igre sil vseh delnih interesov, ki jih

predstavljajo vsi deli Ljudske fronte, samo kot demokratična konfrontacija, kot demokratično spajanje, združevanje teh interesov. Samo v tem dialektičnem procesu lahko nastane skupna politična volja vseh udeležениh, enakopravnih političnih subjektov, ki so si porazdelili snovanje državne politike. Takšna koncepcija Ljudske fronte onemogoča boj za oblast med posameznimi strankami, onemogoča, da bi se državna politika podredila kateremu koli ozkemu in enostranskemu političnemu programu ene same partije, da bi se reducirala nanj. Komunistična partija lahko v Ljudski fronti uveljavlja svoj vpliv na snovanje državne politike, uveljavlja svojo koncepcijo socializma in njegovega nadaljnje razvoja samo na demokratičen način, s prepričevanjem in s pridobivanjem svojih političnih partnerjev.

Nadaljnji pomembni dejavnik demokratizacije dosedanje institucionalne strukture je renesansa celotnega obstoječega sestava zastopniških zborov, od ljudskih odborov pa do ljudske skupščine. Takšen sistem je prav institucionalni izraz državne oblasti; prav v njeni demokratični tvorbi in v vsestranskem uveljavljanju njenih pravic se najbolj neposredno kaže suverenost ljudstva kot nosilca vse oblasti v državi. Spoštovati suverenost ljudstva pa pomeni v dani institucionalni strukturi spoštovati suverenost njegovih zastopniških zborov. Prav v tem smislu danes tako močno poudarjamo zavarovanje dejanske pristojnosti voljenih organov ljudskih odborov, da bi jo mogli realizirati po demokratičnih načelih samoupravljanja; prav tako pa tudi zato, da bi ljudska skupščina kot najvišji zastopniški zbor dobila značaj resnično socialističnega parlamenta, ki trdno drži v svojih rokah celotno državno oblast in o njej suvereno odloča. Samo takšna ljudska skupščina lahko dejansko upravlja vlado republike in zahteva od nje, da bi bila za svojo dejavnost dosledno odgovorna.

c) Seveda pa hkrati s tem procesom demokratizacije obstoječe institucionalne strukture (ki se uveljavlja v vseh njenih nadaljnjih sferah, na primer v celotnem mehanizmu državne oblasti in uprave, v slovaških ljudskih organih ipd.) poteka tudi proces ustvarjanja nove institucionalne strukture, ki je najbolj avtentična vsebina sedanje institucionalne revolucije.

Ta dva procesa sta vzajemno zelo tesno povezana in prvi je nujno pogoj drugega. Odločilni dejavnik je nova družbena realnost, nova ekonomska in socialna struktura naše družbe, ki je stara institucionalna struktura že ne more več zadovoljiti. Ali ni v teh okoliščinah odveč celoten proces njene demokratizacije, kaj ne bi mogli ukrepati po najbolj radikalni poti — porušiti dosedanjo institucionalno strukturo in prav tako radikalno postaviti novo? To bi šlo samo na dva načina, ki pa sta oba nesprejemljiva. Bodisi da bi ta akt izvršila obstoječa uzurpirana oblast po svoji lastni kompetenci: v tem primeru vsekakor ne bi šlo za demokratični nastanek nove institucionalne strukture in zato tudi ne bi mogla sama struktura biti dosledno demokratična. Ali pa bi bil ta akt izvršen s totalnim razrušenjem starega sistema kot celote in bi šele na njegovih ruševinah začel nastajati nov sistem z novo institucionalno strukturo: v tem primeru pa pri nas ne bi več šlo samo za institucionalno revolucijo, ampak za mnogo globljo in bolj temeljno socialno revolucijo.

(resp. kontrarevolucijo) z vsemi spremljajočimi jo posledicami. Na srečo se je pokazalo, da za takšno rešitev naše politične krize ni bilo ustreznih predpostavk. Zato je bila izbrana najbolj pravilna pot demokratične kontinuitete: renesansa dosedanje institucionalne strukture kot izhodišče za snovanje nove institucionalne strukture.

Kolikor gre seveda tu za demokratično kontinuiteto, ni dvoma, da bo nova institucionalna struktura prevzela tudi nekatere osnovne prvine dosedanje strukture, ki pa bodo imele v novih okvirih nekoliko spremenjeno funkcijo. Med te elemente sodi kajpak dosedanja sestava zastopniških zborov in seveda tudi politična platforma Ljudske fronte, ki so najbolj napredni produkt ljudske demokratične revolucije iz obdobja, ko se je naša oblast osvobodila fašističnega jarma. Zanesljivo je tudi, da bo nova institucionalna struktura prevzela in potrdila mnoge vsesplošne demokratične mehanizme, ki so produkt stoletnega razvoja meščanske demokracije: v procesu tega razvoja so se odlikovali mehanizmi, ki so najbolj razumni in izenačujejo vzajemne pritiske v vsakem demokratičnem sistemu etatizirane družbe. Med te vsesplošne demokratične mehanizme sodi na primer dosledna ločitev zakonodajne pristojnosti od izvršilne, dosledna podreditev izvršilnih organov voljenim organom, dosledno uveljavljanje načela neodvisnosti sodišč in sodnikov, jamstvo temeljnih državljskih svoboščin itd. Poleg uveljavljanja teh vsesplošnih demokratičnih načel in specifičnih demokratičnih tradicij pa gre v naši današnji institucionalni revoluciji predvsem za nastanek določenih kvalitativno novih momentov, ki bistveno določajo značaj vse nanovo nastajajoče institucionalne strukture. Samo v tej celoti je mogoče govoriti o specifičnem češkoslovaškem vzorcu socialistične demokracije.

VI

Posvetili bomo pozornost samo nekaterim temeljnim momentom nove institucionalne strukture, ki jih v dani odvisnosti štejemo za značilne.

1. Odločilni dejavnik graditve te strukture je *dosledno uveljavljanje novega ekonomskega sistema*. Novi ekonomski sistem namreč na najbolj radikalni način in na najbolj pomembnem področju družbenega življenja posega v samo bistvo dosedanjega sistema vladanja: v centralistično in direktivno obliko upravljanja narodnega gospodarstva. Po marksističnem pojmovanju je gospodarsko življenje družbe temelj, na katerem se razvijajo vse druge sfere njenega življenja, in gospodarska politika je zato izhodiščni določujoči dejavnik za vsa področja politike. Samo bistvo gospodarske politike pa ni upravljanje stvari, uprave mrtvega inventarja narodnega gospodarstva; njeno bistvo, temelj je politično upravljanje ljudi, ki to narodno gospodarstvo razvijajo in ga ohranjajo pri življenju. To pomeni, da je bil dosednji sistem upravljanja narodnega gospodarstva prav sistem centralizirane in direktivne manipulacije z ljudmi; sistem, ki je zadrževal njihovo iniciativo in ustvarjalnost na področju proizvodnje, ki jih je obsojal na pasivno vlogo izvrševalcev od zgoraj predpisanega, obveznega in nespremenljivega gospodarskega načrta.

Uvedba novega ekonomskega sistema pomeni v tem smislu prenos težišča ustvarjanja gospodarske politike iz središča na podjetje. Podjetje pa postaja s tem samobiten subjekt gospodarske politike in vsedrjavna gospodarska politika se tu ustvarja samo kot sintetični produkt vzajemne dialektične igre vseh teh njenih parcialnih samobitnih subjektov. V tej dialektični igri se rojevajo napredne funkcije socialističnega trga, ki po svoji naravi producira vzajemne vezi med vsemi subjekti gospodarske politike in preko katerega se uveljavljajo tudi vzratne povezave, ki naravno regulirajo projekte in cilje vsakega gospodarskega subjekta posebej. Tu gre torej za kar najbolj optimalno uveljavljanje načela naravne samoregulacije pri upravljanju socialističnega narodnega gospodarstva, ki tako res kar najmanj dopušča zunanje posege v svoj tek. Seveda pa takšno pojmovanje ne pomeni odprave načrtnega gospodarstva; pomeni samo kvalitativno spremembo narodnogospodarskega planiranja iz direktivnega in meritornega skupka ukazov in nalog, ki so bile postavljene in uveljavljene pogosto subjektivistično, v koncepcijsko znanstveno ugotavljanje in predvidevanje kar najugodnejših smeri ekonomskega razvoja, iskanje najbolj učinkovitih alternativ v okviru objektivnih smeri.

Novi ekonomski sistem razbija torej monopol edinega in izključnega subjekta gospodarske politike, ki so ga pri nas do nedavnega šteli za pglavitno potezo socialističnega narodnega gospodarstva. Ta monopol je nadomeščen z vsem zapletenim sistemom samobitnih ekonomskih subjektov. Ta proces ima mnogo pomembnih posledic za vso institucionalno strukturo družbe. Predvsem pomeni temeljno spremembo v dosedanjem središču: posega v sam smisel eksistence obstoječih močnih gospodarskih ministrstev z vsem njihovim razbohotenim in okornim aparatom. Dalje pomeni nastanek popolnoma nove ekonomske strukture, ki se oblikuje na temelju kvalitativno novih načel: podjetja stopajo v integrirano narodno gospodarstvo na temelju prostovoljne vzajemne korporacije, združevanje podjetij nastaja po načelu vzajemne koristi, pri iskanju ekonomskih partnerjev se ravna vsako podjetje po svoji lastni gospodarski politiki in prevzame tudi vse njene posledice. To, na kraju, pomeni, da morajo nastati v vsakem podjetju tudi ustrezni demokratični organi, s posredovanjem katerih bodo sami delavci neposredno sodelovali v lastni gospodarski politiki svojega podjetja. To sodelovanje pa mora biti prirejeno novi stvarnosti, kajti sami delavci bodo zdaj dosti bolj neposredno čutili učinke dobrega ali slabega gospodarjenja v podjetju. V tem pogledu se lahko učimo ob pozitivnih in negativnih izkušnjah socialistične Jugoslavije.

2. *Deetatizacija socializma.* Po zaslugi novega ekonomskega sistema pri nas pa se na odločilnem področju družbenega življenja razbija tudi etastični vzorec socializma, ki zamenjuje podružbljanje s totalnim podržavljenjem, suvereno oblast ljudstva s centralizirano in koncentrirano oblastjo in upravljanje z direktivnim ukazovanjem. Vendar pa moramo načela, ki jih uveljavljamo na področju gospodarskega življenja, v ustreznih modifikacijah uveljavljati tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Izhodiščni smisel teh načel je namreč spoštovanje objektivne samobitnosti in specifičnosti vsakega izmed teh področij, okrepitev dejav-

nikov njene kar največje samoregulacije in odpravljanje tistih dejavnikov, ki za dano področje pomenijo zunanje, umetne posege v njegov naravni razvoj. To zadeva probleme oblastniškega poseganja v nastajanje naravnih odnosov med socialnimi, narodnostnimi, verskimi itd. skupinami v naši socialistični družbi. To zadeva npr. kulturno in šolsko politiko države. Tiče se tudi političnega vplivanja na odnose med individualnimi, skupinskimi in vsedržavnimi interesi ter ustrezne institucionalizacije teh interesov ipd. Tu pa danes stopa v ospredje kar najbolj optimalno uveljavljanje načela družbenega samoupravljanja, ki je nasprotno dosedanjemu vzorcu etatiziranega socializma. Ustvarjanje samoupravnih organov gospodarske politike na ravni podjetij pa pomeni decentralizacijo ekonomskega odločanja, upravljanje od spodaj, izkoriščanje prednosti podružbljenja brez dosedanjih omejujočih okvirov. Podobne samoupravne organe moramo v tem smislu torej ustvarjati tudi za vse druge sfere politike, tj., kar najbolj mogoče prenesti te sfere iz okvira državne politike v okvir samoupravne politike.

Seveda pa tu ni mogoče preprosto uporabiti kar ekonomski vzorec. Gre samo za ustvarjalno uveljavljanje tistih načel, na katerih je zgrajen tudi ekonomski vzorec. Za ta druga področja takšnega vzorca večinoma nimamo izdelanega in ga šele iščemo, vendar pa je že danes enoznačno jasno, da brez uveljavljanja takšnega vzorca ne bo mogoče podreti mogočnega centralnega aparata, v katerem ima npr. 29 ministrstev armado 18.000 uradnikov.

Ena izmed pomembnih poti k rešitvi tega problema je seveda takšna reinstitucionalizacija in nova institucionalizacija interesov, ki bo kar najbolj ustrezala novi socialni strukturi našega prebivalstva ter objektivnim potrebam posameznih socialnih skupin. To pomeni, da se morajo tej strukturi in tem potrebam prilagoditi tudi obstoječe družbene organizacije (sindikati ipd.) in v skladu s tem morajo nastajati nove organizacije, združbe, zveze ipd., ki bodo izražale in uveljavljale dane skupinske interese. Če bo dana možnost vsakemu objektivnemu skupinskemu interesu, ki nastane v socialistični družbi in ne nasprotuje njenim izhodiščem in ne ogroža njenega temelja, da se ustrezno institucionalizira, in če bo imel vsak tak institucionalizirani interes možnost, da bo nastopil kot politični subjekt, bodo pri nas nastali pogoji za kar najbolj optimalno mero samoupravne politike na vseh področjih družbenega življenja. To so vprašanja, ki jih bo nujno morala rešiti nova ustava.

3. *Sistem kontrole in sistem jamstev.* Na današnji stopnji razvoja sodi to vprašanje med tista, o katerih največ razpravljajo in ki so najbolj sporna. To je problem osnovanja takšnega sistema oblastniške kontrole in takšnega sistema jamstev proti možnosti zlorab, ki bi a priori preprečil kakršnokoli recidivo preteklosti. Te sisteme je mogoče zgraditi tudi s posredovanjem znanih demokratičnih institucionalnih mehanizmov, ki se v buržoazni demokraciji razvijajo že stoletja in so se pokazali kot učinkoviti. V češkoslovaški razpravi o tem vprašanju pa opozarjajo na to, da ima poleg teh institucionalnih mehanizmov buržoazna demokracija še nenavadno pomemben dejavnik sistema kontrole in jamstev v *institucionalizirani opoziciji*. Ta opozicija sicer nima v svojih rokah oblasti in prav zato lahko nadzira vladno stranko, opozarja na vsak njen

prekršek proti demokratičnim pravilom igre. Zdaj ne gre za zelo občutljive pomanjkljivosti institucionalizirane strankarske opozicije v buržoazni demokraciji (npr. demagogija ob volitvah itd.). Precejšen del udeležencev naše razprave zagovarja nastanek solidne, nedemagoške institucionalizirane opozicije v naših specifičnih razmerah, opozicije, ki bi izpolnjevala svojo pomembno funkcijo v danem sistemu kontrole in jamstev.

Jasno je, da bi takšna institucionalizirana opozicija morala imeti status politične stranke. Nadalje je jasno, da bi morala takšna politična stranka učinkovati zunaj platforme Ljudske fronte, kajti to je prav platforma, ki združuje vse politične sile naše družbe na temelju skupno sprejetega programa. Naposled je prav tako očitno, da bi lahko status politične stranke ta institucionalizirana opozicija zgradila samo na podlagi lastnega političnega programa in da bi moral imeti ta program opozicijski značaj glede na program komunistov in program Ljudske fronte. V nasprotnem primeru bi ne mogli govoriti o realni, resno misleči opoziciji. V najboljšem primeru bi šlo za igro opozicije, vendar pa je prav takšno resno mislečo, torej protisocialistično opozicijo naš povojni razvoj v bistvu zavrnil že pred februarjem leta 1948. Problem je torej v tem, ali naj bi se danes vrnil prav k tistim oblikam buržoazne demokracije, ki smo jih s svojim dosedanjim socialističnim razvojem v bistvu že prevladali.

Mislim, da institucionalizirana strankarska opozicija kot odločilna sestavina sistema kontrole in jamstev ni edino možna in v sistemu socialistične demokracije niti ne najbolj primerna rešitev. Problem sistema kontrole in jamstev se danes zastavlja z vidika obstoječe podobe etatiziranega socializma. Razumljivo je, da je družbeno življenje tem bolj poddržavljeno, čim bolj je oblast centralizirana in skoncentrirana; in čim bolj je sistem upravljanja direktiven, tem večje so možnosti zlorabe oblasti. Zato bi potrebovala maksimalno etatizirana družba maksimalno izdelan in razvit sistem kontrole in jamstev. Problem pa je mogoče seveda rešiti tudi po drugi poti: z deetatizacijo. Potem pa že ne gre več za to, da bi postavili proti centralizirani in koncentrirani oblasti od nje neodvisno kontrolo v podobi institucionalizirane opozicije. Sistem kontrole in jamstev je tu dan s samim sistemom samobitnih političnih subjektov, ki se že po svojem vstopu v demokratično igro interesov in po svojem zasledovanju ciljev vzajemno nadzirajo; to, da nobeden izmed teh političnih subjektov nima prednosti, ni privilegirani, je najboljše jamstvo, da nihče ne bo zlorabil oblasti, že zato ne, ker te moči ni moč koncentrirati v njegovih rokah. Najboljši sistem kontrole je sistem vzajemne kontrole, najboljši sistem jamstev je sistem vzajemnih jamstev med enakopravnimi in samoupravnimi političnimi subjekti.

4. *Federalizacija*. Državnopravna rešitev odnosov med češkim in slovaškim narodom po simetričnem federativnem načelu je očitno najbolj izraziti politični moment nastajajoče nove institucionalne strukture češkoslovaške družbe. To je nenavadno pomemben element in zato mu tudi posvečamo največjo pozornost; pri tem je docela jasno, da je značaj tega momenta v bistvu odvisen od drugih ključnih točk celotne institucionalne strukture. Politična federali-

zacija v tem smislu ne pomeni posebno zapletenega problema. V bistvu gre tu za: a) obnovitev prvotnih slovaških narodnih organov, kakor so bili proklamirani v košiškem vladnem programu, in za to, da jih opremimo z ustrežno zakonodajno in izvršilno pristojnostjo: tj. konstituirati slovaški narodni svet kot zakonodajni organ, ministrski svet Slovaške kot kolegijski izvršilni organ in ministrstva kot resorne izvršilne organe; b) na podoben način ustvariti tudi ustrezne češke narodne organe; c) nad temi narodnimi organi ustvariti skupne vsedržavne organe, pri katerih bi bila izključena majorizacija enega naroda nad drugim in ki bi reševali skupno problematiko države kot celote. Tej federativni strukturi bo treba prilagoditi tudi strukturo vseh področij družbenega življenja, in to v skladu s postulatom, da suvereni narod suvereno odloča o osnovnih sferah svoje narodne eksistence in da samo najbolj nujni del teh neodtujljivih pravic predaja od narodnih organov višjim, vsedržavnim organom, ki zastopajo skupne interese (npr. na področju zunanje politike, na področju enotnega narodnega gospodarstva ipd.).

Tu se takoj pokaže, kako je državnopravna rešitev narodnostnih odnosov močno odvisna od drugih ključnih točk nove institucionalne strukture. Na primer zgradba polnopravnih narodnih organov ni mogoča brez destrukcije dosedanjih mogočnih centralnih organov, tj. brez deetatizacije dosedanjega vzorca socializma. Vendar pa bi se v vsem tem mnogo ne spremenilo, če bi ta deetatizacija pomenila samo premik obstoječega centra na nižjo stopnjo, ko bi si narodni organi preprosto razdelili pristojnosti prejšnjega centralnega organa. Tudi iz tega je videti, da je deetatizacija pogoj federalizacije in ne narobe. Podobno velja to tudi za odnose med novim ekonomskim sistemom in novimi narodnimi organi. To, da bo vsak narod upravljal sam svojo narodno ekonomiko, nikakor ne pomeni, in tudi ne more pomeniti, nekakšnega procesa dezintegracije enotne češkoslovaške ekonomike. To pomeni zgolj to, da bodo vstopali v demokratično igro samobitnih ekonomskih subjektov kot pomemben dejavnik tudi narodni ekonomski interesi, ki se bodo v tej igri uveljavljali z ustreznimi ekonomskimi sredstvi (narodni ekonomski načrt in proračun kot samostojni sestavini vsedržavnega plana in proračuna, izkoriščanje specifičnih možnosti in virov narodnega ozemlja ipd.).

Problem federalizacije bo morala v tem smislu rešiti tudi nova ustava, ki jo pripravljajo in s katero se KPČ v smislu akcijskega programa že intenzivno ukvarja. Vendar češkoslovaški narodnostni problem ni samo problem odnosov med češkim in slovaškim narodom. Na Češkoslovaškem so tudi druge narodnosti, katerih eksistenca je bila prav tako prizadeta z etastičnim vzorcem socializma. Poleg Čehov (9 milijonov 284 tisoč) in Slovakov (4 milijone 196 tisoč) živijo v tej republiki tudi Ukrajinci (58 tisoč), Poljaki (72 tisoč), Madžari (563 tisoč) in Nemci (114 tisoč), prav tako pa tudi še nekatere druge narodnosti (46 tisoč). Nekatere izmed njih živijo sorazmerno skoncentrirane, in to zelo intenzivno narodno žvljenje (predvsem člani madžarske in ukrajinske narodnosti). Čeprav je bilo za te narodnosti v določenih sferah družbenega življenja dosti storjenega (npr. madžarsko in ukrajinsko šolstvo na Češkoslovaškem, kulturne družbe ipd.), pa sploh niso bile upoštevane kot

politični subjekti in so bile bistveno brez specifičnega narodnostno-političnega zastopstva in politične institucionalizacije. In zato v sedanjem preporodnem procesu te narodnosti zelo vehementno razglašajo tudi svoje politične pravice (občani ukrajinske narodnosti zahtevajo npr. obnovitev ukrajinskega narodnega sveta, občani madžarske narodnosti pa zahtevajo ustanovitev teritorialne samouprave in podobno). V novi institucionalizirani strukturi, ki jo bo predstavila nova ustava, bo za to treba kar najbolj primerno rešiti tudi problem narodnostnih manjšin na Češkoslovaškem, zadovoljiti njihove specifične interese in zagotoviti njihovo politično, gospodarsko, socialno in kulturno enakopravnost.

■

V tem članku sem se lahko zgolj dotaknil nekaterih poglobitvenih momentov, ki vznikajo danes v institucionalni revoluciji pri nas. Njen plod bi moral biti specifičen češkoslovaški vzorec socialistične demokracije. Mnogih, danes že obdelanih problemov sploh nismo omenili (npr. uvedbe načel znanstvenega upravljanja, novega pojmovanja vodilne vloge komunistične partije, vloge inteligence in delavskega razreda v novi institucionalni strukturi in podobnega), glede nekaterih vprašanj, o katerih še razpravljamo, pa sem skušal zavzeti svoje osebno stališče.

Nikakor ne mislim, da bo moje stališče slavilo zmago. Stvari so v gibanju in zato jih je še posebej težavno analizirati. Pa tudi to, da se stvari gibljejo, in to v progresivni smeri, upravičuje upanje, da bo ta proces uspešen in da bo češkoslovaška tudi v svojem nadaljnjem razvoju prispevala svoje socialistični misli in socialistični praksi.

Prevedel F. J.

Robert Kalivoda

Problemi demokracije in kritično mišljenje

Razpravljanje se pri nas zadnje čase postopoma koncentrira, in zdi se, da tudi logično, ob problemu političnega vzorca socialistične demokracije, kakršnega bi morali uvesti pri nas. Če temu problemu posvečajo izrazito pozornost tudi na straneh časopisa *Literární listy* (odslej LL), so dosedanji dosežki te izjemne pozor-

nosti, ki jo je ta časopis doslej posvetil vprašanju političnega modela, pozitivni predvsem v dveh smereh.

Če je zelo opazen rezultat te pozornosti neposreden in odprt napad na dosedanjo strukturo politične ureditve pri nas, potem to zanesljivo pričča, da je stopnja demokratizacije, ki smo jo dosegli, očitno že višja od stopnje, ki so jo dosegle druge socialistične države. To je vsekakor razveseljivo.

Drugi pozitivni rezultat je to, da je postal središče pozornosti problem spremembe birokratskega sistema politične oblasti v demokratični sistem na način, s katerim se neposredna izkušnja praviloma formulira v neposredni nazorski reakciji: če je monopol oblasti slab, je potrebna pluraliteta oblasti, treba je ustvariti politično opozicijo. V tej svoji neposrednosti je ta nazorski refleks na neko izkušnjo popolnoma naraven in logičen in v svoji *neposrednosti* in hkrati *prazni splošnosti* tudi pravilen.

Če pa človek preide iz neposrednosti in prazne splošnosti svoje prve kritične reakcije v stanje *kritičnega mišljenja*, potem seveda skuša prekoračiti okvir določene konkretne izkušnje in napolniti hkrati prazno splošnost svoje prve reakcije z globljo konkretno vsebino. To pomeni, da skuša razumeti širšo in globljo medsebojno odvisnost stvari, premagati primitivizem črno-belega vrednotenja, graditi svoje sodbe na usmerjajočih dejstvih in se otresti pragmatizma svojih neposrednih reakcij.

V tej smeri je kritično mišljenje nasprotje ideološkega mišljenja, pojmovanega kot napačna zavest o stvarnosti. Zato bi hotel vsaj na kratko opozoriti na nekatera dejstva in skladnosti, ki jih po mojem prepričanju ne more obiti privrženec kritičnega mišljenja, če dejansko resno misli kritično razmišljati o modelu socialistične demokracije.

1. K vprašanju razvoja socializma po prihodu na oblast

Če hoče privrženec kritičnega mišljenja zastaviti vprašanje socialistične demokracije v smislu kritičnega mišljenja, se mora očitno zamisliti nad razvojem porevolucijskega socializma, ki mu je med drugim tudi omogočil, da lahko svoje vprašanje o načinih, kako odpraviti monopol politične oblasti, sploh javno zastavi. Zato tudi posvečam prvi del tega razglabljanja nekaterim vprašanjem razvoja socializma potem, ko pride na oblast.

Lahko se strinjamo s Karlom Kosikom, ko v zadnji številki LL proglašča Lenina, Rozo Luksemburg, Gramscija in Masaryka za politike-mislece. Vendar pa se ni mogoče strinjati z njegovo trditvijo, da za temi osebnostmi prihajajo na plan samo še politični pragmatiki in politični pragmatizem. Po drugi svetovni vojni se v nesocialističnem svetu npr. Kennedy in de Gaulle čisto jasno izmikata tej posplošitvi. Ni treba, da je politik ravno filozof, da bi ga lahko označili za politika s koncepcijo, za politika-misleca. Kennedy je bil očitno umorjen prav zato, ker je izvajal neko premišljeno politično koncepcijo. De Gaulle je imel to srečo, da je ušel mnogim atentatom, in premišljeno uresničuje svojo koncepcijo do danes s precejšnjim uspehom.

Če pa imamo v mislih predvsem socialistični svet, potem ne moremo mimo dveh politikov-mislecev, ki sta v poleninskem obdobju najizrazitejši osebnosti socialističnega gibanja med obema vojnama. To sta Stalin in Trocki. Dokler kritično mišljenje konkretno ne ovrednoti dejavnosti obeh mož, pa tudi koncepcij, ki ju predstavljata, bo kaj težko prišel do kritičnega spoznanja nekaterih osnovnih vprašanj v razvoju socializma po oktobrski revoluciji. Pri Trockem gre tudi za možnost vpogleda v temeljna dela njegove literarne zapuščine.

Trocki je tragična osebnost. V oktobrski revoluciji se je odlikoval kot imeniten politik in organizator; njegovi miselni koncepti pa so bili prav do spora s Stalinom seveda precej »hiliastični« in labilni. Na začetku spora s Stalinom je razočaral tudi kot politik; njegov »estetizem« mu je nekako onemogočil, da bi odstranil Stalina z oblasti tedaj, ko bi to lahko še brez težave storil. S tem pa ni samo izgubil igre, zaigral je tudi verjetno za svoje gibanje zgodovinsko možnost, da bi šlo naprej po ne-stalinski poti. Nadaljnja politična koncepcija Trockega, ki jo je zasnoval v izgnanstvu, je zmotna, ker je zgrajena na dogmi permanentne revolucije in na dogmatiziranju leninskega koncepta sovjetske oblike revolucije v dobi, ko je bilo treba misliti na nov revolucijski model.

Kljub temu pa ima Trocki velikansko miselno zaslugo, ker je prvi izvedel iz socialističnih pozicij analizo stalinsko deformiranega socializma. To, kar danes pišemo in govorimo o stalinskem birokratskem sistemu, je v osnovi zavestno ali nezavestno, pogosto pa zelo površno ponavljanje analiz Trockega.

To, kar je v analizi Trockega nenavadno pomembno in česar pogosto nekateri današnji kritiki stalinskega birokratizma ne vidijo, je, da je Trocki razumel stalinizem kot birokratsko *deformacijo* socializma in nikakor ne kot birokratsko *likvidacijo* socializma. Hkrati pa je izrazil prepričanje, da bo stalinsko deformirani socializem prej ali slej našel v sebi dovolj moči, da bo premagal svojo stalinsko deformacijo. To prepričanje je postalo velika *zgodovinska prerokba*, ki se je začela v zadnjih dvajsetih letih dejansko izpolnjevati, prepričanje samo pa je postalo dokaz, da more marksistična analiza tudi v dvajsetem stoletju dosežati prihodnji tek stvari.

Tudi Stalin v nobenem primeru ni politik-pragmatik, ampak je politik-mislec. Stalinski makiavelizem ni vsakdanji pragmatizem, ni izraz samosmotrnega funkcioniranja oblasti. Oblast je tudi v stalinizmu sredstvo za nekaj, sredstvo za realizacijo stalinske koncepcije graditve socializma. Stalinovo miselno dejanje je bilo v tem, da je spremenil marksizem v nemarksistični miselni model, ki je ohranil zunanje lastnosti marksističnega nazorskega sistema. Zato se je del komunističnih intelektualcev, ki še zdaleč ni bil samo nekakšna brezdušna premična palica — vzvod stalinske birokracije, postopoma zavedel bistva stalinizma, bolj pod udarci prakse in neposrednega političnega razvoja kot pa po poti lastnega kritičnega mišljenja.

Najhujši polom stalinizma kot politične miselne koncepcije se ni pokazal pred vojno v notranjem razvoju ZSSR, temveč na mednarodnem področju: to je bil polom stalinizma v boju proti nacizmu, to je bila zmaga nacizma v Nemčiji, ki je imela nedogledne

posledice za nadaljnjo usodo Evrope in sveta. Za Stalina pa je bilo usodno tudi to, da je že drugič izgubil igro z nacisti — namreč v tisti šahovski končnici, ki je pripravljala drugo svetovno vojno; to je zakrivilo velikanske in nepotrebne sovjetske izgube v prvi fazi vojne.

V notranjem razvoju ZSSR pa je imel stalinizem velike uspehe. Spremenil je sovjetsko družbo in odpravil razredno antagonistično strukturo stare Rusije. Na temelju socialistične lastnine proizvajalnih sredstev je v kratkem času razvil velikanski proizvodni potencial. Zboljšal je materialni in socialni položaj velikega dela prebivalstva. Ko vrednotimo stalinski birokratski sistem, nasilje in zločine stalinizma, njegove tragične posledice za mednarodno socialistično gibanje, ne smemo prezreti tega dejstva. Dokler mišljenje, ki hoče biti kritično, ne izvede kritične analize te *dvojnosti* stalinizma, ne bo postalo zares kritično mišljenje in zato ne bo razumelo bistva stalinizma.

Vse to zadeva kritične analize birokratizma in birokratske oblasti nasploh. Naivna in pogosto pojavljajoča se predstava, da se birokratska oblast lahko obdrži samo s terorjem (in v tem smislu kaže svojo samosmotrnost in »razredni«² značaj), je izrazit pojav nekritičnega mišljenja. Birokracija, prav zato, ker je birokracija, ne more nikoli biti razred v pravem pomenu te besede. Kolikor spreminja svojo vlogo, ki naj bo v tem, da služi družbenim razredom in družbi sploh, v nadvlado nad družbo, dobi izrecno *parazitski* značaj. Vendar, da bi se obdržala v funkciji parazita, ji nikakor ne zadostuje samo teror; v tej ali oni meri mora izražati i interese i potrebe te družbe, mora v tej ali oni meri — seveda tudi v tej ali oni meri sprevrjenosti — izpolnjevati vsedružbeni interes. To velja ne samo za stalinsko birokratsko elito, ampak za katerikoli birokratski sistem. Pruski vojaško-birokratski sistem ni dobil svoje moči in življenjske sposobnosti kot samosmotrni sistem represije, temveč kot sistem, ki je postopoma izpolnjeval objektivno družbeno potrebo po združenju Nemčije, ki je nemške demokratske sile niso bile sposobne realizirati.

Če lahko govorimo o stalinskem vzorcu socializma kot določeni deformaciji socializma, potem lahko govorimo o tem samo v tem smislu, da je to *nemarksistični vzorec* socializma. Odpravlja namreč humanistično bistvo marksističnega socializma in se v pojmovanju človeškega smisla socialistične osvoboditve vrača v čas, daleč pred Marxom. Vendar pa kombinira te predmarksistične prvine v novo posebno raven: platonska vladajoča elita, ki naj bi v platonskem komunizmu vodila manjvredne množice, obogati svojo filozofijo z makiavelistično komponento in prusko rezkostjo. Nižjim sestavinam te elite zadostuje pruska rezkost, obrnjena navzdol, ki je obogatena s prusko ubogljivostjo v odnosu navzgor. Preprostemu človeku spodaj največ koristi iskrena prizadevnost in delo po načrtani liniji, pri čemer hkrati izraža patriarhalno predanost voditelju, ki so ga mitizirali stalinski ideologi.

Ta stalinski vzorec socializma je izgubil danes že tudi najmanjšo sposobnost, da bi bil realna alternativa moderni buržoazni demokraciji evropskega tipa. To pa seveda še zdavnaj ne pomeni, da je izgubil svojo privlačnost tudi drugod po svetu. Njegova mo-

derna varianta, kitajski maoizem, je za to kar najbolj zgovorna priča.

Če ne bomo podlegli težnji, da bi kritično mišljenje zamenjali s kritičnim moraliziranjem, potem moramo uvrstiti v svojo kritično zavest neko temeljno spoznanje, ki nam ga daje ves dosedanji razvoj človeštva: da je bil namreč napredek v človeški zgodovini doslej vseskozi povezan z barbarstvom in nasiljem na tak način, ki ga primitivizem nekritičnega mišljenja, ki vse vrednoti črno-belo, seveda ne more razumeti niti pojasniti.

V tem smislu sodi stalinski način graditve socializma v »normalne« zakonitosti dosedanje človeške zgodovine. Ta »normalnost« je seveda globoka abnormalnost z vidika marksistične revolucionarne misli. Stalinizem ni bil fatalnost. Če bi bil fatalnost, bi ne imeli pravice šteti ga za deformacijo socializma. Stalinska alternativa je preprosto izrinila marksistično alternativo.

Birokratsko makiavelistično pojmovanje graditve socializma pa je zadalo najhujši udarec socializmu prav s tem, ker si je nadelo marksistični obraz. Očitno je bila najhujša posledica tega v tem, da je marksistična avtostilizacija stalinizma vzbudila v zavesti ljudi neposredno in v tej neposrednosti popolnoma naravno reakcijo — namreč enačenje marksizma s stalinizmom. Moč te neposredne reakcije je tako močna, da tudi nekateri marksistični intelektualci, pri katerih lahko z dovolj razloga pričakujemo kritični način mišljenja, bolj ali manj podlegajo temu kratkemu stiku in npr. izvajajo danes Stalinovo mišljenje iz Engelsovega. To je sploh zanimiva bolezen. Prej so bili pripravljeni priznavati Stalina za genialnega dopolnilca marksizma, danes pa jih straši Stalin že v samih temeljih marksizma; to sta pravzaprav dve plati istega novca. Pogosto to pomeni praktično spremembo marksizma v nekakšen meglen humanizem, saj je humanistično jedro marksizma tu ločeno od konkretnih socialističnih oblik, v katerih se uresničuje Marxov humanizem. Zdi pa se, da te spremembe intelektualnih reakcij ne pomenijo razvoja kritičnega mišljenja. Gre bolj za proces, v katerem se razna kritična spoznanja nekritično združujejo v sistem ideološkega mišljenja, katerega izraziti motivacijski element je tudi tista utež, ki sodobnemu komunizmu pomeni postopno razgrinjanje pravega obličja stalinizma.

Prav tako pa je tudi istovetenje marksističnega vzorca socializma s stalinistično prakso, čeprav ga vsiljuje neposredna izkušnja zadnjih desetih let, očitno pojav pragmatističnega ideološkega mišljenja in nima s kritičnim mišljenjem čisto nič skupnega. Praktični preizkus določenega *programskega koncepta* ni to, da je bil doslej ta program *zamenjan* z drugim, ampak v tem, v kakšni meri ta program ohranja svojo *miselno premoč in praktično aktualnost*. To pa je prav sama dialektika stalinizma, ki je v praksi socialistične družbe dokazala miselno in praktično premoč marksističnega modela socializma.

Če je namreč stalinizem ob koncu dvajsetih let potisnil marksizem na obrobje revolucionarnega delavskega gibanja, pa je bil dvajset let kasneje prisiljen, da se začne sam postopno umikati marksizmu. Seveda že v spremenjeni situaciji in v novih razmerah.

Stalinizem je imel res najboljše možnosti za razvoj v okoliščinah likvidacije kapitalistične razredne strukture, torej v prvi fazi diktature proletariata. To obdobje pa je skušal umetno podaljševati in napihovati v interesu ohranitve lastne oblasti, v interesu uveljavljanja lastne koncepcije. Hkrati pa je iznajdljivo izkoriščal mednarodno situacijo in jo tudi sam zavestno zaostroval. Vojna psihoza in »hladna vojna« sta v vsaki smeri podpirala stalinizem. Kajti samo v okoliščinah razredne preosnove družbe in v okoliščinah »hladne vojne« lahko verjamejo tiste pomembne družbene sile, ki jim je do socialistične preosnove družbe, da je stalinski teror nujna oblika razrednega nasilja po zmagi proletarske revolucije. Drugi pogoj za uspešnost te zamenjave je sposobnost stalinizma, da razvija ekonomiko in izboljša materialni in socialni položaj ljudstva.

Kakor hitro pa je ustvarjena neantagonistična razredna struktura, ki je v bistvu že socialističnega značaja, in kolikor pride v socialno-ekonomskem pogledu do stagnacije ali morebiti do poslabšanja situacije, se začne zaton stalinizma. Ta zaton stalinizma pa je po vojni, ko so nastale nove socialistične države, pospešil še tretji dejavnik. Stalinsko hierarhično in monopolistično pojmovanje oblasti se je namreč nujno preneslo tudi na odnose med socialističnimi državami. Sovjetski stalinizem se je grobo vmešaval v zadeve drugih evropskih socialističnih držav. Tu ne gre samo za vmešavanje v življenje komunističnih partij, kakor je bilo to pred vojno, temveč za vmešavanje v zadeve samih držav. To pa je nova prвина, ki je očitno *odločilni* impulz, da bi zlomili napetost in da bi se začel zapleten, dramatičen in marsikdaj tudi tragičen proces destalinizacije.

Prva država, ki ni več dovolila vmešavanja stalinsko-berijejske birokracije, je bila Jugoslavija. To sta ji omogočila vsekakor tudi hrabrost in junaštvo Jugoslovčanov, pa tudi sorazmerno ugodna geopolitična situacija države. Tako je bil izveden »skok v temo«. Ta jugoslovanski »skok v temo«, zavrloj katerega je postala Jugoslavija avantgardni oddelek v procesu destalinizacije mednarodnega socialističnega gibanja, pri čemer postaja njena vsebina ustvarjanje komunistične koncepcije socialistične demokracije, ima velikanski inspirativni pomen za nadaljnji proces destalinizacije. Socializem in marksizem se spet združita v eno, stalinska ideologija pa mora, kolikor si sploh upa teoretsko razpravljati z »jugoslovanskimi revizionisti«, nujno pretrpeti poraz za porazom, kajti ti »revizionisti« zlahka razkrivajo njeno nemarksistično bistvo.

Jugoslovanski »skok v temo« je imel očitno velik vpliv tudi na realistično mislečega Hruščova, četudi je bil glavni neposredni razlog, ki je pripeljal k XX. kongresu, očitno čedalje večja nezdržnost stalinske koncepcije boja s kapitalističnim svetom. Seveda pa je bil neposredni vpliv XX. kongresa na notranji razvoj v socialističnih državah velikanski, in tako je prišel tudi poljski »Oktober« (na katerega smo mi tedaj reagirali podobno, kakor danes na Poljskem reagirajo na naš »Januar«). Tragični madžarski dogodki — seveda pa tudi sedanji razvoj na Poljskem — kažejo, da proces destalinizacije ni avtomatičen, da stalinizem ne bo odšel s prizorišča prostovoljno. Vendar pa procesa destalinizacije socialističnega dela evropskega kontinenta ni mogoče več obrniti, vanj

se na specifičen način vključuje tudi Madžarska, kasneje Romunija; v zadnjem času pa je ta proces nedvomno dosegel vrhunec v političnem razvoju naše države. Prepričanje Trockega, da bo stalinsko deformirani socializem našel notranjo moč in premagal te deformacije, je izrazilo očitno neko zakonito tendenco razvoja socializma, ki se je začela seveda kazati šele po smrti Trockega.

Zdi pa se, da je dialektika stalinizma dobila svojo klasično podobo prav v češkoslovaškem razvoju. Naša komunistična partija je bila poleg jugoslovanske najmočnejša partija v primerjavi z drugimi evropskimi državami, ki so po vojni ubirale pot v socializem. V predfebruarskem obdobju se je kar najbolj oddaljila od stalinskih receptov in si tako pridobila veliko spoštovanje in naravno vodilno pozicijo v državi. Izraz tega je bil tudi nastanek druge faze socialistične revolucije pri nas februarja 1948. leta.

Takoj po februarju pa je nastopila generalna in totalna stalinska deformacija socialistične preosnove in graditve naše družbe. Češkoslovaška tedaj ni bila sposobna izvesti tega, kar je izvedla Jugoslavija. Prav nasprotno, stalinsko deformacijo so v širokem krogu naprednih socialnih sil, ki so bile usmerjene v graditev socializma, čutili kot ustrezno obliko socialistične revolucije. Stalinska birokratična oblast pa pridobiva na moči, ker postaja predstavnik stvarnih socialističnih sprememb, ki imajo osnovno in množično podporo, in utrjuje stalinsko obliko našega socializma. Imajo nas za enega izmed branikov stalinizma v Evropi.

Potem pa, ko so izvedene temeljne spremembe, se prav na Češkoslovaškem v pospešenem tempu *in v vseh vidikih*, ki smo jih navedli zgoraj, razrašča klasična oblika krize stalinizma. Potem ko je bil revolucijski val mimo, začenjajo zadevati stalinske metode ob globoko demokratično narodno miselnost, ki je dediščina mnogih stoletij. Če je bil stalinizem sposoben razvijati ekonomiko predvsem na ekstenzivni način (v Rusiji je imel za to skoraj neomejene možnosti), pa mora zaiti država, ki je odvisna od intenzivnosti svojega gospodarstva, postopoma v gospodarsko stagnacijo in krizo. Po socialistični preobrazbi razredne socialne strukture se mora birokratsko-represivni stil dela obrniti ne samo proti tistim, ki so ali pa jih je mogoče označiti za sovražnike socializma, ampak tudi proti socialistični družbi sami. V razviti državi mora zato neprimerno večji del te socialistične javnosti občutiti ta stil dela in upravljanja kot nekaj mučnega, nesmiselnega in škodljivega.

Odločilnega pomena pa je, da se po XX. kongresu čedalje večji del komunistov, sposobnih za kritično razmišljanje, zaveda nasprotja med birokratskim in marksističnim modelom socializma; tega se zaveda tudi vrsta vodilnih komunistov, okrepljena s tistimi, ki so bili v petdesetih letih preganjani, a na srečo niso bili likvidirani. Tako nastaja tisti opozicijski komunistični tok, proti kateremu usmerja birokratska oblast po XX. kongresu *pretežno* ves svoj represivni pritisk, ne da bi imela še možnost uporabljati po-februarske oblike tega pritiska.

Zadnji in neposredno najbolj učinkoviti dejavnik pa je to, da je stalinski centralizem in monolitizem ustvaril popolnoma logično novo verzijo »čehoslovakizma« v državi, ki je z eno izmed oblik »čehoslovakizma« nekoč že opravila. S tem pa je prišel v popol-

noma brezupen konflikt s slovaškim narodom in praktično z vsemi slovaškimi komunisti.

Vsi ti dejavniki v vsem svojem medsebojnem vplivanju pa so povzročili izolacijo in polom stalinske vladajoče elite prav v komunistični partiji. Tako je bilo mogoče, da je postala prav komunistična partija Češkoslovaške tista sila, ki je uresničila odločilni preobrat v državi; ni postala formalna, ampak *dejanska* vodilna politična sila v procesu, katerega smisel je uresničenje socialistične demokracije.

Kritično mišljenje, kot je videti, ne more prezreti teh dejstev. Zdaj gre čisto naravno za to, kako razumeti socialistično demokracijo in na kakšen način bi jo bilo treba uresničiti. Preprosto gre za problem vzorca socialistične demokracije.

2. Nekaj pripomb k značaju in razvojnim možnostim socialistične demokracije

Če se zavedamo nekaterih dejstev in njih medsebojnih odvisnosti, ki sem se jih dotaknil v prvem delu te razprave, potem lahko natančneje označimo tudi fazo, v kateri smo zdaj. V nobenem primeru ne gre za kakšno krizo v univerzalnem smislu, temveč za pot v višjo razvojno fazo socializma, ki je omogočena prav s tem, da ji je odprla pot sama komunistična partija. Ta pot brez dvoma ima in bo še imela vrsto pomembnih kritičnih momentov, vendar pa to ne sme zastreti dejstva, da bo socialistično spremenjena družba v teh kritičnih konfliktih razrešila objektivne probleme in naloge svoje poti k postopni emancipaciji socialističnega človeka. Kritika stalinizma, tok rehabilitacij ni in ne more biti vrnitev k nekakšni »predstalinski«
preteklosti, je nasprotno poteza, nujno povezana z razumevanjem smisla socialistične sedanjosti in prihodnosti, kateri je ustvaril pogoje prav pretekli, čeprav deformirani razvoj.

Govorili smo že o tem, kako se mora stalinizem v kasni fazi svojega življenja umikati marksistični koncepciji socializma; ta marksistična koncepcija pa seveda ni pripravljen recept, ki bi ga bilo mogoče vzeti iz predala, ki je bil v preteklih letih trdno zaklenjen. Gre za nekaj popolnoma drugega: in sicer za načelno marksistično predstavo o smislu socializma in njegovem odnosu do emancipacije človeka, gre za bistveno marksistično predstavo socialistične preobrazbe socialno-ekonomskih in družbenih odnosov, za njeno funkcijo in dinamiko — hkrati pa gre za to, da moramo razviti ti osnovni komponenti v podobo konkretnega političnega programa in se preusmeriti k neodložljivi, čeprav postopni praktični realizaciji tega programa.

Za katere temeljne probleme gre pri tem?

Ce je marksizem kot celota predvsem določena teorija, katere smisel je v pojasnjevanju in pripravljanju možnosti za vsestransko osvoboditev človeka in razvoj njegovih človeških potenc, potem ima koncepcija socializma, ki je razvita v marksizmu, popolnoma določen smisel: razumeti ta humanizacijski cilj kot cilj, ki je naše vodilo povsod in ki si ga želimo. Po tem svojem *socialnem univerzalizmu*, v zahtevi in trudu, da bi zagotovili človeške vrednote za

ose pripadnike družbe, se loči vedno *katerikoli* socializem — naj bo to predmarksistični, marksistični ali pomarksistični — od *liberalističnega* pojmovanja človeške emancipacije. Na to je treba tudi danes opozoriti, in to zato, ker prihaja v raznih razpravah in diskusijah o socializmu, ki smo jim danes priče, včasih zavestno ali nezavedno do *zamenjave* socialističnih stališč z liberalističnimi. Liberalizem ni antisocialističen zaradi tega, ker bi ne dajal človeku možnosti dejanske svobode, temveč zato, ker mu je zahteva po svobodi človeštva kot *socialne celote* popolnoma tuja in oddaljena.

Prav socialni univerzalizem *kateregakoli* socializma mora peljati k programu in praksi *socialistične preosnove* družbe; to je zlasti opazno v Evropi že v 13. in 14. stoletju. Marksistični socializem se pri tem razlikuje od nemarksističnih koncepcij socializma po tem, da to socialistično preosnovo pojmuje kot *osnovo človeške emancipacije* in ne kot obliko socialne nivelizacije ali kot včlenjenje človeka v vnaprej določeno, dano, okostenelo in vsesplošno veljavno shemo socialnih in človeških vrednot.

Danes pojmuje marksizem to socialistično preosnovo kot proces, v katerem si človek z nadaljnjim stopnjevanjem svoje ekonomike postopno ustvarja, kolikor je le mogoče, najboljše materialne pogoje svoje svobode, da se bo postopoma otrešel svoje socialne determinacije, ki je dana po določeni vrsti dela, in si bo tako ustvaril pogoje za *univerzalnost* svoje človeške dejavnosti. To je *druga plat* socialističnega univerzalizma, ki pa ni več skupna vsem dosedanjim vzorcem socializma in je specifična prav za marksizem.

To je osnova in temeljni smisel marksistične koncepcije. Nedvomno bo koristno, če se v naših »kritičnih razpravah« o humanizmu in socializmu zavemo tega dejstva ter se kritično pomerimo z njim — posebno če nas spodbuja prepričanje, da koncepta socializma pravzaprav še ni. Morda bo potrebno tudi, da se seznanimo s tem dejstvom. Šele tedaj bodo lahko marsikje nastali pogoji za kritično mišljenje o socializmu, kajti pogum v »kritičnih sodbah« o socializmu je lahko pogosto sorazmeren stopnji nepoznavanja elementarnih dejstev razvoja teorije in prakse socializma v dosedanji zgodovini človeštva.

Politični program, politična partija in svetovni nazor

Rekli smo že, da mora dobiti temeljna koncepcija socializma obliko političnega gibanja in konkretnega političnega programa, da bi se lahko spremenila iz golega miselnega projekta v stvar politične prakse. Če v sedanjem trenutku stojimo na pragu nove razvojne stopnje, na pragu socialistične demokracije, gre seveda za politični program socialistične demokracije.

V tej zvezi se je treba dotakniti še neke napačne predstave, ki je v sodobnih razpravah precej razširjena: to je predstava, da je imela do zdaj komunistična partija monopol na politično oblast in da je treba ta monopol odpraviti. V preteklem obdobju je imela namreč monopol na oblast določena skupina birokratske elite, ne pa komunistična partija. Monopol te elite na oblast je zlomila prav komunistična partija. Monopol te elite na oblast je postala in postaja spet politična sila v pravem pomenu te besede.

Cisto zakonito je, da sta obnova notranje partijske demokracije v komunistični partiji in proces ustvarjanja socialistične demokracije v vsedržavnem merilu vezni posodi. Prav zato, ker se na temelju notranje partijske demokracije komunistična partija spet konstituira kot *politično* gibanje, je lahko v razvoju od januarja do danes na *bistven* način prispevala k tisti osnovni spremembi v političnem stanju države, ki je danes že dejanskost; akcijski politični program, ki ga je pri tem ustvarila, v svoji usmeritvi in v svojih pomembnih konkretnih točkah popolnoma ustreza važnim potrebam razvoja naše družbe; seveda ni dvoma, da mora biti ta program še bolj poglobljen, preciziran in razvit — med drugim tudi v pojmovanju političnega modela socialistične demokracije.

Za razvoj socialistične demokracije na Češkoslovaškem bo samo koristno, če bo imel marksistično-komunistični program svoje partnerje v drugih socialističnih programih in političnih strankah. To izhaja iz dosedanjega razvoja. Seveda je razumljivo, da morajo biti to *socialistični* programi in partije, ki *sprejemajo* socialistični program v svoje praktične in ideološke poskuse. Golo predelovanje vsebinsko prazne besede »socializem« v nekaj, kar svojo navidezno socialistično vsebino predstavlja prav s tem vsebinsko izpraznjenim terminom »socializem«, ne more preveč obogatiti niti socialistične teorije niti socialistične prakse.

Odnos med strankami, ki stoje na platformi socializma, mora biti seveda v našem socialističnem sistemu popolnoma drugačen od odnosa, ki ga je realiziral stalinizem v svoji politični praksi. Treba je spoštovati avtonomijo strank, njihovo politično specifičnost. Če pa gre za stranke, ki se resno trudijo za socializem, mora biti očitno njihov medsebojni odnos logično tudi odnos partnerstva in kooperacije, ne pa tisti konfliktni odnos, ki je nekaj vsakdanjega v buržoaznem političnem sistemu. To ne pomeni monolitne enotnosti in tega, da bi spornih političnih vprašanj sploh ne bilo; to samo pomeni, da se morajo nazorski konflikti in politična avtonomija vseh partnerjev opirati na osnovno skupno jedro socialističnega programa in socialistične politike, ki uvaja te politične stranke v partnerski odnos kooperacije.

Vodilna vloga komunistične partije v tem partnerskem odnosu lahko izhaja samo iz tega, da bo marksistično-komunistični program graditve socializma najgloblji in najbolj zrel in da bo praktična dejavnost, ki izhaja iz tega programa, tudi najbolj učinkovita. Ne tajim svojega prepričanja, da daje marksistična miselna metoda komunistični partiji sposobnost, da si bo ustvarila to prednost.

V razpravi v LL je bilo prav tako izrečeno pomembno vprašanje o odnosu politične dejavnosti in svetovnega nazora. Zdi se mi, da bo moralo biti to vprašanje predmet resnega premisleka in podrobnejše analize. Seveda kaže že dosedanja zgodovinska izkušnja, da še *zdaleč* ni *vsak* svetovni nazor sposoben, da bi se razvil prav do oblike političnega programa. Če je npr. Heideggerjeva filozofija tudi svetovnonazorski ideološki sistem, potem — vsaj zdi se mi — bodo naši sodobni privrženci Heideggerja sila težko razvijali Heideggerjev nazorski sistem v obliko določenega političnega programa — še manj pa v obliko določenega konkretnega socialističnega poli-

tičnega programa. Če se jim bo to posrečilo, bo to prav zares velikansko dejanje.

Izkušnja pa hkrati kaže, da se liberalistični svetovni nazor (tu uporabljam termin svetovni nazor za označitev določenega svetovnonazorskega ideološkega sistema, ki se nanaša na človeško stvarnost), pa naj ima že takšen ali drugačen odtenek, prelije v to ali ono obliko buržoaznega političnega programa. Izrazito je bilo npr. fašistično politično prenašanje določene koncepcije rasizma v nemški fašizem (celo nacizem še zdaleč ni bil politični pragmatizem). Čisto poseben položaj ima krščanski svetovni nazor, ki je bil sposoben, da se je razvil tako v neko koncepcijo socializma kakor tudi v politično ideologijo fevdalizma in kasneje kapitalizma. Prav ta edinstvena in pri tem naravna transformacijska sposobnost krščanskega svetovnega nazora je npr. omogočila tisto veliko notranjo revolucijo, ki poteka danes v sodobnem katolicizmu in ki bo brez dvoma olajšala tudi našemu političnemu katolicizmu, da se bo orientiral v našem političnem sistemu v že jasno socialistično orientacijo.

Danes je marsikje čutiti poskuse nekako kombinirati liberalizem s socializmom. Da bi ta popolnoma naravna reakcija prišla v stanje kritičnega mišljenja, bi bilo potrebno, da bi se nosilci te žive težnje zavedali preprostega dejstva, da je stik liberalizma s socializmom že *zdašnjaj* pripeljal k stvaritvi socialistične koncepcije, ki je povišala realizacijo človekove svobode v svoj *poglavitni ideološki cilj*. To koncepcijo je ustvaril prav Marx.

Za sedanjo fazo realizacije socialistične demokracije pomeni to praktično uresničiti *neposredno svobodo* za razne svetovnonazorske in kulturne koncepcije, kolikor spoštujejo socialistično organizacijo družbe. Marksovska koncepcija razvoja totalnega človeka, ki je marksistična ideologija v *ožjem pomenu te besede*, se lahko v socialistični družbi uresniči samo v *svobodni konfrontaciji* z drugimi kulturno-ideološkimi in svetovnonazorskimi koncepti. To izhaja iz temelja marksizma in marksističnega pojmovanja svobode, in prav v tem smislu *komunistično-marksistični politični* program pojmuje politični sistem socialistične demokracije kot temelj svobodne konfrontacije kulturno svetovnonazorskih stališč, ki že izgubljajo svoj *razredno-politični* značaj in postajajo kulturne in svetovnonazorske vrednote ne v političnem, ampak v *najbolj avtentičnem človeškem pomenu besede*.

Od posredne k neposredni demokraciji

Sistem političnih strank in političnih programov v socialistični demokraciji kot sistem *partnerske kooperacije* drži naravno k renesansi parlamentarizma, k novi ločitvi zakonodajne in izvršilne oblasti, k obnovi sodne neodvisnosti, k realni zagotovitvi državljanskih pravic. S tem pa pada in se tudi zruši t. i. »kadrovski strop« za nepartijce, pade tudi zasidranje vodilne vloge komunistične partije v ustavi. Legalizirana mora biti odprava cenzure.

Ali so s tem že naštete vse naloge demokratizacije in potrebe socialistične demokracije? Še zdaleč ne. Omejenost dosedanje razprave je temeljila na tem, da se je ta razprava omejevala samo na tiste prvine demokratičnega sistema, ki so bile razvite v okoliščinah

buržoazne demokracije in morajo preiti v sistem socialistične demokracije, a so bile v obdobju stalinizma *dejansko* odpravljene.

S temi prvinami pa socialistična demokracija ni uresničena. Kajti sodelovanje socialističnih političnih strank v socialističnem parlamentu je sicer nujni element socialistične demokracije, vendar je izrazit element *posredne* (zastopniške) demokracije, s katero pa demokratizacija socialistične družbe še zdaleč ne more biti končana. Absolutiziranje tega elementa je *miselno* korak nazaj, pelje k nekritični idealizaciji parlamentarizma in buržoaznodemokratskih elementov socialističnega sistema. Treba je pripomniti, da je npr. na tleh buržoaznega demokratičnega parlamentarizma prišel v Nemčiji na oblast nacizem, da pa je po drugi plati Stalin nadomestil prvotni sovjetski sistem s parlamentarnim sistemom (t. i. stalinska ustava iz tridesetih let), in to prav v dobi, ko je stalinizem stopnjeval svoje nezakonite represije.

Prav marksizem pomeni v dosedanjem mišljenju kvalitativno višjo stopnjo pojmovanja socialistične demokracije, in to tako, da je ugotovil vsebinsko *omejenost* socialistične demokracije kot sistema, ki kljub vsemu še vedno ostaja država, in da pojmuje socialistično demokracijo kot določen stadij razvoja k *socialističnemu samoupravljanju* kot najvišjemu cilju socialistične organizacije družbe.

Hkrati pa so marksistične analize naznačile, da niso elementi *posredne* demokracije, temveč prav narobe prvine *neposredne demokracije*, tiste, ki omogočajo postopno nastajanje pogojev za socialistično samoupravljanje, za postopno odmiranje države.

Pozornost, ki jo je do zdaj posvetila naša razprava temu kompleksu problemov, je skrajno nezadostna, čeprav bi se moral gibati kritični premislek o modelu socialistične demokracije vsaj na tisti ravni, ki je bila zgodovinsko že dosežena; tj. moral bi vsebovati tudi ta kompleks.

Na kraju bi rad prav na kratko nakazal tri konkretne načine, v katerih se neposredna demokracija pri nas že oblikuje ali pa bi se vsaj mogla oblikovati.

Vzajemna izmenjava informacij med političnim vodstvom države in široko javnostjo, katere instrument so predvsem sredstva za množično sporazumevanje, svoboda tiska in govora — vse to so oblike neposredne demokracije, ki so pri nas že nastale in ki so imele neposredno *ključno* vlogo v razvoju od januarja do danes. Če pa pri tem primerjamo to svobodo tiska, govora in kritike z buržoazno liberalističnimi merili, je to popolnoma napačno in zgrešeno. Kajti prav buržoazno liberalistični sistem po svojem bistvu *paralizira* družbeno učinkovitost svobode govora in javne kritike, ki jo sicer dopušča v kar največji meri. Kajti *udarci* te kritike so porazdeljeni in oslabljeni prav s tem, da je ta kritika v liberalizmu bolj svoboda kot pa učinkovit družbeni akt, ni obvezna, je lahko sprejeta ali pa tudi ne. Nasproti temu pa je svoboda kritike in svoboda govora v družbi, ki je relativno združena na temelju socialističnih odnosov in socialističnega političnega programa, neprimerno bolj učinkovita. Tu se je mnogo težje izogniti njenemu udarcu, treba jo je veliko bolj spoštovati. To dokazuje njeno delovanje v kratki dobi treh mesecev, ko je prav dejavnost javnosti, ki sta jo posre-

dovala tisk in radio, spremenila politični obraz države. Prav na tleh socializma postaja tako svoboda tiska in govora ena izmed poglavitnih oblik neposredne demokracije.

Druga oblika neposredne demokracije, ki pa je za zdaj še v povojih, vendar ji je že videti obrise, a ji je bilo doslej posvečeno premalo pozornosti, je proces, ki poteka v sindikatih. Nastaja popolnoma novo pojmovanje sindikata kot neposredne organizacije delovnih ljudi, nastajajo zarodki *socialističnega sindikalizma*. To pa je lahko in tudi je izredno pomembno za razvoj našega socialističnega modela. Kajti če se ne razvije socialistični sindikalizem, brez neposrednega vpliva *neposredne* organizacije ljudi, ki delajo na instituciji socialistične države, ni mogoče ustvariti višje oblike socialistične demokracije.

Končno je tu vprašanje neposrednega upravljanja in vodenja naših socialističnih podjetij, kar naj bi opravljali sami kolektivi delavcev, je vprašanje svetov podjetij in delavcev, ki je za zdaj najbolj zanemarjano, čeprav je prav v tem trenutku najbolj pomembno. Po mojem mnenju ni mogoče razvijati novega ekonomskega sistema brez sistema samoupravljanja podjetij, brez sistema svetov podjetij in delavskih svetov. Drugače bi se lahko novi ekonomski sistem sprevrgel v managerski sistem, v ekonomsko in politično nadvlado tehnokracije, lahko bi izgubil svojo socialistično vsebino. Samoupravljanje podjetij je *najpomembnejši udarec* v državno administrativno vodenje naše družbe prav tam, kjer ostaja tudi nadalje težišče socialističnega razvoja države. Prav zato se je treba lotiti njegove pospešene realizacije ter tudi sem usmeriti pozornost kritičnega mišljenja.

Marksistični model socializma je bistveno povezan z razvojem neposredne demokracije. Pravkar omenjene tri oblike neposredne demokracije nimajo kot *celota samo treh faznih členov*. V naši državi se vključuje v ta model tudi politični sistem partnerske kooperacije političnih partij na skupnem temelju socialističnega programa, sistem socialističnega parlamentarizma. Takó strukturiran politični model socialistične demokracije bo lahko dejansko — če ga bo napolnila živa vsebina — napredek na poti k najvišjemu cilju — *socialističnemu samoupravljanju* socialistične družbe.

Prevedel Frane Jerman

brez ovinkov

SPOMIN ALI OPOMIN?

Hvale vredna je praksa »Borbe«, glasila Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, da v vsaki številki omenja na poseben način pomembne politične dogodke iz naše politične preteklosti in važne datume, ki niso le del zgodovine, marveč so na mnoge načine vtikani tudi v našo sedanost.

Na obletnico ustanovnega kongresa KP Slovenije, ki je bil 18. aprila 1937, je »Borba« prav tako opozorila.¹ Vsekakor potrebno in razumljivo dejanje za vse, ki prebiramo to »Borbino« kroniko. V zapisu so navedeni podatki o času in kraju dogodka, o referatu tovariša E. Kardelja, o izvolitvi CK, o sprejetju manifesta... s sklepom: »V pozdravnem pismu centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije je kongres obsodil poskuse onašanja buržoaznega nacionalizma in separatizma v vrste komunistov in poudaril odločenost slovenskih komunistov, da strnjeni okoli CK KP Jugoslavije branijo enotnost avantgarde delovnega ljudstva Jugoslavije.«²

Priznam, da je v kratkem kroničarskem zapisu zelo težko dati preteklemu dogodku in tako tudi ustanovnemu kongresu KP Slovenije, pravi poudarek in smisel. Zato je izbiranje elementov za tak zapis še bolj odgovorno dejanje, strokovno in politično. Tak zapis ima vsekakor svojo izobrazbeno in vzgojno funkcijo. Sodobnike želi ne le opozoriti na spomin in spoštovanje, ki smo ga dolžni pokazati do dejanja ali dogodka, pač pa želi bralce tudi opomniti na nauke in dejstva, veljavna za sedanost. In v tem pogledu se zdi poudarek »Borbinega« zapisa, ki se daje nauku »o buržoaznem nacionalizmu in separatizmu v vrstah slovenskih komunistov«, dvakrat vprašljivo. Najprej glede na to, ali je bilo to zares med temeljnimi, bistvenimi poudarki kongresa,³ in nato glede smisla

¹ »Borba«, 18. april 1968, str. 13, »18. aprila 1937. godine — Osnivački kongres Komunističke partije Slovenije«.

² Prav tam.

³ Res je, da »Borba« v zapisu omenja tudi misel iz referata tov. Kardelja, »da sta bodočnost slovenskega naroda in njegov obstoj lahko zagotovljena samo v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki federativne države«. Res je tudi, da zapis omenja, da je v »manifestu, ki je bil sprejet, obsojeno izdajstvo

tega za sedanost. Na proo bodo lahko dali popoln odgovor zgodovinopisci in še živeči udeleženci ustanovnega kongresa. Drugo pa bi najbolje lahko pojasnil avtor zapisa sam ali pa tisti, ki je ta poudarek izbral. Nesporno pa je, da bi celoten zapis izzvenel popolnoma drugače, če bi avtor npr. izbral tele tri odstavke iz manifesta.

1. »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament. Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugje za svoje narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: združeni in svobodni Sloveniji.«⁴

2. »Pod režimom velesrbske nadolade, zlasti v njeni šestojanuarski in današnji obliki, je bil slovenski narod gospodarsko strašno izmozgan. Produkti slovenskih delovnih sil so šli in še gredo v nenasična žrela beograjskih bank, vtem ko je slovenski delavec, slovenski kmet in sploh slovenski delovni človek padel v neizrekljivo bedo in pomanjkanje. Zato zahteva slovensko ljudstvo tako gospodarsko politiko, ki mu bo povrnila škodo, ki jo je pretrpel, tako gospodarsko politiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila ter zagotovila slovenskemu delovnemu ljudstvu človeka vredno življenje. Treba je prenehati s centralizacijo raznih fondov, izjemnimi davki za Slovenijo in demontažo slovenske industrije; treba je zmanjšati davke, treba je dati Sloveniji finančna sredstva v sorazmerju z vplačanimi davki...«⁵

3. »Proi, ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije manifestira trdno voljo slovenskih komunistov dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile ter izraža njihovo neomajno zvestobo slovenskemu narodu. S tem pa slovenski komunisti nikakor niso oslabili svoje povezanosti in čvrste enotnosti z bratskimi komunističnimi vrstami ostalih narodov Jugoslavije, temveč nasprotno, v boju proti skupnemu sovražniku se bodo te vezi le še okrepile.«⁶

Najbrž ne more biti dvomov, da bi »Borbin« zapis učinkoval v tem primeru popolnoma drugače. Verjetno bi moral biti avtor tedaj bolj natančen, bolj dognan in redakcija lista, ki je glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, tudi bolj občutljiva. Tako pa se nam zbuja dvomi, ali je šteti »Borbin« zapis le kot spomin ali tudi opomin?!

R. Š.

---

slovenskih politikov in poslan poziv progresivnim silam, da se združijo v boju za nacionalno in socialno osvoboditev naroda«. Toda končni poudarek, se zdi, je le na tem, kar grajam.

4 »Trideset let po ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, str. 13, 14.

5 Prav tam, str. 15, 16.

6 Prav tam, str. 20.

NAČELA SO DOBRA, VENDAR...

V naši gospodarski in politični praksi opažamo tudi pojave, ki bi jih le težko uskladili z doslednostjo. Prej bi lahko rekli, da včasih prevladuje težko razumljiva, predvsem pa nesmotrna dvojnost. Pri nas imamo zasedanja in forume, kjer izdelujejo smernice, in organe, ki lahko premalo domišljeno, hlastno sproti krojijo in usmerjajo gospodarsko politiko. Veliko več je pripravljenosti za spreminjanje formulacij, več zavzetosti za načelno odobravanje kot pa za spreminjanje že ugotovljenih pomanjkljivosti. Da ne bodo ti očitki izzveneli samo kot čustvena reakcija, jih bom skušal ponazoriti tudi z nekaj podatki.

Že na VIII. kongresu ZKJ so bile sprejete zelo jasne smernice o spremembah, ki so potrebne v našem gospodarskem sistemu. Npr. tele:

»Administrationno omešavanje političnih dejavnikov v družbeno proizvodnjo, zajemanje največjega dela sredstev za neučinkovita vlaganja so pripeljala do znatnih motenj in nihanj v našem gospodarskem razvoju, do nestabilnosti na tržišču, kar je izzvalo nezadovoljstvo državljanov... Funkcije federacije, republik in ostalih družbenopolitičnih skupnosti so v tem, da predvsem zagotavljajo splošne pogoje za skladnejši razvoj gospodarstva, vendar vse manj z neposrednim razpolaganjem s sredstvi... Poglavitna naloga je, da se obseg investicij uskladi z materialnimi možnostmi gospodarstva in s potrebami stabilne rasti življenjske ravni.«¹

V resoluciji zvezne skupščine o gospodarski reformi je bilo med drugim tudi zapisano, da so potrebne »spremembe v globalni delitvi razpoložljivih družbenih sredstev v korist delovnih organizacij«, da je treba »povečati udeležbo osebnih dohodkov v nacionalnem dohodku.«²

Navedena stališča jasno poudarjajo, da je treba našo gospodarsko politiko spremeniti in zasnovati delitev tako, da bodo delovne organizacije razpolagale z večjim delom sredstev za razširjeno reprodukcijo. Ti dokumenti zavezujejo tako komuniste kot

¹ Resolucija VIII. kon. resa ZKJ.

² Resolucija zvezne skupščine o gospodarski reformi.

skupščino in njene organe, saj so sklepe sprejeli tudi v skupščini. Če pa v luči teh dokumentov pogledamo konkretno delitev in skušamo ugotoviti, kako sprejeta načela uresničujejo, moramo zapisati, da zlasti leto 1967 kaže, da gre delitev ravno v nasprotno smer.

Udeleženci v delitvi	Delež v delitvi neto produkta v %			
	1964	1965	1966	1967
družbenopolitične skupnosti	30,1	24,5	21,8	23,9
drugi udeleženci v delitvi (zunaj gospodarstva)	19,0	19,5	17,7	18,8
družba skupaj	49,1	43,8	39,5	42,7
gospodarske organizacije	50,9	56,2	60,5	57,3

Iz te razpredelnice je mogoče docela nedvoumno sklepati, da je bila delitev sredstev za razširjeno kakor tudi za enostavno reprodukcijo lani za gospodarske organizacije manj ugodna kot predlanskim. V nasprotju s partijskim dokumentom kot tudi z dokumentom skupščine je bila lanska delitev spremenjena v korist federacije. Instrumentarij je bil prirejen tako, da je federacija kljub zmanjšani rasti osebnih dohodkov v primerjavi s prejšnjimi leti, povečanim zalogam in zelo skromni rasti proizvodnje dobila absolutno in relativno več sredstev. Če primerjamo sprejeta stališča in uveljavljeno prakso, se moramo nujno vprašati: Ali imajo pomembna stališča, dokumenti sploh kakšno vrednost, ali so obveza za delo, za uveljavljanje drugačne prakse ali pa so to samo lepe formulacije? Problem je toliko pomembnejši, ker ravno predstavniki gospodarstva opozarjajo na sprejeta načela in kažejo na uveljavljeno prakso.

Vendar pri nas nihče ne govori, da so sprejeta načela neustrezna, da jih je treba spremeniti ali dopolniti. Tako se znajdemo še na hujšem razpotju, ali je treba odstopiti od načel ali popraviti prakso?

Veliko besednih dvobojev, kritik, tudi potvarjanj in nepotrebne dramatiziranja bi odpravili, če bi jasno povedali, zakaj to neskladje, kako je nastalo in kaj bomo storili, da ga odpravimo. Brez jasnih računov in odkrite besede lahko le ugibamo o vzrokih, poskušamo po skopih podatkih in deduktivni metodi poiskati zadovoljiv odgovor. Čeprav je to silno toegano, bom, ker nimam na razpolago boljše poti, tudi to poskusil.

Najhujše neskladje, vozlišče problema je v tem, da niso bile dovolj tehtno proučene in jasno prikazane obveznosti federacije, ki izvirajo iz njenih obveznosti pri srednjeročnem planu, ali druge, naknadno ugotovljene »nujne« potrebe in obveznosti. To neskladje je še povečevala manjša gospodarska rast in vnaprej, deloma tudi kasneje odobreni večji izdatki. Ker ni bilo dovolj trdne povezanosti med programiranimi načeli družbene delitve in realnimi, ustvarjenimi možnostmi in delitvijo, smo se nujno znašli v precepu, ko

trenutno ni enotnosti glede tega, kaj je treba in kaj je mogoče spremeniti. Razumljivo je, da je manj težavno zamolčati, pozabiti na načela, saj so načela, ki se ne uresničujejo, ki jih ne izvajajo, samo papirnata proklamacija.

Iz vsega zapisanega bi lahko povzeli: ni potrebno spremeniti načel delitve, treba je delati na tem, da jih uresničimo. Seveda pa to zahteva tudi nekaj nujnih sprememb.

Vsekakor delitev ne sme biti takšna niti tako napeta, kot je sedanja. Brez rezervo se znajdejo tako federacija, republike, občine in celo delovne organizacije v slepi ulici, v brezizhodnem položaju. Ne morejo posredovati ali spreminjati že uveljavljene delitve, ker preprosto ni nobenih sredstev za nujna posredovanja in ugotovljene potrebne spremembe. Ost kritike, ki zdaj leti na federacijo, ki jemlje več, kot je bilo dogovorjeno, bo otopela, brž ko ne bo več federacija neposredno udeležena pri investicijah. Kajti pri vseh velikih, začetih investicijah, ne glede na to, ali so trenutno potrebne ali ne, je vedno mogoče dokazati, da bi zaustavljanje pomenilo večjo škodo, kot pa bi bila korist, ki bi jo imeli, če bi delo ustavili. Če ima poleg teh argumentov tisti, ki investicijo izvaja, še možnost, da sredstva na tak ali drugačen način dobi, potem jih bo tudi dobil. Da bi se izognili takim težavam, je smotrno, če jih v kali odpravimo in onemogočimo.

Naslednji, že omenjeni problem, ki povzroča trenutno obilo težav, je neskladje med ustvarjanjem in porabo. Nič nam ne pomagajo nobene primerjalne študije z drugimi državami, poudarjanje zaostankov, če je poraba prevelika. Za številna, posamična področja porabe je mogoče s takimi ali drugačnimi primerjavami, statistikami, številkami dokazati, da dobi premalo. Vsi težimo za boljšim, vsi bi se radi na vseh področjih razvijali. Vendar pa pri tem ne gre preprosto za to, da bi ugotovili bradato »resnico«, da ni mogoče porabiti več, kot je bilo ustvarjenega. Tudi to je mogoče, vsaj krajše obdobje. Pomagamo si lahko s posojili, inflacijo, z zajedanjem materialne substance, to je z zmanjšanjem akumulacije v gospodarstvu.

Pri zmanjševanju porabe, ker je preseгла ustvarjeno, se pojavlja nevarnost, da bo zmanjšana tam, kjer je upravičena (razširjena produkcija v podjetjih, osebni dohodki, šolstvo, socialno skrbstvo), in ohranjena tam, kjer bi jo bilo treba zmanjšati (federacija — centralne investicije, del družbene režije).

Kazalci globalne delitve torej kažejo, da je bil instrumentarij delitve tak, da je kljub neugodnim gospodarskim gibanjem krepil porabo zunaj gospodarstva. Da bi upravičili ali vsaj zmanjšali pomen neustreznosti take delitve, so predstavniki zveznega izvršnega sveta opozarjali, da bo povečana poraba zajela akumulacijo.³ V takih pozivih bi sicer lahko zaslutili skrb za akumulacijo, če ne bi instrumentarij delitve priredili tako, da so si dejavniki zunaj gospodarstva odrezali večji kos, kot ga je gospodarstvo ustvarilo, in če bi ne bile v strukturi investicij skoraj tri četrtine sredstev namenjene za nove gradnje ter le dobra četrtina za modernizacijo.

³ Kiro Gligorov: »Razgovor v gospodarski zbornici Slovenije«, »Delo«, 1966.

In to naj bi bila dosledna politika stabilizacije, na katero se nekateri tako radi sklicujejo?

Ob razpravah o delitvi radi navajajo tudi podatke, zlasti odstotke, kako so se povečali nominalni osebni dohodki. To pa kljub temu, da smo, kot je videti iz navedenih povzetkov, s tem realno računali, to predvideli in sprejeli. Vtis je toliko močnejši, če niso hkrati objavljeni tudi indeksi zvišanja cen, ki seveda pokažejo realnejše odnose. Če npr. vzamemo za primerjavo neto produkt po plačani realizaciji (1965/66) in izločimo iz tega osebne dohodke, vidimo, da so se osebni dohodki povečali samo za 3,5%. Zato se je treba vprašati, ali smo pričakovali večje ali manjše povečanje, ne pa operirati z enostranskimi indeksi, ki pačijo realno podobo.

Izhodišče, da je bilo državi in njenemu vrhu najvažnejše, da najprej 'poskrbi zase', gospodarstvo pa dobi, kar ostane...⁴, pogojuje tudi druge pritiske na delitev, odzema sredstva gospodarstva za negospodarsko porabo, hkrati pa jih tudi preliva v posredništvo. Razumljivo je, da taki zgledi vlečejo in imajo posnemalce.

Nadaljnji, trenutno manj ekonomsko in bolj politično občutljiv problem je delitev v gospodarskih organizacijah. V podjetjih se srečujemo z dvema značilnostma: s počasnim povečevanjem osebnih dohodkov najnižjih kategorij, z večanjem števila delavcev z nizkimi osebnimi dohodki in hitrejšim povečevanjem osebnih dohodkov najvišjih kategorij. Po statističnih podatkih prejema v Jugoslaviji več kot 800 tisoč delavcev mesečne osebne dohodke do 500 N din. Hitro so se večali razponi znotraj delovnih organizacij. Tako je leta 1966 61% zaposlenih prejemalo osebne dohodke pod povprečjem, leta 1967 že 67%, kar pomeni 6% poslabšanje v enem letu. Hkrati pa se je v teh dveh letih število tistih, ki so prejemali mesečni osebni dohodek nad 1000 N dinarjev, povečalo od 27% na 36%. Ta večja diferenciacija bi ekonomsko in politično ne bila tako zaskrbljujoča, če bi bila posledica boljših poslovnih uspehov, visoke rasti proizvodnje ali povečanja dohodka na zaposlenega. Toda ta povečana diferenciacija nastaja, nasprotno, v letih izredno nizke gospodarske rasti, najnižje po vojni, po razdobju, ko se je življenjska raven v nacionalnem dohodku znižala. Tako je bil delež v izdatkih za standard leta 1964 še 74%, leta 1965 že 73,2%, leta 1966 celo samo 68,6%, naslednje, 1967. leto pa se je spet malo povečal, in sicer povzpел na 70%.

Iz skopo nanizanih in obrazloženih problemov pa je mogoče povzeti nekatere sklepe:

Gospodarstvo ni neusahljiv vodnjak, iz katerega je mogoče v nedogled črpati več, kot se vanj nateče. S prevelikimi apetiti in možnostjo, da se črpa več, kot se nateče, se bo raven nižala, dokler ne bo vir presahnil. Zato bi moralo veljati vsaj eno pravilo: potrošniki, vsi, ki črpajo sredstva iz gospodarstva, ne bi smeli nikoli izčrpati več, kot se je v skladu z dogovori nateklo. Prav nič nam ne koristijo računi o potrebah, utemeljitve za porabe, če to presega naše realne možnosti za dotok sredstev.

Gospodarstvo ima svojo objektivno spodnjo mejo pri sredstvih, potrebnih za razširjeno reprodukcijo. Vsaka delitev, ne glede na

⁴ »Ali — Alic, »Ekonomska politika«, 20. V. 1968.

obliko porabe, ki preseže to mejo, pomeni nazadovanje gospodarstva, spodkopavanje temeljnih pogojev za boljšo prihodnjo delitev.

Če sprejmemo jasne, pretehtane družbene dogovore na najbolj avtoritativnih ravneh našega političnega in družbenega življenja, če teh odgovorov in načel nismo spremenili zaradi kakih novih spoznanj, je treba klicati na odgovornost vse tiste, ki ta načela kršijo. Omalovaževanje teh načel in brezperspektivni dnevi praktičizem povzročata, da ne izpopolnjujemo domišljenih zasnov, ampak hlastamo za improvizacijami, hkrati pa to tudi vpliva malodušje tistim, ki so se odločili za sprejeta načela in dogovore, a zdaj gledajo, kako jih posamezniki in skupine brez kakršnekoli posledice lahko kršijo.

Slabi zgledi, prevelika popustljivost do deformacij pogojujejo nove deformacije. Občutek, da je mogoče deliti po načelu moči, pridobljenih ali prevzetih pristojnosti, tudi manjša odgovornost do tistih, ki materialna sredstva ustvarjajo. To daje potuho vsem tistim skupinam v gospodarskih organizacijah, ki so si priborile vpliv na delitev, da si lahko povečujejo osebne dohodke brez povečanih delovnih uspehov in višjega dohodka na zaposlenega, kar pomeni samo drugačno razdelitev in zaostrovanje socialnih nasprotij v podjetjih.

Takšna praksa je v nasprotju z načeli delitve po delu, z našim samoupravljanjem; in kot kažejo stavke v Tomosu in tovarni kovanege orodja v Zrečah, so bili razlogi za proteste v tem, da so se nekateri polastili pravic in delitve mimo spoznanj in privolitve neposrednih proizvajalcev, ki so na skrajnostni način pokazali, da se s takšno prakso ne bodo sprijaznili.

VINKO TRINKAUS

SANACIJA — ČEZ KOLENO!

Minil je drugi kongres slovenskih zdravnikov — ozračje po njem je mirno. Minila je tudi prva prekinitev dela zaposlenih v kliničnih bolnicah v Ljubljani. Ozračje pa ni tako mirno. Še vedno je čutiti naelektrenost in napetost. Začela se je sanacija. Nekateri oba dogodka povezujejo: kongres in prekinitev dela, kot da je oboje vodila ista roka ali glava. Morda gre za zlonamerno podtikanje, da bi se zmanjšal pomen prizadevnosti zdravništva naše republike, ki je prav tisto dopoldne, ko so delavci kliničnih bolnic protestirali, poskusilo prispevati svoj delež k razčiščevanju mnogih zaostrenih

vprašanj, da bi se v prihodnje izognili reševanjem z načinom, ki so ga izbrali delavci kliničnih bolnic. Morda je res kdo izkoristil kongres in hkrati podkuril ogenj v kliničnih bolnicah?! Morda, toda o tem ne vemo nič natančnega. Če pa kdo ve, zakaj ne ukrepa? Zanesljivo pa je, da ta nekdo ni bilo vodstvo slovenskega zdravniškega društva ali kongresni odbor. Natolcevanj in neljubih podtikanj pa je lahko še in še. Po končani burji (ali sapici, kakor jo pač kdo čuti) zavlada zatišje, v katerem lahko razmišljamo, postavljamo argumente argumentom nasproti in sklepamo. Edini in logični sklep vseh razmišljanj, ne le sedanjih, ampak tudi razmišljanj pred letom dni ali več leti, ki zadevajo klinične bolnice, pa je: stanje, kakršno je, ne more več trajati, zato kaže čimprej urediti stvari. In ker se mudi, tokrat ne kaže drugače, kot urediti na hitro. Sanirati, pravimo temu. Zaceliti.

Za sanacijo imamo vedno več možnosti. Za izbiro pripomočka ali sredstva je odločilen čas. Ko se najbolj mudi, pridejo v poštev najbolj radikalna, kirurška, čeprav s topim nožem in hudo boleče.

Vprašanje je le, ali se v kliničnih bolnicah dejansko tako mudi ali je šele zdaj nastopil čas za sanacijske ukrepe. Dejstva so pač dejstva in ne kaže miže čeznje. Poglejmo v oči nekaterim:

— Klinične bolnice so v letu 1967 realizirale kar za 10.761.440 din manj celotnega dohodka, kar pomeni zmanjšanje za 15,7 % v primerjavi z letom 1966. Samo od sklada za zdravstveno zavarovanje delavcev komunalne skupnosti Ljubljana so prejele 5.947.844 din manj kot v letu 1966 in celo skoraj 1,5 milijona manj kot pred dve-ma letoma, se pravi v letu 1965.

— V istem obdobju pa so skoraj ohranile enako raven oskrbe bolnikov, kajti zasedenost postelj kaže indeks 98,6 nasproti 100 v prejšnjem letu, toda hkrati se je povečalo število oskrbovancev za 2,2 % (hitrejša menjava bolnikov) in zvišalo število ambulantnih storitev za 1,5 %.

— Klinične bolnice so ohranile poslovanje na ravni 1966. leta, ki so ga prav tako končale s poslovno izgubo in jo delno krile s sredstvi za 1967. leto.

— Klinične bolnice so prejemale kar za 14,5 % nižje plačilo za oskrbni dan, kot je bila njihova dejanska cena. Po navedenih stroških za oskrbni dan bi morala biti prodajna cena 93,20 din, toda klinike so prodajale po 79,73 din. Podobno je bilo z ambulantnimi storitvami, kjer je dejanska prodajna cena kar za 20,2 % višja od realizirane.

— Klinične bolnice so v proporcijah poprečnih osebnih dohodkov za redni delovni čas, ocenjeno po osebnih dohodkih specialistov, na petem med sedmimi zavodi z območja republike, ki smo jih vzeli za primerjavo in ne zavzemajo nobenega prvega mesta, če ocenjujemo druge profile delavcev.

Ob teh (a lahko bi naštevali še in še) zgovornih številkah kaže pregledati tudi drugo plat medalje.

— V kliničnih bolnicah, ustanovi, ki bi morala biti najvišja strokovno-raziskovalna in pedagoška skupnost, pa je zaposlenih le 48,1 % zdravstvenih delavcev, vsi drugi med 1.053 zaposlenimi so tehnično in upravno osebje.

— Obremenitev zaposlenega v kliničnih bolnicah v primerjavi (upoštevati je treba, da gre le za klinične ustanove in da tovrstne primerjave niso natančne) z zaposlenimi v drugih podobnih zavodih je nekoliko nižja.

— V kliničnih bolnicah porabijo precej sredstev za izplačilo nadurnega dela kljub ugodni številčni zasedbi delovnih mest (ki ni hkrati ugodna glede strokovnosti).

— In končno poglobljena očitka kliničnim bolnicam, ki sta imela negativen finančni učinek: kljub poslovanju z izgubo so se zvišali osebni dohodki v 1967. letu za 6,4 % (bruto) in povečalo število zaposlenih za 1,8 % v primerjavi s prejšnjim letom.

Vsa ta dejstva lahko presojamo z različnih plati, bolj ali manj objektivno, bolj ali manj prizadeti ali neprizadeti. Kot prebivalcem te republike in še posebno bližjega okoliša kliničnih bolnic, katerim se vsak dan lahko pripeti, da bomo v njih prisiljeni iskati pomoči in si želeli kar najboljše, ne more biti vseeno, kako se ta institucija razvija in kakšno pomoč nam bo danes ali jutri sposobna dati. A vemo, da to ni odvisno samo od zmogljivosti (novo bolnico si počasi gradimo), ampak tudi od medsebojnih odnosov v zavodu, ravni strokovnosti, urejenosti nešteti problemov, ki trenutno tarejo tam zaposlene.

Popolnoma utemeljeno si lahko zastavimo tudi vprašanja in terjamo odgovore glede tegale: Kdo je kriv, da se je stanje v kliničnih bolnicah tako zaostri? Kako se bo uredilo in kaj sanacijski ukrepi pomenijo, ne samo za tam zaposlene, ampak tudi za nas, ki potrebujemo storitve te ustanove? Ali sanacija pomeni tudi trajnejšo rešitev stanja v kliničnih bolnicah? In mnoga druga, med katerimi bi ne bilo odveč vprašati se, s kakšno vrsto nagrade bodo nagrajeni vsi tisti, ki so do tega stanja pripeljali.

Nobenega dvoma namreč ni, da je za stanje v kliničnih bolnicah odgovorno vodstvo zavoda, toda najbrž v še večji meri dejavniki zunaj njega. Klinične bolnice so republiška ustanova, in to ne samo zaradi ustanoviteljstva (izvršni svet skupščine SRS), ampak predvsem po svoji naravi, po svoji funkciji. Odgovornost za uspešno delovanje takšnega zavoda potem ne sega samo do ustanovitelja, ampak tudi do vseh drugih forumov, katerih dolžnost je spremljati določena gibanja in pravočasno reagirati. Očitno pa je, da refleks pri vseh teh dejavnikih leta in leta nazaj, in ne samo od začetka izvajanja reforme, ni deloval ali pa ni bil sposoben za akcijo in ustvarjalne posege.

Kako naj sicer razlagamo sedanjo organizacijo (da se izognemo besedi dezorganizacija) kliničnih zavodov, kliničnih bolnic in vseh drugih ustanov nekdanje klinične bolnice, ki so se pred leti odcepile in ne kažejo nobenega znamenja, da bi imele namen kdaj uporabiti kak drugačen način za medsebojno povezovanje. Kako razumeti poseganje v samoupravni mehanizem teh zavodov in kako razumeti političnega duha in pozitiven vpliv mestnih in republiških dejavnikov, če že nekaj časa ugotavljamo, da je samoupravni mehanizem v kliničnih bolnicah razdrobljen, neučinkovit in da nikakor ne ustreza ne potrebam zavoda ne potrebam širše skupnosti.

Če se sprijaznimo z ugotovitvijo, da so delavci kliničnih bolnic slabo opravili svojo samoupravljaljsko dolžnost, vsaj glede dokonč-

nih rezultatov njihovega prizadevanja, potem je nujno ravno tako oceniti vse tiste, ki v najrazličnejših forumih zasedajo mesta samo zato, ker jim je družba prisodila zrelost in dala možnost vplivanja na dogajanja. Namesto spodbudne pomoči od zunaj so včasih prihajale obljube, neke vrste soglasja k vsem dogajanjem, ki so bila znana. Spomnimo se samo dogodka ob odstopu izvirnega sveta skupščine SRS prejšnje sestave v decembru 1966. leta. Namesto odkritega dialoga in odkrite izmenjave mnenj med predstavniki zdravstva in izvirnega sveta, ki naj bi pripeljal k razreševanju nastalega stanja, je prišlo do tega, da je bil sklican sestanek in pogovor med izvirnim svetom in predstavniki kliničnih bolnic oziroma kliničnih zavodov v Ljubljani z očitnim, čeprav neizrečenim namenom. Podpora najbolj znanih strokovnjakov zdravstva takratnemu IS je pomenila precejšnjo oporo za doslednejše nadaljevanje pritiska za zmanjšanje prispevne stopnje, kljub temu da ni bilo pravzaprav še nič storjenega, da bi znižanje bilo tudi realno. Klinični delavci (v predstavnštvu na seji je bilo še najmanj članov samoupravnih organov) so začutili v tem podporo za svoj neovirani razvoj in delo po starem. V skupščini SRS je bilo že nič kolikokrat opozorjeno na stanje v kliničnih bolnicah in v razpravah poslancev ali v poslanskih vprašanjih terjano, naj se pospešeno uredijo nakopičeni problemi. Slo je predosem za urejanje vprašanj, ki so v sklopu vprašanj tudi zdaj najpomembnejša — rentabilno poslovanje, urejeni odnosi s socialnim zavarovanjem, natančnejša razmejitev kliničnega od splošnega v teh bolnicah itd. Že več kot dve leti je slišati (nekaj časa se je precej glasno govorilo), da nujno potrebujemo zakon o kliničnem centru, ki naj začrta okvire urejenosti in za daljšo dobo smer razvoja teh institucij; jim natančneje določi mesto v zdravstvu naše republike, dolžnosti in pravice, pa tudi način financiranja številnih dejavnosti, ki ne zadevajo samo konkretnega medicinskega dela ob bolniku, ampak tudi znanstvenoraziskovalno in pedagoško delo. Kljub temu niti danes, ko govorimo o sanaciji, nimamo v rokah nič drugega kot sanacijski načrt, zaplato za zevajočo rano.

Ne da bi hotel grajati ali opravičevati početje delavcev kliničnih bolnic glede prekinitve dela niti razpravljati o sanacijskem načrtu, se mi zdi dvoje vprašanj nadse pomembnih:

1. Ali so res samo delavci kliničnih bolnic dolžni kriti nastalo izgubo za lansko leto (pravzaprav tudi za prejšnja leta) in nima prav nihče drug nobenih obveznosti do tega zavoda?

2. Kaj dajejo ustanovitelj in drugi pristojni forumi otipljivega temu in podobnim zavodom v Ljubljani (pa tudi drugod) v zagotovilo, da do podobnega stanja ne bo več prišlo? S katerim predpisom ali aktom je načrtana razvojna pot kliničnega centra v Ljubljani in urejene obveznosti ter zagotovljeno normalno poslovanje, delo in skrb za bolne ljudi? Mar s tem, da se republika otrese ustanoviteljstva in se le-to prenese na nižjo skupnost — mestni svet?

Sanacija naj ne bo zaplata, transplantat, ki bo čez nekaj časa odmril in odpadel, pod njim pa zazevala še hujša razjeda. Naj se ne izvaja »čez koleno«, ampak naj bo poravnava starih dolgov in obnem zagotovilo za drugačno delo v prihodnje.

S. P.

DOSLEDNOST VREDNOTENJA

Protest zaposlenih v kliničnih bolnicah v Ljubljani je pokazal da finančni odnosi med kliničnimi bolnicami in širšo družbeno skupnostjo niso urejeni. Namen tega prispevka ni, da bi poskušal analizirati ta primer. Rad pa bi opozoril na dokaj nenavadno reakcijo in predlog zveznega poslanca dr. Marjana Dermastije, ki je na zasedanju gospodarskega zbora zvezne skupščine v tej zvezi predlagal:

»Tovariš predsednik, imam še konkreten predlog. Pred nekaj dnevi se je v ljubljanskih kliničnih bolnicah zgodil zelo občutljiv primer. O tem so obširno, na najbolj različne načine pisali naši časniki. Dane so bile tudi službene izjave, s katerimi se je krivda za te neljube dogodke prevalila na delovne ljudi v kolektivu kliničnih bolnic in na njihove samoupravne organe. Dogodek je bil populariziran in obširno komentiran v tujem tisku, posebej še, ker ni prišlo samo do prekinitve dela, marveč hkrati tudi do demonstrativnega odhoda na ulice in intervencije milice. Smatram, da je omenjeni dogodek takšne narave, da je dolžnost naše skupščine, da se s takšnimi konkretnimi dogodki in problemi ukvarja predvsem zato, ker je to skupščina samoupravljalcev, in predlagam, da osnujemo posebno anketno skupino poslancev, ki bi ta konkretni primer objektivno raziskala ter nam dala konkretno poročilo; na temelju tega poročila bi začeli v naši skupščini razprave o perspektivah in možnostih samoupravljanja v takšnih in podobnih ustanovah.«

Naj mi bo dovoljeno, da na temelju tega povzetka zastavim nekaj vprašanj.

1. Navedena prekinitve dela in protest ni edini primer, ki se je pri nas zgodil. Zakaj bi se morala prav z njim ukvarjati zvezna skupščina?

2. Če je treba obravnavati prekinitve dela in proteste ali možnost samoupravljanja v takih ustanovah, zakaj ravno ob primeru ljubljanskih kliničnih bolnic osnovati »... posebno anketno skupino poslancev, ki bo ta konkretni primer raziskala, nam dala konkretno poročila...«?

3. Ali ni že pred analizo dogodkov dal predlagatelj vrednostno sodbo, ko je dejal: »... s katerimi se je krivda za te neljube dogodke prevalila na delovne ljudi v kliničnih bolnicah...« Insinua-

cija je torej, da so krivci zunaj kolektiva. Če je tako, je krivec že znan, zakaj torej iskati krivca?

4. Če gre za težave v samoupravnih odnosih, potem so te težave širše. To pa nedvomno zahteva obsežnejšo analizo in zelo tehtno razpravo, ki pa je samo primer v ljubljanskih kliničnih bolnicah ne pogojuje niti ne onemogoča.

5. Posebej bi kazalo ovrednotiti termin — »intervencija milice«, ker ni docela jasno, kaj pomeni. Ali je intervencija milice že tudi to, če milica dela red, da se nemoteno razvija promet, ali pa je intervencijo razumeti v primeru, če milica posreduje, da bi ovirala neko akcijo?

Vsak poslanec ima ne samo pravico, marveč tudi dolžnost, da tudi vprašuje, daje predloge in zahteva odgovore. To pa je zelo odgovorna dolžnost, kajti vsaka izrečena beseda ima v skupščini najširši pomen, ki včasih preseže namen in pobudo.

V. M.

KRITERIJ IZBIRE

V rubriki »Cerkve po svetu« želi uredništvo verskega lista »Družina« svoje bralstvo najbrž poučiti, kaj se dogaja v Cerkvi ali s Cerkvijo po drugih deželah in na drugih kontinentih. Kakor v drugih rubrikah želi tudi v tej uredništvo izražati določen koncept. Kriteriji takega koncepta so hkrati tudi kriteriji izbire informacij, njih razorstitve in opreme... Ne želim ustvariti vtisa (vsaj to pot ne), da je moj namen ta koncept sistematično analizirati. Le na nekatere primere in s tem elemente koncepta bom spet opozoril, kot sem to storil že pred časom, a, žal, na to ni bilo nobenega odmeva.¹ Zapis tudi nima niti najmanj namena, da bi v njem izrekal brezprizivno sodbo, ker si nikoli nisem prilaščal pravice (ali pa hotel napraviti tak vtis) povedati nekakšne dokončne resnice o Cerkvi. Edini moj namen je spodbujati k dialogu o Cerkvi in njenemu poslanstvu v naši družbi. Ta dialog je nujno potreben in samo dialog lahko nadomesti nekatere pojave iz preteklosti, samo s pomočjo dialoga lahko presegamo tisto raven odnosov do Cerkve, ki je temeljila na administrativnem oponašanju cerkvenemu

¹ »Nerazumevanje posameznikov ali že splošna usmerjenost?« (Teorija in praksa, št. 11/1967, str. 1645, opomba 6.)

delovanju. Toda za dialog je potrebna obojestranska pripravljenost. V trenutku, ko Cerkev vidi v vsakem zapisu na straneh naše revije (pa tudi drugod) napad nase, izraz nekakšne organizirane gonje proti sebi ali vsaj izraz »ozkosrčne kritike«, je dialog nemogoč ali vsaj bistveno otežen. Danes je dialog o vseh in vsaki družbeni instituciji v naši družbi življenjska nujnost. Na straneh naše revije doslej nismo »respektirali« prav nikogar in nobene institucije. Cerkev kot družbena institucija ima prav gotovo svoje posebnosti. Prav gotovo je določena težava za marksista, da te posebnosti spozna in se vanje poglubi. To nalaga posebne dolžnosti marksističnemu družboslovcu-raziskovalcu, ki sodeluje v dialogu. V nobenem primeru pa dialoga o Cerkvi ne ovira samo »težava...«, da ateisti hočejo videti v Cerkvi samo politično in socialno ustanovo (in) ne morejo razumeti mednarodnega značaja Cerkve.² Ovira, če že ne preprečuje, ga tudi cerkveno stališče, da Cerkev in njeno delo lahko razlaga le ona sama, stališče, ki vsako (skoraj vsako) besedo o njej zavrne, sklicujoč se pri tem na njeno nadnaravno poslanstvo, izvor in prežetost.

V tem okviru bi morali presoјati nadaljnje besede o tem zapisu.

»Poljski škofje ponovno obsodili društvo Pax« — to je le eden od pogostnih zapisov »Družine« o poljskih versko-političnih razmerah. Vsi ti zapisi so oblikovani v znamenju velike naklonjenosti »junaškemu odporu« kardinala Wyszynskega zoper »protiversko« politiko poljske države. Enostranski so in teže za tem, da bi prikazali trpljenje Cerkve v komunistični Poljski! Ko to ugotavljam, hkrati izjavljam, da prav tako ne pritrjujem »resnici«, ki nam jo ponujajo glede vzrokov ter odgovornosti za zaostreni verskopolitični položaj v tej deželi poljski uradni listi in predstavniki vlade. Ne sprejemam administrativnega modela odnosa socialistične države do Cerkve, ne glede na to, kje se pojavlja. Zato kritično gledam tudi na politiko poljskih oblasti in partije do Cerkve in religije. Posebej omenjeni zapis pa ima očitno za naše razmere posebno funkcijo. Naj navedem njegove temeljne misli: »Poljski škofje so v začetku februarja objavili izjavo, s katero ostro obsojajo duhovniško društvo Pax... V sedANJI izjavi... bolj na široko navajajo primere, v katerih je to društvo pokazalo, da hoče »sistematično izpodkopavati ugled škofov in poljske duhovščine«... V sovjetski brezbožni reviji »Znanost in religija« je Marianov, specialist za poljska vprašanja, zapisal, da je »glavni namen društva Pax aktivno sodelovanje vernih katoličanov pri izgradnji socializma in njihova brezpogojna pomoč ljudski oblasti.«

»Kakšni »grehi«?!

Vsi poznavalci cerkvenih razmer pri nas vedo, da tudi pri nas deluje Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov, prek katerega se patriotični slovenski duhovniki že desetletja (zdaVnaj pred drugim vatikanskim koncilom) pridružujejo naporom, da bi se Cerkev na Slovenskem depolitizirala, prilagodila socialistični družbi, spoznala zmote svojih križarskih pohodov zoper NOB, komunizem in socializem in razumela, zakaj se slovenske religiozne množice že

² »Izjava nadškofa Pogačnika za glas koncila«, »Družina«, št. 9, 5. maja 1968, str. 12.

dolgo pridružujejo boju za socializem kljub nasprotnim sugestijam Cerkve v preteklosti. »Družina« se sicer že ves čas skrbno izogiba neposrednim napadom na CMD, a »bog varuj«, da bi o družtvi kaj dobrega zapisali. Vest o stališču poljskih škofov do Paxa pa je uredništvo skorajda objavilo zato, da bi slovenski duhovniki spet zvedeli, da ima tudi slovenska cerkvena hierarhija do CMD v bistvu zavračajoč, če že ne odklonilen odnos. Namesto da bi »Družina« navajala tudi k dialogu o CMD v Cerkvi, je ubrala drugo pot. Uredništvo »Družine« je sicer v eni naslednjih številkih prineslo pojasnilo, s katerim očitno želi popraviti vtis, ki ga je povzročil zapis o Paxu: »V letošnji 4. številki je bil na 3. strani objavljen članek 'Poljski škofje ponovno obsodili društvo Pax'. V članku je pomotoma omenjeno, da je to duhovniško društvo. Po naknadnih obvestilih pojasnjujemo, da je Pax samo društvo katoliških laikov in da duhovnikov ni v njegovih vrstah... Pax se ukvarja tudi z založniško dejavnostjo. V njej pa sodelujejo tudi duhovniki.«³ Pojasnilo pa ni zadovoljivo. Hudo namreč domim, da bi uredništvo šele naknadno ugotovilo, kaj pravzaprav je Pax. Če drugje ne, potem so uredniki lahko prebrali informacijo o Paxu v duhovniški reviji »Nova pot« in jim resnica ni postala očitna šele zdaj.⁴ Kaj je torej na stvari? Če kdaj, potem bi bila v sedanjem trenutku potrebna odkrita beseda tudi o CMD.

»O d j u g a v Č S S R«⁵ je drugi primer, ki sem ga izbral za današnje priložnost. Uredništvo objavlja daljšo informacijo o zadnjih dogodkih v tej deželi, zlasti v zvezi z vprašanji, ki zadevajo preteklo politiko države do katoliške cerkve, ter z nekaterimi cerkvenimi zahtevami, ki so prišle do izraza v procesih demokratične evolucije češkoslovaških družbenopolitičnih razmer. Poroča o tem, »da imajo tudi duhovniki pravico do rehabilitacije«; »da je večina članov predsedstva društva katoliških duhovnikov na Češkem odstopila«; »da zahtevajo češkoslovaški katoličani popolno svobodo veroizpovedi, da je škof Tomašek postavil zahtevo po vrnitvi kardinala Berana na Češko, po direktnih razgovorih med škofi in državnimi predstavniki in po ukinitvi ovir za študij v semenišču«; da »češkoslovaški verniki zahtevajo, da oblasti ukinejo državne nadzorovalne organe pri škofijah, ki so doslej prepovedovali toliko duhovnikom izvrševati njihovo službo«; o zahtevi, naj država »vso po letu 1949 zaseženo cerkveno imovino... vrne«, o »možnosti, da bi se vse v času stalinskega obdobja odvzete samostane vrnilo posameznim redovom« itn.⁶ Mnoga dejstva, o katerih »Družina« poroča v tem članku, drže. Tudi v naslednjih številkah se »Družina« vrača k tej temi in prinaša obširne informacije o razvoju cerkvenih zadev v tej deželi.⁷ Večidel povzema agencijske vesti ali pa objavlja izvelečke iz javnih nastopov čeških in slovaških škofov. Mnoge vesti se nanašajo na zahteve in možnosti za upravičeno obnovo zatrtih,

³ »Družina«, št. 8, 21. aprila 1968, str. 5.

⁴ »Prizadevanja poljskih katoličanov«, »Nova pot«, št. 10—12/1964, str. 562—564.

⁵ »Družina«, št. 7/1968, str. 5.

⁶ Vse navajam po članku, navedenem v opombi 5.

⁷ »Škof Tomašek prejel nad 30.000 pisem« (št. 8); »Romanje v domovino« (prav tam); »Veliko upanje« (št. 9); »Beseda slovaškega škofa« (št. 10); »Nismo več prisiljeni molčati« (prav tam); »Beranova vrnitev« (prav tam).

prepovedanih ali oviranih cerkvenih ustanov. Mojo pozornost pa so vzbudili nekateri drugi poudarki v teh vrstah. Nekaj primerov: »V nadaljnjem interjuju je škof Tomašek opredelil odnos Cerkve do ljudske stranke. Na Češkem sta namreč poleg partije dovoljeni še ljudska in socialistična stranka, ki pa smeta imeti le določeno število članov. Škof Tomašek je dejal, da katoliške stranke — posebno po zadnjem koncilu ni več. Kristjani skušajo svoja krščanska načela glede javnega življenja uveljavljati v okviru raznih strank. Ljudska stranka na Češkem je vedno poudarjala, da spoštuje pravice Cerkve in njeno poslanstvo. Češke katoličane to veseli. Želeli bi si takega zadržanja tudi od drugih strank.«⁸ — »Tudi škof Necsey poudarja pravico staršev, da odločajo, kakšna naj bo vzgoja otrok. Če starši zahtevajo vzgojo otrok, jo mora država omogočiti, ne le dopustiti. Škof zahteva svobodo za slovaško karitativno dejavnost. Nato dobesečno pravi: Radio in televizija pripadata vsem državljanom. Zato je pravično, da so ta sredstva javnega obveščanja na razpolago tudi potrebam vernikov. To se pravi, da je treba dati prostora tudi verskim oddajam na radiu in televiziji.«⁹ — »Medtem je prišla s Češkega vest, da je odpravljena omejitev števila članov Ljudske stranke. Njen predsednik Anton Pospišil je povedal po televiziji, da ji je sedaj zaupana zgodovinska naloga, ko ji je dana možnost, da s krščanskim socialnim programom sodeluje v javnem življenju socialistične države. Stranka je v zadnjih tednih ustanovila nad 200 novih krajevnih skupin na Moravskem in južnem Češkem.«¹⁰ — »V nedeljo po sv. Juriju ... so se prvič pojavili na Češko-slovaškem tudi katoliški skavti v uniformah ... Nekdanje predsedstvo katoliške telovadne organizacije 'Orel' je objavilo razglas, da znova vzpostavlja svoje delovanje ... Katoliški izobraženci so napovedali ustanovitev 'Kluba mlade generacije'. Dne 16. maja se bodo zbrali v palači Charites v Pragi na prvo javno zborovanje.«¹¹

Vse te in podobne vesti po svoje seznanjajo z dejanskimi dogajanjem v demokratizaciji družbenega življenja v ČSSR. Popolnoma razumljivo je, da iz tega ni mogla biti izvzeta tudi Cerkev in položaj religioznih ljudi. Vse, kar odpravlja v ČSSR poprejšnji model pritiska na Cerkev in religijo, tudi iskreno pozdravljam. Ne le da sem se za humanističen odnos do Cerkve kot religiozne institucije ter religioznih ljudi vseskozi zavzemal, marveč se je tudi teorija in praksa pri nas vseskozi tudi v vprašanih Cerkve in religije že dalj časa dokaj razlikovala od situacije v drugih socialističnih deželah. Stalinizma namreč ni mogoče sprejeti kot model na nobenem področju družbenih odnosov.

Vendar želim ob poročanju »Družine« opozoriti na nekaj drugega. Zdi se, da so s sestavki, ki jih objavlja, povezana tudi neizrečena oziroma nenapisana namigovanja uredništva, da bi bile nekatere spremembe koristne tudi pri nas, pa naj bi šlo za cerkveno premoženje, duhovniško društvo, katoliško stranko, skavte, telovadno organizacijo Orel ali kaj podobnega. To predpostavko opiram

⁸ »Veliko upanje«, št. 9, str. 2, 2. maj 1968.

⁹ »Beseda slovaškega škofa«, št. 10, str. 2, 19. maj 1968.

¹⁰ »Nismo več prisiljeni molčati«, št. 10, str. 3, 19. maj 1968.

¹¹ Prav tam.

na okoliščino, da sedanje uredništvo »Družine« doslej še nikoli, ko je poročalo o verskopolični situaciji v socialističnih deželah, niti z besedico ni omenilo različnosti, ki ločuje našo deželo in njen odnos do cerkvenih in verskih vprašanj od praviloma prav vseh drugih socialističnih dežel. Med cerkvenimi listi in revijami pri nas je to v Sloveniji storila edino duhovniška revija »Nova pot«, ki o njenem prizadevanju, da bi objektivno razumela in prikazala položaj vere in Cerkve pri nas, nismo nikoli dvomili. Možen bi bil ugovor: saj verujoči ljudje to tako in tako vedo in jih o tem ni treba še posebej poučevati. To je res in zaradi tega objava stališča »Družine« ne bi bila potrebna. Potrebna pa bi bila zato, da bi vendar že spoznali tudi avtentično stališče uredništva. Možen bi bil tudi drugačen ugovor, češ »Družina« ni političen list, uredništvo ne more zavzemati političnih stališč in dajati političnih izjav. Toda ta ugovor ne vzdrži kritike: vse dosedanje objave v tem listu o položaju vere in Cerkve v socialističnih deželah so v bistvu politične objave. In zakaj politični molk o razmerah pri nas? Ali zato, da bi to bil dokaz, da je slovenska Cerkev »Cerkev molka«, ki neposredno »ne sme« govoriti v svoji lastni deželi?

K tem ugotovitvam pa me navaja še nova okoliščina. Hrvatski verski list »Glas koncila« se ni omejil le na poročanje o dogodkih v ČSSR. V posebnem uredniškem komentarju »Češkoslovaška iz naše perspektive«¹² se ob teh dogodkih tudi opredeljuje. Mojo pozornost so pritegnila zlasti tale stališča: »Zdi se, da se Cerkev v tej deželi v resnici odpirajo popolnoma novi vidiki. Morda imamo prav mi najboljši položaj, morda iz naše perspektive lahko najbolj objektivno spoznamo vse prednosti in vse nevarnosti novih gibanj na Češkoslovaškem... Cerkev, ki je bila dve desetletji odrinjena, postavljena v nekakšen hladilnik, ki se ni mogla razvijati na sodoben, koncilski način, nenadoma plane na površje takšna, kakršna je bila pred vojno. Pred skušnjavo je, da preskoči važne in boleče etape razvoja. To je vedno zelo nevarno. Ni se naučila živeti ločena od države. Ni imela priložnosti, da bi iskala lastne poti in si pridobila lastne izkušnje. Ločitev Cerkve od države na Češkoslovaškem, pa tudi na Madžarskem, je namreč docela drugega tipa kot v Jugoslaviji. Tam je bila Cerkev stalno intenzivno in neposredno nadzorovana in država jo je omejevala v najintimnejših fazah njenega življenja...«

»Ali se bo ta Cerkev, umetno ohranjena v stanju izpred dvajsetih let, znašla v novem zgodovinskem trenutku? Ali se ne bodo v njej bolj ali manj zaveštno prebudile stare klerikalistične težnje? ... Ali ne bodo prav take poteze izzvale veliko zadržanost in veliko zaskrbljenost med ateisti? Ali se ne bo ta zaskrbljenost razširila tudi v druge socialistične dežele, kar bi lahko samo ogrozilo težko dosežene rezultate določenega dialoga — določenega zaupanja v skupno dobro voljo vernikov in ateistov? ... Želimo, da ta Cerkev najde v sebi moči, da pospešeno prehodi pot razvoja, ki smo ga naredili mi v zadnjih dvajsetih letih. Da bi se odločno uprla vsaki skušnjavi klerikalizma, pa naj se ta klerikalizem kaže kot politična zveza z opozicijskimi silami ali kot metanje v naročje vladajočih sil.

¹² »Glas koncila«, št. 10, 12. maja 1968, str. 2.

In želimo prav tako, da bi tudi zunaj Češkoslovaške došli, da Cerkev v Jugoslaviji nima nikakršnih namenov izkoristiti primer Češkoslovaške, da bi v sebi prebudila želje po oblasti ali po povezovanju s političnimi silami ...¹³

Ni verjetno, da bi komentar hrvatskega »Glasa koncila« lahko razumeli kot izjavo slovenskega uredništva »Družine«. Če pa bi ta čas, ko bo moja glosa prešla tiskarsko »odisejado« in zagledala beli dan, »Družina« vendarle objavila svoje uredniško stališče, naj moj zapis ostane kot zapis razmišljanja v trenutku, ko so me nekatere stvari vznemirile. Tudi v tem primeru se zdi, da ohranja svojo vrednost.

Z. R.

SKOZI BOJ MNENJ DO NAJBOLJŠIH REŠITEV!

Prav naključje je, da sem vzel osebni primer v pretres. Mi je pač tokrat najbližji in še najbolj v spominu.

Nekaj mesecev lanskega poletja in jeseni sem pripravljal obsežnejšo študijo o organizaciji zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenega varstva. Se nepopolno in ne dokončno obdelano, obsegajočo 56 strani, sem poslal uredništvu revije »Teorija in praksa«, da presodi, ali bi jo kazalo objaviti. Iz objektivnih razlogov, predosem zaradi tega, ker je bila preobsežna, je ni bilo mogoče objaviti v tej zasnovi. Pozneje sem jo razdelil v tri med seboj povezane dele. Prvega teh, ki je obravnaval le stališča do zveznih tez o organizaciji osnovnega zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja, je revija »Teorija in praksa« objavila v 12. številki lanskega leta. Druga dva, ki sta obravnavala specifične možnosti naše skupnosti in izhodišča za načrtovanje zdravstvenega varstva, zadnji pa je zajemal tudi strnjene predloge organizacije zavarovanja in zdravstvene službe, izhajajoč iz prejšnjega, pa nista in ne bosta zagledala luči sveta.

Zakaj? Po objavi prvega dela (»Razmišljanja ob težah«) sem doživel toliko kritičnih pripomb in najrazličnejših namigov, da me je minila volja po nadaljnjem razmišljanju. Res je, objavi ni sledila nobena polemična razprava v isti ali drugi reviji. Vsaj jaz nisem zasledil nikjer nobene pisane besede na to, kar sem povedal v omenjenem sestavku popolnoma prepričan, da ravnam pošteno.

¹³ Prav tam.

Tudi na nobenem uradnem razgovoru, sestanku ali v medsebojnih besednih spopadih nisem doživljal česa podobnega. Le znanci in prijatelji so me srečevali in začudeno strmeli vame. Zbadali z vprašanji »Kaj si spet napisal, da te imajo tako v zobeh?« Ali drugi: »Danes sem na tem in tem mestu slišal nekaj krepkih na tvoj račun, ker se baje spotikaš ob zvezne teze«. Itd. Prav vršalo je okrog in vsebina »sporočil« ni bila prav nič prijetna. Nekdo in neke je izrekel obsodbo in se zgrozil nad mojim početjem. »Zvezne teze je vendar obravnaval CK ZKJ in se v načelu z njimi strinjaj«, so me posvarili znanci, od katerih večina zanesljivo ni prebrala niti naslova mojih »razmišljanj«. Čakal sem in čakal in dolgo nič. Vse do pred kratkim, ko je spet (naš kampanjski način dela nam je v krvi, zasidran tako zanesljivo kot krona skupina), vse zaživelo od razprav ob tezah in predlaganem sistemu. Naenkrat se pojavijo v javnosti stališča, tokrat uradna: Smo za to, da se osnovno zdravstveno varstvo ne loči od sistema zavarovanja! Podpiramo teritorialno načelo zavarovanja in nasprotujemo urejevanju zavarovanja po panogah dejavnosti! Zvezna zakonodaja naj ureja le okvirna določila za področje zavarovanja in zdravstvenega varstva, vse drugo pa prepusti republikam! Itd. itd.

Spet se v mislih vrnem nazaj v čas pred osmimi, desetimi meseci, ko sem o teh rečeh najbolj intenzivno razmišljal, in se ne znajdem več. Vzamem 12. številko »Teorije in prakse«, v kateri so bila objavljena moja razmišljanja, in berem. Med drugim tudi tale odstavek: »Omenjene teze, ki bodo predmet nadaljnje obravnave v tem prispevku, pa po mojem prepričanju ne zagotavljajo tega (enotnega zdravstvenega varstva, enovitega nacionalnega zavarovanja v prihodnosti in deetatizacije — prip. avtorja), zato se mi je zdelo nujno podčrtati nekaj naštetih stališč. To predvsem zato, ker imam nenehno v mislih slovenski nacionalni prostor z vsem tistim, kar ga tvori, in iz prepričanja, da bi morale že teze, še bolj zakonodajni akti, ki naj bi jim teze bile opora, upoštevati neke specifičnosti in dati dovolj široke možnosti obravnavanja posameznih prostorov na način, ki bo za njih najuspešnejši.« Tudi druga stališča preberem še nekajkrat in se prepričam, da sem prav tako mislil in prav tako zapisal. Morda tu in tam šel nekoliko naprej, se v nekaterih smereh temeljiteje poglobil, bil kdaj pa kdaj oster. Toda poglobitve misli so popolnoma enake.

Ob prvem srečanju z enim izmed znancev mu mirno gledam v oči. Povem, in vprašam obenem, ali se še spominja takratnih pripomb. Odgovor je presenetljiv: »Do teh spoznanj in stališč nas je pripeljal dolgotrajen boj mnenj.« Nekdo, ki je prisluhnil pogovoru, je dodal: »Prav ti je, kaj se vpletaš tam, kjer ni tvoje mesto. Kdo pa te je sploh vprašal za stališče. Kaj rineš pred rudo!«

Nekaj grenkega in neprijetnega občuti človek v sebi ob takšnih »bojih mnenj«. Saj so glasovi o nasprotovanju mojemu prispevku do mojih ušes prišli prav po istih znancih. Slišal sem jih v isti okrepčevalnici in na istih hodnikih uradne hiše. »Kaj bi nergal, saj veš, da te imajo v želodcu,« pove še nekdo iz tistih krogov, ki so z vsem na tekočem, in že ga ni več. Kdo? Saj nikogar pravzaprav ni bilo. Nihče se ni oglasil. Nihče me ni javno napadel. Nisem

prebral nobenega polemičnega sestavka. Nobenega podpisa, nobenega imena, videl nobenega obličja.

Najbrž ni bilo niti nobenih spotikanj.

Najpomembneje je to, da se do vseh spoznanj dokopljemo »skozi ostre, odkrite in neprizanesljive boje mnenj«. Le tako lahko pridemo do najboljših rešitev.

STJEPAN BUNTA

MAJSKA LJUBLJANA IN KMEČKA OHCET

Kdor je bil maja v Ljubljani, je lahko mimogrede opazil, da se je naše belo mesto različno obleklo za praznične dni. Nič kaj preveč praznje za delavski praznik in za dan osvoboditve mesta, da pa je za kmečko ohcet odprlo vse skrinje in zableščalo kot mlada nevesta.

Še pred desetimi leti je bilo drugače: 1. maj je Ljubljana praznovala bolj slovesno, lepše ter dajala razpoloženju ljudi tudi ustrezna zunanja znamenja. Res je, da se praznovanje 1. maja tudi precej spreminja. Od nekdanjih vojaških parad in revij uspehov gospodarskih in družbenih organizacij, ki so privabile vse meščane ter mnogo ljudi iz okoliških krajev — prek množičnih rajanj pa vse do današnjih dni, ki jih mnogi preživijo v naravi, v gorah in na morju, so minila leta.

Toda večina ljudi le ostane doma in mesto se ne spremeni v puščavo. Nihče ne pričakuje, da bi zanje prirejali rajanja ob pečenih volih in sodih vina, toda vsaj izobešanja zastav ne bi kazalo opustiti. Tu mislimo na mestne ustanove, ki so odgovorne za videz mesta. Zdaj je očitno tako, da ustrezna komunalna organizacija izobesi zastave na javnih prostorih, če dobi za to naročilo in denar. Če tega ni, ostanejo zastave v skladiščih. Pozivi k izobešanju zastav, naslovljeni na prebivalstvo, na hišne svete, so naleteli na odmev, nekaj tudi zaradi grožnje mandatnih kazni. Kot je zapisal novičar »Dela« v zapisu »Zastave gredo v promet«, so Ljubljančani upoštevali poziv, očitno pa ni bilo nikogar, ki bi tudi odredbodajalce opozoril na njihovo dolžnost glede videza mestnih trgov in ulic.

Sicer pa tudi dan osvoboditve Ljubljane ni bil tak, kot bi se spodobilo. V »TV 15« z dne 21.V.1968 je v prispevku »Ob rob obletnice osvoboditve Ljubljane« pisec poleg spodrseljajev v kultur-

nem programu na prireditvi MS kritiziral tudi to, da je prireditve »... razžalostila in užalila prenekatero prisotne... Poleg te prireditve je vse tiste, ki vedo, kako kruta je borba za svobodo, zaščemelo v očeh še marsikaj drugega. Že ob prazniku dela smo zapisali, da je le malo zastav plapolalo v pozdrav prvemu maju. To se je ponovilo tudi nekaj dni kasneje, ko so le pripadniki uprave za javno varnost popestrili praznično poulično razpoloženje Ljubljancev...«

Nekaj podobnega je bilo tudi ob sprejemu Titove štafete, ko so mladinci z veliko težavo vsaj za silo ustvarili slovesno razpoloženje. Ob tem je bila v središču pozornosti spektakularna turistično-propagandna kmečka ohcet, ki je dodobra okupirala mesto, mestni svet, turistične organizacije, gostince in še koga. Pred dobrimi dvajsetimi leti so na plenarni seji Ljudske prosvete (1946) v Ljubljani ožigosali kmečko ohcet kot manifestacijo kulaške miselnosti. Če jo zdaj že četrto leto vpeljujemo kot najzanimivejši turistični dogodek leta in jo celo internacionaliziramo, pomeni le, da smo se v ocenjevanju starih narodnih običajev ter vrednotenju folklorne kulture pomaknili daleč naprej. Kljub temu pa ostane vprašanje pravičnega razmerja do pomembnih praznikov, do njihovega obeleževanja, še naprej nerešeno. Ali bomo nekatere dogodke, ki so pomenili prelomnico v naši zgodovini, prepustili stihiji ter uprizarjali le bobneče karnevale, da bi privabili kar največ tujcev?

B. M.

Gilbert-
Kuhn

Zgodovina estetike

(DZS, Kultura
in zgodovina, 1967)

Knjiga *Zgodovina estetike*, ki sta jo napisala univerzitetna profesorja Katharine Everett Gilbert in Helmut Kuhn, spominja na veliko Jodlovo *Zgodovino etike* in podobna dela. Knjige, ki vsebujejo kompletno in zaokroženo, v največji meri dognano deskripcijo in interpretacijo razvoja neke *filozofske stroke*, so sorazmerno redke; to so vedno *življenjska dela* svojih avtorjev — saj morajo le-ti prehoditi dvatisočpetstoletno pot umovanj vseh velikih mislecev.

Poskusimo se zamisliti v nastajanje takšnega znanstvenega in filozofskega dela... Ob vsakem sistemu, teoriji in problemu mora iti raziskovalec do dna, se orientirati v najrazličnejših obdobjih ter razmerah, se vživljati v avtentične ideje in stališča ne le tistih velikanov duha, ki nas loči od njih komaj še premostljivo brezno časa, temveč tudi tistih iskalcev sodobnikov, ki poskušajo *spregovoriti* na nov način, v jeziku še neizčiščenih, uveljavljajočih se teženj, vrednot ter stvaritev. Skratka, pisec mora biti duhovno navzoč pri vsakem velikem ustvarjalnem naporu, v vsaki plodni dilemi, v vsakem originalnem poskusu; biti mora osebno zainteresiran in emotivno zavzet, hkrati pa objektivni ter

prikazi, recenzije:

P

kritičen interpret misli in občutij, ki niso njegova; ohranjati mora zanos občudovanja in obenem trezno razdaljo; družiti mora velikopoteznost usmerjenosti na središčno in eksaktnost, ki registrira nianse, manj bistveno in tiste pomembne momente, ki so jih morda prejšnji raziskovalci prezrli ali napak pretehtali.

V *predgovoru* (z leta 1939) avtorja zelo jasno in plastično izrazita svoj namen. Potem ko izjavita, da bosta s knjigo popeljala najbolj zvedave naravnost k *izvirom*, pišeta:

»Skepe, ki so jih svetovni filozofi počasi razvijali, je vselej treba pretočiti v krvni obtok raziskovalca, če naj postanejo resnica, ki bo potešila našo zvedavost. Niti to pa ne zadostuje. Samo s tem, da smo pretočili kri največjih filozofov v dovezetne duhove, še nismo prišli do resnice. Čeprav je situacija, v kateri raziskovalčev duh samo sprejema vrsto klasičnih izjav, preveč statična, preveč mehanična, pa je tudi veliko pravega pretakanja v samem širjenju idejnih tokov, prehajanja in vračanja na poti, ki drži od izvira k sprejemalcu. Pri vseh udeležencih te situacije mora priti do temeljite presnovitve v razumski element, preden je možno resnič-

no napredovati v razumevanju tega, kar pomenijo estetski pojmi.«

Estetika je filozofska disciplina, ki ni stara skoraj nič manj kot *prvo filozofsko vprašanje*, kot filozofija sama. In filozofska misel, usmerjena k vprašanju lepote v umetnostih in v naravi, nikoli ni povsem distancirana od druge filozofske problematike, ontološke in gnoseološke, antropološke in etične; z njo se povezuje in prepleta, bodisi da gre za razglabljanje o bistvenih supozicijah in merilih umetnostnega doživljanja, ustvarjanja in ocenjevanja, bodisi da gre za iskanje in konstituiranje občega smisla, pomena in poslanstva umetnosti ter lepote. Zato je *zgodovina estetike* pravzaprav specifična *zgodovina filozofije*. Estetika se raje razvija v zgodovinskem soočenju ter prežemanju dveh oblik družbene zavesti — filozofije in umetnosti; zato sodi ta filozofska stroka k jedru *zgodovine (duhovne) kulture*, zato jo je nedvomno mogoče opredeliti tudi kot posebno globljo osmislitev *obče zgodovine umetnosti* — kot njeno *teoretično in racionalno, na različne načine sublimirano in koncentrirano izraženo bistvo*, zakonitost, »logos«.

Niti ne bi bilo treba posebej poudarjati, kolikšnega pomena je za vsakokratno filozofijo, za vsako filozofsko prizadevanje visoka zgodovinsko-filozofska kultura. Zgodovina filozofije nekako pogojuje druge filozofske stroke, je temelj filozofskemu umovanju. Medtem ko znanosti oz. znanstvena raziskovanja definitivno presegajo svoje *zgodovine*, svojo *preteklost*, pa je filozofiranje v eni izmed svojih bistvenih razsežnosti *nenehno vračanje k izvirom*. Definitivno

problematsko preseženih temeljnih filozofskih kategorij ni; misel brez osnove, ki ji jo daje historični dialog, geneza vprašanj in odgovorov, dialektika spoznavanja, ustvarjanja in preustvarjanja, ni filozofska misel. Filozofska problematika vedno poganja iz svojih pradavnih, *grških* korenin; gre za osnovna miselna in humana obeležja civilizacije, za najbolj notranje vezi in tokove, za kontinuiteto kulture.

Temeljni motiv in poglobilni cilj piscev je oblikovanje adekvatnega historičnega odgovora na vprašanje o lepoti in umetnosti. Sama sta zapisala v *Predgovoru*:

»Kaj sta torej umetnost in lepota? Potem ko sta se avtorja uklonila disciplini zgodovine, morata reči: Odgovora na to vprašanje ni v mejah katerekoli posamezne trditve ali dveh trditvev, pač pa je v tisti bogati smiselnosti, ki izhaja iz dolgotrajnega procesa vsega definiranja. Kdo zna danes povedati, kje je lepota? Lepota ni niti v Atenah niti v Strasbourgu, pač pa je na vseh mestih, kjer obstoji kak objektiven nasprotek aventičnemu estetskemu občutju. Odgovor na vprašanje, kaj je umetnost in kaj je lepota, je podobno zaobsežen v dialektiki vseh raznoličnih filozofskih sistemov in stilov skupaj.«

Zgodovina estetike je razdeljena na devetnajst poglavij. V prvem poglavju (*Začetki*) razgrinjata avtorja estetsko problematiko pri predsokratikih in pri Sokratu; še zlasti zanimivi sta razlagi kozmologije kot izvira estetike in pitagorejskega nauka o lepem. Naslednji dve obsežni poglavji (*Platon in Aristotel*) obravnavata obe veliki antični estetiki t. i. *sistematska obdobja*.

Četrto poglavje (*Od Aristotela do Plotina in naprej*) prikaže razvoj estetike v dobi krize in propadanja antičnega sveta; dominira problematika idealističnega panteista in mistika Plotina. Peto poglavje (*Srednjeveška estetika*) je osredotočeno predvsem na nauke poglavitnih tvorcev filozofije krščanstva, Avrela Avgušтина in Tomaža Akvinskega, šesto — *Renesansa (1500 do 1600)* — pa na celo vrsto problemov in osebnosti, ki pomenijo začetek uveljavljanja nove, meščanske miselne kulture in umetnosti. V sedmem poglavju (*Sedemnajsto stoletje in klasicistična estetika do 1750*) obravnavata pisca sisteme zgodnjih angleških empiristov in velikih kontinentalnih racionalistov. Osmo in deveto poglavje (*Britanska šola osemnajstega stoletja in Osemnajsto stoletje v Italiji in Franciji*) nas vodita skozi stoletje razsvetljenstva in novih pobud na vseh področjih filozofskega umovanja; še posebej pomembne teme so svetovi spoznavanja, nravnosti in lepote Humea, Shaftesburyja, Vica, Condillaca in Rousseauja. Naslednja tri poglavja (*Nemški racionalizem in nova umetnostna kritika, Klasična nemška estetika: Kant, Goethe, Humboldt, Schiller in Nemška romantika*) obravnavajo veličastni vzpon filozofije in estetike pri narodu z največjim smislom za teorijo. Nekakšen intermezzo je trinajsto poglavje (*Romantične ideje in socialni programi v Angliji in Ameriki*), ki nas le za kratek čas preusmeri iz »nemške problematike« k morda nekoliko obrobni, pa vendar zanimivim koncepcijam anglosaksonskih mislecev — Emersona, Ruskina, Morrisa idr. Štirinajsto in petnajsto poglavje (*Absolutni idealizem: Fichte, Schelling, He-*

gel in Dualistični idealizem: Solger, Schleiermacher, Schopenhauer) obravnavata mislece, ki s svojimi deli predstavljajo bodisi kulminacijo bodisi (že) težnjo nazadovanja meščanskega filozofiranja — ob *nemški klasični filozofiji* se že uveljavlja *postklasična*. Šestnajsto poglavje (*Družba in umetnik*) obravnava probleme, kot so npr. Saint-Simonov nazor o vlogi umetnika v reformi družbe, Comtova koncepcija o družbeni pogojenosti umetnosti, Tainova misel o umetnosti kot produktu okolja, Tolstojev protest zoper dekadentno umetnost itn. Sedemnajsto poglavje (*Metafizika v krizi*) razlaga nove tendence in poskuse, ki jih pogojuje in izsiljuje praktičnoteoretična stiska meščanske kulture — morda najpomembnejša tema tega poglavja je spor med Nietzschejem in Wagnerjem. V osemnajstem poglavju (*Estetika v dobi znanosti*) se seznanjamo s problematiko, ki jo prinaša s seboj nova doba; estetika postaja področje različnih znanstvenih aplikacij, objekt scientizma: Fehnerjeva eksperimentalna metoda, Helmholtzova fiziološka teorija glasbe, Darwinova ideja o lepoti kot dejavniku pri spolni selekciji, teorija o igri evolucionista H. Spencerja itn. Zadnje poglavje (*Tokovi dvajsetega stoletja*) opisuje in ocenjuje pojave, koncepcije in osebnosti, ki so še dandanes večinoma močno vplivne; naj omenimo le semantiko, razlage s psihoanalitičnimi simboli pa relativistično in fenomenološko estetiko. Poglavje sklene popis najnovejših študij, strokovnih časopisov, bibliografije in priročnikov. — To bi bile najskromnejše, sila pomanjkljive informacije o vsebini knjige.

Naj zapišemo le še nekaj kritičnih pripomb (kompleksno oce-

no knjige bi lahko opravil le največji strokovnjak, esteta). Pisca nikjer ne omenjata marksističnega prispevka estetiki pa filozofiji in sociologiji umetnosti; mislimo predvsem na problematiko družbeno-zgodovinskih korelatov umetniškega ustvarjanja in doživljanja. G. V. Plehanov in G. Lukács sta prav gotovo misleca, ki ju popolna zgodovina estetike ne bi smela prezreti. Prav tako so pozabljeni nekateri zelo pomembni nemarksistični misleci, predvsem ruski. Knjigi tudi ni v prid ignoriranje estetske problematike oz. *problematicnosti estetike* (kot *metafizične discipline*), kakor jo obravnava sodobna filozofija eksistence, še posebej Martin Heidegger... Morda ne bi bilo napak, če bi imela knjiga uvodno študijo, ki bi poleg realne ocene marksističnega prispevka estetiki in nekaterih drugih najnujnejših dopolnil vsebovala še objektivno marksistično interpretacijo ideoloških in metodoloških supozicij tega bogatega in eksaktnega dela.

Ob tej priložnosti naj opozorimo še na pomembno obletnico. Pred štiridesetimi leti (1928) je izšla kot publikacija Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani knjiga pokojne prof. dr. Alme Sodnikove *Zgodovinski razvoj estetskih problemov*. Ta knjiga, dragocena že zato, ker je edina tovrstna izvorna slovenska monografija, tudi ob obsežnejšem, globljem in sodobnejšem delu profesorjev Gilbertove in Kuhna ne izgubi nič na svoji vrednosti. Pri prof. Sodnikovi se je zelo verjetno mogoče lažje učiti prvih korakov v estetiko, hkrati pa vsebuje njena knjiga tudi resen poskus zgodovinsko-filozofske razlage slovenske estetike.

Sklenimo ta informativni zapis z željo, da bi uredništvo

knjižne zbirke *Kultura in zgodovina* uvrstilo v svoj program še kako delo, ki bi tako kot *Zgodovina estetike* bilo velik korak naprej v našem filozofskem založništvu pa velika pobuda za študij filozofije.

VLADO SRUK

**Boštjan
Markič**

**Javno mnenje
in
Inštitut Doxa**

V naši jugoslovanski družbi postaja javno mnenje čedalje bolj pomembno. Sistem družbenega samoupravljanja omogoča, da je javno mnenje čedalje bolj usposobljeno in artikulirano. Nadaljnja demokratizacija procesa političnega odločanja, približevanje središč odločanja čedalje bolj k občanu, je nedvomno v tesni zvezi z uveljavitvijo javnega mnenja, ki ni več gola transmisija ali »štafetna palica« etatističnih struktur. V zadnjem obdobju se je pri nas v Jugoslaviji uveljavila vrsta institucij, ki se znanstveno ukvarjajo z raziskovanjem javnega mnenja. Zavest o pomenu in veliki vrednosti javnega mnenja v demokratični družbi se vztrajno prebija na površje.

Velik pomen, ki ga ima javno mnenje v družbenih procesih, še zlasti pa v politiki (pojmovani v najširšem pomenu besede), in možnosti, ki jih javno mnenje daje, so nedvomno

bistveno vplivali na to, da so zaživele številne ustanove, ki javno mnenje raziskujejo. Danes obstaja v vseh razvitih državah sveta že vrsta pomembnih ustanov za raziskovanje javnega mnenja, ki občutno vplivajo tudi na mnoge politične odločitve. Med njimi ima nedvomno pomembno mesto znani Gallupov inštitut v ZDA. Pomembno mesto v italijanski javnosti in tudi v drugih državah pa si je priboril inštitut Doxa, ki ima svoj sedež v Milanu.

Inštitut Doxa je bil ustanovljen že leta 1946 kot inštitut za statistične raziskave in proučevanje javnega mnenja. Ko so inštitut ustanavljali, so menili, naj bi se ukvarjal predvsem z raziskovanjem javnega mnenja in le obrobno s tržnimi raziskavami. Razvoj pa je v poznejših letih ubral čisto drugo smer. Tako je približno 90 % sedanje dejavnosti inštituta Doxa delež tržnih raziskav in le okoli 10 % raziskovanja javnega mnenja. Vzroki za to so predvsem finančne narave. Inštitut Doxa ni seveda nikakršna državna institucija, temveč je zasebna in neodvisna ustanova. To ji tudi zagotavlja popolno objektivnost pri raziskovanju javnega mnenja in tudi zaupanje naročnikov raziskav. Denarna sredstva, ki jih inštitut Doxa dobiva s tržnimi raziskavami, omogočajo izvajanje raziskav tudi na področju javnega mnenja.

Inštitut si je nadel ime Doxa, besedo, ki je že v stari grščini pomenila mnenje, domnevo, javno mnenje. Platon je zelo pogosto uporabljal izraz doxa. V enem izmed znanih dialogov je zapisal: Stori to, kar meniš, da je prav, in ne oziraj se na javno mnenje. Inštitut Doxa pa

si je za vodilo svojega delovanja izbral načelo: Delajte to, kar je prav, vendar si pri tem vedno prizadevajte odkriti in v celoti spoznati javno mnenje; zato se, kadar želite to zvedeti, vedno obrnite na inštitut Doxa. Sodelavci inštituta Doxa so prepričani, da so si zagotovili pomembno mesto v italijanskem družbenem prostoru ne samo s tržnimi raziskavami, temveč ravno tako ali pa celo še bolj z raziskovanjem javnega mnenja.

Da bi bil inštitut Doxa kos številnim in zahtevnim nalogam, ki jih mora nenehno reševati, skrbi za svoj strokovni kadrovski sestav. Vsega skupaj je v njem zaposlenih 50 uslužbencev. Med njimi jih ima 12 fakultetno izobrazbo. Ti sestavljajo vodstveno strukturo inštituta Doxa. Med fakultetno izobraženimi raziskovalci inštituta Doxa so statistiki, sociologi, pravniki, psihologi, politologi in ekonomisti. Dejavnost inštituta obsega raziskovanje javnega mnenja v vsej Italiji. Zato je razumljivo, da zaposluje inštitut tudi precejšnje število stalnih svetovalcev; ti so profesorji na raznih italijanskih univerzah in inštitutih. Inštitut Doxa v Milanu ima na voljo zelo dobro organizirano mrežo z več kot 500 skrbno izbranimi anketniki, ki delujejo v 400 italijanskih občinah. Več kot polovica anketnikov ima že več kot petletne izkušnje z anketnim delom. Anketniki inštituta Doxa so razporejeni tako, da zajamejo ozemlje celotne Italije. Na posebnih tečajih, ki jih prireja inštitut tako v Milanu kot tudi v drugih italijanskih središčih, anketniki redno izpopolnjujejo svoje znanje. Kako skrbno poteka delo in kakšen pomen pripisuje inštitut Doxa solidnemu delu

svojih anketnikov, lahko vidi-
mo tudi po tem, da je inštitut
izdal posebno obširno monogra-
fijo »Vodnik za delo anketni-
kov«. Ta vodnik je koristen pri-
pomoček vsakemu anketniku
pri njegovem tudi v psihološkem
pogledu zahtevnem delu.

Pri raziskavah javnega mne-
nja uporabljata inštitut Doxa re-
prezentativni vzorec. Ta obsega
največ od 2000 do 3000 anketi-
rancev, ki v določenem smislu
predstavljajo Italijo »v mini-
aturi«. Tako dobljeni rezultati
raziskave so zelo zanesljivi in
imajo vedno močan strokoven
odmev tudi v tujini. Na inštitut
Doxa se pogosto obračajo člani
ministrskega sveta, posamezni
predstavniki raznih političnih
skupin, pa tudi funkcionarji za-
sebnih industrijskih družb, ki
ne čakajo na rezultate uradnih
statistik in zato prosijo za oce-
no javnega mnenja ob kakem
pomembnem ekonomskem ali
podobnem ukrepu neposredno
inštitut Doxa. Inštitut Doxa
je tudi član mednarodnega
združenja inštitutov za raz-
iskovanje javnega mnenja, ki
mu predseduje prof. dr. George
Gallup (International Association
of Public Opinion Institutes
o IAPOI). Ta t. i. Gallupova
skupina deluje zdaj v 36 drža-
vah sveta in med drugim zaje-
ma pri svojem delu tudi vso Za-
hodno Evropo. Inštitut Doxa v
Milanu je eden najbolj priza-
devnih članov te skupine. V
mednarodnih raziskavah upo-
rabljajo vsi ti inštituti za raz-
iskovanje javnega mnenja, ki
so člani združenja, skupne raz-
iskovalne metode. Tako je omo-
gočeno, da so rezultati raziskav
v celoti primerljivi. Člani Gal-
lupove skupine se pogosto sre-
čujejo na strokovnih sestankih.
Tako so se na primer ob tride-

seti obletnici britanskega inšti-
tuta za javno mnenje zbrali ju-
nija 1967. leta v Brightonu vsi
(polnopravni) člani in pridru-
ženi člani skupine »Gallup In-
ternational«. Na tem srečanju
je bil navzoč tudi prof. dr. Ge-
orge Gallup, Italijo pa je zastop-
al direktor inštituta Doxa v
Milanu prof. Pierpaolo Luzzato-
Fegiz. Na posvetovanju so ob-
ravnavali pomembna vprašanja,
kot na primer včlanjenje novih
članov, sodelovanje med člani
Gallupove skupine, vprašanje
standardiziranja različnih faz
dela v raziskavah in še zlasti
vprašanje skupnih mednarod-
nih raziskav, ki na splošno danes
postaja čedalje bolj po-
membno in zanimivo.

Inštitut Doxa redno izdaja
tudi svoje strokovno glasilo
»Bolletino Doxa«, kjer razisko-
valci inštituta objavljajo kratke
povzetke svojih raziskav. V ita-
lijanski javnosti je za te po-
vzetke raziskav veliko zanima-
nje, rezultati raziskav pa so ve-
likokrat objavljeni tudi v dnev-
nem in periodičnem tisku. Rad
bi opozoril bralce na nekaj
najbolj zanimivih raziskav, ki
jih je v zadnjem času izvedel
inštitut Doxa. Med temi bi vse-
kakor morali omeniti raziskavo
o odnosu do religije v Italiji;
pojmovanje razredne zavesti v
Italiji; o odnosih do nadre-
jenih; kdo so privilegirani
sloji italijanske družbe; kaj
ustvarja zadovoljstvo v pokli-
cu; kateri poklici so v Italiji
najbolj spoštovani; vrednotenje
vlade levega centra v Italiji;
kakšna je popularnost povojnih
predsednikov italijanskih vlad;
odnos med volivci in poslanci;
Italijani in prosti čas; Italijani
in razporeditev delovnega časa;
odnosi med različnimi generaci-
jami v Italiji; vedenje, navade

in vrednote italijanske mladine; ekonomska vrednost italijanske emigracije; razveza zakonske zveze v Italiji; hora legalis in mladina; koliko otrok naj bi imela italijanska družina; Italijani in kriza na Bližnjem vzhodu; odnosi italijanskih pokrajin do zvezne administracije.

Pregled zgoraj naštetih raziskovalnih nalog nam kaže, da se inštitut za statistične raziskave in proučevanje javnega mnenja Doxa loteva pri raziskovanju javnega mnenja resnično perečih družbenih problemov, ki danes močno vzbujajo italijansko javnost. Rezultati teh raziskav vedno nalete na precejšen odmev ne samo v širši javnosti, temveč še posebej med političnimi strankami in tudi uradnimi strukturami italijanske družbe. Podoba je, da se bomo morali, seveda ob solidnem teoretičnem študiju, tudi pri nas lotiti številnih podobnih raziskav javnega mnenja, ne da bi se pri tem zapletli v škodljivi empiricizem.

beležke o tujih revijah

b

MONTHLY REVIEW

št. 8, januar 1968.

Ameriška levo usmerjena revija posveča največjo pozornost revolucionar-

nim premikom, zlasti v deželah »tretjega sveta«.

V prvem članku 8. številke je precej na široko in zanimivo opisana življenjska pot McNamare; kako se je povzpел od collegea do Forda in njegovi prvi koraki v politiki ZDA. Kot businessman je vnesel precej novosti v sam Pentagon. Kaj je torej povzročilo njegov padec? McNamara je bil globoko prepričan, da je možno zmagati na azijskem področju tudi z omejeno vojno. Dogodki so pokazali popolnoma drugače, vojna sama se je zavlekla dlje, kot je kdorkoli v ZDA pričakoval. Tako je sam obrambni minister začel dvomiti o uspehu vojne, takega pa Johnson ni mogel več imeti v svojem klanu, ker je bilo treba delati naprej brez zadržkov.

Che Guevara je postal sinonim za gibanja v deželah, ki so pod domačo ali tujo diktaturo. Eduardo Galeano prikaže v svojem članku »Čudovito smrt za čudovito življenje« lik človeka, ki je v 20. stoletju postal strah diktatorjev. Argentinec, ki ga lahko srečamo v vlogi pomembnega dejavnika v kubanski revoluciji, je prepotoval ves kontinent in gradil svojo osebnost; nazadnje je zavrgel svoj zdravniški poklic in postal brezkompromisni borec za demokracijo v Latinski Ameriki ter trn v peti vseh jun्त in CIA.

V tej številki je natisnjen tudi članek, ki ga je napisal *Che Guevara*, in govori o gvatemalskem patriotu Juliu Robertu Cáceresu Valleju, imenovanem »El Pataja«. Članek je posebno zanimiv zaradi Guevarovega koncepta strategije gverilskih gibanj in njegovih izkušenj, ki si jih je nabral v kubanski revoluciji. Pred odhodom El Pataja s Kube v Gvatemalo je Guevara razložil to strategijo: neprestano gibanje (nikoli se zadrževati na enem mestu), nezaupanje (v začetku ne zaupaj nikomur, niti lastni senci ne) in budnost (straže, nikoli ne spi pod streho).

»Zmaga je lahko samo Mao Ce Tung« je članek našega noviranja Branka Bogunovića, ki je precej časa živel na Kitajskem. Odgovarja na vprašanja, ki zanimajo svet: kam pelje kulturna revolucija — pelje vedno bliže k Mao Ce Tungovi koncepciji o permanentni revoluciji; kdo bo zmagal — edini zmagovalec je lahko Mao Ce Tung. Nasprotja, ki so vladala na Kitajskem med vodstvom,

in nasprotja med severom in jugom so morala priti na dan. Danes, po toliko dogodkih, kljub vsemu ne moremo deliti prebivalstva na maoiste in antimaoiste, ker si nihče v Kitajski tega ne bi upal.

Zanimiv je tudi članek »Zunanja pomoč: primer Gvatemale«; v njem govori avtor o »pomočie, ki jo je dobila Gvatemala od ZDA. Ta pomoč spravlja Latinsko Ameriko še v težji položaj, ker dajejo ZDA investicije za tiste veje in dustrije, ki pač ustrezajo njim, se pravi, da imajo kljub temu še vedno dovolj prostora za prevlado svojih izdelkov; podobno je z gradnjami cest in pristanišč. United Fruit Company, ki je imela pred leti v rokah celotno gospodarstvo bananskih republik, se je morala v zadnjem času umakniti drugim družbam, ki pa so še vedno povečini ameriške. Edini izhod iz čedalje hujše krize je *nevezana pomoč*, to se pravi, da bi lahko vsaka dežela investirala dano pomoč v tisto vejo gospodarstva, ki njej sami najbolj ustreza; seveda je jasno, da ZDA v to ne bodo privolile.

-zk-

PRESENCE AFRICAINE

St. 64, 4. tromesečje 1967

Revija, ki postaja iz leta v leto bolj literarna, je nazorno nakazala svoje smernice in stališča v uvodniku, ki ga je ob dvajseti obletnici objavilo uredništvo PA. Revija si je zastavila nalogo, da sprejema, spremlja in spoštuje črnsko kulturo v modernem svetu, bolje povedano, da omogoča svobodo kulturnega izražanja črnskemu ljudstvu, tj. njegovim predstavnikom. Prav zaradi tega smotra združuje revija avtorje najrazličnejših filozofij in šol. Kvaliteta prispevkov je edino merilo. Afrika spoštuje človeške kreposti povsod, kjer se izražajo, ter prav tako dostojanstvo človeka v pravem pomenu in vsebini te besede. Uredništvo se tudi s ponosom spominja svojih slavnih sodelavcev: Andréa Gida, Paula Riveta, R. P. Maydieuja, Emmanuela Mouniera, Richarda Wrighta in Alberta Camusa. PA ni politična revija, ker meni, da kulturno delovanje sega bolj globoko in jasno med zatirane množice. Revija naj bi

bila torišče za medsebojni kulturni dialog ljudi vseh ras, ver in filozofij.

Afriško dostojanstvo je dostojanstvo, ki se izraža tudi v civilizaciji. Toda ta civilizacija potrebuje trdno gospodarsko osnovo. Gospodarski razvoj pa je le eden izmed aspektov splošnega razvoja, ki vključuje še kulturni in znanstveni razvoj. Ali se lahko reče, da znanost ni eden od vidikov kulture? Znanstveni duh zahteva intelektualno strogost in moralno disciplino, ki predstavlja resnično askezo in etiko. Toda sama disciplina še ne ustvari znanstvenega duha. Za razcvet znanosti ne zadostuje več izolirana pečica, ki po univerzah goji klasično znanost. Zatirana ljudstva lahko sprejmejo, vsrkajo ali pa odklonijo elito znanosti. Nasprotno pa nobena elita ne more razviti svoje dežele brez sodelovanja ljudstva. To pomeni, da znanstvena veljava nekega naroda temelji na demokratični razširjenosti znanja v življenju tega naroda. Uredništvo PA si je zadalo za nalogo podpirati prizadevanja vseh tistih, ki oživljajo temeljne ustanove afriške civilizacije in razširjajo znanstvenega in kulturnega duha te civilizacije.

Ali je afriški socializem utopični ali znanstveni — se sprašuje v svoji razpravi Ayi Kwei Armah, sodelavec inštituta za afriške vede v Gani. Avtor opredeljuje ta dva socializma z vidika evropskega psihološkega tolmačenja pojmov. Oba ta socializma ustrezata po njegovem mnenju dvema človeškima tipoma, dvema svetovnonazorskima stališčema, tj. nasprotju med Instinktom in Razumom. Na področju zgodovine se je ta boj oblikoval v spopadu med fevdalno družbo in industrijsko revolucijo, kar je rodilo tudi materialistično etiko. Evropski tezi, ki je hotela »rešiti« Afričane s pomočjo civilizacije, so ti po drugi svetovni vojni postavili nasproti svojo tezo, ki pa ni docela jasna in ji manjka razumljivosti in natančnosti. Toda tendenca ni bila v tem, da bi ustvarili natančno izdelano ideologijo, marveč da bi ustvarili predvsem svojo domačo ideologijo. Afriški voditelji niso veliki industrijski podjetniki, temveč so le politični gospodarji. V resnici pa je to prilastitev oblasti s pomočjo srednjega razreda ter razkošje, korupcija in beda najširših množic.

Senghor oznanja afriški socializem in ga predstavlja kot črnsko izpeljanko z veliko optimizma in tradicionalizma. Drugi primer je Nkrumah. Ta se opira na preteklost. To, kar je skupnega znanstvenemu in utopičnemu afriškemu socializmu, je vizija raja v črnski zgodovini. Za Nkrumaha je to komunizem. »Važno je označiti, da je socializem tukaj mišljen kot projekcija nekaterih značilnih moralnih kvalitet predkolonialne Afrike in sedanjost in bodočnost.«

Osnredni del revije je posvečen spominu velikega ameriškega črnega pesnika Langstona Hughesa. Spomine, pesmi in pričevanja so prispevali znani črnski pesniki in pisatelji: N. Guillén, F. Dodat, E. Jones, A. Salkey, L. Diakhaté in Ted Joans.

-sa-

MARXISM TODAY

februar 1968

Nan Green, *Revolucionarni napredek v Latinski Ameriki*, poudarja, da se revolucionarna potencia tega kontinenta skriva v statističnih ugotovitvah OZN. Po teh podatkih je od skupnega števila 230 milijonov prebivalcev Latinske Amerike 140 milijonov obsojenih na življenje sužnje, 70 milijonov jih je zunaj sistema denarnega gospodarstva, 100 milijonov je nepismenih, 140 milijonov podhranjenih, 100 milijonov jih je podvrženih nalezljivim boleznim, polovica prebivalstva ne dočaka 40 let starosti. Nacionalna osvoboditev pred ameriškim imperializmom, ki je poglaviti zatiralec progresivnih družbenih sprememb, zadobiva zato čedalje bolj socialistično usmeritev. Za ZDA je Latinska Amerika eden najpomembnejših virov ameriških profitov. Poglaviti namen ameriške Zveze za napredek je bil ta, da se nadalje zagotovijo ameriški krediti, da bi lahko latinskoameriški potrošnik kupoval ameriške proizvode. Prva konferenca organizacije latinskoameriške solidarnosti je v Havanu obravnaval osnovne aspekte latinskoameriškega revolucionarnega boja. Ugotovila je, da je temeljna oblika revolucije oborožen odpor v Latinski Ameriki z izjemo Čila, Kolumbije in morda še dveh dežel. Prav v pogledu

temeljne oblike revolucije je na konferenci prišla do izraza dovolj ostra polemičnost, ki pa ni zameglila osnovne ideje konference, da združi revolucionarne sile Latinske Amerike proti ameriškemu imperializmu.

Revija nadalje odpira strani razpravam o možnostih izobraževanja in poklicni mobilnosti med generacijami, o problemih in taktiki neokolonializma v odnosu do novo osvobojenih dežel, o angleškem državnem monoplnem kapitalizmu in njegovemu vplivu na sindikate in plače in o vprašanih ideologije in kulture.

-rr-

VOPROSY FILOSOFII

Št. 2, februar št. 3, marec 1968

A. K. Kirilev, »*Zoea delavskega razreda s kmeti*«; pisec analizira v članku različni značaj te povezave na različnih zgodovinskih stopnjah v zadnjih petdesetih letih razvoja Sovjetske zveze in pokaže na pomen te izkušnje za svetovni revolucionarni proces. Pisec dokazuje, da je ta zveza obči, vodilni zakon razvoja odnosov med obema glavnima razredoma delovnega ljudstva v sodobni družbi. Ta zakon se manifestira na specifičen način v okoliščinah diktature proletariata, v obdobju prehoda iz kapitalizma v socializem in v socializmu in graditvi komunizma. — O. G. Drobnickij, »*Narava moralne zavesti*«; pisec obravnava nekatere značilnosti moralne zavesti in se poskuša korektno lotiti njihove rešitve. Moralna zavest po svojem predmetu ne more biti razcepljena med druge oblike družbene zavesti, ker njene vrednote zadevajo vse sfere družbenega življenja ljudi. Ta »povsod navzoči« značaj moralne sodbe kaže na njihovo univerzalnost. Četudi moralna sodba ovrednoti konkretno obliko družbeno koristne dejavnosti z njenimi specifičnimi cilji, ima istočasno neposreden delež v univerzalni vrednosti, ki obsega množico specifičnih ciljev. Moralna zavest *posplošuje na najširši družbeni osnovi veliko zakladnico družbenih izkušenj*, ki jih je nakopičilo človeštvo v številnih družbenih obdobjih. — G. B. Ždanov, »*Koncepcija vročnosti in njen pomen v fiziki*«; pisec meni, da je to pojmovanje v najbolj splošni

obliki lahko predstaviti kot sistem pogledov, izhajajočih iz premise, da imajo spremembe, ki nastanejo v stanju gibanja fizikalnih objektov, za temelj ta ali oni tip interakcije z drugimi objekti ali z različnimi deli istega kompleksa sistemov objektov. Z razvojem fizike je ta konceptija podvržena določenim poplostitvam, ki so povezane z odkritji novih oblik manifestacij vzročnosti in novimi metodami opisovanja stanj nezanih vrst materije in njenega gibanja. — G. E. Vekua, »O odnosu biološkega in socialnega v medicini«; pisec meni, da pretiravao z vlogo družbenih dejavnikov pri nastopu in razvoju bolezni in da zanemarjajo pomen bioloških dejavnikov. Četudi kaže družbeno bistvo človeka v nekaterih primerih odločilen vpliv na izvir, razvoj in konec bolezni, ostane bolezni sama biološki pojav in podvržena biološkemu zakonu. — A. J. Gurevič, »K razpravi o predkapitalističnih družbenih formacijah«; avtor meni, da gnoseološka kategorija »družbena formacija« ne sme biti pomešana s stvarnostjo samo, ki kaže izredno pestrost družbenih oblik.

A. I. Krilov, *Oktober in strategija miru*, pokaže na analizi zgodovinskega izkustva minulih nekaj desetletij naraščajoči pomen zunanje politike Sovjetske zveze pri podpiranju miru med narodi. Edina umna alternativa imperialistični strategiji eskalacije je strategija miru, ki vodi k miroljubnemu sožitju držav z različnimi družbenimi sistemi in pospešuje družbeni napredek človeštva. Pokaže na *razliko med socialistično strategijo miru in buržoazno strategijo, ki jo je formuliral J. Kennedy*. Nevarnost subjektivizma je narasla v sorazmerju z rušilnimi učinki vojne v nuklearni dobi. Sovjetska strategija miru nima nič skupnega s kontemplativnim pacifizmom, ampak je izraz aktivnosti ljudskih množic v obrambi svojih živ-

ljenjskih interesov. A. C. Kovalčuk, *Bistvo družbenih fondov osebne potrebnosti v socializmu*, navaja da gre približno 75% narodnega dohodka SZ za zadovoljitev materialnih in kulturnih potreb vseh članov družbe. Vsi industrijski delavci in uslužbenci sprejemajo razen svojih rednih plač še materialne in kulturne dobrine iz *družbenih fondov, ki znesejo 1/3 njihovih dohodkov. Relativno majhen del teh fondov je razdeljen glede na delovni prispevek in socialni prestiž vsakega individua. Ta razdelitev omogoča nadomestiti dejansko materialno neenakost, pogojeno z razlikami v kvaliteti dela*. Nižje kvalificirani delavci sprejemajo iz teh fondov 40% svoje plače, višje kvalificirani pa 10–15%. Ta razdelitev prek družbenih fondov se ne more imeti za komunistično obliko delitve, ker zadovoljuje le določen del splošnih zahtev. Lahko pa jih imamo za prve klice bodočega komunističnega principa delitve po potrebah. A. A. Ljapunov, *Sistem izobraževanja in sistematizacija znanosti*, pokaže kako pozno začne vplivati nastala sistematizacija znanosti neke dobe na obstoječi izobraževalni sistem. Počasnost tega vpliva je tem večja, čim nižja je stopnja izobraževalnega sistema. Iz visokih šol prihajajo izobraženci neusposobljeni za skupno delo. G. J. Streljčeva, *Razvoj filozofskih nazorov J. P. Sartre*, trdi, da je Sartrov politični razvoj neločljivo povezan z njegovimi filozofskimi pogledi v smeri marksizma. Sartre je sam zavrgel nekatere elemente svojega prejšnjega nazora, kot npr. konceptijo absolutne svobode, svojo subjektivistično in voluntaristično konceptijo individua. V Kritiki dialektičnega uma zanika možnost svobode zunaj družbene determiniranosti ali prakse zunaj materialne objektivacije. Toda nekatere elemente svoje prejšnje ekstremne pozicije pa je še ohranil; kot idealistično pojmovanje dialektike in Heglovo konceptijo odtujitve.

-ak-

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

FILIPOVIĆ Muhamed: Marksizam i socializam. Pregled, Sarajevo 1968/LVIII, št. 1—2, str. 3—24.

LUKACS György: »Vsi sektaši so defetisti, jaz verujem v marksizem«. Intervju z . . . Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

MAJER Boris: Misel, ki postaja svet. Ob 150-letnici Marxovega rojstva. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

SMAILAGIĆ Nerkez: Socijalizam kao radnička demokratija (linije interpretacije Marxa). 1. Korsch, 2. De Leon (I. del). Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 3, str. 183—208.

II. FILOZOFIJA

CEKIĆ Miodrag: O karakteru svagdašnjeg angažovanja filozofa. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 77—80.

MUNISIĆ Zdravko: Marksizam i filozofija. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 1, str. 59—70.

TUBIĆ Risto: Beleske uz jednu filozofsku interpretaciju mita. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 139 do 145.

III. SOCIOLOGIJA

DURIĆ Mihajlo: Obnova sociologije u duhu utopije. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 3, str. 385—392.

GOOD Carter, Douglas E. Scates: Metode iztraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji. Preveo Gligorije Ernjaković. Priredio: Zvonimir Cvijić, Dragutin Franković. Rijeka, Otakar Keršovani 1967. 734 str. (Pedagoški horizonti. 3) — III/2227-3. str. 209—220.

HADZIOMEROVIĆ Hasan: Humanističke determinante svetske podjele rada (referat na Međunarodnoj konferenciji o »Dinamici društvene strukture social. društva i problemima humanizma«, Hercegovi, okt. 1967). Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 3, str. 209—220.

PACKARD Vance: Industrija svesti. Skriveni ubediivači. (The Hidden Persuaders. Preveo s engl. Dragan Veljković.) Beograd, Sedma sila 1967. 207 '+ (III) str. — I/2491.

PESIĆ-GOLUBOVIĆ Zaga: Sociološko istraživanje — šta je to? Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 113—123.

TRAMSEK Sonja: O raziskavi »Stališča in politična atkivnost članov v zvezi s temeljnimi aktualnimi in idejnimi vprašanji«. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

TRAMSEK Sonja: Raziskovanje sprememb v socialni strukturi slovenske družbe. Komunist, Lj., 29. marca 1968, št. 14.

VRACAR Stevan K.: Fragmenti dosadašnjeg izučavanja birokratije i tehnokratije. Socijalizam, Beograd 1968/XI, št. 1—2, str. 222—235.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — SOLSTVO

BOMOL V. Bauen V.: Finansijski položaj reproduktivnih umetnosti. (VI. pogl. iz knjige »Ekonomske dileme reproduktivnih umetnosti.«) Kulturni život, Beograd 1968/X, št. 1—2, str. 95—107.

ČAR Janko: Stanje slovenščine v javni rabi in sklepi ljutomerskega zborovanja. Jezik in slovstvo, Lj., 1968/XIII, št. 2, str. 48—51.

FORSTNERIĆ France: Vzroki in posledice. Ob prekinitvi dela v nekaterih

ptujskih šolah. Naši razgledi, Lj. 20. aprila 1968, št. 8.

GOJKOVIĆ Jasminka: Fenomen mode. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 5, str. 435—440.

HARTMAN Bruno: O provincializmu. Dialogi, Maribor, 1968/IV, št. 1, str. 19 do 25.

JAMES Walther: Mladina v kaosu. Bistvena zmota v britanskem šolstvu je, da poskušajo preveč na premalem. Naši razgledi, Lj., 25. marca 1968, št. 6. (Iz »The Illustrated London News«.)

JOVIČIĆ Ratko: Obrazovanje odraslih za potrošnju. Obrazovanje odraslih, Beograd 1968/XIV, št. 1—2, str. 14—18.

KREFT Bratko: Pismo slavistov slovenskim poslancem. Naši razgledi, Lj., 25. marca 1968, št. 6.

KURTOS Aleksander: Vsaka šola je idejna. Komunist, Lj., 29. marca 1968, št. 14.

MARKOVIĆ Slobodan Z.: Vojna tehnika v romanih za otroke. Dialogi, Maribor, 1968/IV, št. 1, str. 37—42.

MIHAILOVIĆ Kosta: Integracioni procesi u privredi i istraživački rad. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 5—27.

—: OB TEZAH za republiški zakon o raziskovalni dejavnosti. Marij Avčin, Vladimir Klemenčič, Jože Kolarič, Avgustin Lah, Ciril Rekar, Milan Slokan. Naši razgledi, Lj., 6. aprila 1968, št. 7.

—: OB TEZAH za republiški zakon o raziskovalni dejavnosti: Mitja Brodar, Bogo Grafenauer, Marko Kos, Tine Lah, Fran Zwitter, France Križanič. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

PAUSTOVIĆ Nikola: Diagnostička i funkcionalna efikasnost obrazovanja te metode za njihovo određivanje. Obrazovanje odraslih, Zagreb, 1968/XIV, št. 1—2, str. 19—22.

PRNJAT Branko: Posredništvo in monopolizem v kulturi. Kultura v samoupravni družbi. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

STOJANOVIĆ Radoslav: Povodom zabrane jednog univerzitetskog udžbenika. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 91 do 94.

VLAJČIĆ Milan: Pogled na dječje slikovnice. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 419—428.

1. *Splošna dela:*

BAKARIĆ Vladimir: Etatizam — samoupravljanje. O promenama u produkcionim odnosima i položaju radničke klase. (Diskusija na posvetovanju »Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde«, Bgd, okt. 1967.) Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 58—70.

ĐURIĆ Mihailo: Hegel kao politički mislilac. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 25—39.

DUNJIĆ Andrija: Neki elementi Lenjinove koncepcije partije. Međunarodni radnički pokret, Beograd 1967/X, št. 5, str. 43—52.

HADZISTEVIĆ Vojin: Inteligencija i evolucija. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1967/X, št. 5, str. 129—143.

LALOVIĆ Miroslav: Višepartijski sistem u socijalizmu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 5, str. 470—480.

LUKIĆ Radomir: Pitanje opštenarodne države. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1967/X, št. 5, str. 115—123.

STOJANOVIĆ Svetozar: Još jedanput o etatističkom mitu socijalizma. (Odgovor Miroslavu Pečujliću). Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 191—197.

VLAHOVIĆ Veljko: Politički i idejni problemi izazvani promenama u položaju radničke klase. (Diskusija na posvetovanju: »Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde«, Bgd, okt. 1967.) Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 71—79.

VOJINOVIĆ Vojica: Lenjinova koncepcija socialističke države. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1967/X, št. 5, str. 85—97.

VRAČAR Stevan: Jedna stranica teksta i mnogi nesporazumi o partijskom sistemu u socijalizmu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 150—156.

2. *Družbenopolitični sistem SFRJ:*

BLATNIK Vinko: Komunisti in mladina. Prvi učinki reorganizacije (2). Komunist, Lj., 29. marca 1968, št. 14.

DJURASKOVIĆ Djuro: Do kod smo prišli? Priprave na deveti kongres ZKJ. Komunist, Lj., 19. aprila 1968, št. 17.

DJURASKOVIĆ Djuro: Vsak enajsti občan — komunist. Socialna fiziognomija ZKJ. Komunist, Lj., 22. marca 1968, št. 15.

DOSEN Ilija: Enotnost federativnega in samoupravnega. Reforma pravosodnega sistema. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

DRAGIŠIĆ Dragoljub: Položaj proizvođača u samoupravnom sistemu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 3, str. 353 do 370.

HADZI VASILEV Kiro: Nacionalna enakopravnost in mednacionalno povezovanje. Teoretične diskusije. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

KARDELJ Edvard: Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije. (Redigiran tekst diskusije na posvetu »Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde«, Bgd, okt. 1967.) Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 4—56.

KROPUSEK Tone: O sodobni vlogi sindikatov. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

MARKOVIĆ Ljubisav: Promene u društveno-ekonomskoj strukturi i transformacija uloge SKJ. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 81—92.

MIRČEV Dmitar: Dva pristupa pitanju izbornog sistema. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 3, str. 241—252.

MIRTIĆ Franček: Komunisti in mladina. Komunist, Lj., 5. aprila 1968, št. 15.

MITIĆ Mihailo: Konkursno pravo. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 1, str. 47—57.

NUHIĆ Muhamed: Sektaški odnos. Ob pogovorih o ZK in sindikatih. Komunist, Lj., 19. aprila 1968, št. 17.

PETROVIĆ Dušan-Sane: Kritična analiza sindikatov. ... o pripravaх za šesti kongres Zveze sindikatov Jugoslavije. Komunist, Lj., 12. apr. št. 16.

PRETNAR Stojan: Družbena lastnina in odgovornost. Naši razgledi, Lj., 6. apr. 1968, št. 7.

PUPIĆ Borivoje: Organizaciona struktura i izbor predstavničkih tela. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 3, str. 371 do 382.

PURIVATRA Atif: Savez komunista Jugoslavije i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini (1919—1946). Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 3, str. 223 do 238.

STANIĆ Gojko: Kaj storiti? Ob seji mestne Konference ZKS Ljubljana, ki je razpravljala o temi »Družbeni položaj in težnje mladine in naloge komunistov«. Naši razgledi, Lj., 6. aprila 1968, št. 7.

STRAHINJIĆ Časlav: Samoupravljanje, formiranje i raspodela dohotka u radnim jedinicam proizveća. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 208 do 220.

SEBIĆ Fahrudin: Komunalni sistem i regionalni razvoj. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 77—86.

VIDAKOVIĆ Zoran: Dva priloga protestnim obustavama rada (štrajkovima). Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 1, str. 29—47.

ZVONAREVIĆ Mladen: Kaj vam je všeč in kaj ne? Osnovna organizacija ZK v očeh njenih članov. Pod raziskovalčevo lečo. Komunist, Lj., 12. aprila 1968, št. 16.

3. Politični sistem in organizacije:

BADURINA Berislav: Nova pomorska doktrina ZSSR. Politika in strategija. Komunist, Lj., 22. marca 1968, št. 15.

BREZARIĆ D.: Vietnam i američki izbori. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 432, str. 7—8.

—: DOGODKI na Češkoslovaškem in Poljskem. Pogledi iz zahodnega sveta. Naši razgledi, Lj., 6. aprila 1968, št. 7.

HEGNAUER Cyril: Svica bo večjezična ali pa je ne bo. Večjezičnost ni pomanjkljivost nacionalne enotnosti, temveč potrebna in bistvena podlaga državne skupnosti. Naši razgledi, Lj., 23. marca 1968, št. 6. (Iz »Das Sprachrecht der Schweiz«.)

JERI JANKO: Jezikovno-kulturna avtonomija je premalo. Južnotirolska različica manjšinske zaštite. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

JUŽNIĆ Stane: Latinska Amerika: privid i stvarnost. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 431, str. 19—22.

KENNEDY F. Robert, Philippe de Bausset: »Zakaj sem Johnsonov nasprotnik?« Prvi intervju Roberta F. Kennedyja po tistem, ko se je odločil za predsedniškega kandidata. Naši razgledi, Lj., 6. apr. 1968, št. 7.

KOVAČ Nikola: Smisao i granice Kamijevog revolta. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 39—58.

—: NEMIRNA Poljska. Zaledje poljskih dogodkov se ne more primerjati s češkoslovaškim. Naši razgledi, Lj., 23. marca 1968, št. 6, (Po Le Monde, L'esspresso, Neue Zürcher Zeitung.)

NIKOLOVA Vera: Višepartijski sistem i »bazična demokratija« u Pakistanu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 107—122.

—: ODPRTO pismo rektorju varšavske univerze in ambasadi Ljudske republike Poljske v Beogradu. OU ZSJ in uredništvo Tribune, Univerza v Ljubljani. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

PETKOVIĆ Ranko: Procesi i promene (Budimpešta, Sofija, Praga, Dresden). Medunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 432, str. 4—5.

PRLJA Aleksandar: Politička previranja v Alžiru. Socijalizma, Beograd, 1968/XI, št. 1—2, str. 156—168.

RADOVANOVIĆ Lj.: Pogled na spoljnu politiku Turske. Medunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 431, str. 5—6.

SKRINJAR Branko: Zgodovinski trenutki. Dogodki na Češkoslovaškem. Komunist, Lj., 22. marca 1968, št. 15.

TOMASEK Karel: Afera generala Sejne. Naši razgledi, Lj., 23. marca 1968, št. 6. (Kulturni noviny.)

TUCAKOVIĆ Zorica: Izraz socialistične solidarnosti. Srbsko filozofsko društvo o dogodkih v ČSSR in Poljski. Komunist, Lj., 12. aprila, 1968, št. 16.

VUKADINOVIĆ Radovan: Naporu za jačanjem suradnje u SEV-u i nova faza odnosa između socijalističkih zemalja. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 1—2, str. 87—106.

4. Delavska in progresivna gibanja:

DEBENJAK Božidar: V zadevi Dutschke. Preporodna prizadevanja zunaj strankarstva in zoper njega. Naši razgledi, Lj., 20. aprila, 1968, št. 8.

DUTSCHKE Rudi: Kaj hoče Rudi Dutschke? Pogovor z ideologom levičarskega študentskega gibanja. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

INDIĆ Trivo: Dileme latinskoameriške levice. Medunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 431, str. 22—24.

MIČIĆ Zdravko: Kriza vplivov zahodnoevropske socialne demokracije. Komunist, Lj., 5. aprila 1968, št. 15.

POGAČNIK Bogdan: Martin Luther King. »V nečem smo bili ubiti vsi«. Naši razgledi, Lj., 20. aprila 1968, št. 8.

STANIĆ Janez: Akcijski program KP Češkoslovaške. Pismo iz Prage. Naši razgledi, Lj., 6. aprila 1968, št. 7.

5. Mednarodni odnosi:

BADURINA Berislav: Sredozemlje — območje miru in sodelovanja. Politika in strategija. Komunist, Lj., 29. marca 1968, št. 14.

BULATOVIĆ Vukoje: Dileme mediteranske akcije. Po konferenci v Rimu. Komunist, Lj., 19. aprila 1968, št. 17.

DERĐA Josip: Pri kraju prve faze mediteranske akcije. Medunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 432, str. 5—7.

MITROVIĆ Andrej: Povodom slavlja Sanstefanskog ugovora. Gledišta, Beograd, 1967/IX, št. 3, str. 393—404.

OSGOOD Charles E.: Kam z Vietnamom? Eden največjih psihologov na svet urazmišlja o možnostih za rešitev vietnamske krize. Naši razgledi, Lj., 6. aprila 1968, št. 7. (Phi Kappa Phi Journal.)

TAKASI Masao: Poseta predsednika Tita i Japanska očekivanja. Medunarodna politika, Beograd 1968/XIX, št. 432, str. 9—10.

VRAZELIĆ Ešref: Neokolonializam u savremenom svijetu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 3, str. 253—272.

POPRAVEK

V intervjuju z Vido Tomšičevo v 5. številki revije je na strani 743 v prvem odstavku zgoraj napačno zapisano: »Kadar se internacionalizem delavskega gibanja razume ali razlaga kot *nacionalizem*...« Pravilno se stavek glasi: »Kadar se internacionalizem delavskega gibanja razume ali razlaga kot *anacionalnost*...«

Tuji avtorji

Ota Šik

je bil rojen 1919. leta v Plznu. Po končanih ekonomskih študijah je predaval na raznih partijskih šolah, potem pa tudi na Visoki šoli za ekonomske znanosti, kjer je predaval politično ekonomijo. Kasneje je prevzel ekonomsko katedro na Inštitutu za družbene vede. Od 1962. leta je direktor Ekonomskega inštituta ter hkrati tudi predsednik znanstvenega kolegija Češkoslovaške akademije znanosti. 1963 je postal doktor ekonomskih znanosti. Na začetku 1968 mu je bila poverjena funkcija podpredsednika vlade, hkrati pa je bil tudi izvoljen za rednega člana Češkoslovaške akademije znanosti. Med mnogimi deli so najbolj pomembna *Ekonomika, interesi, politika* (1962), *K problematiki socialističnih blagovnih odnosov* (1964) ter *Plan in trg v socializmu* (1967). Vsa ta dela so prevedena v številne evropske jezike. Poleg teh je napisal še mnogo manjših razprav in člankov, ki se ukvarjajo s temeljnimi ekonomskimi kategorijami socializma. Njegove odgovore na vprašanja uredništva revije »Teorija in praksa« smo objavili v 5. letošnji številki.

Robert Kalivoda,

sodelavec filozofskega inštituta ČSAV (Čehoslovaške akademije znanosti), je usmerjen pretežno v zgodovino filozofije, vendar se ukvarja tudi z nekaterimi splošnimi filozofskimi vprašanji, kot so npr. vprašanja baze in vrhne stavbe ali odnos med ideologijo in znanostjo. Njegovo delo »Husitska ideologija«, ki je dobilo leta 1963 državno nagrado, se dotika osnovnih vprašanj historičnega materializma.

iz vsebine naslednjih števil

• JANEZ STANIČ: Partija in kultura v socialističnih deželah • STJEPAN BUNTA: Kdo naj vodi zdravstvo? • JOŽE ŠTER: Pozitivizem in idejnost pouka • NEDA PAGON - BRGLEZ: Teoretični problemi sociologije umetnosti • TINE HRIBAR: Religija kot svetovni nazor • JULKA SEVER: Religioznost študentov Filozofske fakultete • ANA KRANJC - ČUKOVA: Grupa kot sociološki pojav • PETER KLINAR: Problemi notranje skladnosti v ZK • STANE PAVLIČ: Konvertibilno področje in naše gospodarstvo • STANE MOZINA: Inicijativnost v našem delu • Prispevki o aktualnih vprašanjih naše družbe: študentsko gibanje, kriza šolstva, socialna neenakost, razmerja v osebnih dohodkih.